

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**Науковий вісник
Ізмаїльського державного
гуманітарного університету**

Збірник наукових праць

Випуск

34

СЕРІЯ «ІСТОРИЧНІ НАУКИ»

Ізмаїл – 2016

УДК 930
ББК 63
Н-34

Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету
Серія «Історичні науки»
Scientific Bulletin of Izmil State University of Humanities
Series of Historical sciences
Збірник наукових праць
Видається з 1997 року

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Кічук Ярослав Валерійович – д. пед. н., проф., головний редактор
Кічук Надія Василівна – д. пед. н., проф., заступник головного редактора
Циганенко Лілія Федорівна – д. іст. н., проф., заступник головного редактора
Циганок Ірина Борисівна – к. філол. н., доц., відповідальний секретар

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Лебеденко Олександр Михайлович – д. іст. н., проф., Ізмаїльський державний гуманітарний університет
Тичина Анатолій Костянтинович – д. іст. н., проф., Ізмаїльський державний гуманітарний університет
Циганенко Лілія Федорівна – д. іст. н., проф., Ізмаїльський державний гуманітарний університет
Драгнєв Демір – д. іст. н., член-кореспондент АН Республіки Молдова (Молдова)
Петров Петко – д. іст. н., проф., Великотирнівський університет «Св. Св. Кирило і Мефодій» (Болгарія)
Попа Анішоара – д. іст. н., проф., Галацький університет «Danubius» (Universitate «Danubius») (Румунія)
Філіпов Кишиштоф – д. іст. н., проф., Білостокський університет (Uniwersytet w Białymstoku, UwB) (Польща)
Алтухова Галина Миколаївна – д. філософ. н., Вища міжкультурна школа Афін (Греція)
Дьомін Олег Борисович – д. іст. н., проф., Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
Капелюшний Валерій Петрович – д. іст. н., проф., Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Коцур Віктор Петрович – д. іст. н., проф., ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
Орлик Василь Михайлович – д. іст. н., проф., Кіровоградський національний технічний університет
Дізанова Ада Віталіївна – к. іст. н., доц., Ізмаїльський державний гуманітарний університет
Церковна Віра Георгіївна – к. іст. н., доц., Ізмаїльський державний гуманітарний університет
Чорна Ліана Володимирівна – к. іст. н., доц., Ізмаїльський державний гуманітарний університет
Соколова Алла Василівна – к. філол. н., доц., Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету : збірник наукових праць. Серія «Історичні науки». – Ізмаїл, 2016. – Вип. 34. – 188 с.

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет вченою радою Ізмаїльського державного гуманітарного університету (протокол № 11 від 30.06.2016 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію ОД № 986 від 07. 12. 2004 р.

© Ізмаїльський державний
гуманітарний університет, 2016

УДК 377.3 (477.74)

З ІСТОРІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ В ОДЕСІ

Н.В.Агафонова

*кандидат історичних наук, доцент,
Одеський національний економічний університет*

У статті досліджено та доведено, що економічна освіта в Одесі є геополітично зумовленою. Центром економічної освіти від початку 20-х років ХХ ст. стає Одеський інститут народного господарства. Функціонування інституту у 20-х-30-х рр. триває в контексті загальної історії України (УСРР): українізація, нова економічна політика, заідеологізованість, репресії.

Ключові слова: *Одеса, економічна освіта, Одеський інститут народного господарства, репресії.*

Надзвичайний розвиток торгівлі, функціонування масштабних торгово-промислових підприємств поставили перед світом завдання розвитку комерційної освіти. У цьому процесі Російська імперія тримала першість: 1772 рік – Петербурзьке комерційне училище, 1804 рік – Московське комерційне училище, 1804 рік – Комерційна гімназія в Одесі, 1810 рік – Московська практична академія комерційних наук, 1880 рік – Петровське комерційне училище (Петроград), 1885 рік – Александрівське комерційне училище (Москва).

Потужним осередком набуття навичок і умінь роботи в економічній сфері від 1862 року було Одеське імператорське комерційне училище [1, 45]. Зазначимо, що одеська спільнота не одразу визнала училище. Показником невизнання є дані про кількість учнів на 1862 р. – 26. Міська дума, заслухавши доповідь про роботу училища, дійшла висновку: причиною нестачі контингенту є Статут, який «виставляє» для вступаючих доволі високі вимоги. У 1863 р. контингент збільшується. 1865 року контингент училища поповнився учнями з інших міст: Києва, Таганрога, Сімферополя. Більше того, деякі одеські купці, діти яких навчалися перед цим за кордоном, починають надавати перевагу навчанню в Одеському комерційному училищі.

У другій половині 60-х років статус училища підсилюється тим, що в його викладацькому штаті працюють професори новоствореного Імператорського Новоросійського університету: з 1866 комерційну арифметику викладає професор А.Беркевич, з 1867 технічну хімію – професор А.А.Веріго, торгове право – професор І.І.Патлаєвський. У 80-ті рр. в училищі працюють доктор чистої математики, професор Є.Ф.Сабінін, а доктор фінансового права І.І.Патлаєвський уже читає політичну економію.

У другій половині 80-х років Попечительська рада береться за розробку на базі училища Проекту Комерційного інституту. Для цього створено комісію у складі: директора Ф.І.Леонтовича, інспектора П.А.Гекри, професорів А.А.Веріго, А.В.Верлана. Повноваження комісії були у наступному: розробити план заходів до організації вищого навчального закладу на базі комерційного училища. Комісія приймає рішення: «Существующее в Одессе училище преобразуется в высший Коммерческий институт». Леонтович як голова комісії навіть отримав подяку від купецтва за розроблений проект. Інститут мав об'єднати три основні комерційні училища: нижче, середнє, вище, де мала здійснюватися спеціальна теоретична і практична підготовка агентів великої комерції.

Та училище інститутом не стало. Пояснення в тому, що результатом буржуазних, багато в чому ліберальних реформ стало формування опозиційних рухів, мотивом до заснування яких була економіка, економічний розвиток, який не враховував інтересів селянства і пролетарів – найбільш чисельних стратів. Очолять ці рухи, організації, гуртки вчорашні (або й тогочасні) студенти. Найбільш вибуховою зоною в контексті Російської імперії був Південь.

1875 року в Україні діє гурток «Південні бунтарі», який очолив В.К.Дебагорій-Мокрієвич. У складі гуртка учорашні студенти Я.В.Стефанович, Л.Г.Дейч, І.В.Боханівський фальсифікують «Височайшу таємну грамоту», в якій звучить заклик імператора до селян – боротися з несправедливими поміщиками. Все це виліється в «Чигиринську змову». «Народна воля» (1879 р.) – Одеса – Миколаїв – Херсон. Саме народовольці у березні 1881 р. виносять смертний вирок Олександрю II. Новий імператор Олександр III посилює репресії, вдається до практики контрреформ. Власники капіталу вирішують, що чим вище рівень освіти й освіченості, тим сильнішою стає опозиція для існуючої влади. Основне питання для цієї опозиції – питання власності.

Реакцією в училищі на загибель імператора Олександра II стає наказ від 23 березня 1881 року з ініціативи купецької управи міста Одеси: «Глубоко потрясенные событием 1 марта, повергшими в ужас всю Россию и лишившими нас Царя-Освободителя. Собрание выборных купеческого сословия города Одессы, движимые глубочайшей скорбью о тяжелой утрате возлюбленного монарха, и желая увековечить память о царе-мученике среди нас потомства, приговорило: 1) при доме Одесского купеческого общества соорудить храм во имя св. Александра Невского» (архітектор – Бернадацці).

У 1894 році Одеське комерційне училище ім. Миколи I переходить у відання Міністерства фінансів. Мета перепідпорядкування – «поставить в нормальные условия развитие профессионального образования в России».

Протоколи засідання купецької управи, датовані II пол. 90-х років, є писемним джерелом, що фіксує значний занепад освітньої справи в училищі. З протоколу: «За последние 10 лет училище выпускает молодых людей не только не обладающих надлежащим умственным развитием, умственной зрелостью, необходимыми знаниями образованного человека, но даже совершенно безграмотными, не знающими основных начал родного языка».

Наприкінці XIX ст., як було зазначено, педагогічна рада розробляє проект перетворення училища на комерційний інститут. Плани перервала війна та революція. Комерційне училище, головою Попечительської ради якого був М.Г.Кражевін, директором – А.В.Вирлан, перестало функціонувати в 1917 році. Остаточне встановлення радянської влади призвело до ліквідації діючої до революції системи освіти [1, 48].

У червні 1920 року в Україні (УСРР) ліквідовано університети. На їх базі засновано Інститути народної освіти. Означену практику законодавчо закріплено у «Кодексі законів про народну освіту». У відповідності до обраної державними діячами освітньої політики (системи освіти за схемою Г.Гринька) Новоросійський університет піддано реорганізації. На його базі у 1920 році створено цілий ряд інститутів: інститут народної освіти, медичний, фізико-математичний, гуманітарно-суспільний (Інститут гуманітарно-суспільних наук) [2, 12]. «Основу» Інституту гуманітарно-суспільних наук (ІГСН) склали юридичний та історико-філологічний факультети Новоросійського університету.

Наступні перетворення в галузі вищої освіти пов'язані зі змінами в економічній практиці. У березні 1921 року відповідно до резолюцій X з'їзду РКП(б) започатковано курс на нову економічну політику (НЕП), зміст якої представляв комплекс заходів: заміну продрозверстки продподатком; відновлення товарно-грошових відносин; формування інфраструктури ринку; встановлення практики кооперації; запровадження госпрозрахунку; допуск (тимчасовий) капіталістичних елементів у економіку. Саме в такому історичному контексті загальнодержавного рівня і виникла потреба у кадрах

вищої кваліфікації економічного спрямування, перед якими постала необхідність формування нової економічної моделі.

Наказом по Одеському губернському комітету спеціальної наукової і професійно-технічної освіти № 66 від 16 травня 1921 року було засновано Одеський інститут народного господарства: «З метою підготовки працівників вищої кваліфікації для різних галузей господарської діяльності, для економічних комісаріатів у складі Вищої школи міста Одеси засновується Одеський інститут народного господарства...» [3, 3]. Про заснування інституту повідомлялося в газеті «Известия» Одеського губвиконкому: «В Одессе с июня с.г. учреждается Институт народного хозяйства, который будет находиться в ведении Губпрофобра (в управлінні губернської професійної освіти – авт.). Без сомнения, учреждение нового института отвечает серьезно назревшей потребности. Переходя на мирное строительство, необходимо центр тяжести работы сосредоточить на внутреннем и в первую голову хозяйственном фронте. Экономические вопросы и экономические задачи получают особо важное и крупное значение и надо готовить работников, которые сумеют с ними справиться» [4].

З 1 вересня 1921 року канцелярія зі студентських справ, адміністративно-господарський апарат та інший допоміжний матеріальний фонд Інституту гуманітарно-суспільних наук передавався на баланс новозаснованого Одеського інституту народного господарства. Основу майнової власності інституту становила комплексна будова за адресою Преображенська, 24. Директором інституту призначено Віктора Морізовича Штейна (1890-1964), котрий мав економічну освіту, яку отримав у Петербурзькому інституті за спеціальністю «Економіка» [5, 10].

Концепція розвитку Одеського інституту народного господарства на першому етапі функціонування передбачала підготовку кадрів вищої кваліфікації для практичної діяльності в економічній, правовій і адміністративній сферах суспільного життя в УСРР, у першу чергу з «пролетарських елементів».

Перший випуск ОІНГ відбувся за директорства Л.Б.Горохова. Рівень вченості й досвідченості професорсько-викладацького складу ОІНГ вплинув на рівень освіченості та професіоналізму випускників. Серед випускників ОІНГ 1924 року – студентка юридичного факультету Раїса Йосипівна Халфіна, яка набула за життя доволі високий соціальний статус професора, заслуженого діяча науки Росії [5, 27]. Випускник економічного факультету 1924 року Марк Михайлович Усоскін отримав ступінь доктора економічних наук, вписав своє ім'я в історію ОІНГ як один із видатних професорів. Микола Перцович є також випускником 1924 року [5, 27]. Він у майбутньому стане кандидатом економічних наук, доцентом, завідувачем кафедри народногосподарського планування Одеського кредитно-економічного інституту, заступником директора інституту з навчальної та наукової роботи, деканом кредитно-економічного факультету. Цього ж року випускником юридичного факультету був С.Я.Боровий, який присвятив своє життя науковій та викладацькій роботі в ОІНГ: юрист, історик, економіст; доктор історичних наук, професор [5, 27].

Випускник історико-філологічного факультету, якому виповнився лише 31 рік, Альохін Филімон Григорович, 8 серпня 1924 року відповідно до наказу Народного комісаріату освіти УСРР від 7 серпня 1924 року приступив до виконання обов'язків директора Одеського інституту народного господарства [5, 29]. Набір студентів на 1924/25 навчальний рік до ОІНГ колектив здійснив під керівництвом Л.Б.Горохова. Перед Ф.Г.Альохіним постало завдання відкоригувати підходи до процедури набору контингенту на навчання. Наркомосвіти УСРР постановою від 10 квітня 1925 року зобов'язав керівництво вузів змінити картину соціального представництва у контингенті. Перевагу слід було надавати абітурієнтам з «пролетарських елементів». Наслідком роботи приймальної комісії стало зарахування на навчання до ОІНГ 201 студента. Постанову Наркомосвіти виконано: 44 % (89 осіб) з робітничого середовища; 22 % (43

особи) з селянського, 34 % (69 осіб) із службовців [6, 29]. У 1928/29 н. р. картина була дещо іншою. На перший курс зараховано з робітників – 77 абітурієнтів, із селян – 54, з трудової інтелігенції – 20, із службовців – 13, з кустарів – 2 [7, 25]. У штаті ОІНГ 49 викладачів. До працюючих перед цим додалися професор П.О.Парфяник, професор І.Л.Цьокан, професор С.Ф.Білодід.

З причин загострення «класової боротьби» відбуваються зміни в керівництві ОІНГ. Згідно з наказом Наркомату освіти УСРР від 20 лютого 1928 року керівництво інститутом покладалося на Кліма Йосиповича Коника (1888-1937) [5, 35]. Термін його перебування на посаді директора короткий: лютий 1928 року – листопад 1928 року. Політика дій новопризначеного директора відбувалася у двох напрямках. Перший – українізація. Чому така увага до «курсу на українізацію»? Відповідь у тому, що К.Й.Коник народився на Галичині. Отримав досить високий рівень освіти: початкову – в Бережанській народній школі, середню – у Львівській класичній гімназії, вищу юридичну – у Львівському університеті, другу вищу – у Львівській офіцерській школі. З 1914 року – на фронті.

Упродовж 1917-1920 років бере активну участь у національно-визвольних рухах. Коли у червні 1919 року Західноукраїнська Народна Республіка перестала існувати, К.Й.Коник переходить на бік більшовиків: з листопада 1919 року – командир кулеметної сотні (1-а Українська червона дивізія), член редколегії газети «Шлях червоноармійця». З 1921 року керував усією видавничою справою на Волині: займався видавництвом підручників, наукової та художньої літератури українською мовою. Протягом 1925-1928 років очолював Волинський інститут народної освіти, де викладав суспільні науки. Людина з таким досвідом служіння справі українізації не могла залишити без уваги проблему української мови в Одеському інституті народного господарства.

Наказово-розпорядча ініціатива періоду керівництва К.Й.Коника (за 1928 р.), як свідчать матеріали архівів, скерована на підвищення вимог щодо володіння українською мовою абітурієнтами. Така ж політика дій стосувалася викладацького складу. Питання посиленого упровадження української мови в навчальний процес постійно обговорювалося на засіданнях правління інституту. Вимогливість директора К.Й.Коника сприяла позитивним змінам: з 58 викладачів 18 проводили заняття українською мовою. З 1928/29 навчального року плановано на випускних курсах ввести державний іспит з української мови [8, 7].

Наступний напрям діяльності, якому приділяв значну увагу директор К.Й.Коник, – запровадження у навчальний процес активних форм і методів навчання студентів. З 1928/29 навчального року ОІНГ став базовим ВНЗ для проведення експерименту із запровадження лабораторної методики навчання. Початок експерименту анонсовано газетою «Вечерние известия». Нова методика передбачала значне перенесення лекційного часу на користь лабораторної системи здобування знань. На практиці студентів ділили на підгрупи, які засвоювали шляхом самостійного опрацювання той чи інший предмет. Викладач виступав консультантом. Студенти самостійно добирали потрібні для навчання підручники, посібники. Форми контролю: співбесіда, доповідь. Означена методична новація потребувала значних витрат матеріального характеру на оснащення аудиторій та збільшення фонду науково-методичної літератури. У зв'язку з таким нововведенням керівництво інституту звертається до міської влади з клопотанням про надання додаткових площ у розпорядження ОІНГ: приміщення по вулиці Комінтерну № 1, де була базована трудова школа № 7. Лабораторна система навчання вимагала значного збільшення викладацького складу. Зазначена методика «протрималася» в ОІНГ майже 8 років: 1930 року її ліквідовано.

Продуктивність недовготривалого перебування К.Й.Коника на посаді директора ОІНГ «відбиває» той факт, що з посади його переведено на роботу до апарату управління науковими установами Народного комісаріату освіти УСРР. З листопада 1928

року він працює вже заступником завідувача Управління науковими установами Народного комісаріату освіти України. На той час Наркомом освіти УСРР був М.Скрипник, який щиро і дієво відповідав ідеї «українізації». Цим пояснюється його увага до К.Й.Коника. На початку 1930-х років М.Скрипник зазнає ударів: його звинуватили у «викривленні партійної лінії на фронті мовознавства». А вже у травні 1933 року К.Й.Коника, найближчого соратника М.Скрипника, репресовано: засуджено до 5 років позбавлення волі як організатора «шкідництва на культурному фронті». Волі він так і не дочекався: 1937 року його в числі понад тисячу політв'язнів розстріляли [5, 38].

Досвід роботи в ОІНГ К.Й.Коника, його подальша доля демонструють наростання тоталітаризму в країні. Наступного керівника Одеського інституту народного господарства чекала аналогічна доля. Він теж став жертвою сталінських репресій. Василя Олексійовича Арнаутова (1881-1938) призначено на посаду директора наказом Народного комісаріату освіти УСРР від 6 листопада 1928 року [5, 42]. До керівництва навчальним закладом стала по-справжньому талановита людина, у наукових дослідженнях якої освіта як предмет вивчення і оцінки посідала провідне місце. Студент історико-філологічного факультету Новоросійського університету, котрий у роки навчання захоплювався марксизмом, потрапляє до в'язниці за участь у підпільному гуртку. Але вищу освіту все ж отримав. Учителював, відзначився організацією селянських та учительських спілок. Далі – заборона викладання, заслання до Забайкалля. Активний учасник подій 1917-1920-х років. Він зазначає в автобіографії: «Організатор встановлення радянської влади в Ростові, керував обороною Ростова, був командувачем фронту, особисто брав участь в боях...». Під час остаточного встановлення радянської влади (1919-1920-ті рр.) береться до справи з формування і встановлення системи освіти в Україні. У вересні 1921 року колишній «есерівець» Арнаутов подає заяву про членство в КП(б)У.

З вересня 1922 року В.О.Арнаутов – завідувач відділу дитячих установ Народного комісаріату освіти УСРР. Він предметно цікавиться питаннями розвитку школи, її реорганізації та матеріального забезпечення. Саме з лав «наркомпросівців» В.О.Арнаутова переведено на роботу до Одеського інституту народного господарства. Здійснюючи керівництво інститутом, викладає курс політичної економії. На засіданні спеціальної комісії економічного факультету від 12 вересня 1929 року його обрано на посаду професора кафедри економічної політики. Як бачимо, на 1929 рік у структурі ОІНГ діє економічний факультет. Пояснюється це тим, що на початку керівництва В.О.Арнаутова (1929/30 н. р.) в інституті проведено реструктуризацію двох діючих факультетів. Відтоді в ОІНГ функціонували чотири факультети: фінансовий, торговельний, юридичний та промислово-економічний. Кількісний склад факультетів: юридичний – 179, торговельний – 188, фінансовий – 189, промислово-економічний – 325. Професорсько-викладацький склад – 103 (з них 76 позаштатників). У штаті ОІНГ – 27 викладачів, 20 з них – професори [5, 45].

У роки керівництва В.О.Арнаутова вичерпала себе система і практика колегіального управління інститутом. У лютому 1930 року відбулося останнє засідання правління інституту, до порядку денного якого включено питання «Про зміну системи керування навчальним закладом та введення єдиначальності в ОІНГ», як вимагала процедура реорганізації вищої школи на загальнодержавному рівні. Результатом обговорення означеного питання стало припинення повноважень колегіального органу управління інститутом (правління інституту) і покладання всієї відповідальності за навчальну, адміністративну й господарську діяльність на ректора. Від цього часу посилюється вплив Вченої ради інституту як дорадчого органу.

Отже, Одеський інститут народного господарства вимушено «увільється» в ідеологічне русло під назвою «загострення класової боротьби». Відповідно до постанови ЦК КП(б)У «Про виключення з вузів» (1930 р.), в якій йшлося про відрахування з

інститутів студентів, причетних до контрреволюційної діяльності, започатковано практику масових перевірок соціального стану студентів і викладачів. «Есерівське» минуле В.О.Арнаутова стало причиною відсторонення його від керівництва інститутом у червні 1930 року. На причину звільнення вказує той факт, що на дискусійній сесії УІНДПУ (1931 р.) В.О.Арнаутова звинуватили в нечіткості методологічних позицій і в поширенні «занепадницьких тверджень в умовах загострення класової боротьби» [9, 294].

Відсторонення В.О.Арнаутова в 1930 році від керівництва прискорила нова освітня політика в СРСР. 1930 року в Радянському Союзі триває процес реформування вищої освіти. На першому етапі, про що йшлося вище, реформа вимагала переходу від колегіального управління вузом до практики керівництва, заснованій на єдиноначальності – лютий 1930 року. На другому етапі реформа мала реалізувати рішення Народного комісаріату освіти СРСР про підвищення рівня забезпеченості народного господарства фахівцями вищої кваліфікації, що передбачало реорганізацію багатопрофільних вищих навчальних закладів у галузеві, які планувалося перевести з підпорядкування Наркомпросу управлінням відповідних наркоматів.

Відповідно до означеного курсу на базі промислово-економічного факультету Одеського інституту народного господарства засновано Одеський промислово-економічний інститут (ОПЕІ), перед яким постало завдання підготовки інженерів-економістів, фахівців з економіки праці та планування підприємств металообробної, текстильної і харчової промисловості. ОПЕІ підпорядковувався Вищій раді народного господарства УСРР. Постановою Раднаркому від 12 червня 1930 року Одеський інститут народного господарства ліквідувався, а його матеріальні фонди передано Одеському промислово-економічному інституту, директором якого призначено С.М.Ярошевського [2, 19].

13 вересня 1930 року в Одеському промислово-економічному інституті почалось навчання. Та, як з'ясувалось, означена реструктуризація була незаконною, оскільки було проігноровано липневу 1930 року наказово-розпорядчу ініціативу Раднаркому УРСР «Про реорганізацію вищих навчальних закладів, технікумів, робітфаків», згідно з якою промислові факультети Київського, Харківського й Одеського інститутів народного господарства розформовувались, а їх студенти підлягали перерозподілові між галузевими інститутами. З цієї причини новозаснований Одеський промислово-економічний інститут 15 листопада 1930 року припиняє свою діяльність і повертається до попереднього статусу: до лютого 1931 року функціонує як Одеський інститут народного господарства, а далі припиняє роботу. Кадровий потенціал переважно переходить до штату Банківського навчального комбінату [2, 19].

Заснований у 1921 році Одеський інститут народного господарства являв собою зразок реалізованості програми радянської влади в галузі освіти. ОІНГ на перших етапах своєї діяльності розбудовується відповідно до урядових вимог: методичне і програмне оновлення, українізація, політизація тощо. У 20-ті роки триває процес нарощення його потенціалу: матеріального (приміщення та устаткування), наукового (викладацький штат). Вирішенню означених завдань і була присвячена діяльність перших керівників (В.М.Штейна, О.Я.Шпакова, Л.Б.Горохова, Ф.Г.Альохіна, К.Й.Коника, В.О.Арнаутова) і професорсько-викладацького складу Одеського інституту народного господарства.

1. Агафонова Н. В. З досвіду комерційної освіти в Одесі / Н. В. Агафонова // 150-річчя комерційної освіти в Одесі. Матеріали круглого столу, 12 грудня 2012р. / Відп. ред. М.І. Зверяков. – Одеса : ОНЕУ, ротапринт, 2013. – 73 с.

2. Кредитно-економічний факультет Одеського державного економічного університету: Історичний нарис / Н. В. Агафонова, Л. Ф. Домбровська, О. К. Луньова та ін. – Одеса : Астропринт, 2006. – 216 с.
3. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. Р-129, оп. 1, спр. 75.
4. Вопросы коммунального хозяйства // Известия. – 1921.
5. Парієнко К. Одеський державний економічний університет. Історія. Ректори / К. Парієнко. – Одеса, 2006. – 160 с.
6. Бородатий В. П. Одеський державний економічний університет. Нариси історії / В. П. Бородатий, М. О. Скрипник, В. Д. Граждан. – Одеса, 2000. – 267 с.
7. ДАОО. – Ф. Р-129, оп. 1, спр. 25.
8. ДАОО. – Ф. Р-129, оп. 2, спр. 3.
9. Матеріали дискусійної сесії УНДІПу (березень 1931 р.). – Харків, 1931.

Агафонова Н. В. Из истории экономического образования в Одессе.

В статье исследовано и доказано, что экономическое образование в Одессе геополитически обусловлено. Центром экономического образования с начала 20-х гг. XX ст. стал Одесский институт народного хозяйства. Функционирование института в 20-30-е гг. происходит в контексте общей истории Украины (УССР): украинизация, новая экономическая политика, заидеологизированность, репрессии.

Ключевые слова: *Одесса, экономическое образование, Одесский институт народного хозяйства, репрессии.*

Agafonova N. V. On the history of economic education in Odessa.

The research was made and was proved that economic education in Odessa is developing geopolitically. Odessa Institute of National Economy has become the centre of economic education since the early 20-s of the 20th century of the twentieth century. The functioning of the institution in the 20-30-s. occurs in the context of the general history of Ukraine (Ukrainian Soviet Socialist Republic): ukrainization, the new economic policy, new ideologies, repressions.

Key words: *Odesa, economic education, Odessa Institute of National Economy, repressions.*

УДК 94 (498.7)“18/19”

**БЕССАРАБСЬКЕ ДВОРЯНСТВО ТА ПРОВІНЦІЙНА ОСВІТА
(70-ті р. XIX ст. – початок XX ст.)**

М.І.Башли

*кандидат історичних наук, викладач,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

Друга половина XIX ст. в Російській імперії характеризувалася стрімким зростанням потреб суспільства в освічених людях. Царський уряд, усвідомлюючи потребу суспільства в освіті, вдався до реформування системи професійної та шкільної освіти, що сприяло появі нових шкіл, гімназій, реальних училищ, університетів тощо. Наявні статистичні матеріали дають змогу прослідкувати динаміку змін, які відбувалися в освітній галузі краю та становому розподілі учнів протягом зазначеного періоду.

Ключові слова: *Бессарабія, освіта, гімназія, дворяни.*

Розвиток капіталістичних відносин у Бессарабії у другій половині XIX ст. – на початку XX ст. вимагав підвищення рівня освіченості населення краю, що об'єктивно сприяло розширенню мережі навчальних закладів. Наявні статистичні матеріали дають змогу прослідкувати динаміку змін, що відбувалися в освітній галузі краю. Більшість цієї інформації містилася в журналі «Огляд Бессарабської губернії» [5] (видавався Бессарабським губернським статистичним комітетом у 1876-1913 рр.) та статистичних збірках Центрального статистичного комітету МВС Російської імперії («Сборник сведений по России», «Сборник сведений по Европейской России», «Статистический ежегодник» тощо).

Статистичні матеріали активно використовувалися науковцями в дослідженні питань розвитку закладів початкової, середньої та вищої освіти в регіоні. Так, Б.Веселовський та О.Андрус досліджували питання фінансування освіти, її поширення серед різних категорій населення. Змістовна публікація В.Белого підсумовує діяльність Бессарабської народної школи в 1876-1886 рр. Історико-статичний опис Кишинівської 1-ї гімназії Н.Лашкова [2] дозволяє проаналізувати рівень гімназичної освіти в Бессарабії.

На основі аналізу статистичних матеріалів авторка даної публікації спробує визначити специфіку навчального процесу в Бессарабському краї та частку дворянства в шкільному середовищі регіону.

Нагадаємо, що у 1878 р. за умовами Лондонського договору частина Бессарабської губернії у черговий раз відійшла до Російської імперії. Зміни в адміністративно-територіальному устрої привели до реформ в освіті.

У 1878 р. на території Бессарабської губернії налічувалося 513 навчальних закладів, в яких навчалось 20275 хлопців та 3127 дівчат [5]. Порівняно з 1877 р. кількість навчальних закладів збільшилася на 68 установ. Настільки значний приріст пояснювався приєднанням Ізмаїльського повіту, на території якого діяли: семикласна гімназія (Болградське вище училище), чотирикласна прогімназія (ліцей в м. Ізмаїл), сім чотирикласних училищ (4 жіночих та 3 чоловічих) і два жіночих трикласних училища, чотири чоловічих і два жіночих двокласних училищ. Окрім того, у сільській місцевості діяло близько 120 народних шкіл. Значна кількість навчальних закладів у цьому повіті пояснюється тим, що за законами Румунської держави кожна община повинна була мати свою школу.

Кількість середніх навчальних закладів губернії не задовольняла потреби населення регіону. Так, у 1879 р. випускники Кишинівської прогімназії не змогли вступити до гімназії за відсутністю вільних місць. Приходські училища в регіоні також були переповнені учнями, однак питання про збільшення їх кількості взагалі не розглядалось.

Охарактеризувати доступність навчання для дітей різних верств бессарабського населення на початку 80-х рр. XIX ст. ми спробуємо на підставі відомостей про кількісний і соціальний склад учнів Болградської гімназії, поданих у «Звіті про діяльність бессарабських губернських навчальних закладів за 1882-1883 рр.» [3,106]. Бессарабська гімназія почала свою діяльність у 1858 р. як семикласний навчальний заклад з курсом наук, який відповідав програмам румунських ліцеїв. У гімназії діяла 10-бальна система оцінювання. Доступність навчання для різних станів у 1881-1882 та 1883-1884 навчальних роках можна прослідкувати за таблицею 1.

Таблиця 1

УЧНІ БОЛГРАДСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ

Рік	Дворяни	Духовенство	Міщани	Сіл. стан	Іноземці	Всього
1881-1882	9	16	99	33	12	176
1882-1883	22	8	187	11	3	231

Загальна кількість учнів, що навчалися у гімназії, збільшилась у 1882/1883 н. р. порівняно з попереднім навчальним закладом на 55 учнів, або 24%. Найбільш чисельним станом серед учнів гімназії були діти місцевих жителів: 60% від загальної кількості у 1881/1882 н. р. та 80% у 1882/1883 н. р. Вагомий відсоток серед учнів займали мешканці сільської місцевості. Їх кількість дорівнювала 20% (у 1881/1882 н. р.) та 5% (у 1882/1883 н. р.).

Кількість дітей дворянського стану була незначною в загальній чисельності учнів і складала 5% у 1881/1882 н. р. та 10% у 1882/1883 н. р. У 1881/1882 н. р. у Болградській гімназії навчалося лише 9 представників шляхетного стану, а в 1882/1883 н. р. ситуація дещо змінилася – діти дворянства становили другу за чисельністю групу учнів, випередивши дітей селян, іноземців та священнослужителів, поступившись у чисельності лише дітям міщан. Це пояснюється зростанням популярності серед дворянства провінційних міст отримання освіти не вдома, а в місцевих навчальних закладах.

У столиці краю ситуація була дещо іншою. В початкових закладах Кишиневу серед інших станів переважали діти дворян. Наприклад, у 1883 р. з 391 учениць Кишинівської жіночої гімназії 240 були дочками дворян, що становило близько 62% від загальної кількості учениць [3,106].

За даними «Звіту про стан народних і повітових училищ Бессарабської губернії за 1885 р.» [4] ми бачимо, що в училищах, які розміщувались у повітових містах (Бельци, Сороки, Оргеєв, Хотин), кількість дітей дворян становила близько 50% загальної кількості учнів навчальних закладів. В училищах південної Бессарабії, які розташовувалися в містах Ізмаїл, Рені, Болград, Акерман, навчалося переважно діти міського стану, а дворяни склали лише 1%. Усього в 15 народних і повітових училищах Бессарабської губернії у 1885 р. навчалося 1493 учні, з яких приблизно 10% були дворянами. Малий відсоток представників дворянства серед учнів пояснюється, з одного боку, тим, що більшість дворян залишалися прихильниками домашньої освіти, а з іншого, були й такі, що бажали навчатися в закритих навчальних закладах для нащадків шляхетних родів (кадетські корпуси), а на території Бессарабії не було жодного військово-навчального закладу.

Кінець XIX ст. характеризується будівництвом і відкриттям нових шкіл. Тільки упродовж 1895 р. в Бессарабії було відкрито 16 нових шкіл (Кишинівський повіт – 1, Бендерський – 2, Бельцький – 1, Ізмаїльський – 4, Орґеєвський – 7 і Сорокський – 1) і перетворено в церковно-приходські школи 5 шкіл грамоти: 2 – в Кишинівському повіті, 1 – в Акерманському і 2 – в Орґеєвському.

Наприкінці XIX ст. спостерігається збільшення кількості навчальних закладів усіх типів та найменувань. Так, у 1899 р. їх налічувалося 1001, тобто цифра збільшилась майже вдвічі після возз'єднання всієї Бессарабії (513 училищ у 1878 р) [7].

Динаміку змін протягом 1895 – 1899 рр. в кількості навчальних закладів та їх вихованців можемо прослідкувати за даними таблиці 2, яка демонструє, що кількість учнів невпинно зростає.

Таблиця 2

НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ ТА УЧНІ БЕССАРАБІЇ (1895-1899 рр.)

Рік	Навч. закладів	Чол.	Жін.	Всього
1895	1044	40084	10660	50734
1896	1042	42969	11124	54093
1898	981	42778	13292	56070
1899	1001	46713	15325	62038

На початку XX ст. (1902 р.) з 54 тис. дітей шкільного віку міст Бессарабії навчалось лише 26 тис. або 48%, тобто менше половини, а в сільській місцевості з 240 тис. дітей шкільного віку – лише 74 тис. (30%), або менше однієї третини. Так, із 300 тис. дітей шкільного віку в губернії у 1902 р. навчалось лише 100 тис., а 200 тис. залишилися поза межами шкільної освіти [8, 44].

У 1903 р. кількість загальноосвітніх навчальних закладів у губернії досягла 37. У них навчалось 8290 осіб, у тому числі – 3778 (або 46%) дівчат, з них закінчило курс – 713 осіб.

До навчальних закладів належали: духовного відомства – 5, цивільного відомства – 1725, спеціальних закладів: а) педагогічних – учительська семінарія; б) музично-художніх: музичне училище Імператорського Російського музичного суспільства, приватна музична школа і міська школа малювання, в яких навчалось 433 особи; в) сільськогосподарських: училище виноробства і 3 нижчих сільськогосподарські школи, де навчалось 248 осіб; г) комерційних: приватне комерційне училище і нижча трикласна торгівельна школа, де навчалось 388 осіб [8, 43].

Цього ж року серед навчальних закладів народної освіти відбулися наступні зміни: закрилося 74 училища, з яких – 17 християнських і 57 хедров; поновило діяльність – 52 християнських (у тому числі духовного відомства) і одне єврейське. Таким чином, загальна кількість діючих навчальних закладів у 1903 р. становила 1599. З них закладів духовного відомства – 616, Міністерства Освіти – 983. У школах духовного відомства навчалось 27 884 особи, а в міністерських училищах 65 887, всього майже 94 тис. (93 771) дітей, з яких 22 367 або 24 % дівчат. Порівняно з попереднім роком, чисельність учнів збільшилась на 2 тис. (2029) або 2,2 % [8,44].

Аналіз відомостей статистичних довідників за перше десятиріччя XX ст. демонструє зростання відсотка дворянських дітей до 25% у загальноосвітніх закладах краю та до 10% у спеціальних і професійних училищах.

Так, загальна кількість учнів, що навчалися у загальноосвітніх закладах духовного та громадського відомств, збільшилась у 1913 р. порівняно з 1903 р. на 2955 осіб або 41%.

Найчисельнішим станом серед учнів цих закладів були міщани – майже 40% від загальної кількості упродовж зазначено часу (1903-1913 рр.). Кількість дітей

священнослужителів у 1903 р. дорівнювала 1725 (або 24 %), але на початку 20-х рр. ХХ ст. спостерігається деякий спад. Так, у 1913 р. їх чисельність становила 2071 (або 20%). Діти дворянського стану становили другу за чисельністю групу (25%), випередивши дітей духовництва, дітей селян, іноземців та поступившись лише мешканцям міст. При цьому варто зауважити, що впродовж першого десятиріччя ця цифра залишалася стабільною.

Спеціальні та професійні училища серед дворян були менш популярні. Аналізуючи статистичні матеріали, ми бачимо, що їх кількість у зазначених початкових закладах становила лише 10% протягом першого десятиріччя ХХ ст. У спеціальних і професійних училищах навчалися переважно діти міщанського стану (53,5%) та мешканців сіл (27%). Це було спричинено вибором професій. Звісно, серед учнів духовних навчальних закладів частка представників дворянства була ще меншою і становила близько 2%.

До духовних навчальних закладів зазвичай віддавали на навчання своїх нащадків священнослужителів. Загальна кількість дітей священнослужителів, що навчалася у закладах духовного відомства у 1903 р. становила 1511 осіб або 88%. Протягом першого десятиріччя відсоток представників духовенства залишався стабільним.

Оцінюючи кількість дітей дворянського стану, ми можемо зауважити, що їх кількість була дуже мізерною в загальній кількості учнів духовних закладів і становила 3% (1903 р.) та знизилася до 2% на початку 20-х рр. ХХ ст. (1913 р.). У 1906 р. їх кількість була найнижчою у закладах цього відомства – всього 33 особи. Наприкінці першого десятиріччя (1910 р.) ситуація дещо змінилася – збільшилась загальна кількість учнів (1825 осіб), а відсоток дворян досяг 3%.

На початку ХХ ст. у Кишинівській духовній семінарії 5% учнів були дворянського походження, а наприкінці першого десятиліття – 2% (Див. Таблицю 3). Найкритичнішим роком був 1906 р. – усього 8 представників дворянства навчалася у закладі.

Таблиця 3

УЧНІ КИШИНІВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ СЕМІНАРІЇ

Навчальний рік	Всього	Учні		
		Дворян	Духовенство	Податний стан
1903	442	23	340	79
1904	437	21	339	77
1905	453	26	334	93
1906	456	8	375	73
1910	545	12	468	65
1912	564	10	490	64
1913	564	10	490	64

На території Бессарабській губернії у 1911 р. функціонувало 54 загальноосвітніх навчальних заклади із загальною кількістю учнів 12 000 осіб, у тому числі понад 6 000 хлопців і до 6 000 дівчат. До числа цих навчальних закладів входило:

- духовного відомства – духовна семінарія, жіноче епархіальне училище і три нижчих духовних училищ (загальна кількість учнів – 1825);
- цивільного відомства – сім чоловічих класичних гімназій, чотири середніх реальних училища, п'ятнадцять жіночих гімназій, дві чоловічі й жіноча гімназія, чоловіче п'ятикласне і жіноче чотирикласне приватні училища (всього – 31 училище з 8226 учнями);
- спеціальних і професійних закладів: а) педагогічних – учительська семінарія; б) музично-художніх – середнє музичне училище, школа «художнього ремесла» й міська школа малювання; в) сільськогосподарсько-технічних: середнє сільськогосподарське

технічне училище, середнє училище виноробства, нижче технічне училище, два нижчих ремісничих училища і три нижчих сільськогосподарські школи, г) комерційних – два середніх комерційних училища 1-го розряду і нижчі курси рахівників при одному з училищ, д) медичних: – школа фельдшерів та акушерок і школа повитух (всього – 17 закладів з 1717 учнями) [10, 116].

У відомстві дирекції народних училищ Бессарабської губернії знаходилося 1104 нижчих навчальних заклади. 2422 вчителі у цих закладах навчали 79 329 дітей, з яких 57 724 хлопців і 21 605 дівчат. З 19 міських училищ лише 12 мали свої власні будівлі, а 7 знаходилися в найманих приміщеннях. Кожне училище мало фундаментальну й учнівську бібліотеку.

Всього у 1911 р. нараховувалось 1785 навчальних закладів усіх типів. Учителів було – 3941, а учнів – 123 567 осіб (87 291 хлопців і 36 276 дівчат). Станом на 1911 р. у 54 загальноосвітніх, спеціальних і професійних училищах Бессарабії близько 20% учнів були дітьми дворян. Щодо народних училищ та церковнопарафіяльних шкіл, то там їх кількість коливалася від 0,5 до 1%. (Див. Таблиця 4).

Таблиця 4

РОЗПОДІЛ УЧНІВ ЗА СТАНОВОЮ ОЗНАКОЮ В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ БЕССАРАБІЇ (1911 р.)

	54 загальноосв., спец. та проф. навч. закл.	1099 уч. дирекції нар. училищ	632 церк.- прихід. шкіл	Всього
Дворян	2 250	846	165	3 061
Дух.звання	2 071	205	510	2786
Міщан	5 037	21 325	4 326	30 688
Сільс. стан	1 653	56 190	27 082	84 925
Інші	506	883	427	1 816
Іноземці	174	80	37	291
Всього	11 691	79 329	32 547	123 567

Таким чином, аналіз даних статистичних матеріалів дозволяє зробити висновок, що у другій половині XIX ст. – на початку XX ст. дворяни Бессарабської губернії залишалися прихильниками домашньої освіти. Альтернативою домашньому навчанню були приватні пансіони або державні училища. Однак більшість представників шляхетства за традицією готували своїх дітей до військової служби, зараховуючи їх із 7-8 років у кадетські корпуси або гвардійські полки сусідніх губерній.

1. Белый В. Н. Итоги деятельности и средств содержания Бессарабской народной школы за последнее десятилетие 1876 – 1886 гг. / Владимир Николаевич Белый. – Кишинев : Типография Бессарабского Губернского Правления, 1887. – 40 с.
2. Лашков Н. В. Кишиневская областная, впоследствии губернская, ныне Первая гимназия: историко-статистический очерк за 75-летие её существования (1833 – 1908 гг.) / Николай Васильевич Лашков. – Кишинев : Типография Бессарабского Губернского Правления, 1908. – 325 с.
3. Національний архів Республіки Молдова, ф. 151. Бессарабський губернський статистический комитет, оп. 1, спр.60. Отчет о деятельности бессарабских губернских учебных заведений (1882 – 1883 гг.), 114 арк.

4. Національний архів Республіки Молдова, ф. 152. Дирекция народных училищ Бессарабской губернии, оп. 1, спр.335. Отчет о состоянии народных и уездных училищ Бессарабской губернии (1885 г.), 317 арк.
5. Обзор Бессарабской Губернии за 1878 год / Бессарабский губернский статистический комитет. – Кишинев : Типография Бессарабского губернского правления, 1879. – 61 с.
6. Обзор Бессарабской Губернии за 1890 год / Бессарабский губернский статистический комитет. – Кишинев : Типография Бессарабского губернского правления, 1890. – 69 с.
7. Обзор Бессарабской Губернии за 1899 год / Бессарабский губернский статистический комитет. – Кишинев : Типография Бессарабского губернского правления, 1900. – 57 с.
8. Обзор Бессарабской Губернии за 1903 год / Бессарабский губернский статистический комитет. – Кишинев : Типография Бессарабского губернского правления, 1903. – 163 с.
9. Обзор Бессарабской Губернии за 1910 год / Бессарабский губернский статистический комитет. – Кишинев : Типография Бессарабского губернского правления, 1911. – 214 с.
10. Обзор Бессарабской Губернии за 1911 год / Бессарабский губернский статистический комитет. – Кишинев : Типография Бессарабского губернского правления, 1912. – 192 с.

Башлы М. И. Бессарабское дворянство и провинциальное образование (70-ые гг. XIX – начало XX вв.)

Вторая половина XIX в. в Российской империи характеризовалась стремительным ростом потребности общества в образованных людях. Царское правительство, осознавая потребность общества в образовании, пошло на реформирование системы профессионального и школьного образования, что способствовало появлению новых школ, гимназий, реальных училищ, университетов и т.д. Имеющиеся статистические материалы позволяют проследить динамику изменений, которые происходили в образовательной отрасли края и сословном делении учащихся в исследуемый период.

Ключевые слова: Бессарабия, образование, гимназия, дворяне.

Bashly M. I. Bessarabian nobility and provincial education (The 70-s. of the 19th century – the beginning of the 20th centuries)

The second half of the XIX century in the Russian Empire was characterized by a rapid growth of the needs of the society in educated people. The tsarist government, realizing the need of the society in education, went on reforming the system of vocational and school education, which contributed to the emergence of new schools, high schools, specialized schools, universities, etc. Available statistical data allow us to trace the dynamics of the changes that occurred in the education industry of the region and class division of students in the period under study.

Key words: Bessarabia, education, high school, nobility.

УДК 94(477)“17”

ДІЯЛЬНІСТЬ РОДИНИ ГАЛАГАНІВ У СФЕРІ КУЛЬТОВОГО ТА ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА НА ТЕРЕНАХ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У XVIII СТ.

М.М.Будзар

кандидат історичних наук, доцент,
Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті проаналізовано форми діяльності родини Галаганів у культовому та житловому будівництві на території власних маєтків у XVIII ст. Еволюція культурних орієнтирів осіб з козацько-старшинського кола визначалася зміною історичного контексту та духовного стану суспільства впродовж XVIII ст. Тому спостерігаємо зменшення масштабів діяльності у культурній сфері – від прагнення піднести рід, що мав козацьке коріння, до рангу нобілітету, до бажання розбудувувати власні маєтки, облаштовувати їх для приватного життя родини.

Ключові слова: Лівобережна Україна, козацька старшина, рід Галаганів, культове та житлове будівництво.

З часів Хмельниччини знаковою подією в історії України є утворення нової соціальної еліти – козацької старшини, остаточний процес перетворення якої на привілейований стан відбувся вже за умов входження в імперське середовище на правах російського дворянства наприкінці XVIII ст. У вирі процесу нобілітації опинилися вихідці з козацького товариства, котрі обіймали вищі посади у війську. Авантюрні, безстрашні, жорстокі, далеко не безкорисливі, вони забезпечили просування шаблями соціальної драбини для себе і нащадків.

Прагнучи обґрунтувати власний соціальний статус, «нова знать» обирала відповідні своєму часові форми культурної роботи. Однією зі сфер, традиційно відкритих для культурних проєктів владної еліти у XVIII ст., була архітектура. Комплексний аналіз результатів діяльності у культовому та житловому будівництві, презентований особами з одного старшинського сімейства у визначених часових межах, від 1710-х до 1790-х рр., дозволить прослідкувати еволюцію її змісту у межах однієї родини та зробити узагальнюючі висновки щодо активності у цій сфері усього старшинського прошарку від доби «присмерків Гетьманщини» до остаточної інкорпорації «Малоросії» до складу Російської імперії.

Серед численних родів лівобережного панства козацько-старшинського походження вельми цікавим є той, чие піднесення припало саме на XVIII ст., – рід Галаганів, що був започаткований як старшинський Гнатом Галаганом (?–1748), вихідцем з козацько-селянського кола, полковником компанійським (до 1709 р.), чигиринським (1709-1714), прилуцьким (1714-1739) [1, 202]. Доречність вибору підтверджується ще й тим, що питання активності представників цього сімейства у сфері архітектури у XVIII ст. досі не стало предметом спеціальної розвідки, лише побічно розглядалося у нарисі Г.Лукомського [2], праці з історії архітектури Лівобережної України М.Цапенка [3] та неопублікованій мистецтвознавчій розвідці Т.Мишківської [4].

Метою нашої статті є аналіз змісту і форм діяльності представників козацько-старшинського роду Галаганів на землях Лівобережної України у межах тих земельних володінь, власниками яких вони стали, піднімаючись «соціальною драбиною» впродовж XVIII ст.

Передусім зазначимо, що вже від початку XVIII ст. сімейство Галаганів успішно виступило у царині релігійного зодчества. Як відомо, українська старшина, прагнучи позиціонувати себе владною верхівкою, захисницею православної віри, активно підтримувала саме культове будівництво, передусім у його межах на теренах Лівобережної України з останньої третини XVII до початку XVIII ст. викристалізувався національний стильовий варіант європейської архітектури – так зване «козацьке бароко».

На початку свого полковництва (до 1720 р.) Гнат Галаган патрунував зведення у полковому місті Прилуки, у межах старовинної Прилуцької фортеці (місто входило до володінь князів Вишневецьких, до середини XVIII ст. тут ще зберігалися замкові укріплення, що склалися з земляних валів видовженої форми та самого замку) [5, 89] двох культових споруд. Це церкви Преображення Господня та Миколаївська. Першу будівлю було закладено 1810 р. ще до отримання Г.Галаганом полковничого пернача, але її будівництво велось і завершилося при ньому. Миколаївська церква вже будувалася власне за ініціативою нового прилуцького полковника тими ж майстрами, що зводили церкву [6, 287, 446].

Можна визначити кілька причин такого масштабного споруджування. По-перше, родина Галаганів насправді відзначалася побожністю, яка традиційно передавалася з покоління в покоління, аж до останнього, раптово померлого 16-річного Павла Галагана (1853–1869) (за спогадами матері Павла, Катерини Галаган, у дівочтві Кочубей, «над его кроватю их было их множество <...> особенно с одной никогда не расставался; на ней была изображена с одной стороны Божия Матерь Ржавская, а с другой стороны Божия Матерь Дубовицкая...» [7, 11]. По-друге, як писав його праправнук Григорій Павлович Галаган (1819–1888), «...будучи возведен в звание Прилуцкаго полковника не по выбору, а по назначению, и следовательно, бывши в своем полку чужим, он умел твердо удержаться на своем месте и приобрести значительное влияние...» [8, 6], тобто Г.Галаган прагнув, вочевидь, у цей спосіб завоювати прихильність місцевої громади. Але найщирішим спонуканням до таких дій, можливо, було прагнення полковника підкреслити статус Прилук як власницького містечка, «вотчини», недаремно його було поховано в Преображенській церкві, а полковницька садиба розташовувалася неподалік від культового ансамблю.

Усі будівлі, що залишилися у місті від часів полковництва Г.Галагана, зараз позиціонуються як архітектурні пам'ятки. У первинному вигляді збереглася лише Преображенська церква, висотою 13,5 м до останнього карнизу, у плані 24^х25 м, типовий приклад хрестоподібних п'ятибанних культових споруд. Між раменами просторового хреста церкви прибудовано ще чотири півциркульні приміщення, так що її можна позначити як дев'ятикамерну. За слушним висловом М.Цапенка, храми на кшталт цього були в Україні за доби козаччини найулюбленішими, ставилися на відкритих ділянках, у міській забудові виділялися як окремий монумент-пам'ятник, що визначало їхню містобудівну роль (усе це, безумовно, актуально і для собору в Прилуках) [3, 164]. Одним з останніх оглядачів церкву в тому вигляді, як вона збереглася до подій революцій та визвольних змагань XX ст., філолог та знавець стародруків С.Маслов у 1919 р. Він засвідчив наявність у церкві старовинних видань XVII–XVIII ст., усього перелічив 26 найменувань, серед них під № 1 «Тріодь цвітна», видавництва у Львові, 1642 р., без титульного листа, під передмовою – дата «11 березня 1642 р.» та підпис Михайла Сльозки [9, 8].

Миколаївська церква (до другої половини XX ст. стояла в руїнах, відбудована у 1980-ті рр.) – мурована споруда з однією навою та гранчастою апсидою – безпосередньо сполучена із двоярусної дзвіницею, перший ярус дзвіниці – четверик, а другий – циліндричний об'єм з арковими отворами, де розміщалися дзвони, завершує дзвіницю баня з люкарнами, де спершу були годинники. Це рідкісна для лівобережної культової архітектури XVIII ст. асиметрична у плані споруда, що поєднує зальну церкву, не

увінчану банею, з дзвіницею [3, 166]. С.Маслов застав ще неушкодженим інтер'єр церкви, у притворі якої було розташовано сцену Страшного суду, а серед вівтарних розписів привертало увагу зображення св. Димітрія Ростовського на повний зріст [9, 9]. Це дає змогу стверджувати, що сюжет розписів замовлявся Галаганами, котрі ревно зберігали пам'ять про родинні зв'язки із сімейством Туптало – батьків св. Димітрія Ростовського, в миру – Данила Туптала [8, 5].

Вочевидь, Преображенська та Миколаївська церкви залишалися і по смерті Г.Галагана під патронатом родини. У заповіті його сина Григорія Галагана (1716–1777) йдеться про 1000 «старовинних рублевиків», що їх батько залишив на реставрацію Преображенського храму [10, 470]. В інтер'єрі собору ще до початку 1920-х рр. уціліла прибіта біля криласу мідна табличка, що повідомляла про перебування у цій церкві 19 травня 1777 р. Святішого патріарха Константинопольського Серафима, котрий мав тут відправу та здійснив панахиду за Гнатом Галаганом, його дружиною Оленою, дружиною сина Уляною та усіма рідними, а потім «удостоил своим Благословением дом галаганский и в нем имел обеденный стол в ассессора колезского Ивана Галагана, этой полковницы Иулиании сына...» [9, 9], та зберігалася плащаниця із написом про пожертву від Катерини Галаган, уродженої Дараган (1740–1823), небоги Олексія та Кирила Розумовських, дружини внука полковника Гната, Івана Галагана (1739(?)–1789) [1, 223].

Вже у діяльності перших нащадків Г.Галагана відбулися зміни пріоритетів як культовому будівництві, так і у розбудові приватно-родинного житла. Від завдання обладнання феодалної вотчини (хоча Прилуки у повному сенсі не були такою для Галаганів, попри те, що земельні маєтності у місті залишалися у власності родини до кінця XIX ст. (станом на 1888 р. – у місті та околицях 1062 десятин 2225 сажень [14, 27]), його син, онук і правнук прагнули упорядкувати власне родове помешкання у межах маєтку в селі Сокиринці (зараз – Срібнянського р-ну Чернігівської обл.) і, відповідно, зводили сільські церкви та культові споруди у складі житлово-господарчих комплексів маєтків. Так, вже Григорій Галаган побудував у Сокиринцях дерев'яну церкву, де і був похований 1777 року, а його онук Григорій, за влучним виразом власного онука, теж Григорія, «несмотря на рассеянную жизнь, выстроил <...> в своих имениях несколько церквей, из которых одну каменную в Сокиренской усадьбе» [8, 14]. Зведенням цієї церкви св. Варвари (1803 р.?) була сформована культова зона маєткового комплексу, вона будувалася як домова, але водночас була приступною для сільської громади, тому що стояла на межі паркової зони і села. Г.Лукомський, аналізуючи культові елементи садибного ансамблю у нарисі про маєток у Сокиринцях, відмітив вишуканість і ґрунтовність її побудови відповідно до вимог класицизму межі XVIII–XIX ст. [2, 202].

Громадсько-житлове будівництво, ініційоване представниками родини Галаганів, також презентує змістовно-стильові особливості своєї доби та є свідченням способу життя лівобережного панства XVIII ст.

Полковнича садиба Г.Галагана у Прилуках не збереглася, але до нашого часу дійшла відновлена у 1980-ті рр. так звана «кам'яниця Галагана» або полкова скарбниця, що входила до її складу. Ошатна мурована однокамерна кам'яниця має, за традицією таких будівель, підвал із численними нішами, її прикрашено характерними лопатками та дещо незвичними для такої невеличкої споруди парними високими фронтонами (до певної міри повторюють фронтон на абсиді Миколаївської церкви) [3, 98]. Це один з небагатьох прикладів громадського будівництва доби Гетьманщини, так само, як кам'яниця у складі маєтку в селі Покорщина (зараз – у місті Козелець Чернігівської обл.), що було придбано 1750 р. Юхимом Дараганом, дружина якого, Віра Григорівна, була сестрою Олексія та Кирила Розумовських, на початку 1750-х рр., за припущенням Т.Мишківської, у Івана Покорського, котрий був Київським полковим писарем в 1737–1738 рр. [4, 4].

Маєток «Покорщина», успадкований Катериною Юхимівною Галаган в останній третині XVIII ст., став другим (окрім Сокиринців) родовим помешканням Галаганів,

такого значення він набув завдяки енергії та неабиякій життєвій вдачі К.Галаган. Вже у другій чверті XIX ст. садибне помешкання у Покорщині викликало захоплення у нащадка Розумовських і Дараганів Григорія Галагана: «Как я люблю милую Покорщину: в той как-то особенно радуется душа. Эта пышная природа, которая окружает дом, густые, тенистые каштаны, <...> величественные тополи, <...> красный шиповник, все это видно из открытого окна, перед которым я теперь сижу...» [12, 212].

Центральна садиба маєтку у Покорщині, ймовірно, розбудовувалася ще за часів старих Дараганів, вона обіймала територію більше ніж у 12 дес., до якої ще примикала левада у 20 дес. 795 саж. [13, 283]. Садиба активно функціонувала до початку XX ст., тільки після 1875 р. її було надано для літнього відпочинку учнів «Колегії Павла Галагана», приватного навчального закладу, заснованого подружжям Г. та К.Галаган в ім'я передчасно померлого сина Павла. Збереження у складі активно діючого впродовж XIX і на початку XX ст. житлово-господарчого комплексу споруди, збудованої у середині XVIII ст., є унікальною ознакою архітектурного ансамблю Покорщини.

Кам'яниця у Покорщині є одним із кращих збережених зразків споруд такого типу. Квадратна у плані будівля, перекрита зімкнутим склепінням, має три поверхи – наземний, напівпідвальний, власне підвальний – та численні ніші на усіх рівнях, вона декорована карнизами складного профілю та «розірваними» пілястрами [4, 7]. Можливо, образ саме цієї кам'яниці втілено у незавершеній повісті А.Маркевича «Малороссийская свадьба»: «Недалеко от дому полковника были огромная каменная кладовая, со сводами, крытая железом. Это кладовая служила главным украшением двора. <...> Она состояла из нескольких отделений и погребов и была в два в яруса, из коих на втором находилась комната, в которой часто летом полковник гулял с приятелями. Погреб был тут же, следовательно, недалеко было ходить за венгерским, фортиньяком и разными наливками...» [14, 7].

Також зберігся до нашого часу, правда у жахливому стані, не відновлений, центральний будинок садиби, збудований Катериною Юхимівною, можливо, при самому початку XIX ст. [4, 6]. Він поєднав ознаки панських будинків ще «козацької доби» із прикметами стилю «ампір», це виявилось, зокрема, в наявності на центральному та парковому фасадах шестиколонного та чотирьохколонного ганків із трикутними фронтонами над ними.

На відміну від Покорщини, не зберігся житловий ансамбль у дідичному маєтку Галаганів в Сокиринцях, розбудований Іваном Галаганом орієнтовно у 1770-ті рр. та зруйнований його внуком Павлом Галаганом (1793–1834) для зведення пишного власницького комплексу у класицистичному стилі. За свідченням правнука І.Галагана, Григорія, «предковский дом <...> был выстроен или впоследствии отделан во вкусе Людовика XIV, но имел некоторые принадлежности старых малороссийских домов, как например поддашье, или комнату с тремя сторонами без четвертой со стороны сада <...> по одну сторону его был зеленый двор, окруженный флигелями и отнесенный большими деревьями, а с другой был разбит правильный цветник с пристриженными липами и террасами; цветник кончали группы больших дубов. От цветника, окруженного решеткою, шла весьма оригинальная аллея в искусственном углублении, как бы глубокая дорога. (Это было сделано для свежести во время жаров); аллея кончалась постройкою, носившею название «залы» или большого павильона, летняго, без печей, и отделанною в помпеевском вкусе ...» [8, 16]. До речі, знищення батьком цього «дідичного помешкання» Григорій Павлович Галаган, ліберал, українофіл, меценат, розцінював як зраду нащадками козацько-старшинських родів пам'яті предків і, відповідно, національної культурної традиції: «Мало чем поддеживаемое аристократическое направление и фальшивое попечение об истинном комфорте заставило большую часть помещиков оставить свои дедовские дома и сады и перейти аристократические, живого фасона и расположения хоромы, окруженные садом в английском вкусе и разными

другими причудами „делающими помещичий дом каким-то неприступным жилищем великолепного вельможи...» [15, Ізв.]. Як бачимо, до середини XIX ст. те, що було створено прабатьками, набуло у свідомості лівобережного панства відповідного символічного сенсу, працювало як «культурний код».

Таким чином, короткий огляд змісту діяльності чотирьох осіб з козацько-старшинського сімейства Галаганів – від прадіда до правнука – у сфері культового та громадсько-житлового будівництва дозволяє констатувати, передусім, відповідність такої роботи тим соціальним потребам та художнім смакам, що переважали у суспільстві певної історичної доби. Також від перших десятиріч XVIII до початку XIX ст. бачимо «звуження» соціокультурних амбіцій представників української старшини – від прагнення піднести свій рід, що походить від простого козака, до рангу владного нобілітету, до бажання розбудувувати власну дідищу, облаштовувати її для приватного родинного життя. Якщо Гнат Галаган створенням ансамблю культових споруд у межах Прилуцької фортеці, можливо, намагався утворити нове «власницьке містечко», то його внук вже опікувався передусім розбудовою житлово-господарчого комплексу у спадковому маєтку в селі Сокиринці, а онукова дружина зберегла та розширила власний спадок – садибу села Покорщина. Окрім цього, усі будівлі, зведені під патронатом Галаганів у XVIII ст., зараз мають статус визначних історико-культурних пам'яток, що засвідчує високі вимоги, які пред'являлися до них у момент створення. Окрім цього зазначимо, що не лише суспільно значима сфера культової архітектури, але й приватна царина маєткового будівництва впродовж XVIII ст. засвідчила формування базисних засад національного досвіду архітектури, завдяки чому вже до середини XIX ст. упорядкований простір панського сільського маєтку на теренах Лівобережної України налічував кілька історико-культурних нашарувань, що дозволяло нащадкам козацької старшини символічно тлумачити його знакове наповнення.

1. Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. – К. : Тип. товарищества Фронцкевича Г.Л. и К., 1908–1914. – Т. 1: А–Д. – Галаганы: указ: С. 221–225.
2. Лукомский Г. Сокиринці: (маєток графині О. П. Ламздорф-Галаган, Полтавської губ., Прилуцького повіту) / Георгій Лукомський // Українська художня спадщина // Хроніка-2000. – К., 2005. – Ч. 2, вип. 63/64. – С. 192–204.
3. Цапенко М. Архитектура Левобережной Украины XVII – XVIII веков / М. Цапенко. – К. : Стройиздат, 1967. – 238 с.
4. ІР НБУ ім. В. І. Вернадського, ф. X, оп. 1, спр. 17759, 21 арк.
5. Описи Лівобережної України кінця XVIII – поч. XIX століття / сост. Т. Б. Ананьєва ; відп. ред. П. С. Сохань. – К. : Наукова думка, 1997. – 324 с.
6. Шкоропад Д. О. Прилуччина / Д. О. Шкоропад, О. А. Савон ; [за ред. Г. Ф. Гайдая]. – Ніжин : ТОВ «Видавництво „Аспект-Поліграф”», 2007. – 560 с.
7. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУ ім. В. І. Вернадського), ф. I, оп. 1, спр. 95, 49 арк.
8. [Галаган Г. П.] Род Галаганов // 25-летие Коллегии Павла Галагана в Киеве / под ред. А. И. Степовича. – Киев : Тип. И. И. Чоколова, 1896. – С. 1–23.
9. ІР НБУ ім. В. І. Вернадського, ф. 33, оп. 1, спр. 3599, 12 арк.
10. Галагановский фамильный архив / коммент. А. Лазаревского // Киевская старина. – 1883. – Т. 7, № 11/12. – С. 452–470.
11. Центральний державний історичний архів України у Києві, ф. 1475, оп. 1, спр. 1788, 35 арк.
12. Матеріали для біографії Г. П. Галагана: отрывки из юношеского дневника Г. П. Галагана // Киевская старина. – 1898. – Т. 62. – № 7–9. – С. 189–224.
13. Сведения о принадлежащих коллегии именнях / 25-летие Коллегии Павла Галагана в Киеве / под ред. А. И. Степовича. – Киев : Тип. И. И. Чоколова, 1896. – С. 181–191.

14.Маркевич А. М. Малороссийская свадьба / А. М. Маркевич // Киевская старина. – 1897. – № 3. – С. 1–16 (приложение).

15.ІР НБУ ім. В. І. Вернадського Ф.1, оп. 1, спр 6860, 2 арк.

Будзар М. М. Деятельность рода Галаганов в сфере культурного и жилищного строительства на землях Левобережной Украины в XVIII веке.

В статье проанализированы формы деятельности семьи Галаганов в культовом и жилищном строительстве на территории собственных имений в XVIII веке. Эволюция культурных ориентиров персон из казацко-старшинского круга определялась изменением исторического контекста и духовного состояния общества в течение XVIII века. Поэтому наблюдаем уменьшение масштабов деятельности в культурной сфере – от стремления возвести род, имеющий казацкие корни, в ранг нобилитета, до желания обустроить собственные имения, приспособивая их для частной жизни семьи.

Ключевые слова: Левобережная Украина, казацкая старшина, род Галаганов, культовое и жилищное строительство.

Budzar M. M. The activities of the Galagans family in the field of cult and housing building on the Left Bank Ukraine region in the XVIII century.

The article analyzes forms of the activity of the Galagans family in the field of cult and housing building on the territory of their private estate in the XVIII century. The evolution of cultural landmarks of people of Cossack Hetman range was determined by the changing historical context and mental state of the society during the 18th century. This is the reason of the reduction of scale of activity in the cultural sphere – from the desire to raise a family name which had Cossack roots to the rank of the ruling nobility, to the desire to build private estates, to equip them for the private life of their family.

Key words: Left Bank Ukraine, Cossack officers, the Galagans family, cult and housing building.

УДК 612. 014. 42: [378.4 (477.74) (092) (092)] «18»

**ВНЕСОК УЧЕНИХ НОВОРОСІЙСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
У СТАНОВЛЕННЯ НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ЗАСАД
ЕЛЕКТРОФІЗІОЛОГІЇ (КІНЕЦЬ ХІХ СТОЛІТТЯ)**

К.С.Варивода

*аспірантка ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*

У статті підкреслюється, що, незважаючи на існуючі соціально-економічні та політичні перешкоди, саме вченим Новоросійського університету належить пріоритет у започаткуванні електрофізіологічних досліджень на теренах України наприкінці ХІХ ст. Електрофізіологічні дослідження проводилися вченими кафедри фізіології фізико-математичного факультету. У різні роки на кафедрі працювали такі відомі електрофізіологи, як І.М. Сеченов, П.А. Спіро, Б.Ф. Веріго та ін. Дослідження вчених мали вагомим значення для розкриття генези і природи процесу гальмування в центральній і периферичній нервовій системі.

Ключові слова: *електрофізіологія, Одеський університет, кафедри, учені-електрофізіологи, І.М.Сеченов, П.А.Спіро, Б.Ф.Веріго.*

Період становлення електрофізіології в Новоросійському університеті тісно взаємопов'язаний із науково-організаційною діяльністю вчених кафедри фізіології людини і тварин фізико-математичного факультету. Саме тут працювали такі видатні вчені-фізіологи, як І.М.Сеченов, Б.Ф.Веріго, П.А.Спіро, їх учні й послідовники.

Питання щодо внеску вчених Новоросійського університету в розвиток фізіології в цілому та електрофізіології зокрема частково висвітлені у наукових розвідках Л.Л.Васильєва, С.М.Діонесова, Х.С.Коштоянця, В.Р.Файтельберга-Бланка, Б.І.Ходорова, О.А.Шандри та ін. Водночас варто зазначити, що в сучасній історіографії відсутні публікації стосовно комплексного висвітлення історії становлення і розвитку електрофізіологічних досліджень у Новоросійському університеті.

Мета статті полягає у відтворенні визначального й водночас суперечливого процесу становлення і розвитку електрофізіології в Новоросійському університеті наприкінці ХІХ ст.

Вагомий внесок у становлення електрофізіології не лише в Новоросійському університеті, а й на теренах колишньої Російської імперії зробив відомий учений-фізіолог, засновник російської наукової школи електрофізіологів І.М.Сеченов (1829–1905 рр.).

У 1860 р., працюючи в Санкт-Петербурзькій військово-медичній академії, І.М.Сеченов уперше запровадив викладання курсу «Електрофізіологія». У 1862 р. видавництвом військово-медичного департаменту було опубліковано монографію вченого «О животном электричестве», яка охоплювала 24 ґрунтовні лекції з електрофізіології [1]. У 1863 р. вийшла друком праця «Рефлекси головного мозку», де І.М.Сеченов обґрунтував рефлекторну природу нервово-психічної діяльності людини, яка забезпечує найтонше й удосконалене пристосування організму до змін зовнішнього і внутрішнього середовища. Вчений уперше показав, що в основі психічних явищ лежать фізіологічні процеси, котрі можуть бути вивчені об'єктивними методами. Відкрите І.М.Сеченовим центральне гальмування вперше показало, що поряд зі збудженням існує

інший активний процес – гальмування, без якого неможлива інтегративна діяльність центральної нервової системи (ЦНС) [2].

Слід підкреслити, що відразу ж після виходу «Рефлексів головного мозга» за розпорядженням міністра внутрішніх справ П.А.Валуєва на книгу «как крайне вредную» було накладено арешт, а проти І.М.Сеченова порушено судову справу. Ученого не ув'язнили лише з побоювання, що судовий процес може сприяти збільшенню зацікавленості книгою і призведе до популяризації матеріалістичних поглядів професора [3, 70].

Реакційні кола створили для І.М.Сеченова настільки несприятливі умови для роботи в Санкт-Петербурзькій військово-медичній академії, що він був змушений у 1870 р. її залишити. Цього ж року ректор Новоросійського університету Ф.І.Леонтович за рекомендацією І.І.Мечникова запросив ученого до Одеси. Задля цього Ф.І.Леонтович у листі до попечителя одеського навчального округу просить створення для І.М.Сеченова ще однієї посади ординарного професора на фізико-математичному факультеті Новоросійського університету, оскільки всі можливі вісім уже були зайняті. У відповідь попечитель переслав ректору таємного листа від Міністерства освіти з негативною оцінкою поглядів І.М.Сеченова. Водночас Ф.І.Леонтович слушно зазначив, що, не знаючи особисто цього вченого, він не може давати оцінку його діяльності, однак «за відгуками фахівців І.М.Сеченов належить до числа осіб, які добре відомі в науці. Із цього погляду викладацька діяльність І.М.Сеченова, безсумнівно, була би корисною для Новоросійського університету» [4, 314].

У Міністерстві освіти не поспішали із затвердженням І.М.Сеченова на цій посаді, і він переїхав до Одеси лише у квітні 1871 р. [5, 127]. Упродовж 1871–1876 рр. творчий шлях ученого був пов'язаний із Новоросійським університетом. Перші роки дослідник усю свою енергію зосереджував на створенні фізіологічної лабораторії при кафедрі зоології фізико-математичного факультету. Однак бюджетні асигнування на навчально-допоміжну роботу були вкрай недостатніми. Розуміючи важливість розвинутої і досконалої матеріально-технічної бази для якісної теоретичної і практичної підготовки студентів, І.М.Сеченов власним коштом замовив деякі прилади за кордоном, а інші конструював спільно із співробітниками в механічній майстерні університету. У 1872 р. фізіологічна лабораторія була оснащена всіма необхідними приладами та устаткуванням для забезпечення експериментальних досліджень [6, 94].

Упродовж 1873–1876 рр. І.М.Сеченов працював на посаді віце-президента Новоросійського товариства природознавців. У цей час товариство неодноразово влаштовувало публічні лекції, популяризуючи досягнення природничих наук загалом і електрофізіології зокрема. Ці лекції, як згадує С.Л.Чудновський, «відвідували особи обох статей, усіх верств суспільства, особливо ж приваблювали надзвичайно талановиті лекції І.І.Мечникова й І.М.Сеченова...» [7, 90].

Варто зазначити, що в цей період наукова діяльність ученого в галузі електрофізіології була зосереджена навколо вивчення біопотенціалів центральної і периферичної нервової системи, а також написання за результатами досліджень психофізіологічних праць.

У 1871 р. І.М.Сеченов опублікував переклад праці Ч.Дарвіна «Происхождение человека и половой отбор» (The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex). Заслугою І.М.Сеченова є не лише поширення дарвінізму, а й перегляд його ідей під кутом зору фізіології та психології. Учений по праву може вважатися засновником еволюційної фізіології в Російській імперії. Поширення еволюційної теорії Ч.Дарвіна мало неабияке значення і для розвитку електрофізіології, оскільки на початковому етапі становлення цієї науки дослідження проводилися виключно на тваринах, у зв'язку з чим часто поставало питання про їх безперспективність [8, 163].

Серед електрофізіологічних напрацювань безперечний інтерес становить стаття вченого «Несколько замечаний о действии на нервы очень быстро следующих друг за другом раздражений» (1872 р.). У ній на основі численних експериментальних даних І.М.Сеченов зробив важливе відкриття, що чергування процесів збудження й гальмування відбувається не лише в центральній, а також і в периферичній нервовій системі. Таким чином, учений уперше вказав на наявність процесу гальмування в периферичній нервовій системі [9].

І.М.Сеченов спільно з І.І.Мечниковим провели дослідження впливу блукаючого нерва на серце. У спільній статті «К учению о действии блуждающего нерва на сердце» (1873 р.) учені підкреслювали, що при постійному подразненні блукаючого нерва черепахи упродовж 5–6 хвилин виникає періодичність у його гальмівному впливі на діяльність серця. Встановлений факт періодичної діяльності блукаючого нерва пізніше ввійшов до наукової літератури як «феномен Сеченова – Мечникова» [10, 235].

Виступаючи 1 березня 1873 р. на засіданні Новоросійського товариства природознавців із приводу доповіді студента В.М.Реп'яхова, який продовжував ці дослідження, І.М.Сеченов підкреслював, що періодичність впливу блукаючого нерва на серце відкриває низку важливих фактів і перспектив для подальших досліджень: зокрема, виступає фізіологічним доказом локалізації блукаючого нерва в серці; гальмівний вплив блукаючого нерва на серце спрощує дослідження серцевої діяльності; відкриває нові можливості для порівняльного аналізу діяльності блукаючого нерва і доцентрових нервів спинного мозку; служить вихідною точкою для встановлення періодичності в діяльності нервових центрів як загальної властивості цих утворень [11, 899].

Спільно з Н.П.Суисловою І.М. Сеченов вивчав гальмівний вплив головного мозку на діяльність лімфатичних сердець жаби. Зупинка діяльності лімфатичних сердець у період діастолі була виявлена вченими в умовах центрального гальмування при подразненні зорових горбів. Результати досліджень увійшли до публікацій «Заметка о механизмах затормаживающих рефлексов», «К вопросу о затормаживающих рефлексах» (1875 р.). У висновках до цих статей І.М.Сеченов уперше висловив припущення про існування в головному мозку спеціальних нервових центрів, які регулюють діяльність внутрішніх органів [12, 874].

Під керівництвом І.М.Сеченова П.А.Спіро в 1873 р. захистив магістерську дисертацію «К вопросу об иннервации дыхательных движений», за яку йому було присуджено науковий ступінь магістра зоології, порівняльної анатомії і фізіології. Основним здобутком цієї праці було встановлення факту наявності в головному мозку центрів регуляції дихання. У цьому ж році П.А.Спіро обирають приват-доцентом кафедри фізіології.

У 1874 р. П.А.Спіро відкрив явище взаємозв'язаної реципрокної іннервації та описав його задовго до подібних досліджень М.Є.Введенського й Ч.Шерінгтона, яким приписують авторство цього відкриття. П.А.Спіро також вивчав явище, що отримало назву «рефлекторних слідів», або післядії збудження [13, 35].

У «Записках Новороссийского университета» була опублікована праця П.А.Спіро «О кожно-мышечных рефлексах» (1876 р.), у якій уперше описане експериментальне дослідження явища, за якого при одночасному подразненні симетричних точок шкіри рефлекси пригнічувалися. Сучасною фізіологічною мовою це явище називається оклюзією, воно висвітлене в підручниках із фізіології вищої нервової діяльності як одна з характерних властивостей координації рефлекторної діяльності ЦНС, що лежить в основі зменшення рефлекторної реакції в разі надмірного аферентного збудження [14, 90].

Після від'їзду І.М.Сеченова з Одеси в 1876 р. лабораторію фізіології в університеті очолив його учень – приват-доцент П.А.Спіро. Учений продовжив дослідження з фізіології ЦНС, особливу увагу зосереджуючи на вивченні явища гіпнозу. П.А.Спіро опублікував низку статей з цього питання, серед яких – розвідки «О некоторых явлениях

так называємого животного магнетизма (гипнотизма)» (1883 р.), «О так называеомом мысленном внушении» (1885 р.) [15, 472].

Після смерті П.А.Спіро 25 листопада 1893 р. лабораторію фізіології очолив інший учень І.М.Сеченова – Б.Ф.Веріго. У квітні 1894 р. вченого було призначено професором анатомії і фізіології кафедри зоології фізико-математичного факультету. Б.Ф.Веріго доклав чимало зусиль до розширення й поповнення новими приладами фізіологічної лабораторії, яка була організована І.М.Сеченовим при кафедрі зоології. Водночас учений організував при кафедрі студентський гурток. Б.Ф.Веріго для кожного із студентів знаходив актуальну тему, привчав їх до самостійної науково-дослідної діяльності, ознайомлював з новими електрофізіологічними методами дослідження й обладнанням [8, 163].

Із загальної кількості експериментів, виконаних Б.Ф.Веріго в Одесі, найбільше значення для розвитку електрофізіології мало вивчення взаємозв'язку між провідністю і збудливістю нерва. Задля цього професор виконав низку досліджень щодо впливу хімічних речовин (алкоголь, пари хлороформу) та різної довжини нерва на провідність і збудження, з'ясування впливу подразнення потрійними електродами на стан та реакцію нерва. За результатами досліджень Б.Ф.Веріго в 1899 р. опублікував дві ґрунтовні статті в журналі «Pflügers Archiv» [14, 91].

У статті «Zur Frage über die Beziehung zwischen Erregbarkeit und Leitungsfähigkeit des Nerven» професор приділив багато уваги загальній фізіології нерва і особливо – механізму поширення нервового імпульсу. У ході досліджень учений установив, що коли ділянку нерва в його середніх частинах піддати альтерації (наприклад, наркозу), то провідність цієї ділянки зникає тим швидше, чим вона довша. При дуже короткій ділянці альтерації (менше 7 мм) нерв зберігає здатність до проведення імпульсів значно довше. Оскільки поширення нервового імпульсу по нерву відбувається за допомогою потенціалу дії, тобто електричним способом, на що вперше вказав Л.Герман, то при обговоренні питань щодо причини пізнішого розвитку непровідності в коротких альтерованих ділянках Б.Ф.Веріго висловив припущення про можливість перестрибування нервового імпульсу через коротку альтеровану ділянку нерва за допомогою потенціалу дії. Приблизно через 30 років Д.Ерлангер і Е.Блер експериментальним шляхом довели це перестрибування нервового імпульсу через кілька перехватів Ранв'є у мієлінізованих нервових волокнах [16, 1881].

Водночас у статті «Ueber die Reizung des Nerven mit dreiarmigen Electroden» Б.Ф.Веріго зазначав, що залежно від розташування електродів подразнювальна сила струму може значно варіювати. Зокрема, при розташуванні потрійних електродів так, що анод знаходиться посередині, а два катоди – по краях, подразнювальна сила струму зменшується. Навпаки, при зворотному розташуванні, коли катод розміщений посередині, а два аноди по краях, – подразнювальна сила струму підвищується. Особливо важливим також є висновок ученого про те, що існує прямий взаємозв'язок між збудженням і провідністю нерва. На думку Б.Ф.Веріго, не можна розглядати ці явища окремо одне від одного. Провідність нерва зникає лише при послабленому збудженні [8, 145].

Таким чином, становлення й розвиток електрофізіології в Новоросійському університеті пов'язані з діяльністю фізіологічної лабораторії фізико-математичного факультету, в якій працювали відомі вчені-електрофізіологи: І.М.Сеченов, П.А.Спіро, Б.Ф.Веріго. Відкриття І.М.Сеченовим явища гальмування в периферичній нервовій системі як самостійного нервового процесу сприяло з'ясуванню нових підходів до розуміння процесів збудження й гальмування не лише в центральній, а й у периферичній нервовій системі. Суттєвим доповненням до відкриття І.М.Сеченова стали дослідження його учнів і послідовників П.А.Спіро та Б.Ф.Веріго стосовно вивчення явищ реципрокного гальмування, катодичної депресії, сполученої іррадіації збудження в

нервовій системі. Координуюча функція головного мозку в регуляції організму була встановлена вченими відкриттям у мозку центрів регуляції діяльності легень, серця й лімфатичних сердець (І.М.Сеченов, І.І.Мечников, Н.П.Сулова, П.А.Спіро). Водночас слід підкреслити, що одеське позанаукове середовище виступало в ролі несприятливого чинника розвитку фундаментальної науки. Статистика підтверджує думку багатьох учених про Одесу як «транзитний пункт» для науковців: майже всі одеські науковці або розпочинали тут свою наукову кар'єру, або завершували. Затримка в Одесі у зрілому віці коштувала вченим втрати наукового потенціалу. Своєрідною даниною за збереження життєвої енергії було витіснення зі сфери чистої науки у сферу публічного життя.

1. Сеченов И. М. О животном электричестве / И. М. Сеченов. – СПб. : Изд. Военно-мед. департ., 1862. – 226 с.
2. Сеченов И. М. Рефлексы головного мозга / И. М. Сеченов // Избранные философские и психологические произведения. – М. : ОГИЗ, Гос. изд-во полит. лит., 1947. – С. 1-114.
3. Коштыянец Х. С. Сеченов / Х. С. Коштыянец. – Москва-Ленинград : Издательство АН СССР, 1945. – 200 с.
4. Музичко О. Є. Адміністративна та педагогічна діяльність Ф. І. Леонтовича у Новоросійському університеті / О. Є. Музичко // Електронний часопис «Південна Україна». – 2007. – С. 313-322.
5. Протоколы заседаний Совета Императорского Новороссийского университета (1870 – 1871 гг.). – Одесса. : Тип. Ульриха и Шульце, 1872. – 308 с.
6. Карпов Л. М. Становление и развитие кафедры физиологии человека и животных ОНУ имени И. И. Мечникова / Л. М. Карпов, Л. И. Семик, Т. В. Гладкий // Вісник ОНУ. Сер. : Біологія. – 2013. – Т. 18, Вип. 4 (33). – С. 94-100.
7. Додонова Г. В. Культурно-просвітницька діяльність наукової інтелігенції наддніпрянської України в другій половині XIX – на початку XX ст. / Г. В. Додонова // Наукові праці історичного факультету ЗДУ. – 2006. – Вип. 20. – С. 89-94.
8. Історія Одеського університету за 100 років (1865 – 1965) / Н. І. Букатевич, Г. А. Вязовський, І. М. Дузь [та ін.] ; відп. ред. О. І. Юрженко – К. : Видавництво Київського університету, 1968. – 423 с.
9. Сеченов И. М. Несколько замечаний о действии на нервы очень быстро следующих друг за другом раздражений / И. М. Сеченов // Физиология нервной системы : избранные труды в 4-х вып. – Москва : Медгиз, 1952. – Вып. 2. – С. 87-90.
10. Коштыянец Х. С. Очерки по истории физиологии в России / Х. С. Коштыянец. – Москва-Ленинград : Издательство АН СССР, 1946. – 493 с.
11. Коштыянец Х. С. И. М. Сеченов и проблемы физиологии нервной системы / Х. С. Коштыянец // Избранные произведения. Т. 2. Физиология нервной системы. – 1956. – С. 888-912.
12. Сулова С. Прибавления к физиологии лимфатических сердец / С. Сулова // Избранные произведения. Т. 2. Физиология нервной системы. – 1956. – С. 874-887.
13. Файтельберг-Бланк В. Р. Научная и общественная деятельность И. М. Сеченова и его учеников в Одессе / В. Р. Файтельберг-Бланк // Научная конференция, посвященная 50-летию со дня смерти Ивана Михайловича Сеченова : тезисы докладов, (Одесса, 17 – 18 декабря 1955 г.). – О., 1955. – С. 35-37.
14. Физиологические науки в СССР : становление, развитие, перспективы / [Н. А. Агаджанян, Ю. П. Голиков, Т. И. Грекова и др.] – Л. : Наука Ленингр. отд-ние, 1988. – 479 с.

15.Маркевич А. И. Двадцатилетие Императорского Новороссийского университета / А. И. Маркевич. – Одесса : экономическая типография, 1890. – 734 с.

16.Кожанкова Н. И. Электрофизиологические исследования Б.Ф. Вериги и его вклад в развитие нейрофизиологии (К 125-летию со дня рождения Б.Ф. Вериги) / Н. И. Кожанкова // Журнал высшей нервной деятельности. – 1985. – Т. 35, № 6. – С. 1180-1182.

Варывода К. С. Вклад ученых Новороссийского университета в становление научно-организационных основ электрофизиологии (конец XIX века).

В статье подчеркивается, что, несмотря на существующие социально-экономические и политические препятствия, именно ученым Новороссийского университета принадлежит приоритет в учреждении электрофизиологических исследований на территории Украины в конце XIX в. Электрофизиологические исследования проводились учеными кафедры физиологии физико-математического факультета. В разные годы на кафедре работали такие известные электрофизиологи, как И.М.Сеченов, П.А.Спиро, Б.Ф.Вериги и др. Исследования ученых имели большое значение для раскрытия генезиса и природы процесса торможения в центральной и периферической нервной системе.

Ключевые слова: электрофизиология, Одесский университет, кафедры, ученые-электрофизиологи, И.М.Сеченов, П.А.Спиро, Б.Ф.Вериги.

Varyvoda K.S. The contribution of scientists of the Novorossiysk university in formation of the scientific and organizational foundations of electrophysiology (end of XIX century).

The article accentuates the fact that regardless of social, economical and political problems, the best scientists of Novorossiyskiy University initiated researches in electrophysiology in Ukraine in the end of the XIX century. Electrophysiological researches were implemented by the scientists of the department of physiology, the faculty of Physics and Maths. At different times such famous electrophysiologists and others worked at the department as I.M.Sechenov, P.A.Spiro, B.F.Verihov. The researches of the scientists had an important meaning in revealing the genesis and nature of inhibition processes in the central and peripheral nervous system.

Key words: electrophysiology, Odesa university, departments, scientists-electrophysiologists, I.M.Sechenov, P.A.Spiro, B.F.Verihov.

УДК 94(477.74): [343. 848 + 323.325 – 058. 244] «18/19»

**СОЦІАЛЬНИЙ ПАТРОНАТ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)**

І.Г.Верховцева

*кандидат історичних наук, доцент,**Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

Схарактеризовано один із найважливіших напрямків діяльності установ селянського самоврядування другої половини ХІХ – початку ХХ ст. – опіку над неповнолітніми, позбавленими батьківського піклування. В цілому опікунська справа носила становий характер, нормувалася звичаєвим правом, характеризувалася сучасниками як неефективна. З поширенням товарно-грошових відносин окреслилися позитивні зміни: майно сиріт здавалося в оренду, капіталізувалося, гроші розміщувалися в банках.

Ключові слова: *соціальний патронат, суспільна опіка, селянське самоврядування, сільський схід, опікун.*

Розбудова системи соціальної допомоги населенню в сучасній Україні обумовлює інтерес до вітчизняних традицій суспільної опіки, зокрема - досвіду організації установами місцевого і станового самоврядування другої половини ХІХ – початку ХХ ст. опікунської справи, складовою якої була опіка над неповнолітніми дітьми, позбавленими батьківського піклування [1, 83-84].

Потужний імпульс розвитку цих традицій дали буржуазно-демократичні реформи 60-70-х рр., передусім, селянська 1861 р., а також земська 1864 р. та міська 1870 р. У другій половині ХІХ ст. означений напрямок діяльності установ самоврядування перебував у стадії становлення, втім, як і правова система Російської імперії загалом. Тому не випадково, що дореволюційна історіографія участі установ самоврядування в організації опіки над неповнолітніми членами суспільства характеризується напрацюваннями, передусім, у правовому контексті [2]. З одного боку, це пояснюється інтенсивним розвитком буржуазних відносин, які потребували правового оформлення відносин наслідування, власності тощо, а з іншого – християнськими традиціями і пов'язаними з цим світоглядними настановами. Вони побутували у суспільстві, де пріоритет надавався саме колективно-корпоративним формам опіки, бо населення країни було диференційовано за станами, кожний з яких характеризувався особливостями суспільного життя, господарської діяльності і особливостями виконання фіскальних зобов'язань.

Радянські вчені через відомі ідеологічні табу означену проблематику майже не включали до тем, що потребували наукової розробки. Виняток становить праця В.Бондаревського [3]. Нині дослідники активно вивчають питання як у площині історії соціально-педагогічної діяльності [4-10], так і у суто історичному розрізі: крім іншого, досліджується досвід соціальної допомоги населенню у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. з боку земських [11-15], міських [16; 17] установ. Значно менше уваги у науковій літературі приділено відповідній роботі селянських установ самоврядування того часу, хоча окремі аспекти проблеми висвітлено у публікаціях деяких вітчизняних та закордонних, зокрема, російських істориків. Серед перших – А.Лохматова, яка вивчила правові аспекти опікунської діяльності установ селянського самоврядування у визначеному сегменті в контексті застосування норм звичаєвого права [18]; О.Мітеров, який охарактеризував матеріально-фінансову базу відповідної діяльності названих установ [19]; І.Верховцева, яка на підставі архівних джерел з'ясувала факти соціальної

допомоги дітям-сиротам з боку селянських установ Акерманщини та Ізмаїльщини [20]; Ю.Примаченко, яка навела дані щодо земської допомоги установам селянського самоврядування у соціальній допомозі сиротам [21]. Російські дослідники Н.Заколотная [22], В.Безгін [23] у своїх роботах подали відомості щодо впливу традиційного (звичаєвого) права на опікунську діяльність установ селянського самоврядування в Російській імперії розглядуваних часів, М.Осіпова схарактеризувала правові засади організації цієї діяльності [24]. Натомість загалом науковцями досі не створено більш-менш цілісної картини опікунської діяльності установ станового самоврядування селян у сегменті допомоги неповнолітнім, позбавленим батьківського піклування. Не претендуючи на всебічний розгляд проблеми, спробуємо охарактеризувати один з найважливіших напрямів діяльності установ селянського самоврядування у другій половині XIX – на початку XX ст., який у подальшому заклав базу для розвитку в українському селі соціального патронату.

Джерельну базу статті складають друковані та архівні документи. До першої групи відносяться законодавчі акти, зокрема, «Загальне положення про селян, що вийшли з кріпацької залежності» (далі – «Загальне положення») [25], а також праці нарративного характеру, що належали перу представників сільської адміністрації [26]. Серед використаних архівних джерел – матеріали фондів Центрального державного історичного архіву України у м. Київ та державних архівів Вінницької, Запорізької, Полтавської, Сумської, Харківської, Хмельницької, Черкаської, Чернігівської областей і комунальної установи «Ізмаїльський архів». Це справочинна документація сільських та волосних установ самоврядування, повітових і губернських адміністративних установ, канцелярій земських начальників і генерал-губернаторів тощо.

Під соціальним патронатом у науковій літературі розуміють комплекс заходів з опіки над майном неповнолітніх та їх виховання з боку державних або громадських установ [4, 93; 27, 134]. Саме в такому значенні вживатиметься цей термін у нашій публікації. Соціальний патронат є складовою більш широкого поняття – «суспільна опіка» і представляє колективні форми останньої. На українських землях колективна суспільна опіка над дітьми, позбавленими батьківського піклування, має давні традиції. Як відзначають дослідники, історичними джерелами засвідчено факти піклування про сиріт з боку сільських громад у XVIII – першій половині XIX ст. [9, 27]. Із запровадженням у 1861 р. Великою селянською реформою станового самоврядування селян справу опіки над неповнолітніми мешканцями сільської громади, позбавленими батьківського піклування, було віднесено до компетенції останнього. У ст. 51 «Загального положення» вказувалось, що до ведення сільських установ самоврядування належить «призначення опікунів і попечителів, поверка їх дій» [25, 47]. До ведення ж відповідних волосних установ, згідно статті 78, відносились «заходи громадського призріння» [25, 53]. У ст. 99 зазначалось, що справи, які торкались «польз малолітніх», не могли розглядатись в третейських судах, на відміну від інших справ (за незначними додатковими винятками) [25, 58]. З тексту наведених статей логічно випливає, що, по-перше, право безпосередньо вирішувати питання опіки над означеними категоріями мешканців надавалось низовій ланці селянського самоврядування – сільській громаді, члени якої контактували з родичами дитини у побутовому житті та спільно володіли земельними ділянками і були пов'язані коловою порукою у виконанні повинностей; по-друге, волосна ланка селянського самоврядування, компетенції якої мали певною мірою адміністративні щодо сільського управління функції, мала здійснювати нагляд за відповідною діяльністю сільської громади; по-третє, справи опіки над неповнолітніми, позбавленими піклування батьків, не дозволялося вирішувати третейськими судами, оскільки загалом ці суди не мали прав вирішувати спірні питання, пов'язані з інтересами сільських громад, володінням нерухомістю у випадках, коли серед учасників суперечки були особи, «обмежені за законом у правах володіння та використання» нерухомості [28,

93], а саме такими були означені категорії неповнолітніх. До речі, термін «опіка» означає право розпоряджатись майном особи, якою опікуються [24, 36]. Використаний же у тексті ст. 78 термін «призріння» буквально означає «догляд, попечіння» і стосується виховання та представлення в усіляких установах інтересів особи, над якою здійснюється «підкування» [29]. У нашому випадку це означає, що до компетенції волосних установ селянського самоврядування відносились лише контроль та затвердження рішень, які власне приймались на сільському рівні. Отже, питання опіки над позбавленими батьківського підкування неповнолітніми в українському селі другої половини ХІХ – початку ХХ ст. передусім були пов'язані з колективною земельною власністю сільської общини та виконанням фіскальних функцій, що мало важливе державне значення. Крім того, як зазначають сучасні дослідники, опікунська справа на селі носила становий характер і нормувалась звичаєвим правом [30, 644].

Щодо категорії мешканців, відносно яких застосовувались розглядувані форми опіки, слід зазначити, що у більшості це були неповнолітні сироти, обидва батьки яких померли. Але до названої категорії відносились також і діти, батьки яких були позбавлені волі, перебували за ґратами чи у засланні. Саме такий випадок, датований 1866 р., зафіксований архівними документами Чернігівського обласного архіву [31, 2]. Непоодинокими були випадки, коли опіка призначалась щодо неповнолітнього, у якого помер лише батько, а мати вийшла заміж за іншого [32, 1] (у селянському середовищі головою родини і власником усього її майна був батько – «большак»). Проте останнє було явищем не типовим, оскільки традиційне право, що ним регулювались розглядувані відносини, у різних місцевостях статус жінки в громаді визначало по-різному: були випадки, коли жінка залишалась природним опікуном дитини і розпоряджалась майном [23, 60], проте були і випадки, коли схід після смерті батька призначав опікуна дітям через звинувачення їх матері у легковажності і з цієї причини не довіряв їй розпоряджатись майном родини [33, 1]. Коли ж вдова виходила заміж за іншого, схід міг призначити опікуном «над майном та особами» неповнолітніх їх вітчима – другого чоловіка матері [23, 60]. Щодо верхньої вікової межі, яка визначала «неповнолітність» опікуваного, то і тут у різних місцевостях були різні підходи: як правило, такою, що досягла повноліття, вважалась особа, якій виповнилось від 18 до 21 років, але в окремих випадках ця межа сягала 25 років [23, 63]. Наприклад, у 1885 р. в Хустянське волосне правління, що на Роменщині, звернувся Петро Максимович Карпенко з заявою, в якій просив надати у його розпорядження майно та гроші, що залишились від померлого батька, оскільки заявник досяг 20 років [34, 3].

Відносно ж процедури призначення опікунів та контролю за їх опікунською діяльністю подібного різноманіття не спостерігається, адже справа опіки була пов'язана з питаннями колективної власності сільської громади на землю, з власністю окремої родини на нерухомість (володіння житловими і господарськими будівлями тощо) та інше майно, а від цього залежали добробут селянської родини, відтак – здатність громади і кожної окремої сім'ї виконувати повинності, сплачувати податки, що у решті-решт впливало на стан державної казни, оскільки селянські податки становили лівову долю надходжень до неї. Саме тому держава усіляко регламентувала процедурні питання призначення опіки і в особі сільських посадовців та місцевих чиновників жорстко контролювала дотримання сільськими й волосними селянськими установами усіх вимог. Наприклад, рішення про призначення опікунів хоча і приймалось сільським сходом, до складу якого входили усі домогосподарі сільського «общества» [25, 47; 35, 9зв], проте це рішення обов'язково мало затверджуватись волосним правлінням [36, 1-28; 37, 1-10], а після цього мирським посередником; по скасуванні останньої посади у 1874 р. – повітовим у селянських справах присутством, з упровадженням у 1889 р. посади земського начальника – останнім [38, 97], інколи навіть самим губернатором. Наприклад, у 1881 р. Харківське повітове у селянських справах присутствіє звернулось до канцелярії

губернатора з проханням затвердити приговор про опіку нащадків Кононенкових [39, 3]. Підставою для контролю за рішеннями сходів були, по-перше, низький рівень грамотності і загалом освіти селян, відсутність у них досвіду господарювання у нових суспільних та економічних реаліях пореформеної доби, адже позбавившись опіки поміщика, селяни після 1861 р. почали опановувати чимало нових, незнайомих для них функцій з управління господарським життям села, зокрема, колективно розпоряджатись земельною власністю сільської громади; зубожіння ж останньої у масових масштабах вело до зубожіння країни в цілому. По-друге, слід враховувати, що й самі «творці» Великої селянської реформи 1861 р., і політична еліта країни пореформених часів не була єдиною у своїх поглядах на майбутній сільський лад, котрий мав постати в результаті перетворень, що не дозволяло оперативно виробити єдину стратегію розвитку у цьому напрямку [40, 7; 41, 292-300]. Це обумовлювало чималі повноваження сільських бюрократів в управлінні місцевостями, у тому числі – у контролі за опікунською діяльністю селянських установ, чим досягалася певна управлінська стабільність в умовах перманентних реформ, які одна за одною відбувались протягом пореформеної доби й на початку ХХ ст. За таких обставин власне самоврядна діяльність означених сільських та волосних установ скоріше зводилась лише до вибору зі свого середовища осіб, що мали виконувати опікунські функції. Отримання плати за це не передбачалось, відтак ставало ще однією повинністю на користь общини, оскільки завданням опікуна було зберегти майно неповнолітніх вищеназваних категорій до досягнення ними повноліття. У такий спосіб створювався ґрунт для зловживань, адже опікуни намагались отримати бодай якийсь зиск, навіть якщо були родичами тих, кого опікали. Зловживання проявлялось у тому, що майно опікуваної дитини розкрадалось, саму дитину часто віддавали у пастухи чи в найми. Були випадки, коли опікуни розпродавали рухоме та нерухоме майно, що залишилось дитині від батьків (худобу, меблі, реманент, приладдя тощо), давали гроші односельцям у позику з відсотками, чим і збагачувались [42, 18]. А.Новіков писав: «Если ...опекун недобросовестен, то он разорит опекаемых так, что к совершеннолетию их ничего не останется» [26, 51]. Не поодинокими були випадки, коли зловживання опікунів здійснювались за участі старост і старшин. У 1882 р. Чугуєвський сирітський суд розглядав справу про розкрадання майна нащадків Радових, які мешкали у Новоборисоглібській волості. Причетність до цього волосних та сільських посадовців з'ясував Харківський окружний суд, який пізніше клопотався перед губернатором про затвердження рішень [43, 1-2]. У 1909 р. в канцелярії Київського, подільського та волинського генерал-губернатора розглядалась справа по скарзі опікуна над майном сироти Сергія Хобренка – селянина села Черняхів Київського повіту Єфрема Хобренка на дії волосного старшини у справах з опіки над сирітським майном [44, 1-21].

Контроль за опікунською діяльністю здійснювався на двох рівнях: селянськими сходами та сільськими посадовими особами (старостами, волосними старшинами), а також представниками місцевих адміністративних установ. «Селянський» контроль здійснювався шляхом щорічної «поверки» виконання опікунами їх обов'язків сільським сходом, про що укладався відповідний вирок [45, 1-11]. Стежити за опікунською діяльністю у часи між скликанням сходів мали сільський староста і волосний старшина. Для цього заводились спеціальні книги опік, куди заносились відомості про майно, що залишилось дитині. Опис майна робився старостою після призначення опікунів, тоді ж майно й оцінювалось. У 1917 р. Теплівське волосне правління Пирятинського повіту, що на Полтавщині, затвердило опікунську справу, подану приговором Сурмачівського сільського сходу, що відбувся 19 лютого того року. У справі наводився опис майна, яке віддавалось під опіку: польовий наділ – 12 десятин (125 карб.), саж рублений – 1 (3 карб.), свити чорного сукна – 1 (2 карб.), кожух старий – 1 (2 карб.), болотного сінокосу – ¼ десятини (25 карб.), садиба – 1 (200 карб.), хата – 1 (15 карб.), польова ділянка – 1,5 дес. (375 карб.), сарай – 1 (8 карб.), клуня – 1 (8 карб.), корова – 1 (60 карб.), кінь – 1 (15

карб.) [37, 2-9]. Оцінювання майна робилось, по суті, довільно, адже вказівок щодо цього не було, перевіряти, наскільки обґрунтованою була сума, на яку оцінювалось майно, і що власне було вказано в опікунських документах, члени сільської громади були не в змозі передусім через малограмотність. На заваді також стояв специфічний спосіб проведення сходів (сучасники відзначають їх багатолюдність, шумливість на них; збирались частіше на дворі біля правління; як правило, усі стояли), який не дозволяв бажаним навіть вникнути у сутність справи. Втім, останніх, схоже, і не було, принаймні, відшукати в архівних документах свідчення про це не вдалось. А.Новіков зазначав: *«Сходу поручено дело, которое он вести не в силах... При выборе опекуна сход руководствуется не столько пользой опекаемых, сколько опасением запустить недоимку. Еще хуже исполняет свои обязанности сход при учете опекуна ... это дело поручается собранию иногда тысячи лиц, безграмотных и собравшихся под открытым небом. Очевидно результатом такого учета явится приговор, что все обстоит благополучно»* [26, 51]. «Поверки» виконання опікунських функцій зводились до формального зазначення у відповідній документації результатів відносно того, як опікун розпоряджався майном неповнолітнього, записи ж щодо виконання опікунами обов'язків по вихованню не знаходимо. Зрозуміло, в цифровому відношенні ця своєрідна бухгалтерія також була формальною: вартість оціненого майна за часи виконання опікунами своїх обов'язків або залишалась без змін до копійчини, або трохи зростала [46, 69-71]. Це не свідчило про те, яким чином виконувались опікунські обов'язки призначеними сходами особами. Натомість архівні документи висвітлюють випадки, коли опікуни прагнули позбутись покладених на них функцій, оскільки для совісної людини це було справою обтяжливою, вимагало чималих зусиль, часу. Наприклад, 1913 р. напередодні проведення сільського сходу до старости Деркачівської слободи, що на Харківщині, з заявами звільнити їх від обов'язків «опікунів над особами та майном малолітніх сиріт» і призначити інших опікунів звернулись відразу чотири селянина: Митрофан Максимович Кот, Михайло Іванович Мирошниченко, Іван Маркович Степаненко, Тимофій Іванович Бакуменко [47, 1-31]. У 1910 р. в Люлінецьке волосне правління, що на Вінничині, з подібною заявою звернувся селянин села Нападовки Семен Задорожнюк [33, 1].

Контроль з боку місцевої адміністрації за опікунською діяльністю селянських установ зводився до ревізій мирського посередника (до 1874 р.), членів повітових (після 1874 р.) та губернських у селянських справах присутствій, з 1889 р. – земського начальника. Іноді ревізії здійснювались сенаторами та іншими представниками вищої бюрократії [48, 62-63]. Під час ревізій знов-таки перевірялась документація, її відповідність нормам законодавства. Проте і з неї для освічених бюрократів ставало зрозумілим: опікунська справа на селі перебуває у край занедбаному стані та потребує негайного упорядкування. В 1885 р. у звіті Подільського губернатора вказувалось: *«Селянські опіки виступають вельми дурно організованими і такими, що мало гарантують цілісність майна малолітніх, ...натомість це досить серйозна у селянському побуті справа»* [49, 31зв-32]. 1909 року місцеві управлінці Київщини констатували: *«Опікунська справа – одне з найслабкіших місць селянського самоврядування»*. Причини цього, на їх думку, передусім, полягали у суперечливості «місцевих звичаїв», їх невідповідності загальнодержавному офіційному праву, неможливості селянам через суд захистити права малолітніх осіб, що були позбавлені батьківського піклування. Тому земля, яка належала останнім, часто здавалась не з торгів, а за принципами кумівства приватним способом; гроші частіше розміщались не у кредитних установах, а надавались у позику односельцям, що позбавляло сиріт прибутку зі спадщини [50, 159-160].

Проте мали місце і ситуації, коли втручання чиновників було своєчасним і рятувало майно малолітніх нащадків померлих селян від повного зубожіння: у 1889 р. «непременний» член Харківського повітового у селянських справах присутствія звернувся до Деркачівського волосного старшини з вимогою негайно провести схід та

призначити опікунів над майном та особами малолітніх сиріт померлого селянина Ємця, оскільки, за повідомленнями односельців останнього, майно сиріт було занедбане, могло зовсім зникнути. Також чиновник повідомив волосному старшині про скарги селян на те, що не всі старости волості робили описи майна померлих, відповідно повітове присутствіє зобов'язало старост зробити це вказівкою за № 932 від 4 червня 1889 р. [51, 3-5]. Контроль з боку адміністративних установ здійснювався і щодо продажу майна малолітніх сиріт. У 1881 р. Волчанське повітове у селянських справах присутствіє звернулось до Харківського губернського у селянських справах присутствія з проханням затвердити рішення Козинського волосного правління щодо продажу майна братів Посохових – Івана 16 років та Семена 13 років, оскільки амбар і стайня прийшли у вітхий стан. Губернське присутствіє дозволило це зробити з тим, аби отримані гроші були передані в ошадну касу «для приращення с процентами» [52, 1-3]. Контролювати ведення опікунської справи допомагали і розроблені державними інституціями спеціальні книги, які представляли собою готові друковані бланки-таблиці, прошиті і пронумеровані. У них сільські посадовці фіксували відомості щодо майна та осіб опікунів, а слідкували за веденням цих книг волосний старшина і земський начальник. Наприклад, у книзі опік Торківського сільського «общества» Шпиківської волості, що на Вінничині, у 1912 р. зазначалось, крім особистих даних опікунів, яке рухоме та нерухоме майно передавалося під опіку, на яку суму воно оцінювалось, які були «результати експлуатації» майна, на яку суму збільшився чи зменшився капітал тощо. Більшість відомостей супроводжувалась посиланнями на постанови губернських присутствій [53; 54]. Крім книг опік, контролювати ведення опікунської справи допомагали і спеціальні книги, в яких записувались рішення сільських сходів, де затверджувалися щорічні звіти опікунів. У таких книгах на пронумерованих та зброшурованих стандартних бланках-аркушах розміщувалась інформація про зміст вироку, час його виконання або скасування [55, 4-28; 56]. Натомість записи часто велись формально і неохайно.

Разом із поширенням у господарському житті села товарно-грошових відносин в опікунській справі відбувались позитивні зміни: в окремих випадках майно сиріт здається в оренду, капіталізується, а гроші розміщуються у банках з метою їх збільшення. Так, у 1897 р. до Хустянського волосного правління Роменського повіту на Сумщині звернувся опікун Євдоким Коваленко з проханням дозволити продати майно нащадків Меланьї Коваленкової, оскільки майно прийшло у «ветхий стан», при цьому отримані гроші заявник пообіцяв розмістити в ошадній касі для збереження та «приросту з відсотками». Остаточне рішення приймалося земським начальником першої дільниці вказаного повіту [38, 53зв]. У 1911 р. в матеріалах Веселянського сільського сходу, що діяв на Мелітопольщині Таврійської губернії, зафіксовано вирок, у якому вказувалось про проведення торгів щодо оренди надільної землі, яка належала сиротам померлого селянина Микити Ясука. Торги проводив опікун П. Дядько [57, 3]. В 1916 р. у своєму звіті про передачу в оренду майна сиріт вказав селянин Белко, який опікувався майном нащадків померлого козака Павла Гриня з села Яцин, що на Полтавщині [36, 20].

З початком революції 1917 р., у квітні, рішенням Тимчасового уряду опікунські функції селянських установ було передано сільським комітетам, що утворились в лютому-березні того ж року [58, 141]. Почалась епоха революційних трансформацій опікунської справи на селі, у тому числі – в сегменті опіки над неповнолітніми, позбавленими батьківського піклування.

Продовження наукової розробки заявленої теми може відбуватись у напрямку вивчення регіональної специфіки розглядуваної діяльності установ селянського самоврядування, а також відповідної земської допомоги останнім. Окремого дослідження потребують і виховні аспекти соціального патронату з боку установ селянського самоврядування, оскільки регулювались вони звичаєвим правом, місцевими традиціями.

1. Куценко В. И. Социальный вектор развития украинского села : состояние, проблемы и пути их преодоления / В. И. Куценко // Экономика Украины. – 2014. – № 3 (620). – С. 83-93.
2. Тютрюмов И. М. Крестьянская опека (очерк обычного права) / И. М. Тютрюмов // Русская речь. – 1880. – Кн. 6. – С. 66-92.; Тур К. Крестьянские опеки / К. Тур // Санкт-Петербургские ведомости. – 1897. – № 204. – С. 1.; Исполатов В. Пасынки крестьянского самоуправления (о судьбе крестьянских сирот) / В. Исполатов // Гражданин. – 1899. – № 13. – С. 1-2.; Тимофеев П. Г. Опека в обычном праве крестьян / П. Г. Тимофеев // Вестник права. – 1903. – Кн. 5-6. – С. 1 -36.; Красильников А.Н. Опека над сиротами крестьянского сословия (руководство для волостных правлений и сельских управлений) / А. Н. Красильников – СПб. : Изд-во М. Петрова, 1904. – 14 с.; Тенишев В. В. Административное положение русского крестьянина / В. В. Тенишев– СПб. : Тип. А. С. Суворина, 1908. – 164 с.
3. Бондаревский А. В. Волосне управління та становище селян на Україні після реформи 1861 року / А. В. Бондаревський. – К. : Видавництво Академії УРСР, 1961. – 121 с.
4. Быкова О. Н. Призрение детей в России: патронат, опека, усыновление / О. Н. Быкова, Т. В. Склярова // Вестник ПСТГУ. – 2007. – Вып. 3. – С. 92-109. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://pstgu.ru/download/1191320855.bykova.pdf>
5. Буяшенко В. В. Соціальна допомога в контексті повсякденності / В. В. Буяшенко // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2009. – Вип. 39. – С. 161-173.
6. Поліщук В. А. Історія соціальної педагогіки та соціальної роботи. Курс лекцій / В. А. Поліщук, О. І. Янкович – Тернопіль : ТДПУ, 2009. – 256 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pulib.if.ua/part/12489>
7. Приймак О. М. Особливості інституціоналізації патронімічного комунікативного поля у південноукраїнському селі кінця ХІХ – початку ХХ ст. / О. М. Приймак // Грані. – 2010. – № 2 (70). – С. 10-15.
8. Соколовська Ю. В. Доброчинність у системі станової опіки дітей у Харківській губернії у ХІХ – на початку ХХ ст. / Ю. В. Соколовська // Гілея : наук. вісн. : зб. наук. пр. – 2012. – Вип. 61. – С. 44-47.
9. Голубочка І. С. Становлення інститутів опіки та виховання дітей-сиріт в Україні / І. С. Голубочка // Гуманітарний вісник : Педагогіка. – № 25. – С. 25-29. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua>
10. Голубочка І. С. Проблема соціального розвитку дітей-сиріт в історії вітчизняної педагогіки (друга половина ХІХ – початок ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / І. С. Голубочка; ДВНЗ «Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, 2013. – 20 с.
11. Верховцева І. Г. Участь земств Правобережної України у соціальній допомозі населенню / І. Г. Верховцева // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. – Вип. 17. – Ізмаїл, 2004. – С. 6-10.
12. Верховцева І. Г. Установи місцевого самоврядування Українського Подунав'я у соціальній допомозі населенню краю (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / І. Г. Верховцева // Матеріали VI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД» (22-24 грудня 2012 р.) : Зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – С. 51-53.
13. Моїсєєва Т. М. Земська реформа та соціальна діяльність земств / Т. М. Моїсєєва // Інтелігенція і влада : громадсько-політичний збірник. – Серія : Історія. – Одеса : Астропринт, 2004. – Вип. 3.– С. 36-47.
14. Кравченко О. В. Доброчинність та опіка над дітьми на Катеринославщині у ХІХ – на початку ХХ ст. / О. В. Кравченко // Наукові записки історичного факультету Запорізького національного університету. – 2014. – Вип. XXXVIII. – С. 64-72.
15. Ступак Ф. Я. Благодійність та суспільна опіка в Україні (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.) : автореф. дис. ... док. іст. наук : 07.00.01 / Ф. Я. Ступак ; ДВНЗ «Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, 2010. – 46 с.
16. Седляр А. Діяльність органів міського громадського управління Волинської та Подільської губерній у сфері соціальної опіки (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / А. Седляр //

- Волинські історичні записки : збірник наук. праць. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. – Т. 1. – С. 166-169.
17. Гребцова И. С. Становление государственного попечительства и общественной благотворительности в Одессе в конце XVIII – 60-е гг. XIX ст. : монография [Текст] / И. С. Гребцова, В. В. Гребцов. – Одесса : Астропринт, 2006. – 320 с.
18. Лохматова А. Участие органов крестьянского самоуправления в организации опекунов над малолетними сиротами в пореформенной Украине (вторая половина XIX – начало XX века) / А. Лохматова // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Історія та археологія. – Дніпропетровськ : Дніпропетр. нац. ун-т ім. О. Гончара, 2003. – Вип. 11. – С. 33-40.
19. Мітеров О. Матеріально-фінансова база селянського самоуправління Чернігівської губернії (1861 – 1917 рр.) / О. Мітеров // Сіверянський літопис. – С. 58-67. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/25010/08-Miterov.pdf?sequence=1>
20. Верховцева І. Г. Суспільна опіка в Українському Подунав'ї (кінець XIX – початок XX ст.) : соціокультурні аспекти / І. Г. Верховцева // Гілея : науковий вісник. Збірн. наукових праць. – К. : ВІР УАН, 2013. – Вип. 69 (№ 2). – С. 26-29.
21. Примаченко Ю. М. «Земский сборник Черниговской губернии» как исторический источник для изучения земской гуманитарной деятельности (вторая половина XIX – начало XX вв.) / Ю. М. Примаченко – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : pravouch.com/pravagosudarstva-istoriya/opeka-usyinovlenie-russkom-26639.html
22. Заколотная В. Н. Организация и функционирование крестьянской опеки над сиротами в России во второй половине XIX – начале XX в. / В. Н. Заколотная– [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://murzim.ru/nauka/istorija/istorija-rossii/29086-organizaciya-i-funkcionirovanie-krestyanskoj-opeki-nad-sirotami-v-rossii-vo-vtoroy-polovine-xix-nachale-xx-v.html>
23. Безгин В. Б. Правовые обычаи и правосудие русских крестьян второй половины XIX – начала XX века / В. Б. Безгин. – Тамбов, 2012. – 124 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rfh.ru/downloads/Books/124193008.pdf>
24. Осипова М. П. Правовые основы и организация опеки над малолетними в крестьянской среде во второй половине XIX – начале XX вв. : дис. ... кан. ист. наук : 07.00.02 / Осипова М. П. ; Липецкий государственный педагогический университет. – Липецк, 2010. – 324 с.
25. Общее положение о крестьянах // Российское законодательство X – XX веков : в 9 т. – Т. 7. Документы крестьянской реформы. – М. : Юрид. лит., 1989. – С. 37-105.
26. Новиков А. Записки земского начальника / А. Новиков. – СПб. : Тип. Стасюлевича, 1899. – 240 с.
27. Черновалюк Ю. Ю. Патронат як форма сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування за законодавством України / Ю. Ю. Черновалюк // Університетські наукові записки. – 2009. – № 1 (29). – С. 134-138. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.univer.km.ua
28. Молчанов В. В. Правовое регулирование деятельности третейских судов для разрешения экономических споров // Законодательство. – 1997. – №1. – С. 91-117.
29. Словарь устаревших и малоупотребительных слов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://rvb.ru/18vek/poety18veka/02comm/dict_obsolete.htm
30. Иванова Н. А. Сословное общество Российской империи (XVIII – начало XX века) / Н. А. Иванова, В. П. Желтова– М. : Новый хронограф, 2010. – 752 с.
31. Державний архів Чернігівської області. – ф. 143. – оп. 1. – спр. 447.
32. Державний архів Харківської області (далі – ДАХарО). – ф. 533. – оп. 1. – спр. 162.
33. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВінО). – ф. 26. – оп. 1. – спр. 16.
34. Державний архів Сумської області (далі – ДАСумО). – ф. 1037. – оп. 1. – спр. 75.
35. Комунальна установа «Ізмаїльський архів». – ф. – 780. – оп. 1. – спр. 2.
36. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПолО). – ф. 830. – оп. 1. – спр. 115.
37. ДАПолО. – ф. 834. – оп. 1. – спр. 58.

38. ДАСумО. – ф. 1037. – оп. 1. – спр. 105.
 39. ДАХарО. – ф. 16. – оп. 1. – спр. 5903.
 40. Христофоров И. А. Судьба реформы: Русское крестьянство в правительственной политике до и после отмены крепостного права (1830-1890-е гг.) / И. А. Христофоров. – М., 2011. – 432 с.
 41. Священко З. В. Проурядові аграрні ініціативи в Російській імперії на початку ХХ ст. / З. В. Священко– Умань : ФОП. Жовтий О. О., 2012. – 343 с.
 42. Центральний державний історичний архів України у м. Київ (далі – ЦДАУК). – ф. 442. – оп. 618 / 1890. – спр. 228.
 43. ДАХарО. – ф. 16. – оп. 7. – спр. 9.
 44. ЦДАУК. – ф. 442. – оп. 708. – спр. 238.
 45. ДАСумО. – ф. 816. – оп. 1. – спр. 154.
 46. ДАВінО. – ф. 335. – оп. 1. – спр. 91.
 47. ДАХарО. – ф. 534. – оп. 1. – спр. 182.
 48. Верховцева І. Г. Двадцять років селянського самоврядування в Україні: експедиція 1880 р. О.Половцова Київщиною / І. Г. Верховцева // Матеріали XVII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД» (29-30 листопада 2013 р.): Зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – Ч. 1. – С. 61-63.
 49. ЦДАУК. – ф. 442. – оп. 539. – спр. 219.
 50. Труды совещания крестьянских деятелей Юго-Западного края 1-8 апреля 1909 г. – К. : типо-литография окружного штаба, 1909. – 549 с.
 51. ДАХарО. – ф. 533. – оп. 1. – спр. 375.
 52. ДАХарО. – ф. 16. – оп. 1. – спр. 6083.
 53. ДАВінО. – ф. 335. – оп. 1. – спр. 270.
 54. ДАВінО. – ф. 335. – оп. 1. – спр. 267.
 55. ДАВінО. – ф. 25. – оп. 1. – спр. 33.
 56. ДАХарО. – ф. 533. – оп. 1. – спр. 668.
 57. Державний архів Запорізької області. – ф. 98. – оп. 1. – спр. 19.
 58. Державний архів Хмельницької області. – ф. 78. – оп. 1. – спр. 1342.

Верховцева І. Г. Соціальний патронат в українському селі (друга половина ХІХ – початок ХХ в.).

Охарактеризовано одно из важнейших направлений деятельности органов крестьянского самоуправления второй половины ХІХ – начала ХХ в. – опека над несовершеннолетними, лишенными родительской заботы. В целом опекунское дело носило сословный характер, нормировалось традиционным правом, характеризовалась современниками как неэффективное. По мере развития товарно-денежных отношений наметились позитивные изменения: имущество сирот сдавалось в аренду, капитализировалось, деньги размещались в банках.

Ключевые слова: *социальный патронат, общественная опека, крестьянское самоуправление, сельский сход, опекун.*

Verhovtseva I. G. Social patronage in Ukrainian villages (II-d half of the ХІХ – beginning of the ХХ cent.).

The article characterizes one of the most important approaches in the activity of the Body of Peasants' self-governing in the II-d half of the ХІХ – beginning of the ХХ cent. – the juvenile guardianship who were deprived of parental care.

It is essential that on the whole, guardianship was characterized by class divisions, was regulated by the traditional law and was characterized by the contemporaries as ineffective. While commodity-money relations were being developed, the positive changes were pointed out; the orphans' property was rented, capitalized, the money was saved in banks.

Key words: *social patronate, public patronate, village self-governing, village meeting, guardian.*

УДК 94(477/7)

**БЕССАРАБСЬКІ ДВОРЯНИ
У ФІНАНСОВІЙ ДОПОМОЗІ АРМІЇ (1904-1905 рр.)**

Н.В.Волканова

*аспірантка кафедри української і всесвітньої історії та культури,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

У статті на основі раніше не опублікованих архівних документів досліджено обсяги, форми та шляхи грошових пожертвувань представниками дворянства Бессарабської губернії на потреби війська в період 1904-1905 рр. Доведено, що аристократи Бессарабії під час російсько-японської війни активно надавали армії та флоту фінансову допомогу.

Ключові слова: дворянство, благодійність, Бессарабська губернія, російсько-японська війна, Російське товариство Червоного Хреста.

Вивчення історії благодійності другої половини XIX – початку XX ст. є одним з важливих завдань сучасної історичної науки. Особливу актуальність дана тематика набуває при аналізі переломних моментів історії – періодів військових конфліктів. Саме в часи, коли змінюються орієнтири суспільства, гостро постає питання підтримки військовослужбовців та їх родин.

Початок XX ст. був відзначений низкою збройних зіткнень, одним з яких була російсько-японська війна. Відразу стало зрозуміло, що Російська імперія не була підготовлена до затяжних військових дій на Далекому Сході.

Війна з Японією викликала в імперії патріотичне піднесення. Всі верстви населення виявляли бажання допомагати воїнам на далекосхідному театрі бойових дій та надавати пожертви. Особливо щедрими пожертвуваннями відрізнявся дворянський стан. Не залишилися осторонь цього процесу й представники нобілітету Бессарабської губернії.

Аналіз досліджень останніх років свідчить, що різні аспекти благодійної діяльності дворянської верстви на межі XIX-XX ст. знайшли достатнє висвітлення в науковій літературі. Зокрема, Л.Циганенко у своїх роботах аналізує правові засади оформлення дворянства Бессарабії, особливості його нобілітації та внутрішньої стратифікації, добродійну, підприємницьку і торгово-фінансову діяльність тощо [1]. Провідну роль представників дворянського стану в створенні та функціонуванні центральних і місцевих відділень Російського товариства Червоного Хреста розглядає у своїй роботі Н.Гончарова [2]. Різноманітні питання щодо форм і методів організації дворянської благодійної допомоги постраждалим у період 1904-1905 рр. у різних частинах імперії стали об'єктом вивчення К.Смирнової, А.Чвікалова [3, 4]. Більшість аспектів фінансової допомоги армії з боку бессарабських дворян під час російсько-японської війни не виступали в якості проблематики окремих досліджень. Тому метою статті є висвітлення обсягу, форм і шляхів грошових пожертвувань представниками дворянства Бессарабської губернії на потреби війська в період 1904-1905 рр.

Як було зазначено вище, російська армія та її тилове забезпечення не були готові до затяжних бойових дій на Далекому Сході. Наприклад, уже через 2 місяці від початку війни медичні установи не в змозі були забезпечити належну допомогу постраждалим російським воякам через брак ліжкового фонду, фахівців, обладнання і транспорту [4, 90]. Для організації санітарних загонів, відрядження лікарів і підготовки госпітального спорядження були необхідні значні кошти, яких у держави не вистачало. Тому уряд звернувся до населення імперії з проханням підтримати хворих та поранених бійців.

Подібні звернення надходили не лише від урядових закладів, а також і від представників царської родини. Так, 21 лютого 1904 р. на ім'я голови Бессарабського управління Російського товариства Червоного Хреста надійшов лист від імператриці Марії Федорівни, в якому містилося прохання пожертвувати гроші на допомогу хворим воїнам. Уже 6 березня 1904 р. у відповідь на цей лист зусиллями дворянства м. Акерман було проведено благодійний літературно-музичний вечір. Зібрані на ньому кошти були передані на потреби Червоного Хреста та військового флоту. Другий концерт було організовано 13 травня 1905 р. акерманськими дворянами П.Дягелевим, В.Брчесніовським, М.Ярошевичем. Фінанси з концерту були відправлені для облаштування дворянських лазаретів на далекосхідний театр воєнних дій [5, 58-59, 135].

Від початку російсько-японської війни частина дворянських товариств імперії об'єдналася для надання допомоги армії. Матеріали звіту особливої фінансової комісії свідчать, що в 1904 р. аристократами було зібрано 268 054 руб. 19 коп. готівкою, а усього надійшло внесків на суму 362 554 руб. 19 коп. [6, 27]. Дворянські об'єднання країни умовно були поділені на 5 категорій: перша – вносили всі гроші (і асигновані, і зібрані); друга – віддавали лише частину заявлених коштів і встановлювали терміни подальших внесків; третя – надавали частину, але термінами не обмежували; четверта – нічого не вносили, але визначали терміни; п'ята – не виділяли нічого і не вказували терміни. Бессарабське дворянство відносилось до п'ятої категорії. Воно лише заявило про пожертвування в розмірі 50 000 руб. [6, 28].

За ініціативою губерньського предводителя дворянства в будівлі Бессарабської земської управи 12 лютого 1904 р. було проведено молебень «Про дарування перемоги воїнству». Того ж дня було оголошено про скликання надзвичайних дворянських зборів на 28 березня 1904 р. для обговорення питання про розміри пожертвувань місцевими аристократами на користь хворих і поранених воїнів на Далекому Сході [7, 1]. Збори відбулися в зазначений день, у присутності 49 делегатів від дворян. Губерньський предводитель дворянства М.Крупенський запропонував приймати внески лише від спадкових дворян, але особисті аристократи виступили проти, оскільки також бажали взяти участь у наданні допомоги. Було прийнято рішення зібрати пожертвувань на суму 120 000 руб. З них 10 000 руб. запланували передати на потреби Червоного Хреста (в розпорядження фонду імператриці Марії Федорівни), 50 000 руб. – на збільшення військового флоту, ще 50 000 руб. – в об'єднаний дворянський комітет допомоги хворим і пораненим воїнам, а 10 000 руб. – на закупівлю різних припасів для дворянських лазаретів на Далекому Сході. Представниками від Бессарабського дворянства в Головний розпорядчий комітет були делеговані М.Крупенський та Г.Крісті. В кожному повіті оголосили про створення місцевих комітетів для збору пожертвувань [7, 17-18].

Заплановані суми були зібрані майже одразу. Так, уже 3 травня 1904 р. Бессарабський предводитель дворянства повідомив імператора, що місцеві аристократи пожертвували на потреби військового часу 120 000 руб. При цьому було передано прохання відрахувати з цієї суми 50 000 руб. на посилення військового флоту. Микола II подякував нобілітет Бессарабії телеграмою за таку щедрю пожертву.

Надані бессарабськими аристократами 10 000 руб. наприкінці травня 1904 р. були передані у фонд імператриці Марії Федорівни для потреб військ на Далекому Сході.

Слід зазначити, що благодійна діяльність дворян у цей період не була зовсім «невдячною» справою. За подібні жести доброї волі аристократи отримували винагороди, привілеї та певні пільги. Наприклад, у квітні 1904 р. Бессарабський губерньський предводитель дворянства призупинив оподаткування на потреби війни аристократів, які виділялися найбільшою активністю у доброчинності [5, 112-116].

Крім колективних благодійних внесків, на потреби армії надходили індивідуальні, від окремих представників нобілітету. Так, найбільшими пожертвуваннями вирізнялися барони Віктор і Дмитро Стурт (надали 595 руб. 27 коп.), дворянки

А.Лермонтова (553 руб. 63 коп.), А.Крупенська (205 руб. 76 коп.), Н.Крупенська (100 руб., на які було куплено 38 теплих ковдр), К.Фрумусакі-Мурзу (12 руб.), дворяни Б.Янушевич (94 руб. 41 коп.), В.Навроцький (50 руб.), князь Д.Святополк (26 руб. 32 коп.) [5, 25; 8, 119; 9, 96; 10, 56].

Серед архівних справ Національного архіву Республіки Молдова зберігається лист від керівництва Червоного Хреста до редакції газети «Бессарабець» із проханням надрукувати імена найбільш щедрих дворян-благодійників, як-то: Х.Ануш (600 руб.), М.Лучинська (25 руб.), А.Базницька (5 руб.) [9, 21].

Серед бессарабських дворян були ті, хто віддавав на потреби війни банківські відсотки та подібне. Наприклад, В.Мунтян передав дивіденди, які належали йому від членського капіталу в Кишинівському товаристві взаємного кредиту (8 руб.) [9, 3].

Також представники нобілітету під час війни через підписні листи передавали пожертви для посилення дворянських загонів Червоного Хреста. Так, весною 1904 р. в такий спосіб було внесено 153 руб. 33 коп. [9, 11-13]. В архіві було виявлено інформацію про фінансові надходження бессарабських дворян за повітами. Кошти збирались з розрахунку: 6 руб. 50 коп. з кожної тисячі рублів вартості майна. Гроші передавали через повітових предводителів дворянства.

Таким чином, пожертвування дворян Бессарабії відбувалося в декілька етапів. Перший припав на весну 1904 р. На цей час дворяни Бельцького повіту зібрали 28 539 руб., хотинські аристократи передали 25 220 руб., кишинівські – 23 552 руб. 20 коп., сорокські – 13 709 руб., бендерські – 12 207 руб., орґеєвські – 12 012 руб., акерманські – 3 497 руб. [7, 15; 163; 179; 182; 187; 191; 197].

Наступні етапи вирізнялися не такими значними жертвами. Другий період тривав упродовж літа 1904 р. У цей час найбільше внесків зробили дворяни Бельцького повіту (11 267 руб. 87 коп.). Внески від Кишинівського, Бендерського, Хотинського, Орґеєвського повітів коливалися в межах 4 000 – 7 000 руб. Найменше допомоги виділили дворяни Сорокського та Акерманського повітів: 2 772 руб. 31 коп. і 1 700 руб. відповідно [7, 265; 268; 272; 274; 287; 275; 316].

Надалі гроші вже надавали не всі повіти. Так, третій етап припав на осінь 1904 р. Аристократи Кишинівського повіту пожертвували 7 773 руб. 98 коп., Хотинського – 6 972 руб. 70 коп., Орґеєвського – 2 389 руб. 30 коп., Бендерського – 1 570 руб. 76 коп., Аккерманського – 826 руб. 33 коп., Бельцького – 126 руб. 32 коп. [7, 320; 322; 324; 326; 328; 10, 41; 47; 52]. Взагалі нічого не внесли хотинські дворяни.

У подальшому кількість бажаючих виділити кошти на благодійну допомогу зменшилася. Взимку 1905 р. гроші надали лише представники нобілітету Хотинського (1 128 руб. 5 коп.), Акерманського (558 руб. 49 коп.) та Сорокського повітів (129 руб. 31 коп.) [10, 11; 27; 28].

Востаннє фінансові внески надійшли навесні 1905 р. від кишинівського (39 руб.) та бельцького дворянства (28 руб.) (див. *Таблиця 1*) [10, 62; 68]. Всього за період 1904-1905 рр. у такий спосіб дворянами Бессарабської губернії було внесено грошей на загальну суму 181 996 руб. 62 коп.

При цьому слід зазначити, що не всі бессарабські дворяни виявляли свідомість у справі надання жертв. Наприклад, збереглися відомості про те, що дворянин Д.Єремія мав сплатити внесок у розмірі 274 руб., але всіляко ухилявся від цього [7, 206].

Частина зібраних коштів не відправлялася безпосередньо до Червоного Хреста. Так, у квітні 1905 р. Будинок праці м. Кишинів отримав 103 руб. 50 коп. від бессарабського дворянства за шиття, прання та перевезення речей для дворянських загонів Червоного Хреста [10, 38].

Наприкінці літа 1905 р. дворянський санітарний загін Червоного Хреста, на потреби якого надходили кошти від бессарабських аристократів, було ліквідовано. Гроші, які залишилися на його рахунку, було вирішено внести під відсотки. Із цього капіталу

планувалося виплачувати допомогу родинам воїнів, котрі загинули під час російсько-японської війни. З цією метою 7 вересня 1905 р. Бессарабський предводитель дворянства висловив пропозицію вислати до каси Московських депутатських зборів 20 000 руб., які залишилися з пожертв бессарабських аристократів [10, 78; 152].

У зв'язку із закінченням війни та зменшенням пожертвувань 3 січня 1906 р. губернське управління вирішило припинити збір внесків шляхом підписних листів, а кошти, які вже надійшли, залишити на майбутнє, для потреб військового часу [8, 121].

Таким чином, дворяни Бессарабської губернії під час російсько-японської війни активно надавали армії та флоту фінансову допомогу. Благодійність носила громадський і приватний характер. Гроші передавалися індивідуально, через підписні листи, шляхом організації концертів, передачу дивідендів і нарахування відсотків на війну з вартості майна. Це був один із напрямків добродійної діяльності бессарабських аристократів періоду російсько-японської війни, який потребує подальшого детального вивчення.

Таблиця 1

**Грошові внески дворян Бессарабської губернії
(1904-1905 рр.)**

Повіт		Весна 1904 р.	Літо 1904 р.	Осінь 1904 р.	Зима 1905 р.	Весна 1905 р.
1.	Акерманський	3 497 руб.	1 700 руб.	826 руб. 33 коп.	558 руб. 49 коп.	–
2.	Бельцький	28 539 руб.	11 267 руб. 87 коп.	126 руб. 32 коп.	–	28 руб.
3.	Бендерський	12 207 руб.	6 286 руб. 1 коп.	1 570 руб. 76 коп.	–	–
4.	Кишинівський	23 552 руб. 20 коп.	7 843 руб. 34 коп.	7 773 руб. 98 коп.	–	39 руб.
5.	Оргєєвський	12 012 руб.	4 419 руб. 95 коп.	2 389 руб. 30 коп.	–	–
6.	Сорокський	13 709 руб.	2 772 руб. 31 коп.	–	129 руб. 31 коп.	–
7.	Хотинський	25 220 руб.	7 428 руб. 25 коп.	6 972 руб. 70 коп.	1 128 руб. 5 коп.	–
Всього		118 736 руб. 20 коп.	41 717 руб. 73 коп.	19 659 руб. 39 коп.	1 816 руб. 30 коп.	67 руб.

1. Циганенко Л. Ф. Дворянство Півдня України (друга половина XIX ст. – 1917 р.) : монографія / Л. Ф. Циганенко. – Ізмаїл : СМІЛ, 2010. – 384 с.
2. Гончарова Н. О. Дворяни Херсонської губернії в діяльності Російського товариства Червоного Хреста наприкінці XIX – на початку XX ст. / Н. О. Гончарова // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2014. – Вип. 41. – С. 71-76.
3. Смирнова Е. А. Отношение привилегированных слоев общества Верхнего Поволжья к событиям на Дальнем Востоке [Електронний ресурс] / Е. А. Смирнова. – Режим доступу: http://www.superinf.ru/view_helpstud.php?id=5420
4. Чвикалов А. И. Роль дворянского сословия в организации благотворительности в период русско-японской войны (на материалах Воронежской губернии) / А. И. Чвикалов // Научные ведомости. – 2008. – Вып. 6. – С. 89-94.
5. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі КУІА), ф. 770, оп. 1, спр. 17, 269 арк.
6. Національний архів Республіки Молдова (далі НАРМ), ф. 88, оп. 2, спр. 87, 206 арк.
7. НАРМ, ф. 88, оп. 2, спр. 106, 429 арк.
8. КУ ІА, ф. 770, оп. 1, спр. 21, 312 арк.

9. НАРМ, ф. 88, оп. 2, спр. 104, 123 арк.

10. НАРМ, ф. 88, оп. 2, спр. 107, 247 арк.

Волканова Н. В. Бессарабские дворяне в финансовой помощи армии (1904-1905 гг.).

В статье на основе ранее не опубликованных архивных документов исследованы объемы, формы и пути денежных пожертвований представителями дворянства Бессарабской губернии на нужды войска в период 1904-1905 гг. Доказано, что аристократы Бессарабии во время русско-японской войны активно оказывали армии и флоту финансовую помощь.

Ключевые слова: *дворянство, благотворительность, Бессарабская губерния, русско-японская война, Российское общество Красного Креста.*

Volkanova N. V. Financial Assistance to the Army Provided by the Nobles of Bessarabian Province (1904-1905).

The research in the article is based on previously unpublished archival documents. In the article the amount, manner and the ways of monetary donations by the representatives of the nobility of Bessarabian province for the needs of the troops during the period of 1904-1905 years are investigated. It has been proved that the aristocrats of Bessarabia provided the army and the Navy with financial assistance during the Russian-Japanese war.

Key words: *nobility, charity, Bessarabian province, Russian-Japanese war, the Russian Red Cross society.*

УДК 37.091.4(092)

**ПРОФЕСОР ОЛЕКСАНДР ЗІНОВ'ЄВ ПРО СИСТЕМУ НАВЧАННЯ
Й ВИХОВАННЯ В «ЗАХІДНІСТЬСЬКОМУ НАДСУСПІЛЬСТВІ»**

А.Б.Дем'яненко

*аспірант кафедри загальної історії, правознавства й методики навчання,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*

У статті здійснено спробу з'ясувати сутність системи навчання й виховання в «західністському надсуспільстві», яку спостерігав «зсередини» упродовж 1978-1999 рр. перебування в еміграції в ФРН видатний учений-логік, соціальний філософ і психолог, політолог, письменник-сатирик, поет, художник-графік Олександр Олександрович Зінов'єв (1922-2006). Проаналізовано рівень інтелекту «західністського надсуспільства» та його прояв у таких загальновідомих аспектах, як система загальної освіти, фундаментальні наукові дослідження, ідеологія і мистецтво.

Ключові слова: *навчання, виховання, інтелект, «західністське надсуспільство», «західноїд».*

Відносини України з ЄС у сучасній складній зовнішньо- й внутрішньополітичній ситуації мають для неї винятково важливе значення: йдеться про стратегічний вибір на перспективу, від якого залежатимуть місце й роль держави у новій системі міжнародних відносин. Процес вступу України до ЄС потрібно розглядати з точки зору соціально-економічних інтересів країни, покращення благополуччя та якості життя громадян на основі об'єктивної оцінки припустимих ризиків і нових можливостей на коротко- й довгострокову перспективу.

Метою статті є аналіз сутності системи навчання й виховання в «західністському надсуспільстві», яку спостерігав «зсередини» впродовж 1978-1999 рр. перебування в еміграції видатний учений-логік, соціальний філософ і психолог, політолог, письменник-сатирик, поет, художник-графік Олександр Зінов'єв (1922-2006).

О.Зінов'єв багато разів протягом життя повторював, що не бажає проповідувати, а бажає вивчати, не займається оцінками соціальних явищ, а прагне розглядати їх об'єктивно, відволікаючись від ідеологічних установок. Необхідною умовою функціонування «західністського надсуспільства» (О.Зінов'єв) філософ вважав виробництво адекватного людського матеріалу – «західноїдів». З іншого боку, західне суспільство, процвітаючи й підкорюючи планету, породжує «західноїдів». Цей процес взаємного зумовлення спрямовується й підкріплюється сферою освіти, навчання й виховання людей, маніпулювання ними шляхом впливу на їхню свідомість і почуття.

Система освіти і навчання «західноїдів», на думку О.Зінов'єва, розділена на два сектори: в одному готується зміна для керівної еліти суспільства, в іншому – для керованих нею мас. Перший сектор є переважно приватним, де молодим людям прищеплюють свідомість і амбіції майбутніх правителів, господарів, вождів і наставників суспільства. Другий – державним, у ньому готують робочу силу для підприємств і установ (фактично виробляється величезна маса тих, хто уміє добре працювати, але вузькоосвічених, ідеологічно одурманених і маніпульованих мас). Унаслідок розмаїття засобів освіти, їх потенційної доступності, відбулося знецінення освіченості як елементу системи цінностей, відносно скорочення класу високоосвічених людей, здатних бути безкорисливими поціновувачами досягнень культури, зникла культурна аристократія як

особливий соціальний прошарок (на цю тенденцію звертав увагу ще А. де Токвіль) [1]. Те, що було функцією культурної аристократії, розчинилося в масі людей, які є професійно зайнятими у сфері освіти й культури, і в загальній масі населення. Освіченість представників цього класу є однобокою, гіпертрофовано розвиненою лише в одному напрямі, тому він не може виконати функцію не лише культурної аристократії, але й просвітників суспільства [2]. О.Зінов'єв стверджував, що населення західних країн залишається на рівні неучтва й мракобісся, бо достаток засобів освіченості не обов'язково робить суспільство високоосвіченим [3, 263-264]. Виділивши в процесі освіти і навчання два аспекти: розвиток у людині її внутрішнього інтелектуального світу та особистих здібностей і розвиток здатності використовувати накопичені багатства сфери освіченості й людських навичок (вторинний рівень освіти і навчання), О.Зінов'єв зробив висновок, що в останні десятиліття ХХ ст. вторинний рівень помітно посилюється за рахунок першого, а розвиток інтелектуально-інформаційної технології зробив його домінуючим [3, 264].

О.Зінов'єв з'ясував сутність сімейного виховання в «західністському надсуспільстві». Він констатував факт відсутності особливої прихильності дітей до батьків, як і в батьків до дітей (загальне явище у середовищі «західноїди»). Дітям прищеплюють з народження думку, що вони повинні навчитися себе відстоювати і самим про себе піклуватися. Звичайно, батьки оплачують освіту й навчання дітей, якщо є спроможними, але вони роблять це не завдяки якійсь абстрактній любові до дітей, а як цілком практичну інвестицію. Загалом ділові, практичні стосунки й розрахунок переважають і в сім'ях. У фільмах та художніх творах зображують щасливі родини на Заході, але О.Зінов'єв зазначав, що такими вони виглядали через те, що вони бралися для дослідження поза діловим аспектом життя. У відносинах з іншими людьми «західноїди» повинні триматися у рамках соціальних норм поведінки, а вдома ці обмеження слабшають. Діти в сім'ях проходять перше життєве тренування якостей «західноїди»: вчать приглушувати людські почуття, бути стриманими, виробляють уміння притворятися (лицемірити).

Діти сприймають життєву ситуацію в сім'ях як норму, бо вони не мають зразків для порівняння, а звичка до сімейного «тепла» (як у суспільстві «реального комунізму», термін О.Зінов'єва) виробляється слабо. Більшість дітей виростають узагалі без нормальної (в традиційному сенсі) сім'ї. Частотними (якщо тільки не звичними явищами) є внутрішньосімейні злочини, особливо побиття батьками дітей, сексуальні зловживання й навіть убивства. За даними соціологів, у 30 % сімей батьки здійснюють морально засуджувані й кримінально карні вчинки щодо дітей [4].

Для більшості представників середнього прошарку «західністського надсуспільства» типовою є відмова бабусь і дідусів нянчитися з онуками. Вони вважають за краще бути вільними і жити для власного задоволення, позбавивши себе радості спілкування з онуками. Вони упевнені, що неприємний клопіт від онуків удесятеро перевищує радість від спілкування з ними (клопіт реальний, а радість гіпотетичні й сумнівні). Виховання в дитячому саду здійснювалося, як зазначав О.Зінов'єв, відповідно до тодішніх новітніх теорій: згідно з одними, дітей надавали самим собі, згідно з іншими – їм прищеплювали упорядковану поведінку, яка мало відрізнялася від безладу. При усіх варіантах дітей привчали до комп'ютерних розваг, які примітивізували їх поведінку, по суті справи створюючи видимість прискореного інтелектуального розвитку, що нібито перевершував навіть середню освіту попередніх століть.

Сутність принципу рівних можливостей у початковому шкільному навчанні (у суспільних («народних») і приватних школах) зовсім не означає, ніби всі люди починають життя з якогось нульового старту й рухаються незалежно один від одного паралельними доріжками. Він означає, що всі мають однакове право використати

переваги власного народження й статусу. Немовлятам поголовно влаштовували генні тести і якщо згідно з ними вони народжувалися без особливих здібностей до інтелектуальної діяльності й творчості, то таким дітям з народження був закритий доступ до навчальних закладів, що, в свою чергу, відкривало доступ до життєвого успіху [5].

У початковій школі учням узагалі не виставляли оцінки за виконання завдань (власне й завдань у строгому значенні слова не було). Діти вчилися хаотично, хто з них мав кращі, а хто гірші здібності – до уваги не бралось. Ніяких нагород за успіхи, ніякого осуду за погані результати. Це вважалось ознакою демократизму й гуманізму. Ніякої конкуренції не було, ніякої конкурентоспроможності їм не прищеплювали: конкуренція відбувалася в іншому зрізі життя й полягала в тому, що більшого успіху досягав не той, хто здібніший, розумніший, старанніший і моральніший, а той, хто багатший, вправніший, спритніший, нахабніший, холоднокровніший, безжалісний.

За спостереженнями О.Зінов'єва, діти ніде й ніколи не бачили прикладів чесного змагання взаємно незалежних конкурентів. Вони бачили незліченні приклади того, що кожен прагнув завадити своїм конкурентам у досягненні мети усіма доступними засобами. Батьки і вихователі дуже швидко переставали бути для дітей авторитетами. Їх головними вихователями ставали комікси, мультфільми, фільми для дорослих. Потім ставали доступними усі інші розваги молоді (відео, кіно, дискотеки, порнографія, вуличні компанії тощо) [4]. Більшість підлітків з десяти-дванадцяти років починала палити, вживати алкоголь і наркотики, пробувати сексуальні розваги, багато хто в цьому віці володів зброєю. Побиття учнів і учителів, звалтування й пограбування були звичайними явищами [5].

У роботизованій (термін О.Зінов'єва) школі виникла особлива «роботопедагогіка». Найфундаментальнішими її постулатами філософ назвав такі: по-перше, людина є штучною істотою й тому потрібно виходити не з того, яка її біологічна природа, а з того, якою вона повинна бути з точки зору вимог суспільства. Не виховання повинно пристосовуватися до природних якостей людини, а навпаки, природні якості людини повинні пристосовуватися до вимог виховання. Другий постулат «роботопедагогіки» визначав співвідношення між зовнішньою поведінкою людини та її внутрішнім («духовним») світом. Внутрішній світ людини є лише апаратом, що закріплює правила її зовнішньої поведінки, а зовнішнім правилам поведінки людину повинні навчити не шляхом слухання абстрактних нотацій і читання філософських творів, а за допомогою зразків поведінки, спеціально відібраних й оброблених для цього, і тренувань за ними. Люди, за рідкісними винятками, суть істоти «наслідувальні», а не творчі. Третій постулат торкається функціонування внутрішнього світу людини: у соціально здорової людини не повинно бути ніяких переживань, що виходять за межі практичного розрахунку. Будь-які «природні пориви» є хворобливими явищами, слабкостями, «пробілами» у вихованні. Людина може дозволити собі т. зв. людські почуття (страждання, співчуття, співучасть, горе, радість, любов, ненависть і т. п.) лише в таких ситуаціях, які спеціально визнані й призначені для цього, й такою мірою та в такій формі, які відповідають суспільно схваленим зразкам.

«Роботизований» не лише процес освіти, але й її зміст. Школярів учать не стільки розуміти що-небудь, скільки оперувати інтелектуальною технікою (це стосується передусім точних наук). Люди з дитинства настільки добре дізнаються про все, що стосується любові й сексу, що пізніше вже ніколи не переживають відчуття втаємниченості, піднесеності, божественності любові. Достаток сексу, проте, є удаваним, насправді ж присутній такий же нерівномірний розподіл, як і щодо всіх інших благ. Тому звалтування, статеві збочення, гомосексуалізм, лесбійство й бісексуальність стали звичними явищами життя «західної» з раннього дитинства. О.Зінов'єв стверджував факт зниження сексуальних потенцій «західної» [4]. Те, що в «незахідній»

називають дружбою, на Заході є лише спільництвом у виконанні якої-небудь справи. Дружбу в традиційному сенсі, зазначив О.Зінов'єв, в них замінили стосунки переваги і вимушеність спілкування з більш-менш стійкими партнерами. Соціологи встановили, що навіть у цьому сенсі тривалість дружби у «західноїдів» у середньому не перевищує п'яти місяців, а відсоток випадків багаторічної дружби майже нульовий [4].

Філософ проаналізував інтелект «західністського надсуспільства» та його практичний прояв на рівні таких загальновідомих аспектів (в яких він втілюється), як: 1) система загальної освіти – унаслідок розмаїття засобів освіти, їх потенційної доступності, відбулося знецінення освіченості як елементу системи цінностей «західністського надсуспільства», абсолютне домінування вузько освічених індивідів, відносно скорочення класу високоосвічених людей, здатних бути безкорисливими поціновувачами досягнень культури, зникла культурна аристократія як особливий соціальний прошарок; 2) наукові дослідження, насамперед фундаментальні – особистісні (не в останню чергу за рахунок талановитих емігрантів-«незахідноїдів») і фінансові можливості країн Заходу тут колосальні, професійний рівень щодо окремих проблем, конкретних деталей, ерудованості й формального апарату досить високий, але він уживається з банальністю висновків, ігноруванням об'єктивних законів соціального буття, забобонами й упередженими установками. О.Зінов'єв відзначав, що на місце логічного способу мислення «західноїдів» прийшло надлогічне, в якому втратило сенс поняття істини як відповідності реальності й зникли умови для логічної дедукції. «Західноїди» перестали пізнавати реальність і міркувати логічно, вони стали комбінувати комплекси («упаковки») знань, не аналізуючи їх структуру й ставлення до реальності, ці комплекси стали для них останньою реальністю, що не підлягає сумніву. Таким чином, переживши і зживши стадію логічного мислення, «західноїди» ніби повернулися до первісного переживання беззвітних інтелектуальних станів, але на більш високому рівні, опосередкованому інтелектуальною працею багатьох поколінь минулого. Інтелектуальне життя Заходу зорієнтоване на масову свідомість, а не на непересічних одинаків. Навіть інтелектуальна еліта, доводив О.Зінов'єв, живе категоріями і інтересами масової культури і схильна до впливу індустрії масової свідомості [4]; 3) третій важливий компонент інтелекту «західністського надсуспільства» утворює ідеологія. Одним із найважливіших факторів історичного злету західної цивілізації стало надзвичайно високе піднесення саме суспільного інтелекту, який, у свою чергу, був неможливий без піднесення світської (нерелігійної, громадянської) ідеології.

Ідеї великих мислителів кількох останніх століть, починаючи з епохи Ренесансу (Ф.Бекона, Вольтера, Т.Гоббса, П.А.Гольбаха, Р.Декарта, Дж.Локка, Б.Паскаля, Ж.-Ж.Руссо, Д.Дідро, Г.В.Лейбніца, І.Канта та ін.), досі є потужним фундаментом ідеології «західнізму» [6, 193]. Для неї характерно непомірне роздмухування суб'єктивного чинника, підкреслювання ролі окремих осіб (особливо політичних і державних діячів), і применшення, ігнорування й фальсифікація сутності й ролі об'єктивного чинника (того, що не залежить від розуму, волі, бажань, намірів, планів і рішень людей, у т. ч. і видатних). Одне із завдань ідеології полягає в тому, щоб пояснювати людям сутність цінностей, якими вони наділені чи можуть бути наділені в суспільстві, і завдяки чому. Індивідуальні цінності «західністського надсуспільства» загальновідомі: багатство, влада, слава, майстерність, власність, комфорт, благополуччя, сила, здоров'я, задоволення, підприємництво, права й свободи [7, 204; 8]; 4) четвертий компонент інтелекту «західністського надсуспільства» утворює мистецтво, насамперед, художня література, театр, кіно й телебачення, інтернет. О.Зінов'єв зазначав, що культурна аристократія розчинилася в масі людей, професійно зайнятих у сфері освіти й культури. Основну масу творців нової культури «західнізму» в др. пол. ХХ ст. склали люди середніх інтелектуальних і творчих здібностей. Її новаторство ілюзорне, поверхневе, дріб'язкове, це культура посередностей і для посередностей, мистецтво з

високоінтелектуального опустилося на примітивно-емоційний рівень. Воно характеризується відходом від реальності, свідомим антиреалізмом (література, кіно й телебачення створюють помилкове враження, ніби «маленькі» люди живуть цікаво й соціально насичено). Філософ констатував факт втрати літературою сучасного західного світу провідної ролі в культурі, її надзвичайно низький інтелектуальний і естетичний рівень, перетворення з моральної точки зору на засіб розбещення й дезорганізації мас, оцінювання книг не критеріями літературної творчості, а з точки зору фінансового успіху, газетних сенсацій, соціального статусу авторів і т. п. [7, 329-330].

З точки зору інтелекту, констатував О.Зінов'єв, «західноїди» піднялися на рівень надінтелекту завдяки трьом удосконаленням. «Західністське надсуспільство»: 1) звільнило людину від необхідності запам'ятовувати накопичувані знання й здійснювати операції з ними в голові, передавши це технічним пристроям; людям воно залишило вміння оперувати цими пристроями з метою експлуатації інтелекту та знань інших індивідів (насамперед, «незахідноїдів»); 2) здійснило раціоналізацію накопичених знань і процесу пізнання, очистило їх від зайвого «мотлоху» й примітивізувало їх так, що стерлася різниця між генієм і посередністю; 3) організувало мислення «західноїдів» не в поняттях і судженнях (як у минулі століття), а у відпрацьованих раз і назавжди шаблонних інформаційних комплексах («фігурах»), які «надсуспільство» за певними правилами комбінує в блоки на будь-які теми, будь-якого ступеня складності, блискавично швидко щодо конкретних ситуацій [4].

Отже, інтелектуальний рівень «західністського надсуспільства» став неадекватним тому об'єму й типу інтелектуальних завдань, з якими у всезростаючій кількості йому доводиться мати справу. Воно поки що долає цю неадекватність завдяки тому, що фактично експлуатує інтелект тих країн (у т. ч. й України), в яких він належним чином не використовується й не поціновується. Крім того, країни Заходу володіють потужним військовим і економічним потенціалом, завдяки якому їм вдається з порівняно низьким рівнем інтелекту домінувати в світі. Проте інтелектуальна недостатність як і людська нерішучість (боязливість) насамперед керівництва західних держав можуть стати факторами кризи західного світу загалом [9].

1. Зиновьев А. А. Интервью Антонио Фернандесу для альманаха «Восток». [Электронный ресурс] / А. А. Зиновьев. – 2003. – Июнь. – Вып. № 3. – Режим доступа : <http://www.situation.ru/>.
2. Зиновьев А. А. На пути к сверхобществу / А. А. Зиновьев. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.zinoviev.ru/>.
3. Зиновьев Александр. Запад. Феномен западнизма. [Электронный ресурс] / Александр Зиновьев. – Режим доступа : <http://www.litru.ru/>.
4. Зиновьев Александр. Глобальный человек. [Электронный ресурс] / Александр Зиновьев. – Режим доступа : <http://www.zinoviev.ru/>
5. Зиновьев А. Я хочу рассказать вам о Западе / А. Зиновьев // Комсомольская правда. – 1990. – 3 августа.
6. Зиновьев Александр. Логическая социология / Александр Зиновьев. – М. : Социум, 2002. – 260 с.
7. Зиновьев А. А. На пути к сверхобществу / А. А. Зиновьев. – М. : Центрполиграф, 2000. – 637 с.
8. Зиновьев А. А. Идеология партии будущего. [Электронный ресурс] / А. А. Зиновьев. – Режим доступа : <http://www.litru.ru/>.

9. Зиновьев А. А. Интеллект общества. [Электронный ресурс] / А. А. Зиновьев. – Режим доступа : <http://www.ru-vklad.kroupnov.ru/>.

Демьяненко А. Б. Профессор Александр Зиновьев о системе образования и воспитания в «западнистском сверхобществе».

В статье осуществлена попытка выяснить сущность системы обучения и воспитания в «западнистском сверхобществе», которую наблюдал «изнутри» на протяжении 1978-1999 гг. пребывания в эмиграции в ФРГ выдающийся ученый-логик, социальный философ и психолог, политолог, писатель-сатирик, поэт, художник-график Александр Александрович Зиновьев (1922-2006). Проанализирован уровень интеллекта «западнистского сверхобщества» и его проявление в таких общеизвестных аспектах, как система общего образования, фундаментальные научные исследования, идеология и искусство.

Ключевые слова: обучение, воспитание, интеллект, «западнистское сверхобщество», «западноид».

Demyanenko A. B. Professor Alexander Zinoviev's thoughts about the system of education and upbringing in the «western super society».

An attempt to reveal and figure out in different Alexander Zinoviev's works and interviews the essence of education and upbringing system in the «western super society» is made in the article. Being an outstanding scientist, logician, philosopher and social psychologist, political scientist, writer, satirist, poet and artist, Alexander Zinoviev saw this system from the inside while being in exile in Germany from 1978 to 1999. There also analyzed the intelligence level of «western super society» and its expression in such well-known aspects as the system of general education, fundamental scientific researches, ideology and art.

Key words: teaching, education, intellect, «western super society», «westernoid».

УДК 94 «1941-1944»

**ОКУПАЦІЙНИЙ РЕЖИМ В УКРАЇНСЬКОМУ ПОДУНАВ'І
(1941 – 1944 рр.)**

А.В.Дізанова

*кандидат історичних наук, доцент,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

У статті розглянуто особливості румунсько-німецького окупаційного режиму в українському Подунав'ї 1941-1944 рр., системи управління, соціально-економічної політики, політики румунізації населення, збитки, завдані окупаційним режимом.

Ключові слова: *українське Подунав'я, румунсько-німецький окупаційний режим, губернаторство, румунізація, репресії, матеріальні збитки.*

Історія Другої світової війни до цього часу привертає увагу вітчизняних та зарубіжних дослідників. Їхні праці присвячені в основному масштабним військовим операціям, однак подальшого вивчення потребують події, що відбувалися в роки війни в окремих регіонах, одним з яких є українське Подунав'я.

Події Другої світової війни в українському Подунав'ї описані в праці О.М.Лебеденка й А.К.Тичини [1]. У статті А.В.Дізанової розглянуто початковий період Великої Вітчизняної війни у Подунав'ї [2]. Діяльності Дунайської військової флотилії в роки війни присвячене дослідження І.І.Локтіонова [3]. У 2004 р. вийшла книга «Азовці и дунайці в боях за Родину в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.» [4], автори якої були учасниками бойових дій. Про Дунайську флотилію розповідається в роботі В.Д.Доценка [5].

Становище краю в умовах окупаційного режиму знайшло відтворення в роботах дослідників С.Желяскова [6], Н.Дейнеки (Терефери) [7, 8, 9, 10, 11], О.Новосьолова [12, 13], І.Левіта [14, 15], І.Никульчі [16] та інших. Релігійній політиці окупаційної влади присвячені роботи М.Михайлуци [17, 18]. Однак чимало аспектів проблеми залишаються маловивченими. Потребують ґрунтовного опрацювання та аналізу архівні документи. У Державному архіві Одеської області зберігаються сотні фондів, десятки тисяч справ, документи яких відображають у всій повноті діяльність окупаційної влади в Трансністрії та Бессарабії. Це, зокрема, законодавча, нормативно-правова база окупаційного режиму; відомості про відправку громадян України на примусові роботи до Німеччини тощо [19].

Через місяць після початку Великої Вітчизняної війни в Подунав'ї був установлений румунсько-німецький окупаційний режим. Спочатку вся повнота адміністративної влади на окупованих східних територіях належала командуванню збройних сил Німеччини, Угорщини та Румунії. Відповідні повноваження Гітлер надав командуванню вермахту своїм наказом від 25 червня 1941 р. Доля окупованих земель обговорювалась на таємній нараді 16 липня 1941 р. – вони мали стати колоніями Німеччини.

На цій нараді обговорювалась також проблема територій між Дністром і Південним Бугом, які Гітлер пропонував передати Румунії в якості винагороди за участь у війні. Однак і Розенберг, і Герінг виступили проти того, щоб віддавати румунам важливі з економічної точки зору землі з великим портом в Одесі. Тому було вирішено передати Румунії межиріччя Дністра і Південного Бугу тільки у тимчасове управління з рішенням остаточної долі цих земель після війни [20, 171-172].

Згідно з німецько-румунською угодою від 19 липня 1941 р. Румунії були передані на постійне управління території, віддані Радянському Союзу в 1940 р., і на тимчасове управління території, які розглядалися як плата за участь у війні проти СРСР.

За німецько-румунською угодою, підписаною 30 серпня 1941 р. у Бендерах, Румунія отримала лише мандат на здійснення тимчасової адміністрації та економічної експлуатації межиріччя Дністра і Південного Бугу.

На захопленій румунськими окупантами території південно-західної України і Молдавії були створені такі окупаційні зони: губернаторство «Трансністрія» (Задністров'я), до якої увійшли Одеська, південні райони Вінницької, західні райони Миколаївської областей та лівобережні райони Молдавії (з центром у місті Тирасполь, а з 17 жовтня 1941 року – в місті Одеса), губернаторство «Буковина» (з центром в місті Чернівці) губернаторство «Бессарабія», куди увійшли Ізмаїльська область і правобережні райони Молдавії (з центром в місті Кишинів). Таким чином, південно-західна частина українських земель і Молдавія потрапили в зону румунської окупації, однак входили до складу різних губернаторств.

І.Антонеску, захопивши Бессарабію, Північну Буковину і територію між Дністром і Південним Бугом, приступив до реалізації плану створення «Великої Румунії». Як зазначає дослідник О.Новосолов, Румунія в результаті військових дій улітку 1941 р. захопила близько 60 тис. кв. км (Буковина – 5.5 тис. кв. км; Бессарабія – 14,5 тис. кв. км, «Трансністрія» – 40 тис. кв. км) [13].

Адміністрація губернаторств складалася переважно з румун, представники місцевого населення призначалися тільки на низові посади.

У Губернаторстві Трансністрія головнокомандувач румунської армії Іон Антонеску ввів громадянське адміністративне управління. Главою адміністрації був призначений цивільний губернатор, який здійснював управління.

Територія Трансністрії була розділена на 13 адміністративних повітів, які керувалися повітовими префектурами на чолі з главами адміністрацій – префектами. Повіти ділилися на райони, органи управління якими називалися районними преторами на чолі з преторами. Претори районів підпорядковувалися повітовому префекту. Райони, у свою чергу, поділялися на комуни, що склалися з одного великого або декількох невеликих селищ. На чолі комуни стояла сільська управа – примара, якою керував примар.

Бессарабське губернаторство, як і інші, поділялося на такі жудеці, як: Акерманський (центр знаходився в Четатя-Алба, сучасний Білгород-Дністровський), Бельцький (центр в Бельцях), Кагульський (центр – Кагул), Оргєєвський (центр – Оргєєв), Хотинський (центр – Хотин), Сорокський (центр – Сороки), Ізмаїльський (центр – Ізмаїл), Сторожинецький (центр в однойменному місті), Тігінський (центр – Бендери) і Лапушнянський (центр в Кишиневі). Отже, в Південній Бессарабії існували 2 жудеця – Акерманський та Ізмаїльський. О.М.Лебеденко й А.К.Тичина зазначають, що Подунав'я було розділено на три повіти: Ізмаїльський, Ново-Кілійський і Акерманський [1, 164].

Поділ на жудеці встановлювався за прикладом французьких департаментів: у кожному жудеці призначався префект, який був представником уряду жудеця й главою місцевої адміністрації.

У Бессарабії було розміщено 9 жандармських легіонів. П.Шорніков вказує, що кількість жандармів і поліцейських у жовтні 1941 р. дорівнювала 4282 чол.[21].

У губернаторстві всі керівні пости в центральному апараті, а також всі посади префектів і преторів були доручені тільки уродженцям Старого королівства. Всі префекти були переважно військовими. На чолі Губернаторства «Бессарабія» став генерал Войкулеску, відомий через жорстоку розправу над учасниками Татарбунарського повстання.

З метою узаконення румунсько-німецького режиму румунські чиновники вирішили провести плебісцит. Голосування проходило з 9 по 12 листопада 1941 р. під наглядом жандармів і військ, тож результати були очікуваними – все населення «погодилося» з румунської державністю.

Румунська влада ввела смертну кару за невиконання наказів, за напад на румунських і німецьких солдатів, чиновників, а також за шпигунство й диверсії. Була відновлена приватна власність. Румунам, які мали земельні наділи в Бессарабії в 1918-1940-х роках, гарантувалося їх повернення.

Заохочувалося переселення на бессарабські землі жителів зі «Старого Королівства». Їм надавалося безкоштовне житло, земельні наділи, худоба, допомога при створенні кооперативів і земельних товариств. У селян були відібрані землі, худоба, сільськогосподарський інвентар – все, що вони придбали за радянської влади. За час румунської окупації чисельність бідняцьких дворів зросла і склала 68 % від усіх селянських господарств [1, 164].

Промислові й торговельні підприємства були частково повернуті їх власникам, інші перейшли у власність держави. На територію «Старого Королівства» вивезли обладнання металообробних підприємств, суконних фабрик, залізничного й водного транспорту, борошномельної і рибної промисловості. За роки окупації майже наполовину скоротилися посівні площі краю, поголів'я худоби. Більше ніж удвічі скоротилася чисельність робітників і службовців. Окупанти зруйнували понад 5,5 тис. будинків, у тому числі 1,9 тис. об'єктів виробничо-господарського призначення, 3,4 тис. житлових будинків. За даними радянської статистики, сума збитку, завданого окупантами в українському Подунав'ї, склала 3,5 млрд. руб. [1, 165].

Були встановлені норми поставок продовольства місцевим населенням, а також норми споживання продуктів. Населення у віці від 12 до 70 років примусово залучалося до різних робіт. Румунське населення за розпорядженням бессарабського губернатора від 5 жовтня 1941 р. звільнялося від роботи й трудових повинностей [22, 194].

Наказ Губернаторства «Бессарабія» від 15 листопада 1941 р. жорстко регламентував повсякденне життя. Цивільним службовцям суворо заборонялося під час служби розмовляти чужою мовою. Подібні заборони стосувалися персоналу торгових підприємств. Заборонялася публічна реклама товарів чужою мовою. Учні заборонялося розмовляти чужою мовою. Категорично заборонялося носити російські кашкети.

Порушення встановлених приписів каралося ув'язненням від одного місяця до двох років. Одночасно суд міг оштрафувати порушника на суму від 2 000 до 20 000 леїв і позбавити на шість років права займати державну посаду.

Розмовляти в громадських місцях можна було тільки румунською мовою. На румунську мову було переведено видавничу справу, навчання в більшості навчальних закладів. Усі чиновники й торговці не румуни були відсторонені від роботи. Навіть румуни, які жили в Бессарабії за радянської влади, повинні були підтвердити свою національну приналежність.

Населення не бажало миритися з румунізацією, продовжувало вживати російські імена. У приписі Губернаторства «Бессарабія», виданому в червні 1942 року, зазначалося, що найсумнішим і незрозумілим є те, що ця аномалія відзначається у більшості молдавських сімей, які з незрозумілих причин наполегливо користуються російськими іменами, зберігаючи, таким чином, в активному стані російський дух. Усунення цих «поганих звичок» розглядалося як першочергове й головне завдання під час виконання загальної й обов'язкової румунізації духу, настроїв і атмосфери в Бессарабії.

На керівників відповідних установ покладалося завдання – стежити за тим, щоб викладачі та вчителі шкіл записували в журнали учнів тільки з румунськими іменами (для румунів). У своєму повсякденному спілкуванні учні повинні були користуватися

тільки цими іменами. На порушників цих розпоряджень накладалися дисциплінарні стягнення, а в разі невиконання приписів їх виключали зі школи.

Службовців за вживання російських імен могли звільнити з роботи. У сільському середовищі священики, вчителі й усі державні службовці повинні були діяти силою переконання, доводячи селянам, що ті є румунами, а використання російських імен – негідний і ганебний вчинок.

27 лютого 1942 року було видано розпорядження Ізмаїльської повітової префектури, за яким заборонялося розмовляти російською та болгарською мовами. У ньому, зокрема, говорилося: «Нам стало відомо, що в місті Ізмаїл, всупереч постанові Бессарабського губернаторства за № 24, майже в усіх публічних місцях вживаються російська і болгарська розмовні мови.

У зв'язку з таким становищем просимо видати постанову про нагляд і вжиття заходів проти винних, які своєю поведінкою нехтують нашим державним авторитетом є цій провінції» [22, 194].

Німецько-фашистський режим охарактеризував сам Антонеску: «При найнезначнішому опорі з боку населення – розстрілювати на місці ... Населення Бессарабії піддати перевірці. Підозрюваних і тих, хто виступає проти нас, необхідно знищувати» [1, 165]. Підозрюваними були цілі народи – росіяни, липовани, українці.

У результаті війни й окупації людські втрати в українському Подунав'ї склали 24 % від кількості населення станом на 1 січня 1941 г. На 41 % скоротилося міське населення.

Сучасні українські дослідники відзначають, що румунський окупаційний режим на українських землях був м'якшим у порівнянні з німецьким. Я.Грицак у своїй праці «Історія України: формування модерної української нації XIX-XX ст.» зазначає, що румунський уряд прагнув швидше асимілювати національні меншини, використовуючи силу державного апарату. Політичні процеси відбувалися щодня, але, на думку дослідника, мова не йшла про масове знищення нерумунського населення, перш за все євреїв і циган. Їх виселяли з різних частин Румунії до Трансністрії, яка вважалася румунським Сибіром, але їх винищення не набуло масового характеру [23, 231]. Однак факти свідчать про інше.

Вже 8 липня 1941 І.Антонеску на засіданні румунського уряду заявляв, що виступає за насильницьку міграцію всього єврейського елемента Бессарабії і Буковини. Він також висловлювався за насильницьку міграцію українського елемента, вказуючи, що в румунській історії не було більш слушного моменту. Відомо, що Антонеску тоді заявив: «Якщо потрібно, стріляйте з кулеметів».

Урядом були розроблені спеціальні директиви та настанови для адміністративних інспекторів і префектів, які прямували в Бессарабію і Буковину. Цими директивами передбачалося, що етнічне очищення румунського народу від чужорідних йому елементів повинно здійснюватися шляхом депортацій та ізоляцій у «місця, звідки не зможе поширитися єврейська зараза». Далі зазначалося, що етнічне очищення – це необхідна структурна реорганізація Бессарабії й Буковини, яка вимагає на певний час повної ізоляції цих територій від території Королівства. Масові репресії проти єврейського народу в Бессарабії й Буковині почалися вже влітку 1941 р., відразу після встановлення тут румунської окупаційної влади [12].

У лютому 1942 р. Антонеску на засіданні уряду заявив, що потрібно позбутися росіян, українців, поляків, болгар, гагаузів, що населяють Бессарабію. У містах і селах створювалися спеціальні комісії, які вивчали ставлення місцевого населення до окупаційного режиму. В першу чергу переслідували тих, хто був причетний до радянської влади, а також тих, чий родичі поїхали в Радянський Союз.

Концентраційні й трудові табори для військовополонених були створені поблизу Рені, в селі Мирнопілля Саратського району, під Болградом, в районі Ізмаїла, Кілії, в

Татарбунарах. До Німеччини й Румунії на каторжні роботи було вивезено 15 тис. осіб [1, 165-166].

Після визволення Одещини від румунсько-німецьких окупантів у 1944 р. була організована Одеська обласна комісія сприяння у роботі Надзвичайної Державної комісії із встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їхніх спільників і заподіяного ними збитку громадянам, колгоспам, громадським організаціям, підприємствам і установам. Діяльність комісії направлялася і керувалася Надзвичайною Державною комісією. Комісія розслідувала злочини гітлерівських загарбників, установлювала конкретних винуватців цих злочинів, визначала збиток, завданий громадянам, підприємствам, організаціям і установам м. Одеса й Одеської області. 55 архівних справ містять матеріали щодо злочинів окупантів і заподіяної ними шкоди [24]. Такі дані були зібрані й по Ізмаїльщині [25, 22, 228-238]. Було підраховано, що збитки, завдані німецькими біженцями й деякими регулярними військами на території лише Ізмаїльського повіту, склали 63 841 222 лея [25, арк. 4]. Загальна вартість продуктів, переданих німцям, становила 22 362 485 лей [25, арк. 7].

Отже, румунсько-німецький окупаційний режим завдав величезних матеріальних збитків українському Подунав'ю, великої шкоди завдала політика румунізації, репресії відносно національних меншин. Уроки Другої світової війни повинні бути враховані в сучасних умовах.

1. Лебеденко О. М., Тичина А. К. Українське Подунав'я: минуле та сучасне : Навчальний посібник / О. М. Лебеденко, А. К. Тичина. – Одеса : Астропринт, 2002. – 208 с.
2. Дізанова А. В. Перші дні Великої Вітчизняної війни у Подунав'ї / А. В. Дізанова // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Збірник наукових праць. – Вип. 19. – Ізмаїл, 2005. – С. 15 – 17.
3. Локтионов И. И. Дунайская флотилия в Великой Отечественной войне 1941 – 1945 гг. / И. И. Локтионов. – М. : Воениздат, 1962. – 320 с.
4. Азовцы и дунайцы в боях за Родину в Великой Отечественной войне 1941 – 1945 гг. – Одесса : Печатный Дом, 2004. – 396 с.
5. Доценко В. Д. Флот. Война. Победа / В. Д. Доценко. – СПб. : Судостроение, 1995. – 256 с.
6. Желясков С.А. Органы управления Одессы и Одесской области во время немецко-румынской оккупации 1941 – 1944 годов / С. А. Желясков // Архів. Історія. Сучасність. – Одеса, 2001. – С. 60-61.
7. Терефера Н. В. Геноцид проти місцевого населення на території Одещини / Н. В. Терефера // Сторінки воєнної історії України. Збірник наукових статей / НАН України. Інститут історії України. – 2005. – Вип. 9. – Ч. 2. – С. 320-326.
8. Терефера Н. В. Бессарабія та Північна Буковина в роки Великої Вітчизняної війни: окупаційний режим та радянський рух опору / Н. В. Терефера // Історія та географія. Збірник наукових праць / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2007. – Вип. 25-26. – С. 74-76.
9. Терефера Н. В. Окупаційний режим в «Трансністрії» (Задністров'я) / Н. В. Терефера // Сторінки воєнної історії України. Збірник наукових статей / НАН України. Інститут історії України. – 2006. – Вип. 10. – Ч. 1. – С. 476-483.
10. Дейнека Н. В. «Новий порядок» в зонах окупації румунської адміністрації і вчинення опору підпільниками і партизанами (1941-1944 рр.) / Н. В. Дейнека // Перспективи / Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. – № 2 (34). – 2006. – С. 14-20.
11. Дейнека Н. В. Боротьба підпільників і партизан Південно-Західної України і Молдавії проти румунського окупаційного режиму (1941-1944 рр.). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук / Дейнека Наталя Володимирівна. – [Електронний ресурс]: Бібліотека українських авторефератів. – Режим доступу : http://www.librar.org.ua/sections_load.php?s=history&id=84&start=1

- 12.Новосьолов О. Єврейство Бессарабії, Буковини та Трансністрії під румунською окупацією 1941 – 1944 рр. / О. Новосьолов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cheremosh30.org.ua/region/50--c-1941-1944-.html>
- 13.Новосьолов О. Окупаційні заходи Румунії на Буковині в 1941-1943 рр. / О. Новосьолов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cheremosh30.org.ua/region/38--1941-1943-.html>
- 14.Левит И. Э. Участие фашистской Румынии в агрессии против СССР: Истоки, планы, реализация (1.IX.1939 – 19.IX.1942) / И. Левит. – Кишинев : Штиинца, 1981. – 391 с.
- 15.Левит И. Э. Крах политики агрессии диктатуры Антонеску 19.XI.1942. – 23.VIII.1944 / И. Левит. – Кишинев : Штиинца, 1983. – 376 с.
- 16.Никульча И. Я. Румынский оккупационный режим в Транснистрии (обзор источников) / И. Я. Никульча // Зиписки історичного факультету. – Вип. 5. – Одеса, 1997. – 329 с. – С. 182-188.
- 17.Михайлуца М. Релігійна політика румунської окупаційної влади в Південній Бессарабії і Трансністрії (кінець 1930-1944 рр.) / М. І. Михайлуца. – Одеса : Оптіма, 2006. – 237 с.
- 18.Михайлуца М. Християнізація по-румунськи в Трансністрії (на матеріалах преси 1942-1943 рр.) / М. І. Михайлуца // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. – Львів : Логос, 2004. – С. 377-381.
- 19.Документи Державного архіву Одеської області з історії Другої світової війни та її наслідків: огляд фондів / Державний архів Одеської області; Уклад.: Білоусова Л. Г., Гейтан О. Г., Деречина В. П., Желясков С. А., Мартиненко О. В., Маковецька С. О., Малинова Г. Л., Набока О. М., Філіпенкова Н. А., Харковенко В. В.– Одеса, 2009. – 27 с.
- 20.Патриляк І. К, Боровик М. А. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / І. К. Патриляк, М. А. Боровик. – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2010. – 590 с.
- 21.Шорников П. «Операция 1111»: замысел, исполнение, итоги / П. Шорников. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ava.md/037-65-let-velikoi-pobedi/04042-operaciya-1111-zamisel-ispolnenie-itogi.html>
- 22.Советский Придунайский край (1940-1945 гг.). Документы и материалы. – Одесса, 1968. – 408 с.
- 23.Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. : [Навчальний посібник для учнів гуманіт. гімназій, ліцеїв, студентів іст. фак. вузів, вчителів.] / Я. Й. Грицак. – К. : Генеза, 1996. – 360 с.
- 24.Державний архів Одеської області (ДАОО). - Ф. Р-2238, Одеська обласна комісія сприяння у роботі Надзвичайної Державної комісії з встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників і їхніх спільників і заподіяного ними збитку громадянам, колгоспам, громадським організаціям, підприємствам і установам. 55 спр., 1943-1945 рр.
- 25.ДАОО. – Ф. 7778 с. – Оп. 1с. – Спр. 8с. Відомості про збитки, завдані населенню Ізмаїльської області німецько-фашистськими загарбниками в період 1941-1944 років (28 травня 1945 р. – 24 січня 1946 р.). – 8 арк.

Дизанова А. В. Оккупационный режим в украинском Подунавье (1941-1944 гг.).

В статье рассмотрены особенности румынско-немецкого оккупационного режима в украинском Подунавье 1941-1944 гг., системы управления, социально-экономической политики, политики румынизации населения, ущерб, нанесённый оккупационным режимом.

Ключевые слова: украинское Подунавье, румынско-немецкий оккупационный режим, губернаторство, румынизация, репрессии, материальный ущерб.

Dizanova A. V. Occupation regime in the ukrainian Danube (1941-1944 gg.).

The article describes the features of the Romanian-German occupation regime in ukrainian Danube in 1941-1944., Management, socio-economic policy, the policy of Romanization of the population, damage caused by the occupation regime.

Key words: Ukrainian Danube, the Romanian-German occupation regime, governor, Romanization, repression, material damage.

УДК 94 (477.7)

ВПЛИВ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ НА ФОРМУВАННЯ МУНІЦИПАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ СТОЛІТТЯ)

А.О.Дорошева

кандидат історичних наук, старший викладач,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Досліджується роль інститутів міського самоврядування міст Півдня України в реалізації проектів щодо покращення пропускної спроможності порту, будівництва залізниць, які з'єднали Одесу, Херсон та Миколаїв з важливими промисловими центрами Російської імперії та залізничної дороги в межах міст.

Ключові слова: Південна Україна, міське громадське управління, міське господарство, муніципальна власність, інфраструктура порту, залізничні мережі.

На сучасному етапі в Україні в економічному і політичному відношенні відчутно зростає роль міст, що є головним джерелом продуктивних сил суспільства і важливим компонентом самофінансування регіону. Особливого значення в цьому контексті набуває вивчення зародження і становлення муніципальної власності як основи муніципального господарства і виробництва – альтернативної форми надходжень до міського бюджету.

Серед сучасних дослідників питаннями розбудови південноукраїнських портів займаються: І.Івасюк [12], С.Надибська [14], Г.Цибуленко і Л.Цибуленко [20, 21] та ін. Але переважна більшість наявних досліджень являють собою аналіз окремих аспектів історичного розвитку міст. Досі ще не існує окремого цілісного дослідження, присвяченого зазначеним проблемам.

Мета даної публікації: проаналізувати місце і значення транспортних систем у формуванні муніципальної власності таких значних виробничо-торговельних центрів Півдня України, як Одеса, Миколаїв та Херсон.

Фінансово-промислова власність і торговельна діяльність стали каталізаторами швидкого зростання міст Півдня України в пореформений період. Географічне розташування Одеси, Миколаєва та Херсона зумовило їх роль як вузлових центрів внутрішньої і зовнішньої торгівлі. Проте між ними існували певні технічні відмінності. Так, недостатньо глибокий рейд Херсона зумовлював його незначну роль у зовнішній торгівлі. Рейд Миколаєва був глибоководнішим від херсонського, хоч і поступався одеському.

Виходячи з цієї найважливішої проблеми, перед міською управою Миколаєва постало завдання поглиблення рейду. Цей процес було розпочато міською владою. З часом, розуміючи виняткову значимість покращення інфраструктури порту, до нього залучилася й держава. Завдяки зусиллям генерал-ад'ютанта Б.Глазенапа, в 1862 р. у місті було відкрито комерційний порт і митницю. Іноземні судна отримали право входити в його гавань. За ініціативою військового губернатора на кошти міста була побудована митниця – Попова Балка [11, 1-3]. Вона одночасно слугувала пристанню та давала змогу проводити завантаження та розвантаження безпосередньо на місці [4, 97]. Збільшення обсягів імпорту зернової продукції підштовхнуло міський уряд Миколаєва клопотати про виділення капіталів на розширення порту, поглиблення суднохідних каналів. У грудні 1879 р. Державна Рада Російської імперії надала дозвіл Миколаєву та ще чотирьом

містам стягувати попудний півкопійсний збір з усіх товарів, що вивозилися закордон. Завдяки віце-адміралу М.Аркасу – військовому губернатору й командуючому Миколаївським портом, у 1880 р. відбулося остаточне впровадження зазначеного податку в Миколаєві [1, 121]. Кошти, зібрані з кожного пуду вантажу, що проходив через Миколаївський порт, надходили до міського бюджету та сприяли піднесенню міста [2, 210].

На межі XIX – XX ст. на Миколаїв припадало 30 % вивозу зерна через чорноморські порти. Це було пов'язано з наявністю розгалуженої мережі спеціалізованої інфраструктури: велика причальна система, багато складських приміщень, плавучі елеватори тощо.

Проте в означений період зберігала за собою торговельну першість Одеса. Наполегливе клопотання генерал-губернатора П.Коцебу про капітальну перебудову Одеського порту отримало підтримку з боку уряду. У 1865 р. Міністерство шляхів сполучення організувало конкурс проектів [13]. Першу премію отримав проект англійського інженера Гартлея, який почали втілювати в життя у 1868 р. Результатом реконструкції, як повідомляв «Одесский Вестник» у 1870 р., було збільшення довжини Одеських набережних на 56 %, Карантинного молу – на 42 %, а зовнішнього облицювання молів – на 59 %. Проведені роботи дозволили порту приймати більше суден: у 1859 р. – 1 945, а у 1869 р. вже 2 200 [12, 69-70]. Якщо у навігацію 1862 р. до Одеського порту прибуло із-за кордону 1 060 суден, то лише через два роки (1864 р.) ця цифра вже становила 1 434 [5, 19]. Значно збільшились темпи товарообігу. Так, у 1858 р. через міський порт Одеси було вивезено 194,4 тис. пудів вовни, а у 1861 – 1865 рр. цей показник становив вже 377 тис. пудів на рік, 1867 – 1870 рр. – до 966 тис. пудів [19, 9].

Модернізація портових комунікацій відбувалася й у Херсоні. Відсутність пристані та мілководдя Дніпровських гирл унеможлиблювало підхід суден до Херсонського порту [6, 3]. Гостро постало питання про поглиблення фарватеру, будівництво портових споруд, митниці тощо. Ініціаторами перетворень виступили члени Херсонського повітового земства, до яких у 1869 р. приєдналися громадські діячі міста. Новоросійський і Бессарабський генерал-губернатор для розробки проекту щодо очистки гирл запросив директора Російського Товариства Пароплавання і Торгівлі (далі – РТПіТ) пана Чихачева [18, 492]. Розпочався тривалий процес перетворень. Міською управою було укладено угоду про очищення каналів з фірмою «Гідротехнік». Проте фірма не здійснила передбачені контрактом роботи й у 1878 р. оголосила про свою неспроможність. Відсутність державних дотацій не дала можливості завершити зазначені роботи, незважаючи на всі зусилля міського громадського управління [21, 52].

Для збільшення функціональних можливостей порту, в першу чергу, необхідно було покращити суднохідні умови в гирлах Дніпра. Справа в тому, що поряд з містом Дніпро мав доволі значну глибину – від 28 до 56 футів. Ближче до лиману він був значно мілкіший, а безпосередньо біля гирла утворював один величезний бар'єр на всю ширину лиману. Зважаючи на ці обставини, Олександр III на початку 1894 р. дозволив провести експериментальні роботи в гирлах Дніпра [17, 50].

Проект устрою Дніпровського морського каналу глибиною у 17 ½ футів (1 фут – 30,48 см) було розроблено у 1895 р. Загальна вартість усіх робіт становила 1 189 750 крб. [16, 45]. У 1897 р. роботи щодо поліпшення суднохідних умов в гирлах Дніпра полягали, головним чином, у поглибленні та поширенні суднохідного каналу, проритого у 1896 р. у протоці Рвач. Загальна довжина поглиблених ділянок річки та лиману у 1899 р. перевищила 14 ½ верст (1 верста – 1,06 км), з яких 10 верст були доведені до довжини, передбаченої проектом.

Здійснені роботи мали низку позитивних наслідків. По-перше, всю навігацію вантажні судна відтепер могли проходити без перешкод. По-друге, поглиблення Дніпровських гирл стимулювало приватних підприємців розширювати існуючі

підприємства та засновувати нові. У 1899 р. спостерігалось збільшення кількості вантажних пароплавів, які доставляли у Херсон кам'яне вугілля та вивозили ліс у порти Чорного й Азовського морів.

Каталізатором подальшого розвитку капіталістичних відносин в означений період був розвиток залізничного транспорту. Залізниці дали поштовх для розширення зовнішньої торгівлі, стимулювали розвиток старих міст, перетворюючи їх у промислово-торговельні центри.

Паралельно з розбудовою Одеського порту відбувалося й будівництво залізниці, яка повинна була з'єднати сільськогосподарські райони центру і Півдня країни з портами Чорного й Азовського морів. Головне завдання залізниць полягало у прискоренні темпів доставки вантажів у порти. Завдяки клопотанню генерал-ад'ютанта П.Коцебу в 1862 р. розпочалося будівництво залізниці Одеса-Паркани (на Дністрі). Через рік приступили до розбудови лінії Балта-Одеса, будівництво якої було завершено у 1865 р. [8, 5]. У 1869 р. закінчилося будівництво всієї залізниці від Крюкова до Одеси [14, 255-256]. В економічному відношенні вона об'єднувала Бессарабію, Подільську, Київську та Полтавську губернії з Чорним морем, Дністром й Дніпром.

Наприкінці 70-х рр. XIX ст. розпочалася активна робота щодо налагодження залізничного зв'язку Одеси з окремими регіонами та містами імперії. Концесію на будівництво Одеської залізниці у 1870 р. отримало РТПіТ [9, 34]. У 1876 р. почала діяти лінія Одеса-Київ. Це відкрило шлях місту на Північ. Окрім цього, залізниця з'єднала Одесу з Харковом та Лівобережною Україною.

В Одесі на початку липня 1880 р. почала діяти міська залізнична дорога. Ініціатором будівництва цієї дороги був член Одеської міської управи К.Чижевич. Для нагляду за виконанням поточних робіт було засновано товариство Одеської залізниці [7, 1]. Концесію на будівництво зазначеної дороги надали французу П.Бонне, з яким міська дума у 1879 р. уклала відповідну угоду. Роботи були завершені у 1880 р. Наявність функціональної дороги у межах міста спричинила масову розбудову господарчих споруд і приватних будинків у передмісті, сприяла налагодженню економічних зв'язків між окремими промисловими районами міста.

Якісно новий період в історії портових міст Півдня України починається у 90-ті рр. XIX ст. Тривалий час домінуюче місце на світовому ринку зерна займала Російська імперія. Наприкінці XIX ст. основним експортером зерна на європейські ринки стали США. Для повернення втрачених позицій на європейському ринку центральний уряд Росії та влада на місцях активізували діяльність щодо розбудови портів і шляхів сполучення. Будівництво залізниць, які з'єднували Одесу з окремими економічними районами країни, сприяли розвитку міста як важливого порту Російської імперії. Вантажообіг порту зростав щорічно, а зовнішній обіг у 1893 р. становив 129 млн. крб. [21, 45].

Громадське управління Одеси у 1899 р. розробило проект будівництва залізниці між Петербургом, Києвом і Одесою, що дозволило б створити найкоротшу транспортну мережу між Фінською затокою та Чорним морем. Саме тому міська влада за підтримки чисельних комітетів клопотала перед Міністерством шляхів сполучення і Міністерством фінансів про реалізацію проекту Київ – Одеса через Голту й Вознесенськ.

З метою покращення зв'язків між Одесою і Донецьким кам'яновугільним басейном органи муніципалітету порушили питання про будівництво залізниці від Одеси через Вознесенськ, Новоукраїнку, Новомиргород, Черкаси, с. Красне, Крути до Москви та від Вознесенська до станції Долинська Харківсько-Миколаївської залізниці [20, 98]. Члени міського уряду Одеси розуміли виняткову роль розгалуженої системи інфраструктури в цілому й транспортної мережі зокрема для покращення становища міського господарства та робили все можливе для її розбудови.

Розвитком транспортної інфраструктури переймалася й Миколаївська міська дума та управа. Так, у 1867 р. органи самоврядування Миколаєва виступили з клопотанням про будівництво залізниці, що з'єднає Миколаїв з Кременчуком. Проте уряд відхилив цей проект. Наприкінці 1860-х рр. почала працювати залізниця Миколаїв – Єлісаветград. У 1873 р. вже діяла Харківсько-Миколаївська залізниця, що надавало місту певні переваги порівняно з Одесою. Миколаїв став кінцевим пунктом величезного залізничного шляху, який з'єднував Балтійське море з Чорним. [15, 19]. Це сприяло помітному зростанню місцевого експорту. Так, у 1876 р. через Харківсько-Миколаївську залізницю було доставлено до порту 658 тис. чвертей хліба, а у 1878 р. з Миколаївського порту було вивезено 3 406 тис. чвертей зерна, що становило більше, ніж 30 % усього хлібного експорту чорноморських портів [22, 33]. Тоді ж було розширено та подовжено морський фарватер між Очаковом і Миколаєвом. За відносно короткий термін порт, який спеціалізувався на вивозі зерна й руди, посів третє місце (після Одеси та Санкт-Петербурга) в експорті Російської імперії [3, 12].

Розбудова залізничного шляху між Миколаєвом та окремими регіонами країни підштовхнула міський уряд якомога швидше вирішити питання щодо будівництва міської залізниці. Почався пошук інвесторів. У 1897 р. Бельгійське акційне товариство заснувало у Миколаєві залізничну дорогу, котра з'єднала Базарну площу з Військовим ринком.

Великою проблемою Херсона була відсутність залізничної мережі. Ще у 80-х рр. XIX ст. Херсонське громадське управління в особі міського голови В.Терещенка запропонувало проект з'єднання залізничним шляхом Херсона з Миколаєвом з продовженням цієї лінії до однієї із станцій Лозово-Севастопольської залізниці. Але пропозицію було відхилено. Новий міський голова І.Волохін у 1893 р. знову порушив це питання перед міністром шляхів сполучення. Будівництво зазначеного залізничного шляху російський уряд визнав бажаним, але далі справа не просувалася. У 1898 р. в черговий раз було відкладено розгляд цього питання.

Міста південних губерній Російської імперії у другій половині XIX ст. набувають статусу своєрідних пунктів, які обслуговували залізничний транспорт. Серед інших до категорії таких міст (залізничних станцій) потрапили Одеса, Херсон, Миколаїв, що сприяло збільшенню робочих місць.

Отже, різні умови транспортних систем для означених міст були пов'язані з різними географічними чинниками. Найгіршими вони були для Херсона, де річкова магістраль поступово втрачала своє значення, а залізничні колії були відсутні взагалі. Якщо Одеське громадське управління більшою мірою піклувалося про подальше розширення інтеграції міста до загальнодержавної транспортної мережі, спираючись на свою попередню базу, то Херсонське й Миколаївське громадські управління докладали максимум зусиль для доведення своїх транспортних мереж до високого рівня.

Перспектива подальшого вивчення цієї проблеми пов'язана з висвітленням основних етапів формування муніципальної власності південноукраїнських міст-портів на початку XX ст. та ролі органів міського самоврядування у зазначеному процесі.

1. Адреса высших Правительственных учреждений в Империи // Новороссийский календарь на 1873 год. – Одесса, 1872. – С. 113-121.
2. Березовська Т. В. М. А. Аркас: громадянин та державний діяч / Т. В. Березовська // Записки історичного факультету Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова. – 2002. – Вип. 12. – С. 205-211.
3. Выборный П. М. Николаев / Павел Моисеевич Выборный. – Одеса : Маяк, 1969. – 110 с.

4. Города и значительные местечки Новороссийского края и Бессарабии // Новороссийский календарь на 1873 год. – Одесса, 1872. – С. 85-108.
5. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. 1. – Оп. 17. – Спр. 81. О ходе торговли и движении судоходства в 1867 г. (1867 г.).
6. ДАОО. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 945. Об устройстве портов Новороссийского края (выписка из отчета главного инженера Новороссийских коммерческих портов о состоянии Николаевского, Херсонского и др. коммерческих портов) (1884 г.).
7. ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 17. – Спр. 81. Об уступке обществу Одесской железной дороги 38 дес. 573 кв. с. Городской земли под устройство ветви железной дороги от магазина за Тираспольской таможней к Одесскому порту (1873 г.).
8. ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 223. – Спр. 30. О сооружении железных дорог в Новороссийском крае (1865 – 1867 гг.).
9. ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 223. – Спр. 31. О сооружении железных дорог в Новороссийском крае (1867 – 1873 гг.).
10. ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 161. О ходе торговли и движении пароходства в 1862 г. (1862 г.).
11. Державний архів Миколаївської області. – Ф. 222. – Оп. 1. – Спр. 865. Переписка с военным губернатором об открытии в г. Николаеве порта для иностранных судов, учреждении таможни (7 февраля 1862 г. – 20 июня 1867 г.)
12. Івасюк І. М. Проекти розбудови Одеського порту та їх реалізація в 60-ті та першій половині 70-х рр. ХІХ ст. / І. М. Івасюк // Записки історичного факультету Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова. – 2003. – Вип. 13. – С. 66-72.
13. Конкурс на составление проекта улучшения и распространения Одесского порта // Журнал Министерства путей сообщения. – Спб.: Типография императорской академии наук, 1865. – Т. 1. – С. 22-24.
14. Надибська С. Б. Участь міст Південної України у розвитку транспорту у другій половині ХІХ ст. / С. Б. Надибська // Записки історичного факультету Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. – 2001. – Вип. 11. – С. 253-260.
15. Нестеровский Б. А. Огни на причалах. Очерки истории Николаевского морского порта / Борис Абрамович Нестеровский. – Одесса : Маяк, 1972. – 131 с.
16. Обзор Херсонской губернии за 1897 г. (Приложение к всеподданнейшему отчету Херсонской губернии). – Херсон : Типография Губернского Правления, 1898. – 80 с.
17. Обзор Херсонской губернии за 1899 г. (Приложение к всеподданнейшему отчету Херсонской губернии). – Херсон : Типография Губернского Правления, 1900. – 91 с.
18. Сборник Херсонского земства, издаваемый Херсонской губернской земской Управой. – Херсон : Типография Н.О. Ващенко, 1875. – № 5 (май). – Отделение II.
19. Скрипник М. Торгово-економічні взаємини Одеси з країнами світу в ХІХ столітті / М. Скрипник // «Одесі – 200»: міжнародна науково-теоретична конференція, 6-8 вересня 1994 р.: тези доповідей. – Одеса, 1994. – Вип. 1. – С. 8-10.
20. Цибуленко Г. В. Транспортні системи у розвитку кооперативного та муніципального підприємництва на Півдні України / Г. В. Цибуленко, Л. О. Цибуленко // Південний архів : зб. наук. Праць : Історичні науки. – 1991. – Вип. 1. – С. 95-107.
21. Цибуленко Л. О. Органи самоврядування Одеси, Миколаєва, Херсону у розбудові муніципальної земельної та виробничої власності в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. / Лариса Олександрівна Цибуленко. – Херсон : Айлант, 2003. – 159 с.

22. Шевченко А. М. Розбудова південноукраїнських морських портів у другій половині XIX ст. / А. М. Шевченко // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. – 2007. – Вип. 22. – С. 31-35.

Дорошева А. А. Влияние транспортной инфраструктуры на формирование муниципальной собственности в Южной Украине (вторая половина XIX века).

Исследуется роль институтов самоуправления городов Юга Украины в реализации проектов по улучшению пропускной способности порта, строительству железных дорог, которые соединили Одессу, Херсон и Николаев с важными промышленными центрами Российской империи и железно-конной дороги в пределах городов.

Ключевые слова: Южная Украина, городское общественное управление, городское хозяйство, муниципальная собственность, инфраструктура порта, железнодорожные сети.

Dorosheva A. O. The influence of transport systems in the formation of municipal property of the Southern Ukraine (the second half of the XIX-th century).

The role of self-government institutions of cities in the South of Ukraine is examined in the implementation of projects to improve the capacity of the port, the construction of railways which connected Odessa, Kherson and Nikolaev with important industrial centers of Russian impire and iron-horse roads within the cities.

Key words: the Southern Ukraine, local self-government, municipal services, city economy, port infrastructure, rail network.

УДК 94(498.7)«1914/1917»

ДЕФІЦИТ СПОЖИВЧИХ ТОВАРІВ У МІСТАХ ПІВДЕННОЇ БЕССАРАБІЇ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

В.В.Дроздов

*кандидат історичних наук, доцент,**Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

Розглянуто проблему дефіциту продовольчих товарів у містах Південної Бессарабії в роки Першої світової війни. Автор визначив причини нестачі продуктів у краї та види споживчих товарів, в яких відчувалася гостра потреба, охарактеризував діяльність місцевих органів влади із забезпечення населення південнобессарабських міст предметами першої необхідності.

Ключові слова: *дефіцит, товари першої необхідності, міське населення, Південна Бессарабія, Перша світова війна.*

Перша світова війна негативно вплинула на економічний розвиток Російської імперії, призвела до погіршення рівня життя населення. У 1915 р. у багатьох містах розпочалася продовольча криза, яка виявилася в дефіциті продовольчих продуктів і предметів першої необхідності, а також у стрімкому зростанні цін. Населення міст Південної Бессарабії відчуло нестачу багатьох продуктів споживання, а їх постачання стало одним із важливих завдань місцевої влади.

Продовольче становище південнобессарабських міст у роки Першої світової війни не було предметом окремого наукового дослідження. Проте, чимало уваги в науковій літературі відведено вивченню продовольчої кризи в Російській імперії та, зокрема, на території України. Діяльність органів центральної влади та місцевого самоврядування щодо забезпечення населення продуктами харчування в роки війни висвітлено в працях радянських істориків А.Л.Сидорова [1], Т.М.Китаніної [2] та М.Д.Кондратьєва [3]. Комплексний аналіз продовольчого становища України під час Першої світової війни здійснили Н.О.Шапошнікова [4], О.П.Реєнт [5], В.М.Литвин [6] та В.І.Борисов [7]. Особливості продовольчого питання в Одесі розкрито в статті Є.Ю.Джумиги [8].

Автор статті поставив за мету дослідити проблему дефіциту споживчих товарів та продовольчого забезпечення міст Південної Бессарабії в роки Першої світової війни.

Незважаючи на те, що продовольча ситуація в Південній Україні не була такою складною, як в інших губерніях Російської імперії, значна кількість міст відчувала нестачу споживчих товарів. Зокрема, у вересні 1915 р. дефіцит продовольства спостерігався в 60 % міст Південної України [5, 351]. Його причинами були занепад сільськогосподарського виробництва, зростання потреб для армії, транспортна криза, нестача палива та прорахунки в продовольчій політиці уряду.

Питання забезпечення міського населення продовольством із самого початку війни привертало увагу центральних органів влади. Наприкінці липня 1914 р. Головне управління в справах місцевого господарства Російської імперії у зверненні до губернаторів та градоначальників указувало на необхідність обговорення органами місцевого самоврядування питання про постачання на місцеві ринки споживчих товарів [9, 44].

Наприкінці 1914 – на початку 1915 рр. внаслідок погіршення роботи залізниць відчувалася нестача продуктів першої необхідності в багатьох містах Російської імперії. Перевантаженість залізниць військовими перевезеннями викликали тривалі затримки

приватних вантажів на станціях відправлення, що негативно відбилася на постачанні продовольства, особливо у віддалені регіони імперії.

Труднощі із залізничним перевезенням споживчих товарів примусили уряд вжити заходи для вирішення продовольчого питання. У травні 1915 р. Міністерство внутрішніх справ поклало на губернаторів, міських голів та начальників областей завдання термінової організації постачання товарів першої необхідності з метою «забезпечення порядку та спокою на місцях» [10, 4] та закріпило порядок перевезення вантажів залізничним транспортом. До цих товарів належали пшениця, борошно, крупа, м'ясо, олія, сіль, цукор, чай та риба. Перевезення вказаних продуктів здійснювалося залізницею позачергово в разі їхньої надзвичайної потреби. Для цього місцевим органам влади надавалося право визначення обсягів необхідних товарів, термінів та засобів їх постачання до міст. Для задоволення потреб населення в предметах першої необхідності пропонувалося утворити в містах повітові комітети у складі представників міських та земських управлінь, торгово-промислових установ та інших осіб.

Перші спроби організації продовольчого забезпечення в Південній Бессарабії було здійснено в травні 1915 р., коли за пропозицією Бессарабського губернатора М.М.Вороновича було утворено Ізмаїльський повітовий комітет із забезпечення населення предметами першої необхідності. До його складу увійшли міський голова Ізмаїла Д.Ф.Тулчیانов, який очолив Комітет, та ще 10 осіб (поліцмейстер, голова Земського комітету, повітовий справник, члени Комунальної ради та інші) [10, 1]. Відповідно до постанови Комітету від 2 червня 1915 р. міським головам Ізмаїльського повіту з метою впорядкування справ щодо постачання продовольства необхідно було здійснювати наступні заходи: сприяти об'єднанню дрібних торговців з метою спільних закупівель товарів великими партіями; повідомляти торговців про можливість перевезення вантажів залізницею; з'ясувати щотижневу кількість вагонів, потрібних для постачання предметів споживання [10, 5].

Упродовж другої половини 1915 р. Ізмаїльський повітовий комітет регулярно повідомляв губернатору про необхідність постачання продовольчих товарів до південнобессарабських міст. Передусім населення потребувало таких продуктів, як цукор, олія, рис, крупи та чай. Складна продовольча ситуація була в м. Болград. У червні 1915 р. Комітет звертався до губернатора з клопотанням про надання вагонів для привезення до міста 1 000 пудів рису, 2 000 пудів цукру-рафінаду, 2 000 пудів солі та 20 вагонів дров [11, 3]. Про гостру потребу в предметах першої необхідності Болградська міська управа повідомляла у жовтні 1915 р. [11, 20].

Крім споживчих товарів, у регіоні існувала проблема з постачанням палива, зокрема вугілля та керосину, що негативно позначилося на виробленні продовольчих продуктів. Так, в Ізмаїлі власник борошномельного млину М.С.Іванов зупинив його роботу через закінчення запасів вугілля та клопотав про позачергову відправку для його млина 5 вагонів антрациту для запобігання в місті дефіциту борошна [11, 35].

У середині 1915 р. в Російській імперії розпочалося створення загальнодержавних органів для подолання продовольчої кризи. 17 серпня 1915 р. була утворена Особлива нарада для обговорення та об'єднання заходів із продовольчої справи. Розпорядженням від 3 листопада 1915 р. були призначені місцеві Уповноважені Голови Особливої наради, на яких покладалися такі завдання: з'ясування кількості продовольчих продуктів, необхідних для забезпечення населення; виявлення дійсного стану запасів товарів у місцях торгівлі та складських приміщеннях; пошук ринків отримання предметів першої необхідності; здійснення заходів із поповнення місцевих запасів; організація розподілу продуктів між місцевим населенням; вирішення питань транспортного перевезення споживчих товарів [12, 430-431]. У Бессарабській губернії обов'язки місцевого Уповноваженого виконував безпосередньо губернатор, який став ключовою фігурою в системі продовольчого забезпечення населення.

З метою визначення дійсного стану потреб міського населення було проведено перепис продовольчих запасів станом на 25 грудня 1915 р. Крім того, міським управам до 5 січня 1916 р. необхідно було надіслати до Управління у справах Особливої наради з продовольства заповнені опитувальні листки про наявні запаси продуктів у містах та їх потреби з метою складання плану залізничних перевезень товарів на лютий та березень 1916 р. Дані опитувальних листків дозволяють свідчити, що наприкінці 1915 р. населення Ізмаїла було забезпечено пшеницею, ячменем, вівсом, житом, пшеничним борошном, висівками та макухою. Проте нестача відчувалася в таких продуктах, як цукор, крупи, олія, сіль та риба [13, 78-79].

15 січня 1916 р. у Кишиневі відбулося засідання Особливої губернської наради з продовольства. Відповідно до її рішення боротьбу з дорожнечею предметів першої необхідності було доручено земствам спільно з міськими управами, не позбавляючи останніх ініціативи та самостійності в закупівлі й постачанні продуктів міському населенню [13, 81]. Також було рекомендовано здійснювати через Губернське земство закупівлю товарів великими партіями з метою здешевлення їхньої вартості. Міським і земським установам надавалася можливість брати позики в приватних кредитних установах з гарантією Державної Скарбниці для здійснення операцій із постачання населенню продовольчих продуктів та предметів першої необхідності. У випадку неможливості отримання такої позики необхідні кошти могли виділятися з казни у вигляді позички.

Наприкінці січня 1916 р. Ізмаїльська комунальна рада утворила спеціальну комісію з метою розроблення плану операцій із закупівлі та продажу предметів першої необхідності. Крім членів Комунальної ради, до неї увійшли представники місцевого споживчого товариства «Робітник». У доповіді «З питання про вироблення плану організації боротьби з дорожнечею», прочитаній на засіданні Комунальної ради 1 лютого 1916 р., комісія визнала необхідність організації масової закупівлі та постачання споживчих товарів до Ізмаїла, його передмість і прилеглих сіл, визначила місячну потребу населення (із розрахунку його чисельності в 50 тис. осіб) у предметах першої необхідності, а також їхню вартість.

Місячна потреба населення м. Ізмаїла, його передмість та прилеглих сіл у продовольстві

Найменування продукту	Кількість пудів	Ціна пуда	Вартість
Цукор-рафінад	3 000	7 крб 45 коп.	22 200
Цукор-пісок	1 500	6 крб 50 коп.	9 750
Олія	1 000	12 крб.	12 000
Сіль	1 500	95 коп.	1 425
Рис	500	6 крб 80 коп.	3 400
Крупи різні	1 200	4 крб	4 800
Свічки	50	40 крб	2 000
Сірники (100 ящиків по 100 коробок)	120	26 крб (1000 коробок)	2 600
Мило	1 000	10 крб	10 000
Макарони	500	4 крб 40 коп.	2 200
Чай	30	90 крб	2 700
Мінеральні масла	700	11 крб	7 700
Тютюн	150	60 крб	9 000
Папір обгортковий	100	6 крб	600
Папір писальний	25	30 крб	750
Борошно	15 000	2 крб	30 000
Різні бакалійні товари	1 000	10 крб	10 000
Разом	37 375		131 125

Відповідно до підрахунків комісії загальна сума, яка була необхідна для продовольчого забезпечення міста на один місяць, включаючи витрати на перевезення товарів з Одеси до Ізмаїла, складала 143 тис. крб [13, 91]. Приймаючи до уваги припинення водного сполучення, періодичні зупинки роботи залізничного транспорту та віддаленість Ізмаїла від Одеси, комісія визначила, що наявний запас продовольства повинен відповідати потребам населення на 3 місяці. Але враховуючи, що приблизно дві третини товарів доставлялися до Ізмаїла купцями, означена в переліку кількість продукції цілком задовольняла б місцеві потреби та усунула б штучне зростання цін.

Внаслідок фінансової заборгованості м. Ізмаїл (станом на 1 січня 1916 р. вона складала близько 550 тис. крб [13, 94]) міська влада не мала можливості здійснювати заходи із забезпечення населення продовольством. Її звернення за позикою до Ізмаїльського товариства взаємного кредиту не дало результатів. У результаті до Особливої наради з продовольства було спрямоване клопотання про видачу позички для забезпечення населення міста продуктами. 18 березня Особлива нарада постановила про надання Ізмаїльському міському управлінню гарантії Державної Скарбниці з позики в приватних кредитних установах на суму не більше 25 тис. крб для ведення продовольчих операцій [14, 15].

Дефіцит продовольства відчувався також в Акермані та Акерманському повіті. Відповідно до відомостей земських начальників у січні 1916 р. населення краю потребувало в постачанні цукру, олії, солі, крупи, чаю та риби [15, 20].

Наприкінці 1915 – 1916 рр. особливого загострення набула проблема забезпечення населення міст цукром. Відповідно до постанови від 24 березня 1916 р. вся торгівля цукром була поставлена під безпосередній контроль Уповноважених Голови Особливої наради з продовольства. Вони відповідали за організацію закупівлі цукру та забезпечення його постачання для населення. Нестача цукру пояснювалася ускладненням його перевезень і важкими умовами його виробництва на заводах, які знаходилися поблизу фронту [16, 52]. На думку О.П.Реєнта, проблема дефіциту цукру була створена штучно, адже його на заводах виробляли вдосталь [5, 383].

Нестача цукру відчувалася в усіх містах Південної Бессарабії. Місто Рені щомісячно потребувало в постачанні 2 тис. пудів цукру. У зв'язку з його дефіцитом і з метою більш рівномірного розподілу серед населення Ренійська комунальна рада в липні 1916 р. прийняла рішення про встановлення карткової системи для продажу цукру, прийнявши за норму три фунти на особу. Цукор передавався власникам бакалійних магазинів, які повинні були продавати його лише за картками [17, 2].

Ізмаїльська міська управа щомісяця телеграфувала бессарабському губернатору про необхідність постачання значних партій цукру для населення. Його середня місячна потреба для міста складала 3 тис. пудів [13, 105]. Доставка цукру відбувалася регулярно, але не завжди в повному обсязі. У червні 1916 р. запасів цукру в Ізмаїлі майже не було. На початку жовтня замість двох вагонів цукру місто отримало лише один [13, 175].

Найбільш складна ситуація виникла в листопаді 1916 р., коли через розповсюдження епідемії холери запаси цукру в Ізмаїлі швидко закінчилися. Міський голова Д.Ф.Тулъчіанов у телеграмі губернатору від 13 листопада повідомляв про вичерпання запасів та необхідність термінового постачання 2 тис. пудів цукру [13, 177]. У зв'язку з ускладненням його перевезення залізницею або гужем Д.Ф.Тулъчіанов клопотав про перевезення вантажу пароплавом. 22 листопада потрібний вантаж було отримано, проте його вивезення з м. Одеса не було дозволено. 29 листопада Д.Ф.Тулъчіанов указував на критичне становище в місті, викликане повною відсутністю цукру. Лише 2 грудня питання з його постачанням було вирішено.

У середині 1916 р. в Ізмаїлі існувала також гостра потреба в борошні та пшениці. Наприкінці березня 1916 р. Ізмаїльська міська управа повідомляла, що запаси пшениці становлять лише 15 тис. пудів, в той час як для забезпечення населення хлібом до нового

врожаю необхідно було не менше 75 тис. пудів [18, 16]. У серпні Д.Ф.Тулъчіанов клопотав перед приставами міст Кілія та Болград про сприяння в отриманні борошна для потреб населення Ізмаїла, в якому воно вкрай потребувало [13, 148-149]. Після зібрання врожаю восени 1916 р. ситуація із забезпеченням міста хлібом покращилася.

У зв'язку зі значним скороченням забою худоби в 1916 р. та необхідністю забезпечувати військові частини в містах відчувався дефіцит м'яса. Скорочення споживання м'яса населенням країни регламентувалося Законом від 30 червня 1916 р., за яким повсюдно заборонялися продаж м'яса й м'ясних продуктів і забій худоби в певні дні тижня [16, 552]. У свою чергу, Всеросійська сільськогосподарська палата рекомендувала населенню замінити споживання м'яса рослинною їжею та взяти участь у «збільшенні запасу харчувальних елементів» [19, 37].

Отже, продовольча криза, яка розпочалася в 1915 р. у Російській імперії, не минула міста Південної Бессарабії, в яких спостерігався дефіцит споживчих товарів. Гострою була потреба міського населення в цукрі, відчувалася нестача інших продуктів – пшениці, борошна, рису, олії, солі, риби та м'яса. Центральне місце в організації забезпечення населення краю продуктами споживання займав губернатор, який виконував обов'язки Уповноваженого Голови Особливої наради з продовольства. У містах діяли спеціальні органи, які займалися організацією закупівлі та постачання необхідних товарів, визначенням місячної норми потреб населення в предметах першої необхідності. Проте, спільні дії центральної та місцевої влади так і не змогли подолати проблему дефіциту продовольчих товарів.

1. Сидоров А. Л. Экономическое положение России в годы Первой мировой войны / А. Л. Сидоров. – М. : Наука, 1973. – 656 с.
2. Китанина Т. М. Война, хлеб и революция. (Продовольственный вопрос в России. 1914 – октябрь 1917 г.) / Т. М. Китанина ; [под ред. С. И. Потолова]. – Л. : Наука, 1985. – 384 с.
3. Кондратьев Н. Д. Рынок хлебов и его регулирование во время войны и революции / Н. Д. Кондратьев. – М. : Наука, 1991. – 487 с.
4. Шапошнікова Н. О. Продовольче становище в Україні в роки Першої світової війни (липень 1914 – лютий 1917 рр.) / Н. О. Шапошнікова. – К. : Ін-т історії України Нац. акад. наук України, 2002. – 174 с.
5. Реєнт О. П. Перша світова війна і Україна / О. П. Реєнт, О. В. Сердюк. – К. : Генеза, 2004. – 480 с.
6. Литвин В. М. Перша світова війна 1914-1918 рр. і Україна / В. М. Литвин ; [відп. ред. В. А. Смолій]. – Київ : Наукова думка, 2014. – 452, [1] с.
7. Борисов В. И. Хлеб, война, революция: Продовольственная политика на Юге России в период первой мировой войны и революции (1914–1918) / В. И. Борисов, А. А. Чернобаев. – М. ; Луганск : МАДИ(ТУ)-Лсхи, 1997. – 148 с.
8. Джумига Є. Ю. Продовольче становище в Одесі протягом Першої світової війни (липень 1914 – лютий 1917 рр.) / Є. Ю. Джумига // Записки історичного факультету. – Вип. 23. – Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2012. – С. 102 – 120.
9. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (КУІА), ф. 4. Вилківська посадська управа. 1879-1918 рр., оп. 1, спр. 496. Циркуляри Бессарабського губернатора за 1914 рік. Копії (30 січня – 17 грудня 1914 р.), 73 арк.
10. КУІА, ф. 2. Ізмаїльська міська управа. 1878-1919 рр., оп. 1, спр. 654. Циркуляри Міністерства внутрішніх справ, Бессарабського губернатора про заснування Ізмаїльського повітового комітету із забезпечення населення предметами першої необхідності та організації перевезень вантажів залізницями (7 травня – 12 червня 1915 р.), 14 арк.
11. КУІА, ф. 2. Ізмаїльська міська управа. 1878-1919 рр., оп. 1, спр. 645. Листування Ізмаїльського повітового комітету із забезпечення населення предметами першої необхідності з Бессарабським губернським із земських і міських справ присутствієм,

міськими управами та іншими установами із забезпечення населення предметами першої необхідності (16 червня 1915 р. – 20 травня 1916 р.), 42 арк.

12. Левин С. М. Важнейшие законы, указы и распоряжения военного времени : [в 2 тт.] / С. М. Левин. – Т. 2. – Пг. : Изд. Н. К. Мартынова, 1916. – 512 с.

13. КУІА, ф. 2. Ізмаїльська міська управа. 1878-1919 рр., оп. 1, спр. 659. Справа про постачання міста продовольчими товарами (13 грудня 1915 р. – 30 грудня 1916 р.), 236 арк.

14. КУІА, ф. 2. Ізмаїльська міська управа. 1878-1919 рр., оп. 1, спр. 684. Переписка з Бессарабським губернатором, Російським для зовнішньої торгівлі банком про надання позики для продовольчих потреб міста (1 лютого – 20 квітня 1916 р.), 41 арк.

15. КУІА, ф. 770. Акерманський повітовий предводитель дворянства. 1893-1916 рр., оп. 1, спр. 51. Листування з Бессарабським повітовим предводителем дворянства, земськими начальниками про закупівлю возів та упряжі для потреб армії, потреби населення повіту в продовольчих продуктах (4 січня – 17 серпня 1916 р.), 103 арк.

16. Узаконения и распоряжения по продовольственному делу за 1914-1917 гг. / [сост. Г. К. Гинс при содействии А. А. Боголепова и А. И. Горовица]. – Ч. 1. – Пг. : Изд-е Министерства продовольствия, 1917. – ХСVIII, 787 с.

17. КУІА, ф. 3. Ренійська міська управа. 1879-1917 рр., оп. 1, спр. 108. Справа про постачання міста цукром (9 липня 1916 р. – 1 березня 1917 р.), 163 арк.

18. КУІА, ф. 2. Ізмаїльська міська управа. 1878-1919 рр., оп. 1, спр. 641. Журнали засідання Ізмаїльської комунальної ради про встановлення такси на м'ясопродукти (28 грудня 1915 р. – 28 червня 1916 р.), 34 арк.

19. КУІА, ф. 2. Ізмаїльська міська управа. 1878-1919 рр., оп. 1, спр. 679. Відомості про кількість коней, рогатої худоби, птиці в місті та його передмістях за 1916 р. (10 травня – 20 жовтня 1916 р.), 40 арк.

Дроздов В. В. Дефицит потребительских товаров в городах Южной Бессарабии в годы Первой мировой войны.

Рассмотрена проблема дефицита продовольственных товаров в городах Южной Бессарабии в годы Первой мировой войны. Автор определил причины нехватки продуктов в крае и виды потребительских товаров, в которых испытывалась острая нужда, охарактеризовал деятельность местных органов власти по обеспечению населения южнобессарабских городов предметами первой необходимости.

Ключевые слова: дефицит, товары первой необходимости, городское население, Южная Бессарабия, Первая мировая война.

Drozdov V. V. The deficit of consumer goods in the towns of Southern Bessarabia during the First World War.

The problem of foodstuff deficit in the towns of Southern Bessarabia during the First World War was investigated. The author determined the causes of foodstuff deficit in the region and the types of the consumer goods, which were in dire need, described the activity of local authorities who were supplying the population of Southern Bessarabian towns with the essentials.

Key words: deficit, essentials, urban population, Southern Bessarabia, First World War.

УДК 159.923.2:303.094.4

ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОГО СОЦІУМУ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

О.В.Запорожченко

*кандидат філософських наук, доцент,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

У статті розкрито сутність феномену ідентичності, розглядаються як загальні аспекти процесу формування ідентичності, так і чинники, структура та форми цього феномена. Також розглянуто особливості формування ідентичності в такому багатонаціональному регіоні, яким є Бессарабія.

Ключові слова: *етнос, ідентичність, ідентифікація, етнічна ідентичність, регіональна ідентичність, самосвідомість, ментальність, асиміляція.*

Останнім часом спостерігається процес відродження національних традицій, культури, прагнення до пошуку власної ідентичності. Ця тенденція є цілком природною реакцією населення на глобалізаційні процеси, на напружене військово-політичне становище в світі. Вивчення процесу формування регіональної ідентичності має складний міждисциплінарний характер, що обумовлено великою кількістю різних чинників, що впливають на цей процес. Формування ідентичності детермінується об'єктивними соціально-економічними та політичними процесами, котрі мали місце в регіоні протягом історії, а також релігією, особливостями побуту, культурними і ментальними особливостями етносів, що мешкають в регіоні, особливостями сучасного соціокультурного середовища, яке має великий вплив на ідентичність.

Саме поняття «ідентичність» було введено до наукового обігу відносно недавно (в Україні воно з'явилося лише після 1990 року), але вже отримало широке визнання в академічних колах і стало центральним поняттям, за допомогою якого описують безліч соціокультурних процесів у цілому і етнологічних зокрема. Зараз поняття ідентичності використовується в багатьох соціально-гуманітарних науках, але перша теорія ідентичності з'явилася в психології, зокрема в дослідженнях Еріка Хомбургера Еріксона, який вивчав формування ідентичності в тісному взаємозв'язку особистості з соціокультурним середовищем. У його роботах ідентичність розглядається як суб'єктивне почуття тотожності і причетності до соціуму, що дозволяє себе почувати «своїм серед своїх», тобто психологічно комфортно. Також Еріксоном було встановлене, що ідентичність – це динамічний процес, а не даність, яка супроводжує людину протягом усього її життя. Оскільки ідентичність детермінується соціально-історичними умовами, що постійно змінюються, то змінюється і характер ідентичності, яка у своєму розвитку зазнає і «кризи ідентичності», у результаті яких колишня ідентичність «відмирає» і відбувається становлення нових типів ідентичності, які більше відповідають реаліям [1, 23].

Також питаннями ідентичності в контексті соціології займалися і Дж.Мід, Ю.Хабермас, Дж.Тернер. Зараз прийнято говорити про множинну ідентичність, у якій виділяють гендерний, соціальний, етнічний, професійний, релігійний, політичний та інші аспекти.

Однією з основних ідентичностей є етнічна ідентичність, яка являє собою суб'єктивне почуття причетності до конкретної етнічної спільноти та її культури, історичного минулого, традицій, відчуття єдності і спільної долі. Індивіди будь-якого

суспільства так чи інакше причетні до певної етнічної спільноти, яка визначає їх ставлення до світу, визначає їх у мовному, культурному, релігійному, побутовому аспектах і впливає на все їхнє життя. Етнічна ідентичність – це результат самосвідомості, самовизначення, активного конструювання образу свого етносу. Необхідність етнічної ідентичності пов'язана з бажанням індивіда належати до «своєї» стабільної соціокультурної ніші, яка виконує практично всі функції соціальної ідентичності – захисну, статусну, орієнтаційну, виховну, комунікативну тощо. На відміну від інших видів соціальної ідентичності, етнічна ідентичність ґрунтується на об'єктивних факторах (місце народження, родинні зв'язки, антропологічні характеристики, генетичні особливості, місце проживання) і залежить від об'єктивних умов життя спільноти: географічне положення, економічна і політична ситуація, зовнішні та внутрішні виклики і загрози. Таким чином, етнічна ідентифікація є соціально-психологічним процесом, що є складовою частиною загального процесу соціалізації, а його результатом є формування особистості як суб'єкта певного національного співтовариства.

Отже, людина прагне до підтримки такої ідентичності, яка відповідає її соціально-психологічним потребам:

- потребі належати до стійкої групи з глибокими історичними коренями, що дає право на своє місце і значення в загальному соціально-історичному процесі;
- потребі належати до соціальної групи, яка інтегрована в соціально-політичну систему, що забезпечує соціальні, правові та політичні гарантії;
- потребі належати до групи з чіткою духовно-моральною системою цінностей, яка узгоджується з потребами і мотивами окремих індивідів.

Етнічна самосвідомість – це цілісна система уявлень, знань, переконань, які дозволяють індивіду вважати себе членом певної етнічної групи. Встановлено, що етнічна самосвідомість дозволяє задовольнити потребу людини належати до соціальної групи, яка має багату самобутню історію і культуру, із стійкою системою цінностей, що, в свою чергу, дає відчуття «вкоріненості» в регіональному соціокультурному просторі. Результатом процесу формування самосвідомості етносу є розуміння своєї самобутності, особливості, своєї ролі в становленні всього регіону, а свій народ сприймається як суб'єкт об'єктивного соціально-історичного процесу. А свідомість належності до конкретного етносу проявляється у засвоєнні системи внутрішніх етнічних норм і цінностей, які регулюють всі сфери життєдіяльності індивіда в соціумі, починаючи від економічної взаємодії та способів господарчої взаємодії і закінчуючи побутовими аспектами і духовними цінностями.

Регіональна ідентичність в багатонаціональному регіоні, яким є українська Бессарабія, формується протягом історії в силовому полі «своє-чуже», і саме в процесі зіставлення «своєї» і «чужої» культури формуються основні компоненти як етнічної самосвідомості, так і надетнічної, яке являє собою образ рідного краю і включає в себе уявлення про минуле, сьогодення і можливі варіанти майбутнього своєї рідної землі. Якщо в результаті зіставлення образів життя, типів сприйняття дійсності, особливостей ментальності і побутової культури не виявляється принципових протиріч, то формується толерантне ставлення до сусідських етносів і культур. Але якщо виявляються принципові відмінності, а норми культур суперечать одна-іншій, то виникає культурна дистанція між етносами, що може призводити і до міжетнічних конфліктів [2, 639]. У результаті такого зіставлення та взаємодії культур в Бессарабії, що має тривалу історію і складається природно, формується діалектична єдність як толерантності до іншої культури і, навіть, почуття причетності, так і дистанційованості від іншої культури з метою уникнення асиміляції і збереження своєї самобутності. Це сам по собі безцінний, унікальний досвід формування соціальної взаємодії та ідентифікації, який був напрацьований протягом всієї історії регіону. Елементи інших культур, представлених у регіоні, що були засвоєні певною етнічною спільнотою при цьому сприймаються як надбання власної локальної

культури, а здатність засвоювати елементи сусідньої культури визначає ступінь толерантності етносу, гнучкість і здатність швидко адаптуватися до мінливої соціокультурної ситуації, швидко встановлювати ефективні соціально-економічні зв'язки з сусідами. Уявлення про «свою» територію і про етноси, що населяють її, формують стійку регіональну, надетнічну ідентичність, яка відіграє важливу роль у формуванні стійких соціально-політичних та економічних взаємовідносин у регіоні. Таким чином, для мультикультурного регіону характерна взаємодія кількох ідентичностей:

- етнічної, яка реалізується головним чином у рамках певної етнічної групи, представленої в регіоні;
- надетнічної, яка базується на історії взаємодії етносів у регіоні, уявленні про їх «спорідненість», можливості їх соціально-культурної та господарської взаємодії в майбутньому;
- національної, яка об'єднує уявлення кожної етнічної групи про взаємодію в контексті єдиної державної соціально-політичної структури [2, 640].

Своєрідність і закономірності взаємодії цих ідентичностей залежать від соціально-історичних чинників і специфіки регіону.

Тісно пов'язано з ідентичністю і поняття «ментальність», яке являє собою ті структури колективної та індивідуальної свідомості, які визначають прагнення, схильності, цінності, соціальний характер, тобто почуття і емоції, властиві певній етнічній спільноті. Ментальність - це специфічний спосіб сприйняття і розуміння етносом свого внутрішнього світу. Вона формується під дією природно-кліматичних, історичних і соціально-культурних чинників і відрізняється особливою консервативністю (стійкістю). Саме ментальність зберігає особливі риси етнічного характеру, допомагаючи зрозуміти сутність ідентичності, закономірності розвитку культури, традицій, побутової культури, моралі, оскільки особливості ментальності визначають мислення, сприйняття і розуміння світу, суспільні настрої, принципи виховання молодого покоління тощо. Саме на основі схожості ментальностей виникає почуття ідентичності, формується кодекс норм, правил і цінностей, які визначають поведінку індивідів.

Особливо слід сказати про роль економічних чинників у процесі ідентифікації. І хоча кожній епосі відповідає свій економічний устрій, а економічна діяльність має досить різноманітний і багаторівневий характер, у межах певної території формуються специфічні риси господарської діяльності, типові для регіону особливості економічної діяльності, поведінки, господарської етики. Конструктивна і взаємовигідна господарська діяльність і економічне співробітництво в поліетнічному регіоні є необхідною умовою збереження ідентичності, захисту її від руйнівних асиміляційних процесів. Те ж можна сказати і про роль політичних чинників у структурі ідентичності, які виражаються в політичній культурі, формі взаємовідносин між громадянами і владою. І нарешті, особливе місце у формуванні ідентичності займають етнокультурні чинники, в контексті яких формується особистість, система цінностей, світогляд і, навіть, у певній мірі характер.

Дослідники виділили наступні складові елементи національної ідентичності:

- усвідомлення своєї належності до історично сформованої території, з якою пов'язані уявлення про «рідний край»;
- загальні уявлення про історію, сьогодення та перспективи розвитку, загальні міфи;
- загальна масова, побутова культура;
- єдине правове поле, однакові юридичні права та обов'язки для всіх членів суспільства;
- спільна мова, традиції, релігія.

Розглянемо особливості процесу ідентифікації жителів Бессарабії. Специфіка цього регіону України полягає у тому, що в силу свого географічного положення, він знаходився на периферії політичних впливів з боку зовнішніх «сильних» держав. Регіон в основному являв собою прикордонну територію (фронтір) між великими державно-

політичними центрами й імперіями: Римом, Візантією, Османською імперією, Росією. Саме завдяки своїй «периферійності» регіон був відносно автономним і, отже, сприятливим регіоном, який став привабливим для багатьох переселенців як зі Сходу так і Заходу. Протягом всієї історії Бессарабія була притулком для цілого ряду найрізноманітніших етносів: турків, албанців, болгар, татар, греків, євреїв, німців, румунів тощо [2, 644].

Ці особливості (невеликий зовнішньополітичний вплив і відсутність єдиної культурної основи) визначили характер міжетнічних відносин і соціальної взаємодії у регіоні. Відсутність сильної центральної влади, соціокультурне розмаїття і відсутність домінуючої стабільної титульної культури призвело до того, що етнічна культура стала грати роль соціальної репрезентації – етнічні групи в регіоні диференціювалися в залежності від роду діяльності. Ця диференціація за сферами діяльності сприяла конструктивній соціальній взаємодії, заснованій на взаємодоповнюваності та взаємообміні.

На віддалі від сильного імперського впливу можна було знайти відносну культурну та конфесійну незалежність, а зацікавленість Росії в освоєнні родючих земель на півдні імперії сприяла соціокультурному розвитку регіону. Упередженню конфліктів на етнічному, релігійному, соціальному ґрунті сприяли своєрідні форми соціально-політичного життя і місцевого самоврядування.

Поступово, внаслідок розвитку міжетнічної взаємодії та природних асиміляційних процесів, соціокультурне середовище ставало все більш однорідним. Ймовірно, що саме перманентна зміна етнічного складу регіону й особливий економічний статус звели до мінімуму ймовірність міжетнічних конфліктів і сприяли зміцненню соціальної взаємодії у регіоні. Друга половина XIX і початок XX ст. характеризується уніфікацією соціально-економічного та культурного життя етносів. Досвід міжетнічної взаємодії і поступове взаємозбагачення, взаємопроникнення культур призвели до формування єдиного соціокультурного простору із збереженням самобутності більшості етносів. Хоча, як було сказано раніше, кожна етнічна група мала власний господарсько-культурний досвід, але загальна історія і практика конструктивної соціальної взаємодії призвели до формування єдиної регіональної культури. Кожен народ привніс елементи своєї самобутньої культури у загальний котел культури регіону. Сформувався й унікальний досвід толерантності та солідарності між представниками різних етносів. З'являється, як зазначають деякі дослідники, і загальна надетнічна ідентифікація – бессарабець [3, 683].

У XX столітті на долю Придунайського краю випадає низка випробувань, пов'язаних з трагічними подіями у Європі: Перша і Друга світові війни, румунська окупація, сталінізм. Політика СРСР щодо етносів регіону була спрямована на масову реідентифікацію – були закриті центри національної культури, всіляко придушувалося прагнення людей до пошуку своєї національної ідентичності, навчання велося лише російською мовою. Будь-які спроби національного відродження інтерпретувалися як націоналізм і закінчувалися репресіями. Звичайно, це породжувало прагнення людей всіляко приховати свою етнічну належність. Оскільки соціальних інститутів для підтримки і розвитку окремих культур не залишається, проходить значна асиміляція, яка проявляється, наприклад, у появі подвійної ідентифікації: гагауз-болгарин, молдаван-румун, болгарин-українець. Така транскультурність дозволяє створити більш гнучку, універсальну ідентичність, що має великий запас толерантності до інших культур. А для сучасних умов саме толерантність є політичною необхідністю зберегти ті добросусідські відносини у регіоні, що склалися століттями в умовах постійних соціокультурних трансформацій.

Отже, одним із найважливіших чинників становлення консолідованого суспільства є ідентичність, яка має складний характер, залежить від багатьох чинників, проявляється в різних формах. Це механізм, який забезпечує формування тієї аксіологічної бази, без

якої складно уявити гармонійно розвинену особистість і «здорове» суспільство. Втрата ідентичності неминуче призводить до розпаду системи цінностей, аномії, яка у кінцевому підсумку тягне за собою і розпад суспільства.

1. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: Монографія / М. А. Козловець. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558 с.
2. Киссе А. И., Коч С. В. Межэтнические связи и опыт взаимоотношений // Буджак: историко-этнографические очерки народов юго-западных районов Одесчины. Книга для чтения / Ред.: А. И. Киссе, А. А. Пригарин, В. Н. Станко. – Одесса : PostScriptUm. – СМІЛ, 2014. – С. 637-660.
3. Киссе А. И., Коч С. В. Практика межэтнических взаимодействий // Буджак: историко-этнографические очерки народов юго-западных районов Одесчины. Книга для чтения / Ред.: А. И. Киссе, А. А. Пригарин, В. Н. Станко. – Одесса : PostScriptUm. – СМІЛ, 2014. – С. 661-685.
4. Верховцева І. Г. Етноконфесійні аспекти формування регіональної ідентичності населення Українського Подунав'я // Релігія, релігійність, філософія та гуманітаристика у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти : Зб. наук. праць – Ч. 1. – Луганськ : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2011. – С. 148-151.
5. Лебеденко О. М., Тичина А. К. Українське Подунав'я: минуле та сучасне. –Одеса : Астропринт, 2002. – 208 с.
6. Українське Подунав'я як історико-культурний регіон / І. Верховцева, А. Дізанова // Гуржіївські історичні читання : зб. наук. праць. – 2009. –Вип. 3. – С.78-83.
7. Цимбал Т. Людина у пошуках ґрунту: Монографія / Т. Цимбал. – К.-Кривий Ріг : Видавничий дім, 2010. – 284 с.

Запорожченко А. В. Формирование идентичности в условиях мультикультурного социума: исторический аспект.

В статье раскрывается сущность феномена идентичности, рассматриваются как общие аспекты процесса формирования идентичности, так и факторы, структура и формы этого феномена. Также рассматриваются особенности формирования идентичности в таком многонациональном регионе, каким является Бессарабия.

Ключевые слова: *этнос, идентичность, идентификация, этническая идентичность, региональная идентичность, самосознание, ментальность, ассимиляция.*

Zaporoztcheinko O.V. The formation of identity in a multicultural society: the historical aspect.

The article is devoted to the study of such an important phenomenon as identity. The article briefly describes the emergence of the modern concept of identity, the objective of social and historical factors that have a significant influence on the formation of various types of identity are called subjective and socio-psychological factors of identity.

Key words: *ethnos, identity, identification, ethnic identity, regional identity, consciousness, mentality, assimilation.*

УДК 316.774(477.8)

ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНОЇ ДУМКИ В УКРАЇНСЬКОМУ ПОДУНАВ'І

А.І.Каплієнко

аспірантка

кафедри загальної і соціальної педагогіки та початкової освіти,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет

У статті аналізується соціалізуючий вплив регіональної преси в українському Подунав'ї на соціум. Контекстом обрано одне з найпотужніших видань цього регіону – газету «Дунаєць». Окреслено специфіку цього видання, історію його самоствердження з-поміж інших ЗМІ, проблематику та жанровий склад.

Ключові слова: регіональна періодика, інформаційне поле, соціалізуючий вплив на соціум.

Унікальність українського Подунав'я обумовлена географічними, демографічними, історико-соціальними особливостями. Так, Ізмаїл – місто, розташоване на лівому березі Кілійського гирла Дунаю, є політичним, культурним центром українського Подунав'я. Його соціально-економічний розвиток протягом багатьох років зумовлюється та визначається судноплавством на річці. Тут розбудовано потужний морегосподарський комплекс, який відіграє містоутворюючу роль. Різні напрямки його діяльності та вплив на життя регіону й висвітлює одне з авторитетних регіональних видань – газета «Дунаєць».

Науковці (Т.М.Вакуліч, Н.С.Сушик, М.М.Шимановський) здебільшого єдині у визначенні вагомості й, водночас, специфічності формувального впливу на соціум засобів масової інформації. Встановлено, зокрема, що серед факторів соціалізації (мегафактори – космос, планета; макрофактори – суспільство, держава та ін.; мікрофактори – сім'я, однолітки тощо) чільне місце посідають засоби масової інформації; останнім надано статусу «мезафактору» (мезо – середній, проміжний) [1, 9]. Йдеться про формуючий вплив на процес засвоєння особистістю соціального досвіду через входження в соціальне середовище завдяки комунікації. До того ж для соціуму принципово важливим є саме соціальний вплив засобів масової інформації – той, що відповідає нормам і правилам, установленим у суспільстві (О.В.Лісовець, М.П.Лукашевич, Н.А.Череповська, К.С.Янг).

У контексті вищезазначеного природний інтерес становлять ресурси соціалізації регіональних періодичних видань.

Актуальність досліджуваної теми визначається тим, що регіональна преса належить, з одного боку, до числа найбільш популярних у суспільстві, з іншого боку, є малодослідженим науковим феноменом.

Ю.Фінклер зазначає, що в сучасній українській журналістикознавчій науці спостерігається дуже оригінальна й корисна для науки тенденція систематизації дослідницьких інтересів тих учених, котрі аналізують процеси, що відбуваються у сучасному інформаційному просторі України [2]. Певним чином ці наукові розвідки пов'язані з проблемою функціонування регіональної преси України в контексті соціального замовлення аудиторії. Особливу увагу на окремі складові аудиторного наповнення матеріалів саме регіональних мас-медіа звертають фундатори журналістики В.Ф.Іванов, В.В.Лизанчук, Г.Г.Почепцов, В.В.Різун, В.І.Шкляр та ін. З огляду на це видається перспективним більш докладне дослідження регіональної періодики.

Метою статті є вивчення історичного минулого місцевої газети «Дунаєць», її створення та жанровий аналіз публікацій. Мета роботи визначила такі її основні **завдання**:

- 1) аналіз наукових матеріалів, періодичних видань, пов'язаних з проблемою дослідження регіональних ЗМІ;
- 2) дослідження умов, за яких виникла газета «Дунаєць», її еволюції, визначення місця періодичного видання в системі ЗМІ регіону;
- 3) жанровий аналіз публікацій та окреслення тематики газети.

Об'єктом дослідження є змістове наповнення газети «Дунаєць» в історичній ретроспективі, соціалізуючий вплив цього видання. **Предмет** дослідження зосереджений на деяких історичних аспектах її розвитку в системі інших періодичних видань українського Подунав'я та Одеської області загалом.

Варто, насамперед, зауважити, що станом на 01.01.2014 в області зареєстровано 601 друковане періодичне видання, з яких: 445 газет, 132 журнали, 22 збірники, 2 альманахи та ін. [3].

В Одеській області здійснюється випуск 34 комунальних газет. Найбільш рейтинговими серед них, за даними Державного комітету з питань телебачення та радіомовлення, є такі: газета Одеської міської ради «Одеський вісник» (тираж 114-116 тис. прим.), газета Одеської обласної ради «Одеські вісті» (тираж 95-96 тис. прим.), Саратовська районна газета «Советская новь» (тираж 33-34 тис. прим.), міська газета м. Іллічівськ «Чорноморський маяк» (тираж 28-29 тис. прим.), Арцизька районна газета «Арцизькі вісті» (тираж 25-26 тис. прим.) [4].

Оскільки предметом нашої дослідницької уваги стала регіональна специфіка періодики українського Подунав'я (воно об'єднує Арцизький, Білгород-Дністровський, Болградський, Ізмаїльський, Кілійський, Ренійський, Саратовський, Тарутинський, Татарбунарський і Ренійський райони Одеської області), визначимо, які саме комунальні газети виходять у регіоні. Отож, це такі видання: «Арцизские вести» (Арцизька районна рада), «Дело» (Арцизька міськрада), «Дружба» (Болградська районна рада), «Наше время» (Кілійська районна рада), «Ренийский вестник» (Ренійська районна рада), «Татарбунарский вестник» (Татарбунарська районна рада). Серед комунальних газет Ізмаїла – «Придунайские вести» (Ізмаїльська районна рада) [5].

Інформаційне поле Ізмаїльщини останнє десятиліття складала газети «Придунайські вісті», «Курьер недели», «Уездный телеграф», «Советский Измаил», «City», «Пресс регион», студентська газета «Інверсія»; журнали «Город», «That's rich»; серед аудіовізуальних ЗМІ – Ізмаїльське телебачення, кабельні телеканали «Дельта», «Южная волна», електронні видання «Інфоречье», «Бессарабия Inform» та ін.

Вивчення й узагальнення архівних джерел засвідчують, що газета «Дунаєць» зареєстрована в комітеті інформації Одеської облдержадміністрації 15 березня 1994 року (серія ОД 78). Вона не є комунальною, а заснована Українським Дунайським пароплаванням, портами Ізмаїл, Рені й Усть-Дунайськ, Ізмаїльським і Кілійським судноремонтними заводами, а тому цілком пов'язана з їхньою історією.

З XIX ст. Ізмаїл веде активну торгівлю, головним чином, завдяки річковому флоту. У 1834 році ізмаїльські купці володіли 20 суднами, ренійські – 5 одиницями флоту. У середині XIX століття спостерігається піднесення дунайських портів. Тільки у 1846 році Ізмаїл відвідало 138 суден, серед них: 50 – російських, 45 – турецьких, 38 – грецьких, 8 – австрійських, 2 – англійські [6].

У 1883 році з'являється перше російське пароплавне товариство «Князь Юрій Гагарін і Ко». А 1886 року пароплавне товариство князя Гагаріна було перетворено в акціонерне товариство з назвою «Чорноморсько-Дунайське пароплавання». Відтоді, як засвідчують архівні джерела, зміцнювалися міжнародні торгівельні зв'язки.

У суворий післявоєнний час, через три роки після заснування Радянського Дунайського державного пароплавства, 28 листопада 1947 року народилася басейнова газета «Дунайський водник». Тоді начальником РДДП був Григорій Миколайович Морозов, а перший номер «Дунайського водника» підписав в. о. відповідального редактора Н. Федорович. Наступні два роки редакційний колектив очолював П. Заморін.

Маємо підстави стверджувати, що з перших номерів героями хронік, інформацій, замальовок, проблемних статей були моряки, працівники берегових служб, портовики, судноремонтники. А вже до середини 90-х років Дунайське пароплавство, Ізмаїльський, Ренійський і Усть-Дунайський морські торговельні порти, Ізмаїльський судноремонтний і Кілійський суднобудівно-судноремонтний заводи входили до складу пароплавства. Нині всі вони є самостійними підприємствами, крім КССРЗ, який з 2004 року введено до структури ПАТ «УДП».

Привертає увагу сама назва вищезгаданого видання – «Дунаєць». А це передбачає, що йдеться про газету Дунайського морегосподарського комплексу. За майже 70-річну історію вона стала частиною регіону, відображаючи його мікроклімат – трудовий, суспільний, соціальний, науковий, культурний.

Враховуючи тривалу історію становлення, газета «Дунаєць», поряд з іншими періодичними виданнями Ізмаїльщини (такими, зокрема, як «Курьер недели», «Придунаские вести», «Сити»), є найдавнішою.

Принагідно зауважимо, що газета «Дунаєць» видається щоп'ятниці. Вона виходить у друкованому та електронному варіантах. З архівом номерів газети можна познайомитися на сайті <http://test.oaoudp.com.ua/ru/gazeta-dunaec/arhiv-gazety-dunaec/>. Обсяг газети становить 1,5 друкованих аркуші (4 сторінки). Ведеться видання російською мовою. Відзначимо також і те, що в Одеській області станом на 01.01.2014 р. як двомовні зареєстровано 341 видання, 182 російською мовою, 52 видання використовують українську, російську та англійську мови, 26 видань, окрім української, послуговуються російською, англійською, болгарською, гагаузькою, молдовською та іншими мовами [4].

З 2005 р. редактором «Дунайця» була Людмила Пігарєва, кореспондентами – Зоя Кулінська, Тарас Бурлаку, фотокореспондентом – Федір Сиваченко. Сьогодні головним редактором газети є Олена Ходарченко, в. о. редактора, провідним кореспондентом – Тетяна Котовенко.

У «Дунайці» відбиваються не тільки всі аспекти життєдіяльності УДП, але й проблематика підприємств Дунайського морегосподарського комплексу, а також транспортної галузі України. Основні теми газети – процеси реформування економіки УДП, оптимізації його структури, робота флоту в умовах нового менеджменту. Однак проведена нами аналітична робота засвідчує те, що проблематика газети не обмежується лише окресленим колом питань. Так, у рубриці «Що нового?» вміщено інформаційний огляд українських новин, які стосуються місцевого рівня (наприклад, «Україна досрочно отменила спецпошлини на иномарки», «Отозваны все три законопроекта о водном транспорте»). У рубриці «УДП-інформ» викладено матеріал із питань каботажу на річці Дунай, кадрових змін в УДП, поновлення рейсів суден після ремонту. До вищезазначеного додамо ще й те, що в цьому виданні представлено здебільшого інформаційні статті або аналітику.

У рубриці «Наши юбилеры» друкуються нариси про працівників пароплавства та порту, які багаторічною та сумлінною працею заслужили шану колег.

Остання сторінка видання традиційно присвячена корисним порадам і питанням здорового харчування тощо. Також тут друкуються некрологи, інформаційна замітка «Где наши суда».

Загалом у газеті «Дунаєць» переважають інформаційні жанри (стаття, замітка). На другому місці – аналітичні статті, огляди.

Щодо читацької аудиторії, то за тричленною класифікацією Ю.Фінклера [2] читачів газети «Дунаєць» можна віднести до третього типу. «Третій тип соціальної структури – мішаний соціум України. Це група областей з провідними обласними містами із населенням від 300 до 850 тисяч мешканців, які мають доволі розвинену промислову структуру, але не перетворюються на регіон суцільної урбанізації. З одного боку, в цьому соціумі достатньо висока частка населення, зайнятого в промисловості. З другого ж, відсутні значні групи академічної та освітянської інтелігенції, науковців, студентства, інших активних споживачів інформації, які складають значну частку аудиторії преси. Водночас у цьому соціумі достатньо висока частка сільського населення та населення, зайнятого в переробній промисловості (за цією характеристикою подібна структура населення вважається наближеною до структури другої групи соціуму). Внаслідок міграційних процесів доволі велика кількість осіб передпенсійного та пенсійного віку» [2].

Аудиторію газети «Дунаєць» складають не тільки працівники морегосподарчого комплексу, але й інші мешканці регіону, бо порт та пароплавство – містоутворюючі підприємства, від роботи яких залежить розвиток усього регіону.

Отже, газета «Дунаєць», що має багаторічну історію та вповні пов'язана із соціально-економічним розвитком регіону, є авторитетним виданням. Загалом нам видається перспективним поглиблене вивчення регіональної преси українського Подунав'я як найбільш затребуваної місцевим читачем у контексті розв'язання проблематики просоціального впливу на міжетнічний склад населення регіону.

1. Сушик Н. С. Основи соціалізації особистості: навч.-метод. посіб / Н. С. Сушик. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – 188 с.
2. Фінклер Ю. Є. Регіональна преса України в контексті соціального замовлення аудиторії / Ю. Є. Фінклер // Електронна бібліотека Інституту журналістики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: journalib.univ.kiev.ua/index.php?act.
3. Наказ Держкомтелерадіо від 30.05.2014 № 63 «Про реалізацію рішення колегії Держкомтелерадіо України від 27 травня 2014 року № 3/7 Про стан інформаційного простору Одеської області» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=113266
4. http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=113266
5. Перелік комунальних друкованих ЗМІ області // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uspi.odessa.gov.ua/perelk-komunalnih-drukovanih-zm-oblast/>
6. <http://oaoudp.com.ua/ua/o-kompani/istoriy>

Каплиенко А. И. Средства массовой информации как фактор формирования общественного мнения в украинском Придунавье.

В статье анализируется социализирующее влияние региональной прессы в украинском Придунавье на социум. Контекстом выбрано одно из самых мощных изданий этого региона – газету «Дунаец». Определены специфика этого издания, история его самоутверждения среди других СМИ, проблематика и жанровый состав.

Ключевые слова: региональная периодика, информационное поле, социализирующее влияние на социум.

Kapliyenko A. I. Mass Media as Factor in the Formation of Public Opinion in the Ukrainian Lower Danube Region.

The article analyzes a socializing impact of the regional press on the society in the Ukrainian Lower Danube Region. The newspaper «Dunayets», which is one of the most powerful media in the region, is considered. The peculiarity of this newspaper, the history of its self-assertion among other media, the issues and genre composition are outlined.

Key words: regional media, information field, a socializing impact on the society.

УДК 582.3/99:001.891(477.74)(092)«193/195»

**ВНЕСОК ПРОФЕСОРА М.І. КОТОВА У ДОСЛІДЖЕННЯ РОСЛИННОСТІ
ОДЕЩИНИ**

Ю.Л.Козубенко

*кандидат історичних наук,**ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ ім. Григорія Сковороди»*

У статті висвітленні дослідження професора М.І.Котова рослинності Одеської області у 20 – 50-их рр. ХХ ст. Розглядаються маловідомі широкому загалу сторінки наукової діяльності видатного українського вченого-ботаніка. Систематизовано дослідницьку діяльність М.І.Котова на території Одещини. Схарактеризовано проведену вченим роботу зі збору, дослідження та охорони рослин регіону.

Ключові слова: *рослинність, Одеська область, ботаніка, дослідження.*

Метою статті є аналіз та систематизація наукової діяльності професора М.І.Котова, пов'язаної з дослідженням рослинності Одеської області.

В історіографії радянського періоду ботанічна діяльність М.І.Котова висвітлювалася у працях А.І.Барбарича [1], Т.Я.М'якушко [1], В.В.Протопопової [1], [2], Д.М.Доброчасової [2]. Дані щодо досліджень М.І.Котом рослинності Одещини зібрані на основі наукових праць самого вченого. В сучасній історіографії ботанічна діяльність вченого досліджується у працях А.П.Ільїнської [3], С.С.Морозюк [3] та В.В.Протопопової [3].

Професор Михайло Іванович Котов (1896–1978) – видатний український вчений-ботанік, один із піонерів природоохоронної справи в Україні, поєднував власні наукові дослідження з громадською, педагогічною та редакторською діяльністю. Протягом свого життя М.І. Котов досліджував рослинність багатьох регіонів СРСР. Значну увагу вчений приділяв півдню України, зокрема території Одещини.

Упродовж 1919 р. М.І.Котов вивчав рослинність уздовж залізничних колій. Молодий дослідник відбував службу на залізничних гілках, сполучених головним чином із Харковом та Києвом. Зібраний ним рослинний матеріал був дуже нерівномірним. М.І.Котов дослідив рослинність Північного Сходу, Півдня та центральної частини України.

Центральні та південні регіони України М.І.Котов обстежив у серпні 1919 р. Дослідження відбувалося за таким маршрутом: Харків – Люботин – Полтава – Кременчук – Знамянка – Зінов'ївське – Вознесенське – Одеса. 20 серпня 1919 р. М.І.Котов оглянув рослинність у напрямку Одеси. В результаті дослідження він описав 62 види рослин.

Результати досліджень рослин, поширених уздовж залізниць, висвітлені М.І.Котом у розвідці «Географічне дослідження рослинності на території залізниць України» (1926), надрукованій у журналі «Труди сільськогосподарської ботаніки» [4].

Улітку 1925 р. Ботанічна секція Сільськогосподарського наукового комітету України відрядила М.І.Котова до Одеси. Там за завданням і за рахунок коштів Південної краєвої організації учений вивчав сільськогосподарські меліорації, а також долини річок Інгул та Інгулець. Річку Інгулець учений дослідив від низу до верху з 28 червня до 1 серпня 1925 р. Роботу М.І.Котов провів спільно з помічником – студентом Одеського Інституту народної освіти М.Гордієнком. Під час досліджень, на які вчений та помічник їздили постійними підводами, ними було проведено такі види науково-дослідної роботи:

- опис рослинних формацій та перенесення їх на 3-верстову карту Генерального штабу;

- збір рослин (квіткових, спорових – папоротей, мохів, обрісників, а також водоростей);
- опрацювання зібраного матеріалу.

Квіткові рослини й папороті вивчав М.І.Котов, обрісники – А.М.Оксер, мохи – Д.К.Зеров, водорості – Д.О.Свиренко, зоопланктон – Д.Є.Белінг. Також М.І.Котов зібрав колекцію мінералів, яку переглянув і дав вказівки з геології та мінералогії професор М.Д.Сидоренко з Одеси. Значну допомогу у визначенні рослин М.І.Котову надали М.В.Клоков та О.І.Лоначевський. Результати цих досліджень було узагальнено в праці «Ботаніко-географічний нарис долини р. Інгульця» (1926), опублікованій видавництвом СГНКУ [5, 18].

Слід зазначити, що М.І.Котов кілька разів виступав із доповідями про науково-дослідну роботу, зокрема: у Харківському товаристві дослідників природи (3 жовтня 1925 р.), на засіданні підсекції Флори Ботанічної секції СГНКУ (7 січня 1926 р.), на засіданні Російського ботанічного товариства в Ленінграді (3 лютого 1926 р.), на другому Всесоюзному з'їзді ботаніків у Москві (21 січня 1926 р.).

У результаті своїх досліджень М.І.Котов зробив низку висновків та узагальнень. Він поділив долину річки Інгулець на 5 районів і кілька підрайонів за ботанічними ознаками. Учений описав рідкісні й ендемічні види рослин указаної території. Розповсюдження рослин у долині річки Інгулець М.І.Котов відобразив на карті [5].

Дослідженням рослинності Одещини свого часу займалися видатні вітчизняні ботаніки М.І.Котов, Є.М.Лавренко, Н.І.Дмитрієв, Ю.Д.Клеопов, М.В.Клоков. Ці та інші вчені в 1925 р. розробили ботаніко-географічне районування України, яке згодом було перероблено і доповнено. Оновлене районування увійшло до першого тому фундаментальної 12-томної праці «Флора УРСР» (1938 р.) [6].

Згідно з ботаніко-географічним районуванням України, Одеська область увійшла до території так званого правобережного злакового степу. М.І.Котов установив, що в рослинному покриві даного району переважає ковиловий степ, ліси майже відсутні, але наявні невеликі за розмірами гаї з берези чи дуба. Дуже характерна для району рослинність неогенових вапняків, які відшаровуються завжди по схилах долин річок і балок. Лучна й болотяна рослинність у зв'язку з дуже обмеженими заплавами мало характерна для району. По берегах лиманів і прибережній частині районів виявлено рослинність мокрих солончаків. Серед злаків було виявлено найбільш характерні види – *Stipa capillata* та *S. Lessingiana*, серед різнотрав'я – *Thymus Marschallianus*, *Adonis wolgensis*, *Caragana frutex*, *Ferula caspica* та багато інших [6, 29].

Восени 1931 р., під час експедиції до Південного Криму (Ай-Петрі, Ялта, Гурзуф), М.І.Котов разом із В.І.Черкасовим встановили промислове значення рослини крим-сагиз (*Taraxacum hybernum* Stev) як каучуконоса [7, 26]. М.І.Котов пропонував ввести крим-сагиз у культуру шляхом підсівання його під інші види культурних рослин. Учений рекомендував використовувати рослину в культурі південних степових регіонів України (Одеса – Миколаїв – Бердянськ – Маріуполь), а також на Донбасі. М.І.Котов керувався тим, що вказані території багаті виходами різноманітних кам'янистих порід, зокрема, вапняками, сланцями, гранітами та пісками. Хоча такі ґрунти вважалися непридатними для звичайних сільськогосподарських культур, вони могли стати хорошим місцем для культивування крим-сагизу [8, 66].

У 1950–1952 рр. Інститут ботаніки АН УРСР згідно з договором з Інститутом харчової промисловості УРСР проводив великомасштабні пошукові роботи щодо дикорослих ефіроолійних рослин, придатних для ароматизації мила. До групи вчених, які займалися цими пошуками, входили М.І.Котов, С.В.Шилов, Є.Д.Карнаух та інші. 15 червня – 15 липня 1950 р. вченими було проведено експедицію на Лівобережжя УРСР (Київська, Полтавська, Харківська, Дніпропетровська та Запорізька області). Наступна експедиція тривала з 16 червня до 15 серпня 1951 р. й була організована знову на Лівобережжя УРСР (Київська, Полтавська, Харківська, Дніпропетровська, Луганська та

Донецька області). Чергова експедиція відбулася 5 червня – 5 липня 1952 р. на Правобережжя УРСР (Одеська, Кіровоградська, Вінницька, Хмельницька області).

5 червня – 5 липня 1953 р. М.І.Котов разом із групою вчених здійснив чергову експедицію з вивчення ефіроолійних рослин до Київської, Вінницької, Одеської, Миколаївської, Дніпропетровської та Кіровоградської областей.

Зібрані зразки ефіроолійних рослин були апробовані нарадою парфумерів на заводі «Червона Зоря» в Москві. 18 видів рослин було виділено як перспективні для подальшої ароматизації мила. Серед них найцікавіші – айр (*Acorus calamus* L.), лебеда клейка (*Chenopodium botrys* L.), полин солянковидний (*Artemisia salsoloides* Willd.), полин солончаковий (*Artemisia salina* Willd.), полин крейдяний (*Artemisia cretacea* Kotov), чебрець двовидний (*Thymus dimorphus* Klok. et Shost.), чебрець гранітний (*Thymus graniticus* Klok. et Shost.), чебрець несправжньо-гранітний (*Thymus pseudograniticus* Klok. et Shost.), чебрець Маршалла (*Thymus Marschallianus* Willd.), чебрець Палласа (*Thymus Pallasianus* H. Braun), гісоп крейдяний (*Hyssopus cretaceus* Dub.) [9, 85].

29–31 березня 1957 р. М.І.Котов узяв участь у науковій сесії, присвяченій 100-річчю з дня народження Г.І.Танфільєва, що відбулася в Одесі. Учений виступив із доповіддю «Основные черты развития флоры и растительности Крыма» [10].

Слід зазначити, що окрім ботанічних досліджень, М.І.Котов займався також питаннями щодо охорони природи. До природоохоронної діяльності вченого можна віднести:

- складання списків рідкісних рослин;
- участь у створенні та організації заповідних територій;
- рекомендації щодо подальшого створення заповідників та ботанічних садів;
- участь у формуванні законодавчої бази з охорони рослин;
- публікація статей, присвячених охороні рослин та участь у наукових конференціях.

Робота вченого у галузі охорони рослин відіграла велику роль у збереженні флори України. За участі М.І.Котова було створено «Закон про охорону природи УРСР». Працями вченого з охорони рослин користуються і в наш час. Зокрема, до «Червоної книги України» та «Зеленої книги України» увійшли рослини та рослинні угруповання, на необхідність охорони яких вказував М.І.Котов.

Таким чином, у 1951 р., дослідивши існуючі заповідні зони, М.І.Котов дійшов висновку, що на території України кількість природоохоронних територій була недостатньою для збереження видового різноманіття рослинного і тваринного світу, у зв'язку з чим він запропонував створити 18 нових заповідників, у тому числі й на ділянці лісу Старий Манзер в Одеській області.

Отже, підводячи підсумки дослідження, можна систематизувати дослідження професором М.І.Котовим рослинності Одещини таким чином:

- ботанічні експедиції з метою вивчення рослинності (1919 р., 1925 р.);
- участь у створенні ботаніко-географічного районування України (Одещина включена до району правобережного злакового степу) (1925 р.);
- рекомендації щодо вирощування на території Одеської області нових каучуконосних культур (1931 р.);
- експедиції з метою виявлення корисних ефіроолійних культур (1950 – 1953 рр.);
- рекомендації, щодо створення заповідника на території Одеської області (1951 р.).

1. Барбарич А. І. Пам'яті Михайла Івановича Котова / А. І. Барбарич, В. В. Протопопова, Т. Я. М'якушко // Український ботанічний журнал. – 1979. – Т. 36, № 3. – С. 275-276.
2. Доброчаєва Д. М. Наукова спадщина Михайла Івановича Котова (до 90-річчя з дня народження) / Д. М. Доброчаєва, В. В. Протопопова // Український ботанічний журнал. – 1987. – Т. 43, № 1. – С.97-99.

3. Льїнська А. П. Котов Михайло Іванович. Життя, віддане ботаніці : до 110-річчя від дня народження / А. П. Льїнська, С. С. Морозюк, В. В. Протопопова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : <http://www.nbu.gov.ua/Ellib/botany/scientist/Kotov.pdf>. – Назва з екрана.
4. Котов М. І. Географічне дослідження рослинності на території залізниць України / М. І. Котов // Труды сільськогосподарської ботаніки. – 1926. – Т. 1, № 2. – С. 133-146.
5. Котов М. І. Ботаніко-географічний нарис долини р. Інгульця / М. І. Котов // Труды сільськогосподарської ботаніки. – 1926 – Т. 1, № 3. – С. 17-61.
6. Флора УРСР / [ред. О. В. Фомін]. – К. : Видавництво АН УРСР, 1938. – Т. 1. – 200 с.
7. Котов М. И. Новое каучуконосное растение – одуванчик осенний / М. И. Котов, В. И. Черкасов // Советский каучук. – 1932. – № 4. – С. 26-27.
8. Котов М. И. Новое каучуконосное растение – одуванчик осенний (*Taraxacum gymnanthum* D.C.), произрастающее на южном берегу Крыма / М. И. Котов, В. И. Черкасов // Природа. – 1933. – № 2. – С. 65-68.
9. Котов М. И. Новые для культуры эфирномасличные растения Украинской ССР / М. И. Котов // Труды Бот. ин-та им. В. Л. Комарова АН СССР. – М., 1959. – С. 85-87. – (Сер. 6 ; вып. 7).
10. Котов М. И. Основные черты развития флоры и растительности Крыма / М. И. Котов // Научная сессия, посвященная 100-летию со дня рождения Г. И. Танфильева, 29 – 31 марта 1957 г. : тезисы докладов. – Одесса : Изд-во Одесского гос. ун-та, 1957. – С. 57-58.

Козубенко Ю. Л. Вклад профессора М.И.Котова в исследование растительности Одесской области.

В статье освещены исследования профессора М.И.Котова растительности Одесской области в 20 – 50-х годах XX века. Рассматриваются малоизвестные широкой публике страницы научной деятельности выдающегося украинского ученого-ботаника. Систематизирована исследовательская деятельность М.И.Котова на территории Одесской области. Охарактеризована проведенная ученым работа по сбору, исследованию и охране растений региона.

Ключевые слова: растительность, Одесская область, ботаника, исследования.

Kozubenko Y. L. The contribution of Professor M.I.Kotov to the study of vegetation of Odessa region.

The article is devoted to Professor M.I.Kotov's studies of vegetation in Odessa region in the 20 – 50s of the twentieth century. Little-known to general public facts about scientific activity of the outstanding Ukrainian scientist-botanist are considered. Research activities of M.I.Kotov in Odessa region are systematized. The work carried out by the scientist and aimed at collecting, studying and conserving plants in the region is described.

Key words: vegetation, Odessa region, botany, research.

94(477):36

СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ УКРАИНСКОГО ГОСУДАРСТВА: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

А.Д.Криворак

кандидат экономических наук, доцент,

Измайльський державний гуманітарний університет

В украинском обществе всё более наблюдается расслоение граждан по уровню их благосостояния, снижается качество образования и эффективность системы здравоохранения. В статье осуществлен сравнительный анализ действенности института социальной ответственности украинского государства в исторической ретроспективе. На примере решения проблемы повышения тарифов на коммунальные услуги установлено значительное ослабление действенности этого института.

Ключевые слова: *социальная ответственность, мера ответственности, зона ответственности, мотивация государства в социальной сфере.*

В ходе развития украинского общества всё более отчётливо наблюдается его расслоение по уровню благосостояния граждан. Растёт число людей, уровень жизни которых находится ниже прожиточного минимума. Естественно предположить, что это связано с трудностями в экономическом развитии. Однако при более пристальном изучении проблемы обнаруживается корреляционная зависимость между низким уровнем благосостояния большинства граждан и недостаточным стремлением правящей элиты государства к повышению уровня жизни рядовых граждан своей страны. Динамика увеличения числа бедных людей становится угрожающей. Это обстоятельство делает вопрос социальной ответственности элиты перед своими гражданами чрезвычайно актуальным.

Целью настоящего исследования является определение действенности института социальной ответственности украинского государства.

Под социальной ответственностью государства в настоящей работе подразумевается часть общественных отношений, определяющих зону и меру ответственности правящей элиты государства перед гражданами своей страны; а также мотив, побуждающий эту элиту к действиям, направленным на повышение уровня благосостояния и социальной справедливости.

Говоря о зоне ответственности, обычно подразумевают уровень материального благосостояния граждан. Однако не будет ошибочным утверждение, что под эту зону попадает понятие социальной справедливости, которое, в частности, подразумевает распределение благ не только по капиталу, сколько по труду. А это означает, что человек, который двадцать пять, или даже сорок пять, лет трудился на благо общества, на старости лет не должен остаться нищим. Единственным гарантом исключения подобной ситуации в общественных отношениях может стать только социальная ответственность государства.

Социальная ответственность – это нравственно-правовая, философская и этико-психологическая категория. Социальная ответственность государства может проявляться как политическая, юридическая и моральная ответственность [1]. На практике мы имеем возможность наблюдать, в основном, политическую ответственность, реализуемую посредством избрания в правящие институты новых политических сил. Прецедентов юридической ответственности до настоящего времени отмечено не было. Что касается моральной ответственности, то она проявляется скрытно от глаз народа, и о её

воздействию на эффективность деятельности правящей элиты в социальной сфере судить трудно. Между тем с уверенностью можно утверждать, что чем выше уровень цивилизации общества, тем большую роль играет именно моральная ответственность.

Практика социального государства получила широкое развитие и признание во второй половине XX века. Однако первые признаки такого государства появились одновременно с появлением государства. Известно, что в древнем египетском государстве вода для полива крестьянских угодий подавалась из государственной мелиоративной системы бесплатно. К слову заметить, что в период новейшей истории Украины имели место случаи, когда на сотнях гектарах земли коллективных хозяйств урожай пропадал от засухи по той причине, что банки отказывались кредитовать их полив. Примером проявления элементов социального государства в менее отдалённый период времени может служить государство иезуитов в Парагвае (середина XVII – середина XVIII века). Истории известны реформы германского канцлера Бисмарка (1815–1898). Идеи социального государства использовали и фашиствующие государства. К ним относятся «социальное государство для арийцев» в национал-социалистической Германии и «социальная республика Сало» в Италии (ноябрь 1943 – апрель 1945 года). Известно, что эти страны одни из первых в Европе ввели восьмичасовой рабочий день. Однако наибольшее развитие идеи социального государства получили в Советском Союзе и во входящей в его состав УССР. Оно проявлялись в бесплатном образовании, здравоохранении, предоставлении жилища, пр. Совершенно очевидно, что мотивы и движущие силы проявлений социальной политики государств в различные эпохи и в различных странах были также различны. Не всегда в их основе лежало человеколюбие. В настоящее время рост популярности идеи социального государства является результатом развития демократии в сочетании с экономическим эффектом, который способна дать социальная направленность развития общества. Сегодня положение о социальном государстве в его демократическом варианте возведено в конституционную норму в целом ряде развитых стран (Австрия, Германия, Греция, Испания, Италия, Нидерланды, Португалия, Скандинавские страны, Франция и др.). Современная Украина также находится в числе этих стран.

Теория социального государства прослеживается в трудах: Платона, Ж.Ж.Руссо, Дж.Ст.Милля, О.Бауэра, К.Каутского, Дж.М.Кейнса [2...1] и множества других известных учёных. Исходя из их исследований, можно дать следующее толкование сути социального государства. Во-первых, это государство, которое провозглашает в качестве одной из важнейших своих целей регулирование социальной сферы жизнедеятельности общества с целью обеспечения социальной справедливости, благополучия своих граждан и их защиты от социальных рисков. Во-вторых, это государство, проводящее политику, направленную на обеспечение прав своих граждан фундаментального порядка: права равного доступа граждан к орудиям и средствам труда, природным ресурсам, образованию; права на труд, на участие в управлении производством, на участие в справедливом распределении, на участие в общественной жизни, на контроль деятельности государственных институтов; права материального благополучия и т.п.

Следует отметить, что в работах перечисленных авторов подразумевается построение социального государства, гарантирующего права на социальную справедливость, на основе частной собственности на средства производства. Это обстоятельство свидетельствует о наличии противоречия с мнением другого крыла исследователей, которые утверждают, что социальная справедливость не может существовать в условиях, когда общество делится на наёмных работников (продавцов рабочей силы) и работодателей (покупателей рабочей силы). К этому крылу относятся экономисты и философы социалистического и коммунистического направления. В их числе находятся Сен-Симон, Фурье, Шумпетер [3], Маркс [4] и другие. В раннем периоде своей научной деятельности в их число входил и всемирно известный украинский

учёный-экономист М.И.Туган-Барановский [5]. Исходя из их концепции, право на социальную справедливость не может входить в число прав, гарантированных социальным государством. Это право является прерогативой социалистического государства. Исторический опыт показывает, что государственная собственность на средства производства, как условие построения социального государства, способна дать мощный толчок к развитию социальной сферы. Однако, в долговременном периоде государственная экономика, основанная на государственной собственности на средства производства, теряет свою эффективность, а также утрачивает демократические начала в пользу авторитарного управления. Как правило, социальные завоевания, при этом, утрачиваются. Украина стала ярким примером такого процесса. Начиная с 70-х годов прошлого столетия, в стране начался застой в экономической и социальной сферах, который спровоцировал снижение качества здравоохранения, образования; сокращение объёмов жилищного строительства, прочее. Реакцией народных масс в 1991 году стал возврат к капитализму. Как известно, это только усугубило ситуацию. Качество здравоохранения стало падать ещё большими темпами. При этом оно постепенно становится платным. Такие же негативные тенденции наблюдаются и в других секторах социальной сферы. Следовательно, привязывать развитие социальной сферы к социально-экономическому укладу государства не перспективно.

Интересно, что при рассмотрении роли собственности в формировании социального государства совершенно несправедливо не обсуждаются возможности корпоративной собственности.

Ярким свидетельством таких потерь в социальном секторе являются процессы, происходящие в современной Украине.

Попытаться прояснить причины падения социальной сферы общественного производства в Украине, а также оценить действенность института социальной ответственности украинского государства можно на анализе процесса решения правительством проблемы повышения тарифов на коммунальные услуги. Исторически так сложилось, что в советский период доля расходов средней украинской семьи на коммунальные услуги в составе других расходов, находящихся на рубеже прожиточного минимума, была настолько мала, что повышение цен, в частности, на газ, отбрасывает пенсионеров и семьи со скромным бюджетом за черту бедности.

К принятию решения о повышении цен на топливо государство шло длительный период времени. Предпосылки к нему возникли ещё в 60-х годах прошлого столетия, когда основная добыча углеводородов была перенесена из Украины в сибирские месторождения. Затраты на их добычу возросли в десятки раз. При этом цены на газ для граждан оставались, практически, неизменными. Исходя из принципов социальной ответственности, действовавшая в то время власть перекрывала разницу в ценах из государственного бюджета. Такими действиями проблема «загонялась вглубь», делалась незримой. Правильным решением было бы установление реальных цен с одновременным повышением эффективности общественного труда. Последнее обстоятельство позволило бы повысить доходы граждан и сделать переход к более высоким ценам менее болезненным. Однако правительство решить эту проблему не смогло.

После обретения независимости и возрождения капиталистического способа производства в 1991 году решить проблему по-прежнему не удавалось, поскольку её решение напрямую зависело от уровня эффективности общественного производства, а экономика Украины претерпела обвальное падение производства, гиперинфляцию и безработицу. К 2001 году ситуацию удалось стабилизировать. При этом объём общественного производства составил 75 % начального. Уровень инфляции был равен, примерно, 15 %, бюджет и внешняя торговля стали сбалансированными, а практика внешних заимствований была прекращена. В целом, ситуация вполне благоприятствовала бурному старту возрождения отечественной экономики. Однако

начавшийся рост оказался вялым, осуществлялся, в основном, за счёт развития сферы обслуживания и сопровождался дефицитом государственного бюджета, который пополнялся за счёт заимствований МВФ и других кредиторов. Кроме того, импорт начал значительно превышать экспорт. Следствием стал дефицит свободно-конвертируемой валюты и девальвация гривны. В результате, государство утратило возможность поддерживать социальные стандарты без внешней финансовой поддержки. Необходимую поддержку готов оказать Международный валютный фонд (МВФ). Однако в качестве одного из условий предоставления новых кредитов он выдвигает требование, которое состоит в погашении дефицита государственного бюджета. Государство стало перед необходимостью отказа от дотаций потребительского газа.

Из всех коммунальных платежей, платежи, связанные с изменением цен на природный газ, являются наиболее чувствительным. В частности, в рамках предполагаемого повышения цены газа цена отопления в квартирах способна достичь уровня, соизмеримого с размерами пенсии. Это означает снижение реального дохода значительной части граждан до уровня ниже стоимости необходимого продукта. Возникает противоречие между мерами правительства и социальной ответственностью государства перед своими гражданами. Разрешение этого противоречия чревато социальным взрывом.

Казалось бы, действенной превентивной мерой разрешения назревающего противоречия может стать увеличение размера минимальной заработной платы без увеличения эффективности общественного производства. Однако, это не так. С увеличением размера минимальной заработной платы, автоматически повысится общий уровень заработной платы, что приведёт к излишку денежных средств в обращении, инфляции и дезавуированию эффекта от предполагаемого повышения дохода низкооплачиваемых граждан.

Есть и другой способ решения проблемы. Поскольку цена газа на внешнем рынке привязана к цене на нефть, а цены мирового рынка на нефть имеют устойчивый тренд к снижению, использовать высвобождающиеся финансовые средства от закупок газа на внешнем рынке на пополнение бюджета, а цены на внутреннем рынке оставить неизменными. Этот путь представляется вполне достижимым. Однако для Украины цены на газ на внешнем рынке не понижаются, а наоборот – растут. Это происходит не потому, что газ дорожает, а потому, что дорожает доллар США, за который этот газ приобретается. Цена доллара, в свою очередь, растёт по причине упомянутого выше дефицита доллара в стране из-за превышения импорта над экспортом. Последнее время ситуация усугубляется закупками газа по реэкспорту, что делает его ещё дороже. Экономические санкции Запада против России привели к сокращению экспорта на 15 млрд. дол. США. К этому необходимо добавить факт выведения успешными компаниями иностранной валюты за рубеж и спекулятивные операции банков. До начала гибридной войны в Донбассе объём экспортируемого капитала составил примерно 12-15 млрд. дол. США, что составляет едва ли треть государственного бюджета ежегодно. В сложившейся ситуации, чтобы использовать благоприятный на внешнем рынке момент снижения цен на нефть, необходимо сократить импорт, увеличить экспорт, остановить вывоз иностранной валюты за границу, подавить спекуляцию валютой. Решить эти задачи правительство также оказалось не в состоянии.

Третьим выходом из сложившейся ситуации могла бы стать реализация газа для населения по сложившимся ценам за счёт его добычи на территории Украины. С финансовой точки зрения этот вариант может быть реализован, поскольку себестоимость украинского газа достаточно низкая. Такая мера применяется рядом стран. Однако, сопротивление реализации подобного проекта со стороны газодобывающих предприятий в Украине настолько значительно, что его реализация для Правительства и Президента Украины также оказалась непосильной задачей.

Отсюда решение – повышение цен на газ. Для избегания социального взрыва правительство выделяет малообеспеченным семьям субсидии. На первый взгляд проблема кажется решённой. Однако социальная ответственность государства распространяется не только на законодательное обеспечение социально приемлемого уровня благосостояния граждан, но и на присутствие социальной справедливости в обществе. Предложенная же правительством схема предлагает средства, полученные в бюджет в качестве налогов на граждан, направить в помощь нуждающимся, чтобы затем они (средства) поступили в доход олигархам, занятым торговлей газом. Исключив среднее звено этой цепочки, мы получим прямой поток средств из бюджетов домохозяйств в карманы олигархов. Выгода же бюджета, предполагаемая в виде налога на прибыль добывающих предприятий, остаётся весьма сомнительной.

Кроме того, предложенная государством схема пополнения бюджета имеет и другое слабое место. Она предполагает новые возможности для роста коррупции, борьба с которой объявлена на официальном уровне.

Другими словами, принятое правительством решение не является идеальным.

Возникает вопрос: что же необходимо предпринять, чтобы сохранить и повысить уровень благосостояния граждан Украины? Ответ очевиден. Чтобы человеческих благ в стране было больше, необходимо больше их производить. Если же мы всмотримся в шаги, предпринимаемые правительством, то они направлены не на производство благ, а на «изыскание» средств. Другими словами правительство занято перераспределением благ, которые уже создаются в общественном производстве на постоянном застойном уровне. Задача же состоит в увеличении объёмов производства. Пути к этому известны, они публикуются [6], но не принимаются к сведению правящей элитой.

Выводы

1. Социальная направленность деятельности государства существовала с момента его возникновения. Однако мотивы и масштабы такой деятельности были различными.
2. На современном историческом этапе наука выделяет два типа социально-ориентированных государства: на основе частной собственности и на основе государственной собственности на средства производства. Сторонники второго типа считают, что социального равенства как составной части социального устройства общества на основе частной собственности достичь невозможно.
3. Популярность и рост числа государств с социальной направленностью своего развития объясняется демократизацией современного общества.
4. Институт социальной ответственности украинского государства является бездейственным.

1. Чеканов Е. В. Социальная ответственность государства, бизнеса, личности в системе социально-трудовых отношений современной России / Чеканов Е. В. // Бизнес в законе. – М. – С.183.

2. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег / В. Петти, А. Смит, Д. Рикардо, Дж. Кейнс, М. Фридмен // Классика экономической мысли. – М. : ЭКСМО-ПРЕСС, 2000. – 896 с.

3. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. А. Шумпетер. – М. : Директмедиа-Пабблишинг, 2008.

4. Маркс К. Капитал / К.Маркс, Ф.Энгельс. // Избранные сочинения в 9-ти томах. Т.7-9. – М. : Политиздат, 1987.

5. Туган-Барановський М. І. Політична економія / М. І. Туган-Барановский. – К. : Наукова думка. – 1994.

6. Криворак А. Политэкономия. Краткое изложение / А. Криворак. – Измаил : Издательский дом «Курьер», 2015. – 135с.

Криворак А. Д. Соціальна відповідальність української держави: історія і сучасність.

В українському суспільстві все більше спостерігається розширення громадян за рівнем їх добробуту, знижується якість освіти й ефективність системи охорони здоров'я. У статті здійснено порівняльний аналіз дієвості інституту соціальної відповідальності української держави в історичній ретроспективі. На прикладі вирішення проблеми підвищення тарифів на комунальні послуги встановлено значне послаблення дієвості цього інституту.

Ключові слова: соціальна відповідальність, міра відповідальності, зона відповідальності, мотивація держави в соціальній сфері.

Krivorak A. D. Social responsibility of the Ukrainian state: history and modernity.

In Ukrainian society there is more stratification of citizens on the level of their welfare, quality of education and efficiency of the system of health protection goes down. In the article the comparative analysis of effectiveness of institute of social responsibility of the Ukrainian state is conducted in a historical retrospective view. On the example of decision of problem of increase of tariffs on building services the considerable weakening of effectiveness of this institute is set.

Key words: social responsibility, measure of responsibility, area of responsibility, motivation of the state in a social sphere.

УДК 94(498)«1859/1866»

**ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА РУМУНСЬКОГО КНЯЗЯ
АЛЕКСАНДРУ ІОАННА КУЗИ**

О.М.Лебеденко

*доктор історичних наук, професор,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

У статті проаналізовано зовнішньополітичний курс румунського князя А.І.Кузи, відносини Румунії з європейськими державами, Росією та Туреччиною, а також місце румунського питання в європейській дипломатії в середині XIX ст.

Ключові слова: *зовнішня політика, Об'єднані князівства Молдавія та Волощина, Румунія, європейська дипломатія.*

У середині XIX ст. активізувалася боротьба за самостійність балканських народів, що знаходилися під владою Османської імперії. В історії Румунії ця боротьба завершилася здобуттям незалежності в 1878 р. Важливим кроком до її незалежності стало обрання князем Дунайських князівств (Молдавії та Волощини) Александру Іоанна Кузу, політика якого була спрямована на розширення автономних прав румунської держави.

Дослідженню політики румунського князя А.І.Кузи присвячено праці радянських дослідників В.Виноградова [1; 2], Є.Чертана [3; 4] та В.Гросула [5]. У румунській історіографії діяльність А.І.Кузи висвітлюється в монографіях А.Ксенопола [6], Н.Йорги [7], І.Болована, І.Поп [8], Д.Беріндея [9]. Політику Росії щодо Румунії в середині XIX ст. вивчено американською дослідницею Б.Славіч [10]. Дослідження політики румунського князя А.І.Кузи в оцінці російської періодичної преси здійснив В.Дроздов [11].

Автор статті дослідив основні вектори зовнішньої політики румунського князя А.І.Кузи, а також протиріччя, які виникали в європейській дипломатії з приводу румунського питання.

7 серпня 1858 р. європейські держави підписали Конвенцію стосовно устрою Дунайських князівств, згідно з якою вони отримали нову назву – Об'єднані князівства Молдавія та Волощина, залишаючись під сюзеренною владою Туреччини. В документі було визначено процес обрання молдавського та волоського господаря з осіб місцевого походження.

Вибори в Молдавії принесли повний успіх прихильникам об'єднання князівств. Із січня 1859 р. на засіданні Надзвичайних зборів князем було обрано А.І.Кузу. Він належав до стародавнього боярського роду, мав зв'язки з ліберальними поміщиками і буржуазією, був відомий як один із лідерів революції 1848 р. Особливою популярністю він користувався після відставки з посади начальника галацького повіту на знак протесту діям каймакама Вогорідеса після фальсифікації виборів у Молдавії. Крім того, А.І.Куза не належав до жодної партії та не виставляв своєї кандидатури в господарі, що давало надію політичним колам у майбутньому впливати на політику князя.

5 січня 1859 р. він був одногolosно обраний на молдавський престол. На секретному засіданні 24 січня вдалося досягти згоди про обрання А.І.Кузи князем Волощини.

Французький уряд підтримав його обрання князем Молдавії та Волощини, прагнучи зміцнити свої позиції в Об'єднаних князівствах. Подвійне обрання А.І.Кузи підтримала також Сардинія та Прусія. Франція

і Росія виступили з вимогою скликання конференції для розв'язання питання про статус князівств. Вона відкрилася в Парижі у квітні 1859 р., але була зірвана початком франко-австрійської війни.

Із самого початку правління А.І.Куза намагався проводити самостійну зовнішню політику, спрямовану на зближення з Францією. Це призвело до погіршення російсько-румунських відносин. Концентрація румунських військ під Плоештами під час франко-австрійської війни 1859 р. спричинила серйозний конфлікт у європейській політиці та викликала негативне ставлення Росії. Користуючись підтримкою Франції, румунський уряд допомагав Італії та угорським повстанцям у боротьбі проти Австрії.

Зміна в розстановці сил у Європі після поразки Австрії у франко-австрійській війні вплинула на позицію Туреччини в румунському питанні.

На Паризькій конференції, яка знову відкрилася 6 вересня 1859 р., було визнано обрання А.І.Кузи господарем Молдавії та Волощини. Наприкінці 1859 р. К.Негрі призначили єдиним представником князівств у Константинополі. Влітку 1860 р. А.І.Куза направив турецькому уряду меморандум, в якому вимагав злиття молдавського й волоцького урядів, створення єдиних Законодавчих зборів та розширення виборчого права [12, 157-167]. Однак Туреччина не задовольнила вимоги румунського князя.

У цей час значно погіршуються відносини Об'єднаних князівств з Росією через конфлікт у Південній Бессарабії. Наприкінці 1860 р. молдавський уряд оголосив про поширення військової повинності на болгарське населення краю, що суперечило рішеннями Паризького трактату 1856 р. Це викликало заворушення серед болгарських колоністів у м. Болград, яке було жорстоко придушено молдавськими військами. Розпочалася масова еміграція болгар до Російської імперії. Не бажаючи загострювати відносини з Росією, А.І.Куза пішов на поступки в цьому питанні. Болгарам, які залишилися на території Молдавського князівства, були повернені усі пільги.

Конфлікт румунського уряду з грецьким духовенством щодо монастирського майна ще більше загострив протиріччя між Росією та Об'єднаними князівствами. У 1859-1861 рр. уряди Молдавії та Волощини обмежили права грецьких монастирів. Європейські держави, у тому числі й Росія, направили румунському уряду колективну ноту протесту [3, 135].

Наслідком російсько-румунських політичних конфліктів став тимчасовий відхід Росії від політики, спрямованої на зміцнення румунської автономії. Лише наприкінці серпня 1861 р., після врегулювання болгарського питання та приходу до влади в князівствах консерваторів, російсько-румунські відносини покращилися.

22 листопада 1861 р. турецький уряд пішов на поступки та видав фірман, що проголошував адміністративне об'єднання Молдавії та Волощини, але лише на час правління А.І.Кузи. Уряд узяв курс на розширення автономії: була обмежена консульська юрисдикція, європейськими державами визнано право на укладення міжнародних угод, дипломатичне представництво, видання документів та паспортів з грифом «Об'єднані князівства», карбування монети, заснування національних орденів, вивішування національного прапора тощо [12, 328-330]. Міністерство закордонних справ проводило зустрічі лише з генеральними консулами держав у Бухаресті. З цього часу в усіх державних актах вказувалася нова назва – «Румунія», незважаючи на відмову її визнання Туреччиною.

На початку 60-х рр. XIX ст. Румунія долучилася до національно-визвольного руху слов'янських народів. Розпочалися консультації Румунії та Сербії про спільні дії проти Порти. У 1862 р. Румунія продемонструвала свою готовність вести відкриту збройну війну в союзі із слов'янськими країнами: по-перше, румунський уряд просунув до Дунаю свої війська, щоб відволікти на себе турецьку армію, яка готувалася для нападу на Сербію; по-друге, незважаючи на протести Туреччини, Англії та Австрії, пропустив через свою територію транспорт із сербською зброєю, що була куплена в Росії.

Небажання Франції змінити умови Паризького трактату, російсько-французькі протиріччя на Близькому Сході та Апеннінському півострові, прагнення Наполеона III втрутитися в польський конфлікт призвели до різкого загострення відносин між Росією та Францією. У такій обстановці румунський князь узяв курс на зближення з Францією. Це пояснювалося низкою причин: по-перше, розвитком економічних зв'язків Румунії із західними державами, передусім Францією; по-друге, зростанням політичного впливу Франції на Румунію, яка, на думку румунського уряду, забезпечила б збереження автономії румунської держави; по-третє, неоднозначною політикою Росії щодо Румунії, що підтримувала опозиційну консервативну партію та прагнула повернути територію Південної Бессарабії.

Погіршенню відносин між Росією та Румунією сприяло польське повстання 1863 р. Репресії царського уряду проти повстанців викликали еміграцію його учасників, у тому числі до Румунії. В Яссах було створено Комітет допомоги повсталим полякам, румунські газети збирали кошти для допомоги польським повстанцям. Сподіваючись, що Франція підтримає поляків, уряд Румунії спочатку не чинив опір діям польських емігрантів. Разом з тим, побоюючись протестів російського та австрійського урядів, а також знаючи про зв'язки поляків з місцевою опозицією, румунський кабінет не допускав збільшення кількості польських емігрантів, зокрема лівого крила польських революціонерів. Російський уряд був незадоволений політикою Румунії в польському питанні. Влітку та восени 1863 р. російський посол у Константинополі, консули у Бухаресті, Яссах, Галаці повідомляли російському уряду про збільшення чисельності польських емігрантів та про перевезення великої партії зброї через територію Румунії [5, 125].

Продовження Румунією політики обмеження прав грецьких монастирів загострювало російсько-румунські протиріччя. 14 квітня 1863 р. у Константинополі відбулася конференція послів держав з метою розв'язання монастирського питання. Конференція закінчилася безуспішно внаслідок підтримки Францією та Сардинією дій А.І.Кузи. У грудні 1863 р. кабінет М.Когелнічану висунув законопроект про секуляризацію монастирських земель. Царські дипломати направили всім державам протести, оцінюючи дії румунського уряду як неправомірні. Аналогічні вимоги висувалися Англією, Австрією та Туреччиною. 3 січня 1864 р. генеральні консули Росії, Австрії, Англії та Пруссії також направили румунському господарю ноти протесту. 9 травня 1864 р. у Константинополі відкрилася нова конференція європейських держав для обговорення монастирського питання. В результаті чого було прийнято рішення про створення комісії для визначення суми відшкодування за землі грецьких монастирів та створення спеціальної каси, яка повинна була оплатити цю суму [4, 77].

Намагаючись применшити владу опозиційної консервативної партії, А.І.Куза 30 липня 1863 р. подав румунському представнику в Константинополі К.Негрі проект нової конституції. Цей проект передбачав значне розширення виборчого права, створення нових державних установ – Сенату та Державної Ради, члени якої призначалися б князем. Проект конституції викликав незадоволення європейських держав. Незважаючи на це, 2 травня 1864 р. А.І.Куза здійснив державний переворот. Франція повністю підтримала його дії, але Англія, Австрія та Росія виступили проти нової Конституції та виборчого закону. Австрійський посол у Константинополі Прокеш висловлювався за окупацію Румунії Туреччиною. Позиція Англії була неоднозначною: з одного боку, державний переворот сприяв посиленню автономії Румунії та був кроком на шляху до її незалежності, проти чого завжди виступали англійські дипломати; з іншого боку, Англія побоювалася погіршувати відносини з Францією. Тому англійський посол Булвер лавірував у цьому питанні та намагався вирішити конфлікт за допомогою Австрії. Виступи російського уряду проти державного перевороту й уведення змін до румунської конституції пояснювалися передусім, погіршенням російсько-румунських відносин унаслідок польського конфлікту та секуляризації церковного землеволодіння грецьких

монастирів. Однак розуміючи, що Румунія була важливим засобом послаблення турецького впливу на Балканах, російський посол М.Новіков не підтримав пропозицію Австрії.

У червні 1864 А.І.Куза прибув до Константинополя з метою довести державам, що населення країни підтримувало державний переворот. 16 червня 1864 р. було підписано Додатковий акт до Конвенції 7 серпня 1858 р., який затверджував політичний статус Румунії, проголошений князем, з певними змінами [11, 89]. Це був перший міжнародний акт про політичний статус румунської держави, укладений за її участю. Він проголошував повну внутрішню автономію Румунії.

Після укладення Додаткового акту до Конвенції 7 серпня 1858 р. позиція Росії щодо державного перевороту змінилася. У серпні 1864 р., прагнучи заручитися підтримкою російських дипломатів, з візитом до новоросійського генерал-губернатора в Одесу прибув міністр оборони Румунії генерал І.Флореску. Після російсько-румунських переговорів в урядовому віснику Румунії «Monitoral oficial» було опубліковано циркуляр до префектів з наказом вислати з країни польських емігрантів [4, 84].

У 1865 р. у князівствах сформувалася опозиція проти А.І.Кузи, що складалася з консерваторів та лібералів. 3 серпня 1865 р. у Бухаресті розпочалося повстання з метою усунення князя від влади. Одночасно посилювалися протиріччя між Румунією, з одного боку, та європейськими державами й Туреччиною - з іншого. У вересні 1865 р. турецький візир Фуад-паша відправив А.І.Кузі листа, в якому вимагав наведення порядку в князівствах та задоволення законних вимог румунського народу. В свою чергу румунський князь у різкій формі відповів турецькому уряду, що втручання Порти у внутрішні справи Румунії не припустиме. Це призвело до погіршення відносин не лише з Туреччиною, але й з Англією та Францією. Англійський уряд засудив політику А.І.Кузи, у французьких правлячих колах зростала прихильність до опозиціонерів. Уряд Франції запропонував румунському господарю прийняти заходи для покращення внутрішнього становища країни. У ніч з 10 на 11 лютого 1866 р. опозиціонери організували державний переворот, проникнувши в палац з вимогою, щоб князь А.І.Куза відрікся від влади. Господар був вимушений підписати акт про зречення.

Отже, політика А.І.Кузи мала на меті збільшення самостійності у вирішенні внутрішніх і зовнішніх справ. Дотримання профранцузької орієнтації в зовнішньополітичному курсі Румунії призвело до погіршення російсько-румунських відносин. Обмеження прав болгарських колоністів південної Бессарабії, підтримка польських емігрантів та секуляризація монастирських володінь грецького духовенства спричинили конфлікт між Росією та Румунією, в результаті чого російський уряд відмовився від політики зміцнення румунської автономії. Водночас А.І.Куза намагався посилити вплив князівств на Балканах, підтримуючи боротьбу слов'янських народів проти Османської імперії.

1. Виноградов В. Н. Россия и объединение румынских княжеств / В. Н. Виноградов. – М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1961. – 331 с.
2. Виноградов В. Н. Первый князь Румынии Александру Ион Куза, история взлета и падения / В. Н. Виноградов // Новая и новейшая история. – 2005. – №3. – С. 110-126.
3. Чертан Е. Е. Русско-румынские отношения в 1859-1863 гг. / Е. Е. Чертан. – Кишинев : Карта молдовеняскэ, 1963. – 232 с.
4. Чертан Е. Е. Великие державы и формирование румынского независимого государства / Е. Е. Чертан. – Кишинев : Штиинца, 1980. – 283 с.
5. Гросул В. Я. Россия и формирование Румынского независимого государства / В. Я. Гросул, Е. Е. Чертан. – М. : Наука, 1969. – 267 с.
6. Xenopol A. D. Domnia lui Cuza-Voda / A. D. Xenopol. – Vol. I-II. – Iași : Tipografia

editore «Dacia», 1903.

7. Iorga N. Histoire des relations Russo-Roumains / N. Iorga. – Iași : Edition du journal «Neamul Romanesc», 1917. – 367, [1] p.

8. История Румынии / И. Болован, И.-А. Поп (координаторы) и др.; [пер. с рум.]. – М. : Издательство «Весь мир», 2005. – 680 с.

9. Istoria romanilor. – Vol VII. Tom I. Constituirea Romaniei moderne (1821–1978) / [coord. Dan Berindei]. – Bucuresti : Editura Enciclopedica, 2003. – 905 p.

10. Jelavich B. Russia and the Formation Romanian National State 1821–1878 / Barbara Jelavich. – Cambridge : Cambridge University Press, 2005. – 376 p.

11. Дроздов В. В. Російська періодика про розвиток подій у Румунії в 50-х – 60-х рр. XIX ст. / В. В. Дроздов // Історична панорама. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2009. – Вип. 8. – С. 84-97.

12. Documente privind domnia lui Alexandru Ioan Cuza. – Vol. I: 1859 – 1861 / [intor. D. Berindei et al]. – București : Editura Academiei republicii Socialiste Romania, 1989. – XLV, 346 p.

Лебеденко А. М. Внешняя политика румынского князя Александру Иоанна Кузы.

В статье проанализированы внешнеполитический курс румынского князя А.И.Кузы, отношения Румынии с европейскими государствами, Россией и Турцией, а также место румынского вопроса в европейской дипломатии в середине XIX в.

Ключевые слова: *внешняя политика, Объединенные княжества Молдавия и Валахия, Румыния, европейская дипломатия.*

Lebedenko O. M. The foreign policy of the Romanian Prince Alexandru Ioan Cuza.

The foreign policy of Romanian prince A.I.Cuza Romania's relations with European countries, Russia and Turkey, of Romanian question in the European diplomacy in the middle of the XIX-th century were analyzed in the article.

Key words: *foreign policy, United principalities Moldavia and Wallachia, Romania, European diplomacy.*

УДК 94(477.74)

ІЗМАЇЛЬСЬКА ОБЛАСТЬ: ДО ІСТОРІЇ УТВОРЕННЯ

О.К.Луньова

кандидат історичних наук,

Одеський національний економічний університет

У статті досліджено зміни адміністративно-територіальної системи в Придунайському краї України протягом 1940-1941 рр., результатом яких стало впровадження радянської моделі та утворення Ізмаїльської області. В результаті реформування на території області утворено 13 районів і розпочато процедуру топонімічних змін, яка не завжди відзначалася виправданістю.

Ключові слова: Придунайський край, адміністративно-територіальний устрій, Ізмаїльська область, район.

Адміністративно-територіальний устрій сучасної України має важливе значення для формування та ефективного функціонування суспільно-політичної та економічної системи. З середини 90-х років ХХ ст. означена проблема набуває статусу деатованої. У зв'язку з цим актуальною є історія адміністративно-територіальних змін та механізмів їх реалізації на рівні регіонів.

З приєднанням Бессарабії (1940 р.) до СРСР та включенням її південної частини, Придунайського краю, до УРСР означені території піддано адміністративно-територіальному реформуванню.

Окреслена проблема представлена фрагментарно в роботах М.С.Дністрянського [1], В.Д.Боечка [2], О.І.Ганжи [2], Б.І.Захарчука [2], А.Д.Бачинського [3]. Спираючись на досягнення науковців та залучивши значне коло джерел, автор ставить за мету дослідити історію заснування Ізмаїльської області як результат адміністративно-територіальних змін в Придунайському краї України протягом 1940-1941 рр.

На момент приєднання Бессарабії до радянського Союзу на території Придунайського краю діяла система адміністративно-територіального устрою румунського зразка, за яким територія Румунії була поділена на провінції (директорати) на чолі з повноважними намісниками, що були підпорядковані безпосередньо королеві. Землі Придунайського краю України являли собою частину провінції «Бессарабія». Провінція – вища ланка в системі адміністративно-територіального устрою. Середня ланка – жудеци. Ці територіально-адміністративні одиниці, за основними показниками, параметрами відповідали повітам, на які поділялась територія Бессарабії у часи перебування її у складі Російської імперії. На території Придунайського краю України їх було два: Акерманський (Четатя-Албе) та Ізмаїльський. До 1938 року Бессарабія офіційно вважалася окремою адміністративною одиницею у складі Румунії. У 1938 році її, як окрему адміністративну одиницю, було ліквідовано. Ізмаїльський жудець включено до Нижньодунайського цинуту, а Акерманський – до Дністровського. Вищим представником адміністративної влади в окрузі був префект. Він керував поліцейськими та жандармськими органами, здійснював контроль за діяльністю всіх державних установ, благодійних та громадських організацій [4, 7]. Нижню ланку територіального устрою утворювали волосні претури – територіально-адміністративні одиниці, які відповідали російським волостям і очолювалися субпрефекторами (преторами). В Акерманському та Ізмаїльському повітах їх нараховувалося чотирнадцять. У містах і селах діяли примарії, очолювані примарями [4, 7].

З установленням радянської влади в краї ліквідовувався румунський адміністративно-територіальний устрій і впроваджувалася радянська модель адміністративно-територіального поділу, правові основи якої започатковано у 1922 році відповідно до Постанови ВУЦВК «Про адміністративно-територіальний поділ України».

У Придунайському краї реформування відбувалося відповідно до адміністративної реформи 1932 року, результатом якої новою адміністративною одиницею стала область (замість округу), що за територіальним принципом нагадувала губернію та округ, але була більшою за них.

На виконання «Закону про включення Північної частини Буковини і Хотинського, Акерманського та Ізмаїльського повітів Бессарабії до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки» від 2 серпня 1940 року Акерманський та Ізмаїльський повіти Бессарабії було включено до складу УРСР [5]. Відповідно до рішення ЦК ВКП(б) від 6 серпня 1940 року та постанови Політбюро ЦК КП(б)У від 7 серпня «Про утворення Акерманської і Чернівецької областей у складі України» з двох повітів – Акерманського та Ізмаїльського у складі УРСР утворено Акерманську область [6, 28-29]. Остаточне оформлення означених змін було зафіксоване в додатках до статей 13, 23 і 48 Конституції СРСР.

Згідно з рішенням ЦК ВКП(б) від 4 жовтня 1940 року «Про утворення районів у складі Акерманської і Чернівецької областей УРСР» [7, 127] та наказу Президії Верховної Ради УРСР від 11 листопада 1940 року [8] в Акерманській області було проведено адміністративно-територіальну реформу. На базі існуючих 11 повітів утворено 13 районів: Арцизький (центр – селище Арциз), Болградський (місто Болград), Ізмаїльський (місто Ізмаїл), Кілійський (місто Кілія), Лиманський (селище Шабо), Манзирський (село Манзир), Новоіванівський (село Нова Іванівка), Ренійський (місто Рені), Саратський (селище Сарата), Старокозацький (село Старокозацьке), Тарутинський (селище Тарутине), Татарбунарський (селище Татарбунари) та Тузлівський (селище Тузли). До розряду міст обласного підпорядкування віднесено Акерман, Ізмаїл і Кілію [8]. Болград планувалося теж перевести до розряду міст обласного підпорядкування, оскільки місто за економічними показниками займало в області вагоме місце, а кількість населення дорівнювала 20038 осіб.

31 березня 1941 року Ізмаїльський обласний виконавчий комітет та бюро обласного комітету КП(б)У винесли наступне рішення: «З метою прискорити розвиток міста і наявної на його території промисловості, розробки й освоєння бурого вугілля, розвитку культури, просвіти й охорони здоров'я, – просити ЦК КП(б)У і Президію Верховної Ради УРСР виділити місто Болград в самостійну адміністративну одиницю обласного підпорядкування» [9, 73]. Пропозицію було розглянуто на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У та прийнято рішення: «Прохання Ізмаїльського обкому КП(б)У й облвиконкому про віднесення міста Болград до категорії міст обласного підпорядкування і виключення його зі складу Болградського району – відхилити, тому що в цьому немає необхідності» [10, 71].

Подальші адміністративно-територіальні зміни стали наслідком наказу Президії Верховної Ради СРСР від 7 грудня 1940 року «Про перенесення центру Акерманської області Української РСР із м. Акерман до м. Ізмаїл і перейменування Акерманської області в Ізмаїльську область» [8]. Цей наказ набрав юридичної сили у вигляді доповнення до статті 23 Конституції СРСР. Територія Ізмаїльської області становила 12,4 тисячі квадратних кілометрів з кількістю населення станом на 1 січня 1941 року, за одними архівними документами, – 684,1 [11, 1], за іншими – 627,7 тисяч осіб [12, 26]. Із зазначеної кількості міське населення становило – 127,1 [11, 1] (98,4) [12, 26] тисячі, сільське – 557,0 [11, 1] (529,3) [12, 26] тисячі. Кількість мешканців у місті Ізмаїл становила 25 823, а у містах обласного підпорядкування – Акермані та Кілії відповідно – 22 630 та 19 646 [7, 191]. Процедура перенесення обласного центру викликала

необхідність зміни статусу міста Ізмаїл. З цією метою облвиконкомом та обласним комітетом КП(б)У видано постанову, відповідно до якої село Шикирлікітай набувало статусу районного центру, але при цьому назва району залишалася попередня – Ізмаїльський [13, 96].

Важливою складовою уніфікації адміністративно-територіальної системи в Ізмаїльській області протягом 1941 року стала зміна топоніміки. Нові назви відтворювали героїчне історичне минуле: революційні та історичні події, що відбувалися в краї. Так, відповідно до рішення Ізмаїльського обласного виконавчого комітету та бюро Ізмаїльського обласного комітету КП(б)У від 6 лютого 1941 року село Шикирлікітай було перейменоване на Суворове. В означеній пропозиції йшлося: «На честь 150-річчя взяття російськими військами фортеці Ізмаїл і для увіковічення пам'яті великого російського полководця О.В.Суворова, а також враховуючи запит громадян села Шикирлікітай – про перейменування села в Суворове та Ізмаїльського району в Суворівський, – просити ЦК КП(б)У і Президію Верховної Ради УРСР – перейменувати село Шикирлікітай в село Суворове, а Ізмаїльський район – в Суворівський». [14, 77]. Про важливість прийняття таких рішень свідчить той факт, що вони розглядалися на рівні Політбюро ЦК КП(б)У [15, 77].

На виконання наказу Президії Верховної Ради Української СРСР від 22 лютого 1941 року село Шикирлікітай було перейменовано на село Суворове, яке стало районним центром Ізмаїльського району [16, 1]. Район перейменовано на Суворівський. Хоча, за інформацією голови Ізмаїльського районного виконавчого комітету Цурихіна, село Суворове не відповідало вимогам районного центру, оскільки в селі було відсутнє електричне освітлення, радіозв'язок та елементарні заклади культури [17, 67]. Загалом, протягом 1940-1941 рр. на території Придунайського краю УРСР було змінено назви 6 населених пунктів.

Слід зазначити, що процедура перенесення районних центрів тривала протягом усього досліджуваного періоду. Так, на засіданні Ізмаїльського обласного комітету КП(б)У від 15 листопада 1940 року винесено на розгляд питання «Про райцентр Манзирського району». На засіданні висловлено думку про те, що село Манзир не відповідає вимогам районного центру з причини відсутності приміщень для освітніх, медичних та культурних установ, значної відстані села від залізничної колії (25 кілометрів) та сільських рад від районного центру. Означене, як зазначалося, ускладнить практику керівництва [13, 6]. В результаті обговорення даного питання Ізмаїльський обласний виконавчий комітет та обласний комітет КП(б)У видає постанову наступного змісту: «1. Просити ЦК КП(б)У й Верховну Раду УРСР включити с. Бородіно до складу Манзирського району, виключивши його зі складу Тарутинського району. 2. Підтримати запит районних організацій Манзирського району про перенесення районного центру із с. Манзир до с. Бородіно, що знаходиться в 8 кілометрах від залізниці (ст. Березіно), де є всі можливості для розміщення районні організації і забезпечення працівників житлом» [13, 6]. Продовженням цієї процедури був наказ Президії Верховної ради УРСР від 22 квітня 1941 року, відповідно до якого село Бородіно перенесено з адміністративно-територіального підпорядкування Тарутинського району до Манзирського Ізмаїльської області. Центром Манзирського району стало село Бородіно, а Манзирський район перейменовано у Бородінський [18].

У рамках адміністративних змін новою місцевою владою започатковано процедуру перейменування не лише населених пунктів, але й вулиць. У місті Рені, наприклад, шосе «Галац-Рені» перейменовано на Червоноармійське, а Балканський майдан – на майдан імені Ворошилова [19, 114]. Загалом, відповідно до рішень Ренійської міської ради у місті Рені з 64 вулиць та майданів перейменовано 51 [19, 114].

Такою ж була ситуація у місті Болград. Вулицю «Олександрівську» перейменовано на «Будьонівську», «Миколаївську» – на вулицю «Карла Маркса», а «Бульварну» – на

«Ленінську» [19, 114]. Такі рішення протягом 1940-1941 рр. носили масовий характер, але не завжди були виправданими. З метою уникнення в подальшому таких рішень місцевої влади та встановлення порядку в процедурі перейменування вулиць 25 жовтня 1940 року на засіданні бюро Акерманського обласного комітету КП(б)У було прийнято відповідну постанову. У ній йшлося про необхідність пояснити міським і районним виконавчим комітетам та комітетам КП(б)У, що «...необхідно проводити перейменування вулиць лише тих, що носять назви заклятих ворогів народу» [19, 114].

Отже, з моменту приєднання Бессарабії до СРСР до складу УРСР увійшли два південних повіти: Акерманський та Ізмаїльський. Із вищеназваних повітів 7 серпня 1940 року утворено Акерманську область, а із 7 грудня 1940 обласний центр перенесено до міста Ізмаїл. На території новоутвореної Акерманської (Ізмаїльської) області було ліквідовано румунський адміністративно-територіальний устрій та задіяно радянську модель адміністративно-територіального поділу зразка 1932 року. В результаті реформування область розподілено на 13 районів і розпочато процедуру топонімічних змін, яка не завжди відзначалася виправданістю.

1. Дністрянський М. С. Україна в політико-географічному вимірі / М. С. Дністрянський. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 310 с.; Дністрянський М. С. Кордони України. Територіально-адміністративний устрій / М. С. Дністрянський. – Львів : Світ, 1992. – 144 с.
2. Боєчко В. Д. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан / В. Боєчко, О. Ганжа, Б. Захарчук; Канадський університет українських студій Альбертського університету. – К. : Основи; Інститут державного управління та місцевого самоврядування при Кабінеті Міністрів України, 1994. – 168 с.; Боєчко В. Д. Формування державних кордонів України. 1917-1940 рр. / Боєчко В. Д., Ганжа О. І., Захарчук Б. І. – К., 1991. – 34 с. – (Препринт / АН УРСР ; Інститут історії України; № 3).
3. Бачинський А. Д. В семье советской: Социалистическое строительство в Придунайских землях УССР / А. Д. Бачинский. – К. – Одесса : Вища шк., 1984. – 171 с.; Бачинський А. Д. Изменения административно-территориального деления Одесщины (конец XVIII-1975 г.) / А. Д. Бачинский, В. П. Ващенко, С. В. Кульчицкий // Археологические и археографические исследования на территории Южной Украины. – К. – Одесса, 1976. – С. 68-91; Бачинський А. Д. Возз'єднання Придунайських земель з радянською Україною і початок соціалістичних перетворень у краї / А. Д. Бачинський // Український історичний журнал. – 1980. – № 7. – С. 55-64.
4. Алексеева В. Ю. Фонды государственного архива Одесской области. Указатель. Часть 1. Досоветский период / В. Ю. Алексеева. – Одесса, 2000. – 232 с.
5. Ведомости Верховного Совета Союза Советских Социалистических Республик – 1940. – 22 августа. – № 28.
6. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ). – ф. 1, оп. 6, спр. 585.
7. ЦДАГОУ. – ф. 1, оп. 6, спр. 587.
8. Ведомости Верховного Совета Союза Советских Социалистических республик. – 1940. – 21 декабря. – № 51.
9. Держархів Одеської області. – ф.п-4980, оп. 1, спр. 19.
- 10.ЦДАГОУ. – ф. 1, оп. 6, спр. 645.
- 11.Держархів Одеської області. – ф.п-4980, оп. 1, спр. 6.
- 12.КУ «Ізмаїльський архів». – ф.р-487, оп. 1, спр. 109.
- 13.Державний архів Одеської області (Держархів Одеської області). – ф.п-4980, оп. 1, спр. 3.
- 14.Держархів Одеської області. – ф.п-4980, оп. 1, спр. 16.
- 15.ЦДАГОУ. – ф. 1, оп. 6, спр. 637.
- 16.Хроника // Придунайская правда. – 1941. – 27 февраля. – № 45 (125).

17.Держархів Одеської області. – ф.п-4980, оп. 1, спр. 13.

18.Ведомости Верховного Совета Союза Советских Социалистических республик. – 1941. – 6 июня. – № 24.

19.Держархів Одеської області. – ф.п-4980, оп. 1, спр. 2.

Лунева О. К. Измаильская область: к истории образования.

В статье исследованы изменения административно-территориальной системы в Придунайском крае Украины на протяжении 1940-1941 гг., результатом которых стало внедрение советской модели власти и образование Измаильской области. В результате реформирования на территории области было образовано 13 районов и начата процедура топонимических изменений, что не всегда было оправдано.

Ключевые слова: Придунайский край, административно-территориальное устройство, Измаильская область, район.

Luneva O.K. Izmil region: the history of education.

The article has investigated the changes in the administrative-territorial system in the Low Dunabe region of Ukraine during 1940-1941 years, which resulted in the introduction of the Soviet model of education and the formation of Izmil region. As a result of reforming the region 13 areas were formed and the procedure of toponymic changes that was not always justified started.

Key words: the Low Dunabe region, administrative-territorial system, Izmil region, area.

УДК 347:572.«185»(498.7)

ДИНАМІКА ЧИСЕЛЬНОСТІ ЕТНІЧНИХ ГРУП БЕССАРАБІЇ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

С.Б.Майданевич

*викладач кафедри української і всесвітньої історії та культури,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

Стаття присвячена огляду змін, які відбулися в кількісних характеристиках найчисельніших етнічних спільнот Бессарабії впродовж першої половини ХІХ ст. Особлива увага приділяється аналізу їхнього відсоткового представництва як в цілому краю, так і в його окремих районах. Доведено, що саме в цей період етнічний склад бессарабського населення зазнав значних трансформацій.

Ключові слова: Бессарабія, етнічні групи, чисельність.

Перехід пострадянських країн на шлях демократизації суспільства гостро ставить перед їхніми урядовими колами проблему розробки дієвої етнонаціональної політики, яка б враховувала інтереси та потреби не лише титульної нації, а й національних меншин. Це неможливо зробити без врахування особливостей перебігу етносоціальних процесів упродовж всього історичного розвитку держави. Загальновідомо, що поліетнічність населення може виступити як гарантом соціально-економічного підйому, так і дестабілізуючим чинником у соціумі. Тому дослідження специфіки формування етнічного складу в окремих географічних зонах є досить актуальним і перспективним завданням. У контексті вищезазначеного науковий інтерес викликає Бессарабія – історична область, яка сьогодні входить до складу України та Республіки Молдови й має понад двохсотлітній позитивний досвід мирного співіснування різних етнічноконфесійних спільнот. Історично важливою для регіону була перша половина ХІХ ст., коли, власне, й відбулося розширення його етнічного складу. Окремим аспектам вказаної проблематики приділяла увагу низка науковців [1, 7, 8, 10-11, 13, 15, 18, 20].

Мета статті – здійснити комплексний аналіз змін чисельності основних етнічних груп Бессарабії в зазначений хронологічний період, визначити ареал їхнього компактного зосередження.

У 1812 р. Російська імперія приєднала до своїх володінь територію Пруто-Дністровського межиріччя (пізніше – Бессарабія). Нова окраїна являла собою великий масив родючих земель з вельми нечисельним населенням. За різними даними тут проживало від 256 тис. до 300 тис. осіб. Найменш заселеними залишалися південні райони, які на початку ХІХ ст. населяли невеликі групи молдаван і болгар. Розуміючи важливе стратегічне значення новопридбаного регіону, вже в перші роки царський уряд взяв курс на його швидке заселення й господарське освоєння – через пільгові заохочення місцевих жителів, а також землеробів, промисловців і торговців із-за кордону. В 1817 р. чисельність народонаселення Бессарабії становила вже 491 679 осіб. Позитивна динаміка спостерігалася й в наступні роки (див. табл. № 1).

Таблиця 1

Динаміка чисельності населення Бессарабії в другій половині 20-х – середині 50-х рр. ХІХ ст.

1827 р.	1842 р.	1846 р.	1849 р.	1853 р.	1856 р.
583 868	758 898	811 734	860 255	951 376	990 135

[2, 3; 3, Таблиця № 6; 4, 56-57; 1, 27, 37; 5, 127; 6, 155].

Таким чином, упродовж першої половини XIX ст. чисельність населення Бессарабської області зросла майже в 4 рази. В кінці окресленого періоду за кількісними показниками народонаселення вона вийшла на п'яте місце серед інших областей і губерній європейської частини Російської імперії, поступившись лише Санкт-Петербурзькій, Московській, Херсонській та Київській губерніям.

Активізація міграційних процесів зумовила зміни у кількісних характеристиках основних етнічних груп. Так, у 1817 р. в регіоні нараховувалося 377,2 тис. молдаван, у 1844 р. вже 411,6 тис. [7, 158; 8, 34-35]. За підрахунками дослідника В.М.Кабузана, в 1850 р. цей показник складав трохи більше 432,5 тис. осіб. Ним же була відзначено неточність церковного обліку, який завжди не дораховував частину населення [1, 55]. Цю тезу підтверджують архівні матеріали. Їхній аналіз засвідчив присутність у краю в цьому році 462,9 тис. молдаван. Близько 93,8 % з них мешкали на селі (у тому числі в північних і центральних районах – 45 % і 37,2 %). Найвища концентрація молдавської спільноти зафіксована в Оргеєвському та Сороцькому повітах – 19,5% і 18,6%. Серед міст – у Кишиневі [9, 58, 64, 75зв., 80-81, 83-83зв., 86, 89, 92; 8, 41]. У середньому щороку вона поповнювалася 2,6 тис. осіб.

Перший народний перепис Бессарабії (1817 р.) зафіксував близько 30 тис. українців, але зазначену цифру ми схильні вважати мінімальною. Так, за свідченнями етнографа В.С.Зеленчука, вже у наступному році Хотинський повіт і Буджак населяли понад 40 тис. українців. У цілому регіон – 43 тис. осіб. До середини XIX ст. представництво української етнічної групи зросло до понад 147 тис. осіб (без урахування мешканців Кишинева, Сорок і Кагула). Близько 81,5 % українців зосереджувалися в сільській місцевості. Переважним чином у двох повітах: Хотинському – 40 % і Акерманському – 26,9 %. Ситуація в інших повітах була наступною: в Кагульському (Ізмаїльському) – 19,3 %, Бельському – 7,4 %, Кишинівському – 2,6 %, Оргеєвському – 2,1 %, Бендерському – 1,6 %, Сороцькому – 0,05 %. Серед міст найвагоміша їхня частка зафіксована в Ізмаїлі та Акермані [9, 58 зв., 66 зв.-67, 75 зв.-76, 80зв.-81, 87 зв.-89 зв.; 8, 41]. Щорічне зростання українського населення в Бессарабії в середньому складало 3,5 тис. осіб.

Болгарську та гагаузьку спільноти поповнювали вихідці із-за Дунаю. На початку XIX ст. у регіоні мешкало близько 8,7 тис. «задунайських переселенців», у 1816 р. вже – 27,8 тис. осіб. Інші відомості містить звіт надвірного радника А.П.Юшневського – 26 164 особи (серед них болгар і гагаузів – 78,3 %, молдаван – 13,5 %, греків – 1,3 %, старожилів, етнічна приналежність яких не вказана – 6,9 %). У 1821 р. чисельність «задунайських переселенців» сягала вже 46 598 чол., з них більше 32 тис. – болгары та гагаузи, 9 тис. – молдавани, 4,3 тис. – українці, запорозькі та некрасівські козаки, 1 тис. – греки та албанці [10, 19-20, 24-27, 35; 11, 518]. Кількісну динаміку цієї групи жителів Бессарабії в наступні роки ілюструє таблиця 2.

Таблиця 2

**Чисельність населення болгарських колоністських округів
у середині 30-х – 50-х рр. XIX ст.**

Роки	1835	1837	1840	1843	1846	1851	1853	1856
Загальна кількість	56630	57440	64459	69360	76982	85461	93784	98346
З них болгар і гагаузів	-	-	-	56895 82%	63895 82,3%	69525 81,4 %	-	89060 90,6 %

[11, 519; 12, 59-63; 13, 25-26; 10, 96-100; 14, 10 зв.; 3, табл. № 5; 5, 163 зв.; 6, 167].

Отже, упродовж 1835 – 1856 рр. народонаселення болгарських колоністських округів зросло в 1,7 рази. Щороку воно в середньому поповнювалося 1,9 тис. осіб. У цілому, з 1816 р. й до кінця окресленого періоду питома вага болгар і гагаузів у колоніях «задунайських переселенців» збільшилася з 78,3 % до 90,6 %, що свідчить про мінімальне проникнення сюди представників іноетнічних груп. У 1856 р. основна маса болгарських колоністів концентрувалася в Кагульському повіті – 95,1 %. У колоністських поселеннях Акерманського повіту знаходилося – 4,9 % [6, 167].

Проблема змін кількісних характеристик бессарабських євреїв у історіографії вивчена достатньо поверхнево. Збір статистичних даних, які б відображали демографічні процеси в єврейській громаді, ускладнюється в першу чергу тим, що метричні книжки було введено для них лише в кінці 30-х рр. XIX ст. До цього часу в науковій літературі зустрічаються фрагментарні та дещо сумнівні цифри. Так, наприклад, генерал-майор О.І.Защук вказує на перебування в регіоні у 1816 р. 25 тис. євреїв [11, 525]. За наступний рік учений В.С.Зеленчук надав інформацію лише про 6 тис. осіб, а у 1835 р. вже про 49 тис. [7, 158]. Аналогічну цифру, але вже за 1844 р., вказав А.О.Скальковський. Більшою достовірністю, на нашу думку, характеризувалися відомості, представлені професором І.Горловим за 1836 р. – 42 380 осіб. Їхню вірогідність підтверджують дані офіційної статистики, що вміщені в таблиці 3.

Таблиця 3

**Динаміка чисельності єврейського населення Бессарабії
(40-ві – 50-ті рр. XIX ст.)**

1842 р.	1844 р.	1846 р.	1850 р.	1853 р.	1856 р.
45 783	53 121	57 056	66 627	70 773	78 883

Отже, впродовж 1816 – 1856 рр. чисельність єврейського населення збільшилася в 3 рази. Середньорічний показник зростання дорівнював 2 тис. осіб. На кінець досліджуваного періоду переважна більшість євреїв зосереджувалася в Кишиневі – 24,2 %, а також у Хотинському та Сороцькому повітах – 14,5 % і 13,4 %. На півдні регіону значна єврейська громада зафіксована в Ізмаїлі (4,5 %), Бендерах і Акермані (3,6 % і 1,7 %). Найменша – у Рені та Вилкове (124 і 22 особи) [15, 269-270].

На початку XIX ст. Бессарабію населяли 10 тис. росіян. До початку 40-х рр. XIX ст. кількісні показники спільноти, на думку дослідника Д.Пуштаренку, збільшилися лише на 5,4 тис. осіб. Важливо відзначити, що автор не виділив представників цієї етнічної групи із загальної маси жителів Акерманського та Бендерського повітів, а також Бендер, Рені, міста Сороки, казенних селищ і болгарських колоній. У 1850 р. чисельність російського населення, як свідчить В.М.Кабузан, складала приблизно 36 тис. осіб. Однак встановлено, що насправді ж вона сягала щонайменше 59,6 тис. осіб.

Більше половини росіян зосереджувалася в сільській місцевості (57 %). Найвищою їхня концентрація була в Акерманському та Кагульському повітах (враховуючи Ізмаїльське градоначальство) – 26,2 % і 21,1 %, а також в Ізмаїлі та Акермані – 19,2 % і близько 12 %, відповідно [9, 58, 64, 75зв., 80, 83, 86, 89, 92; 8, 95]. Середньорічне зростання російського населення дорівнювало приблизно 1,4 тис. осіб.

У 1814 р. у Бессарабії з'явилися перші німецькі вихідці загальною чисельністю 5,5 тис. осіб. У 1827 р. представництво німецьких колоністів зросло до 9,1 тис. (з них: вюртемберзці – 34,5 %, поляки – 34 %, пруси – 23 %, баварці – 4,1 %, мекленбурзці – 2,4 %, саксонці – 0,7 %, французи – 0,6 %) [16, 188, 190, 192-193, 196, 198, 200-202, 204-205, 207-208, 210, 211, 213, 216-217]. У 1837 р. у трьох німецьких колоністських округах разом із швейцарською колонією Шабо мали поселення 2 267 родин або 13,3 тис. осіб, у 1843 р. – 15,7 тис., у 1846 р. – 16,9 тис., у 1853 р. – 21,4 тис., у 1856 р. – уже 22,2 тис. [17, 19; 18, 14-15; 5, 162; 6, 165]. Таким чином, упродовж першої половини XIX ст. кількість

німецьких колоністів у Бессарабській області в цілому збільшилася в 4 рази. Мешкали вони переважно в Клястицькому та Малоярославецькому округах. У 1827 р. в першому зосереджувалося 46,9 % від усіх поселенців, у другому – 47,5 %. У Саратському – близько 4,8 %. У 1840 р. у першому з них мешкало майже 49 % колоністів, у другому – 47,3 %, у третьому – 3,7 % [15, 267-268].

Проблема встановлення точної кількості ромів на пряму пов'язана з їхнім кочовим способом життя. Постійне переміщення з місця на місце не дозволяло бессарабським чиновникам належним чином фіксувати зміни чисельності цієї етнічної групи. У 1813 р. в регіоні нараховувалося трохи більше 1,8 тис. ромів, у 1817 р. – 3,5 тис., у 1831 р. – 752 кочові родини (за іншими даними – 7,9 тис. осіб), у 1836 р. – до 16,9 тис. осіб [7, 158; 19, 121]. У середині XIX ст., за підрахунками О.І.Зашука, в Бессарабії перебувало 11,6 тис. ромів. Офіційні джерела зафіксували на території регіону в цьому році приблизно 12,4 тис. осіб, які входили до ромської спільноти (більшість зосереджувалася в Сороцькому повіті – 33,8 %). Отже, впродовж усього окресленого періоду кількісні показники цієї етнічної групи тут збільшилися в 7 разів, середньорічне зростання сягало 287,5 осіб [11, 532; 15, 272].

Позитивні зміни в кількісних показниках етнічних спільнот вплинули на їхнє відсоткове співвідношення. За матеріалами дослідника І.Ністора, у 1817 р. коефіцієнт присутності молдаван у Бессарабії дорівнював 86 %, українців – 6,5 %, євреїв – 4,2 %, липован (російських старовірів) – 1,5 %, греків – 0,7 %, болгар і гагаузів – 0,5 % [20, 203]. Проаналізувавши наявні джерела та надбання історіографії, слід зауважити, що автор дещо завищив питому вагу молдавського населення та применшив реальні показники болгарського, гагаузського та російського. Присутність німецьких вихідців і ромів взагалі була проігнорована. Огляд літератури дозволив зафіксувати, що в 1816 – 1817 рр. доля молдаван у загальному народонаселенні краю дорівнювала 76,7 %, українців – 6,1 %, євреїв – 5,1 %, болгар і гагаузів – 4,2 %, росіян – 2 %, німців – 1,7 %, ромів – 0,7 %, інших – 3,5 % [7, 150, 158, 163-164; 11, 525].

До початку 40-х рр. XIX ст. спостерігається поступове скорочення коефіцієнту присутності молдавської, єврейської та ромської спільнот – на 23,6 %, 1,8 % і 0,6 %. Протилежна динаміка спостерігалася серед українців, росіян і болгар. Їхня питома вага зросла на 9,5 %, 4,3 % і 4,2 %, відповідно. Така ситуація пояснюється масовим переселенням представників саме цих трьох етнічних спільнот у регіон. Майже незмінним залишився індекс представництва німців, про що свідчать матеріали таблиці 4.

Таблиця 4

Етнічна структура населення Бессарабської області в 1843 – 1844 рр.

Молдавани	Українці	Росіяни	Болгари, гагаузи	Німці	Євреї	Цигани	Інші
53,1%	15,4%	6,25%	8,4%	2%	6,9%	1,3 %	6,7%

[21, 197зв.-198; 17, 19]

До середини XIX ст. суттєвих змін у етнічному складі жителів Бессарабської області не відбулося. Спостерігається незначне зростання українського, болгарського, єврейського та російського населення – на 1,5 %, 1,4 %, 0,7 % і 0,5 % [15, 90]. Питома вага молдаван залишилася незмінною, хоча за кількісними характеристиками вони зберегли за собою домінуючі позиції.

Отже, характерною рисою окресленого періоду було зростання поліетнічності при загальному скороченні питомої ваги молдаван. Разом з євреями та ромами вони населяли переважно центральні та північні райони регіону. На півдні зосереджувалася більшість росіян, болгар, гагаузів і німців. Найвищі показники присутності українського населення зафіксовані в Хотинському повіті, вагомою їхня частка залишалася й у південній частині.

1. Кабузан В. М. Народонаселение Бессарабской области и левобережного Приднестровья (конец XVIII – первая половина XIX ст.) / Кабузан В. М. – Кишинев : Штиинца, 1974. – 158 с.
2. Національний архів Республіки Молдови (далі НАРМ), ф. 2, оп. 1, спр. 5138. Сведения о народонаселении Бессарабской области за 1848 г., 7 арк.
3. Драган И. Военно-статистическое обозрение Российской империи. Т. XI. Бессарабская область / И. Драган. – СПб : Типография Департамента Генерального Штаба, 1849. – 313 с.
4. Будак И. Г. Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812 –1861 гг.) / И. Г. Будак, Я. С. Гросул. – Кишинев : Карта молдовеняскэ, 1967. – 399 с.
5. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі КУІА), ф. 56, оп.1, спр. 608. Ведомости о состоянии Бессарабской области и Измаильского градоначальства в разрезе уездов за 1853 г., 371 арк.
6. КУІА, ф. 56, оп.1, спр. 610. Ведомости о состоянии Бессарабской области и Измаильского градоначальства в разрезе уездов за 1856 г., 179 арк.
7. Зеленчук В. С. Население Бессарабии и Поднестровья в XIX в. / Зеленчук В. С. – Кишинев : Штиинца, 1979. – 287 с.
8. Poștarencu D. Contribuții istoria modernă a Basarabiei (parte II) / Dinu Poștarencu. – S. n., 2009. – 136 p.
9. НАРМ, ф. 2, оп.1, спр. 5446. Годовой отчет о состоянии Бессарабской области за 1850 г., 14 січня 1850 р. – 21 жовтня 1852 р., 355 арк.
10. Скальковский А. А. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. Статистический очерк / Аполлон Александрович Скальковский. – Одесса: Типография Т. Неймана и Ко., 1848. – 156 с.
11. Защук А. И. Этнография и статистика Бессарабской области / Александр Иосифович Защук // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1863. – Т. V. – С. 491-594.
12. НАРМ, ф. 2, оп. 1, спр. 3265. О собрании статистических сведений о Бессарабии за 1840 р., 225 арк.
13. Кеппен П. Девятая ревизия: исследование о числе жителей в Российской империи в 1851 г. / Пётр Кеппен. – СПб : типография Имперской Академии наук, 1857. – 298 с.
14. НАРМ, ф. 2, оп. 1, спр. 4047. Переписка с Аккерманской, Бендерской и Кишиневской городскими думами о переселении молочан из Бессарабии в Закавказье, 29 вересня – 17 жовтня 1843 рр., 190 арк.
15. Кузьміна С. Б. Трансформації етносоціальної структури населення Бессарабії (перша половина XIX ст.) : дис. ... кандидата іст. наук : 07.00.02 / Сніжана Борисівна Кузьміна. – Чернівці, 2015. – 348 с.
16. Корнилович С. И. Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой или Буджака / С. И. Корнилович. – Аккерман : типография И. М. Гринштейна, 1899. – 528 с.
17. НАРМ, ф. 2, оп.1, спр. 4399. Сведения о числе лютеран и реформаторов, проживающих в Бессарабии, 19 січня 1844 р. – 1 лютого 1844 р., 30 арк.
18. Дизендорф В. Ф. Немцы России: населенные пункты и места поселения / Дизендорф В. Ф. – М. : «ЭРН», 2006. – 472 с.
19. НАРМ, ф. 2, оп. 1, спр. 1484. Статистические сведения по уездам Бессарабской области за 1830 г. червень 1830 р. – 14 травня 1834 р., 242 арк.
20. Nistor I. Istoria Basarabiei / I. Nistor. – București : Humanitas, 1991 – 351 p.

21.КУІА, ф. 755, оп. 1, спр. 63. Статистические сведения о состоянии войска и его отдельных станиц за 1844 г., 27 липня 1844 р. – 23 січня 1845 р., 238 арк.

Майданевич С. Б. Динамика численности этнических групп Бессарабии в первой половине XIX в.

Статья посвящена обзору изменений количественных характеристик основных этнических групп Бессарабии, которые произошли в первой половине XIX в. Особое внимание уделяется анализу их процентного представительства как в целом крае, так и в его отдельных районах. Доказано, что именно в этот промежуток времени этнический состав бессарабского населения претерпел значительные трансформации.

Ключевые слова: Бессарабия, этнические группы, численность.

Maydanevich S.B. Changes in the number of ethnic groups of Bessarabia in the First Half of the 19th Century.

The article is devoted to the overview of changes in the quantitative characteristics of the main ethnic groups of Bessarabia which took place in the first half of the 19th century. Special attention is paid to the analysis of their percentage representation in the whole region and its individual districts. Evidence shows that in this period the ethnic composition of the Bessarabian population has undergone a significant transformation.

УДК 94: [336.74:316.343:63-051-058.12 (477.74)]

СТАН КРЕДИТНО-БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ В БЕССАРАБІЇ

(друга половина XIX – початок XX ст.)

О.І.Михайлов

*аспірант кафедри української і всесвітньої історії та культури,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

У статті проаналізовано функціонування кредитних та банківських установ у Бессарабській губернії. Висвітлюються стратегічні напрямки діяльності цих фінансових організацій. Особливу увагу приділяється представництву нобілітету в числі робочого персоналу цих установ. Встановлено, що дворянство було представлено в більшості банківських та кредитних організацій регіону; визначено посередництво губернських органів влади у розбудові кредиту.

Ключові слова: *дворянство, Бессарабська губернія, фінанси, кредит, нобілітет, банківська установа.*

Друга половина XIX – початок XX ст. у Бессарабській губернії характеризувалися процесами розбудови та розвитку кредитно-банківської системи: активно засновувалися фінансові товариства, в Кишиневі та повітових містах утворювалися філії, відділення й комісіонерства великих банків Російської імперії. Все це вимагало від місцевих органів влади та фінансової еліти пристосування до нових форм і завдань кредиту. Велике значення для реалізації цього питання мала діяльність аристократії регіону. Участь дворянства в роботі губернської та повітової адміністрації, підготовці кваліфікованого штату фінансових працівників може бути проаналізована та використана в умовах нашого часу.

Сучасні дослідники, як правило, питання участі дворянства в діяльності фінансово-кредитних установ регіону розглядають у комплексі з іншими аспектами історії нобілітету. Серед авторів потрібно назвати Д.Е.Шемякова [7], Л.Ф.Циганенко [6] та ін. Однак до сьогодні ми не маємо комплексної роботи, яка б висвітлювала місце та роль дворянства Бессарабії в діяльності фінансово-кредитних установ регіону.

У статті досліджені питання представництва дворянства Бессарабської губернії у складі фінансових установ регіону; напрямки підтримки нобілітету з боку держави у створенні нових форм кредиту для подолання засилля лихварства.

Поміщики та буржуазія Бессарабії дуже часто були власниками цінних паперів. На 1 січня 1914 р. в кредитних установах губернії знаходилося державних і гарантованих урядом паперів на суму 16,6 млн. крб. У 1914-1915 рр. було здано на зберігання до Кишинівського відділу Держбанку цінних паперів на суму 30,2 млн. крб. Дворяни отримувала солідні прибутки. Тільки Кишинівський відділ Держбанку виплатив по купонах за 1906-1915 рр. 12,9 млн. крб. [7, 68].

Слід зазначити, що серед дворянства Російської імперії накопичення капіталів за рахунок лихварства було досить поширеним явищем. Дворяни виступали і в ролі кредиторів-позикодавців, і позичальників, які мали сплачувати відсотки. За даними, що надає сучасна дослідниця Л.Ф.Циганенко в монографії «Дворянство Півдня України», в 1831 р. відомий в Бессарабії дворянин Манук-Бей опинився в боржниках у аристократа Меліктурова, заборгувавши йому 140 тис. руб., а в 1846 р. магнат Кассо позичив землевласнику Панаїоту 19 тис. руб. [6, 284]. Серед лихварських боржників було чимало селян Бессарабії.

Для подолання цього тіньового кредитного сектору царський уряд став на шлях активного створення профільних фінансових установ. Так, Бессарабська губернська земська управа в листі до Акерманської повітової земської управи 24 лютого 1892 р. повідомляла: «Губернські земські збори постановою від 12 січня 1897 р. уповноважили губернську управу клопотати перед урядом про дозвіл земствам відкривати сільські банки та інші установи дрібного сільського кредиту...» [4, арк. 410]

З появою офіційних установ дрібного кредиту полегшувалося вирішення багатьох економічних питань, бо лихварі стягували відсотки приблизно в десять разів більші, ніж кредитні товариства, що зумовило збільшення чисельності останніх. Станом на 1914 р. у Бессарабській губернії діяло 233 кредитних товариства, що в декілька разів перевищувало кількість інших установ дрібного кредиту в регіоні. Сума їх балансу дорівнювала 16,9 млн. руб. [7, 74].

Нові форми кредитних установ, які швидко розповсюджувались у Бессарабії, вимагали висококваліфікованих і компетентних кадрів для роботи в цих установах. Про організацію відповідної діяльності свідчить доповідна записка члена правління Акерманської земської каси дрібного кредиту Василя Васильовича Стефанова щодо діяльності курсів з дрібного кредиту в с. Сарата. З документу ми дізналися, що курси відвідували 28 слухачів, яких знайомили з основними поняттями та правилами роботи у сфері фінансово-кредитної справи, а саме: роз'яснювалися закони про дрібний кредит, статuti кредитних і позичково-ощадних товариств, правила обрахунку кредитних коштів цих товариств тощо. Значну увагу на курсах приділяли нормативним питанням, офіційним циркулярам влади. Заняття на курсах проводив інспектор дрібного кредиту Кишинівського відділення Держбанку С.І.Орлов [4, арк. 49-51]. Зрозуміло, що такі курси готували майбутніх працівників для сільських банків, ощадних кас, позичково-ощадних і кредитних товариств. Серед слухачів курсів значну частину становили або представники заможного селянства, або вихідці з дворян.

Царський уряд основну ставку в організації роботи фінансово-кредитних установ у державі робив на дворянство як найбільш освічений стан імперії. Фактично в більшості ланок навчального процесу (гімназії, університети) дворянство займало передові позиції, що відкривало перед його представниками широкі можливості в отриманні класних чинів і посад. Міністерство фінансів Російської імперії закликала саме дворянство до більш активної участі в кредитній та фінансовій справах держави. Тому, поряд з університетами та інститутами, уряд намагався залучити до навчання на відповідних курсах дворянську молодь.

23 березня 1900 р. Бессарабський предводитель дворянства М.М.Крупенський отримав з Міністерства фінансів листа, в якому повідомлялося про відкриття в Санкт-Петербурзі курсів рахівників, до навчання на яких запрошували бессарабських дворян. Головною метою курсів було сприяння торговій і фінансовій діяльності регіонального дворянства. Провідним лектором курсу був О.І.Кох – довірений представник торгового дому «Ад. Лесінг». Курси мали підготувати фінансових агентів, бухгалтерів, конторників та інших банківських працівників, які б вільно могли скласти звітну документацію, вести облік, уміти прораховувати фінансові ризики.

Це оголошення М.М.Крупенський надіслав усім повітовим предводителям дворянства для розповсюдження інформації серед місцевого нобілітету. За додатковою довідкою торгового дому «Ад. Лесінг», усі охочі навчатися мали заповнити заяву курсанта трьома мовами: німецькою, англійською та французькою [5, арк. 45]. На жаль, відшукати інформацію, чи скористалися місцеві аристократи цією пропозицією, нам поки що не вдалося.

Представники місцевого дворянства, разом з представниками купецтва, займали керівні посади в правліннях банків, опікувалися частиною кредитних установ. Так, в Кишинівському міському громадському банку директором був почесний громадянин,

купець першої гільдії Віктор Пантелейович Синадино (мав дворянське коріння); посаду заступника обіймав колезький асесор Василь Феодосійович Кучков (він же завідував касою); кандидатами на посади заступників були: статський радник Іван Федорович Кемриць та відставний ротмістр Михайло Федорович Качулков. Бухгалтером у цій установі працювала дворянка Марія Олександрівна Червенводиали, а помічником бухгалтера – колезький асесор Федір Мануїлович Другаков [1, 62].

Аналогічне представництво дворян спостерігаємо в губернській скарбниці: головним скарбником був статський радник Іван Францович Осовський, його помічником – колезький асесор Георгій Костянтинович Ілков. Окрім цього, дворяни в цій установі працювали касирами: надвірний радник Олександр Павлович Терлецький та колезький асесор Матвій Казимирович Мизвич; бухгалтерами: надвірний радник Федір Федорович Войницький та інші. Така тенденція була характерна й для повітових філій цієї установи. Так, 8 казначейств, що були розташовані в Кишиневі, Бендерах, Бельцях, Сороках, Оргеєві, Хотині, Акермані, Ізмаїлі зі значною кількістю ощадних кас, тримали у своїх руках ключові позиції практично по всіх банківських операціях і відігравали центральну роль на місцевому грошовому ринку. І цілком вже передбачувано, що більшість посад у цих установах належало представникам дворянської верстви. Станом на 1911 р. в Ізмаїлі діяло відділення Держбанку на чолі з колезьким радником Андрієм Володимировичем Гиржевим. Відділення відало прийомом, зберіганням грошових зборів і доходів, а також видачею грошових позик, сприяло відкриттю ощадних кас [2, 333].

Таким чином, зосередження керівних службових посад у державних банках та їх філіях в руках представників дворянського стану було поширеним явищем другої половини XIX – початку XX ст.

Найбільшого розгалуження мережа кредитних установ у Бессарабії набула напередодні Першої світової війни. Кредитні установи обслуговували комерційні потреби торгово-промислової буржуазії, поміщиків, городян, селян краю. У порівнянні з 1900 р., у 1913 р. мережа кредитних установ в регіоні зросла майже в 4 рази. Таке суттєве збільшення було здійснено за рахунок установ дрібного кредиту, особливо кредитних товариств. Кількість кредитних товариств протягом 1905-1913 рр. збільшилась у 77 разів, а позичко-ощадних товариств у 5 разів [7, 172].

Варто зупинитися на питанні оподаткування землі та іпотечного кредиту. Слід зауважити, що і в цій сфері держава активно сприяла поміщикам (на відміну від селян), намагаючись усіляко їх підтримати. Недоплати по фіскальних і страхових виплатах були хронічним явищем для бідного селянства. З десятини землі селянам доводилося сплачувати податків більше, ніж поміщикам. У 1897 р. селяни виплатили державних, земських і мирських податків у розмірі 2,8 руб. з десятини, а поміщики лише по 40 коп. [4, арк. 227]. Боржниками ставали не лише представники населення, а й місцеві управи, які були вимушені брати позики у відділеннях комерційних банків.

В архівних матеріалах Ізмаїльської міської управи представлена інформація, яка розкриває діяльність відділення Російського банку для зовнішньої торгівлі та його участь у проблемах міста. Так, у протоколі засідання Ізмаїльської комунальної ради під головуванням Ф.Д.Тулъчіанова 1 лютого 1916 р. говориться, що для боротьби з дорожнечею та реалізації усіх продовольчих справ потрібна була позика у розмірі 143 тис. крб. Передбачалося, що позика буде отримана в Ізмаїльському товаристві взаємного кредиту, проте голова товариства І.Р.Фетов оголосив про недостатність коштів для реалізації потрібної позики. Тоді аналогічний запит був направлений до відділення Російського банку для зовнішньої торгівлі, який через центральне правління банку в Петербурзі надав 143 тис. крб. за умови сплати 7% річних [3, арк. 2-3]. Такі факти свідчать про допомогу управам і земствам, яку часто надавали комісіонерства й відділення банків задля зміцнення авторитету і впливу на території своєї дислокації.

Таким чином, велике значення для впровадження нових форм кредиту мала підготовка фінансового штату банківських установ і персоналу дрібних кредитних товариств. Для досягнення цієї мети в Бессарабській губернії була організована робота спеціальних курсів, де викладалися основи рахування та фінансів, дворян запрошували на навчання до столиць. За посередництва місцевого дворянства в регіоні розпочали роботу різноманітні установи дрібного кредиту, чисельність яких постійно зростала. Дворянство поступово займало ключові позиції в управлінському сегменті кредитно-банківських установ Бессарабської губернії.

1. Адрес-календарь Бессарабской губернии на 1875 г. – Кишинёв : Губернская типография, 1885. – 228 с.
2. Адрес-календарь Бессарабской губернии на 1911 г. / [под. ред. Б.А. Топиро]. – Кишинёв : Губернская типография, 1911. – 545 с.
3. Комунальна установа «Ізмаїльський архів». – Ф. 2. Измаильская городская управа – Оп. 1. – Спр. 684. Переписка с Бессарабским губернатором, Русским для внешней торговли банком о предоставлении займа на продовольственные нужды города в 1916 г., 40 арк.
4. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі КУІА), ф. 47. Аккерманская уездная земская управа, оп. 1, спр. 10. Переписка с Бессарабской губернской земской управой об открытии в сёлах уезда ссудо-сберегательных товариществ и их состоянии в 1875-1905 гг., 418 арк.
5. КУІА, ф. 770. Аккерманский уездный предводитель дворянства, оп. 1, спр. 8. Циркуляры Бессарабской губернии в 1899-1990 гг., 52 арк.
6. Циганенко Л. Ф. Дворянство Півдня України (др. пол. XVIII – 1917 рр.) / Лілія Федорівна Циганенко. – Ізмаїл : СМІЛ, 2009. – 384 с.
7. Шемяков Д. Е. Очерки экономической истории Бессарабии эпохи империализма / Дмитрий Егорович Шемяков. – Кишинев : Штиинца, 1980. – 252 с.

Михайлов А. И. Состояние кредитно-банковской системы в Бессарабии (вторая половина XIX – начало XX вв.).

В статье проанализировано функционирование кредитных и банковских учреждений в Бессарабской губернии. Освещаются стратегические направления деятельности этих финансовых организаций. Особое внимание уделяется представительству нобилитета в числе рабочего персонала этих учреждений. Установлено, что дворянство было представлено в большинстве банковских и кредитных организаций региона, определены посредничество губернских органов власти в развитии кредита.

Ключевые слова: дворянство, Бессарабская губерния, финансы, нобилитет, кредит, банковское учреждение.

Mikhailov A. I. The status of credit and bank system in Bessarabia (the second half of XIX – early XX centuries).

The article analyzes the functioning of credit and banking institutions in the province of Bessarabia. It highlights the strategic direction of these financial institutions. Special attention is paid to the representation of nobility among the working staff of these institutions. It is found that nobility was represented in most banks and credit organizations of the region, the mediation of provincial authorities in building credit is determined.

Key words: aristocracy, Bessarabian province, finance, credit, nobility, banking institution.

УДК 271.2(477+498)«1941-1945»

**ПЕРШІ ЗАХОДИ РУМУНСЬКОЇ
ПРАВОСЛАВНОЇ МІСІЇ В «ТРАНСНІСТРІЇ» (1941-1942 рр.)**

М.І.Михайлуца

*доктор історичних наук, професор,
Одеський національний морський університет*

У статті аналізуються заходи Румунської православної місії на українських окупованих землях між Дністром і Південним Бугом («Трансністрія») з вересня 1941 р. по листопад 1942 р. Розглядається місіонерська діяльність представників Кишинівської архієпископії в регіоні, яка була спрямована на відновлення православного життя в краї.

Ключові слова: Трансністрія, православ'я, релігійна місія, військові священики.

Окупувавши українські землі між Дністром і Південним Бугом, першочерговим завданням у релігійній царині румуни вважали відродження християнської віри та відновлення церковного життя, створення умов для функціонування Румунської православної місії (далі – РПМ, Місія), інспектування парафій у провінціях «Трансністрії» тощо. Реалізація такого плану відбувалась у визначених екзархатом румунської церкви напрямках – налагодження діяльності тимчасових місіонерських груп із Трансільванії, Буковини та Бессарабії, створення та укорінення стабільних постійних місіонерських осередків із прибульців-місіонерів. Не остання роль відводилася наверненню на службу румунській владі православних священнослужителів із місцевого кліру, який за радянських порядків був відлучений від служіння Церкві.

Вже з другої половини вересня 1941 р. до «Трансністрії» відрядили групу трансільванських місіонерів на чолі з митрополитом Миколаєм (Загорським), священників із Хушистської єпархії на чолі з єпископом Григорієм та кліриків Кишинівської архієпископії під керівництвом досвідченого місіонера Федора Рудієва. У жовтні Хушистською єпископією направлено ще одну групу, яка складалася з 16 місіонерів, а 20 грудня до «Трансністрії» прибули 55 місіонерів з Кишинівської архієпископії [15, 23]. Їм доручалося протягом місяця «поселяти в душах віруючих радість від свята Різдва Христового». Місіонерами проводилися релігійні служби серед народу, читалися проповіді, проводилися масові хрещення людей, роздавалася духовна література та хрестики. Кульмінаційним моментом у діяльності цих місіонерських груп було освячення храмів, що відроджувалися й відкривалися за сприяння румунів. Вже на кінець грудня 1941 р. в межах губернаторства було освячено 32 старі церкви, відновлювалися й зруйновані храми [15, 23]. Однак місіонери проводили свою культурно-релігійну роботу переважно серед молдавського населення, яке самими румунами сприймалося як етнічно споріднене румунському етносу, і мало опікувалися проблемами парафіян-українців.

Підводячи підсумки діяльності Румунської православної місії в «Трансністрії» за 1941 рік, митрофорний архімандрит Юлій (Скрібан) підкреслював, що основна ставка у відродженні православного життя в цьому регіоні робилася саме на роботу місіонерів, які переселилися на постійне проживання й укорінилися тут, у місцевих парафіях. З'їзд благочинних «Трансністрії», що відбувся під головуванням архімандрита, ухвалив рішення «про залучення до роботи православної місії найбільш досвідчених представників духовенства зі Старого Королівства, особливо з Бессарабії, які володіють російською мовою та знають місцеві звичаї» [12]. На той час із «Țară» (з Держави)

приїхали до губернаторства 63 священики, 1 диякон та 2 кантори [15, 25]. У межах повітів організацією церковної справи займалися 14 протоієреїв (в Одесі та в кожному повіті – по одному). Переважна більшість представників православного кліру (виняток становили лише 16 священиків, з яких 14 були повітовими протоієреями), що прибули до «Трансністрії», утримувалася лише за рахунок прибутку від єпитрахильної діяльності (благодать, яка дозволяє тільки священику здійснювати таїнства й отримувати пожертви від парафіян) та не отримувала державної платні. Саме відсутність фінансової підтримки місіонерів з боку уряду І.Антонеску керівництво Місії вважало основною причиною проблем, пов'язаних із повільним розповсюдженням румунського впливу в провінції і формалізацією цього процесу з боку самих же релігійних чиновників.

Чи не найпершу місіонерську функцію у просуванні й укоріненні православ'я румунського зразка на теренах між Південним Бугом і Дністром відігравали військові священики. Задовго до прибуття місіонерських груп військові капелани здійснювали обряди хрещення, шлюбні вінчання молодих, поховання померлих переважно серед сільського населення та мешканців зайнятих румунськими військами невеликих міст. Так, улітку 1942 р., в Голтському повіті, в парафії с. Акмечетні, в церкві Іоанна Богослова румунськими військовими священиками було похрещено 6 осіб [6, 25]. В Очакові, в листопаді 1942 р., військовим і місцевим духовенством було проведено моління на місці масових убивств християн за часів сталінської репресивної диктатури [10]. Вперше з 1935 р. в трьох церквах Ананьєва, які було повторно відкрито одразу ж після приходу румунів і німців, здійснювалися масові релігійні треби. Особливо багатолюдними й чисельними у перші тижні після вступу окупаційних військ у місто були хрещення і вінчання [4, 160-164]. Однак саме через чисельні бажання дотримуватися давніх традицій, а також з інших причин, наприклад, відсутність необхідної кількості священицьких кадрів, обладнання, бланків метричних та інших документів сплеск популярності релігії серед людей не одразу був підкріплений документально. З часом румунські органи влади та церковні функціонери налагодили реєстрацію громадянських актів. Здебільшого це спостерігалось у великих містах, переважно в Одесі. Навіть напередодні звільнення території радянськими військами у березні 1944 року в місті проводилося перепідтвердження чисельних фактів хрещення дітей ще у довоєнні роки. Після належно проведеної перевірки (збирали докази свідків) видавалися офіційні документи про дійсний обряд хрещення у православ'ї тощо. Свідокство (або випис) видавалося на гарному поліграфічному матеріалі та передбачало фіксацію в ньому прізвищ свідків, які присягалися за достовірність поданої ними інформації, дати народження і дати та місця (в якій церкві) хрещення дитини. Як водиться, місцем хрещення за радянських років була одна-єдина церква в Одесі на 2-му Християнському кладовищі. Кілька цікавих і показових документів з цього приводу наводить відомий одеський колекціонер проф. М.Пойзнер в історичній збірці фотодокументів про Одесу 1941–1944 років [13, 250; 264; 280].

Ще однією нагальною проблемою Місії, особливо коли священиків-прибульців не вистачало, стало навернення місцевого православного духовенства на підтримку румунського режиму. Значна частина цієї категорії духовенства зверталася із заявами про надання їм права служити Церкві. Вже в перші місяці після окупації отримали священицькі місця в с. Ганське Ананьївського повіту о. Анатолій (Драгомирецький) [3, 9 зв.], у с. Стрюкове Березівського району о. Іоан (Боев) [1, 3–4], о. Георгій (Гончаров) в Ананієві [2, 7].

Типовим, наприклад, є рапорт священика О.Маркова на ім'я благочинного Голтського повіту: «Маю за честь повідомити Ваше Преосвященство про своє бажання розпочати пастирську діяльність у селі Кримка. Община ж, як видно, також бажає мене, бо прислала своїх представників і просить мене переїхати до них на парафію. Виходячи з цього, я найпокірніше прошу Вас, отче протоієрею, призначити мене в с. Кримку

настоятелем Св. Різдва-Богородицької церкви, а також надіслати письмове клопотання його Високопреосвященству митрополиту Трансністрії Віссаріону» [7, 33].

У фонді церковних організацій протоієрея Голтського повіту [7; 8; 9] подібних заяв лише за період з квітня 1942 р. до березня 1943 р. нараховуємо 24, що свідчить про бажання десятків колишніх представників духовенства повернутися до пастирської діяльності та активізувати релігійне життя цього регіону.

Повернення колишніх священнослужителів до своїх рідних парафій спостерігалось в українських повітах «Трансністрії» особливо активно. За даними Місії, на березень 1942 р. нараховувалося понад 150 пастирів, хоча документально змогли підтвердити своє право на духовну діяльність лише 19 священників, 3 диякони та 8 канторів [15, 25; 14, 115]. Більшості ж претендентів на поновлення в сані Місія відмовила. Причини відмови були різні: похилий вік, відсутність духовної освіти, недовіра до деяких священників, висвячених за часів більшовицького режиму тощо. Однак десятки кліриків не змогли отримати парафії не через відсутність освіти чи браку досвіду церковної служби, а передусім, через відсутність документальних доказів своєї попередньої діяльності на духовній ниві. Під час репресій 30-х років (арештів, тюремних допитів, мордувань, засуджень до таборів та заслань) документи остаточно втрачалися за стінами управлінь НКВС та в сейфах слідчих. Підтверджує сказане автобіографія священника Голтського кафедрального собору о. Василя (Шабарова), яку він особисто подав на розгляд Місії [8, 35–36]. У ній, зокрема, зазначалося: «У 1926 р. Галицьким районним відділом НКВС я був заарештований і 8 місяців утримувався у вологій одиночній камері, а потім був засуджений до 5 років концтаборів на о. Соловки. З 1931 р. був засланий на поселення до Східного Сибіру і звільнився лише в 1936 році. Документи мої як про освіту, так і про висвячення у диякони та священники відібрані під час арешту 9 травня 1926 р.

Про те, що я не самозванець, а дійсно священник, можуть підтвердити архієпископи Серафим, Іларіон, єпископи Григорій, Іоанн, Антоній Маріупольський, які були зі мною на Соловках. Незалежно від того, я клянуся перед Богом, Євангелієм та Пресвятою Богородицею, що я дійсний священник і хочу служити господу Богу і Церкві» [11, 147].

Утворена в Одесі спеціальна комісія, надаючи або відмовляючи претендентам у праві церковного служіння, використовувалася Місією задля фільтрації місцевого кліру, який був дуже строкатим за своєю національною приналежністю та церковною юрисдикцією. Відсутність відповідних статистичних даних ускладнює точні кількісні характеристики конфесійної карти, однак обриси загальної картини в українських повітах «Трансністрії» відтворити можна. Найбільш чисельною (за визначенням румунів) була група прихильників «Живої Церкви», яка підтримувалася радянською владою з метою розкольницької діяльності та перетягування на бік «живістів» священників-«тихонівців». З часом, і ті, й інші потрапили під репресивний удар ДПУ-НКВС і були піддані гонінням. Прихильники «Живої церкви», пройшовши через каяття та епитимію (суворий піст і молитви), як і «тихонівці» переважно й отримували з рук румунів підтвердження священницького сану й направлялися Місією до сільських приходів.

Неоднозначним було ставлення РПМ до священників виразно українського спрямування – представників Української автокефальної православної церкви (УАПЦ). Представники з ієрархії митрополита В.Липківського разом з іншими «віровідступниками» підпадали під жорсткий тиск як з боку парафіяльних священників інших конфесій, так і з боку румунської церковної адміністрації Місії. Збільшення кількості парафій українських автокефалістів та їхнього впливу на населення обурювало прихильників румунізації і проявлялося в доносах, скаргах і листах до повітових релігійних чиновників. Прикладом міжконфесійної боротьби є лист протоієрея Кіндрата Мощенка на ім'я благочинного Голтського повіту о. Іоанна від 11 липня 1942 року [9, 16]. Серед іншого, в ньому висловлюється застереження стосовно

організації священниками М.Климентієвим та П.Величком приходів УАПЦ в селах Секретарка, Ольвіополь та інших. У таких випадках розгляд справ «липківців» перебував виключно в компетенції Священного Синоду Румунської православної церкви. До того ж і спецслужби окупаційної влади здійснювали контроль над морально-релігійним станом населення «Трансністрії» і вдавалися до запобіжних заходів проти розповсюдження українського іредентизму та незалежності («independența Ucrainei», «manifesta sentimentul lor național») у будь-кому вигляді. Так, серед документів та агентурної інформації, яка надходила до Ямпільського жандармського легіону протягом 1941–1943 рр., знаходимо підтвердження сказаного стосовно українських священників згаданого повіту Іонікія Брицького, Івана Волощука, Василя Корнійка [5, 1, 23, 141, 156, 174, 207, 209].

Така зблідла конфесійна палітра в «Трансністрії» була наслідком комплексного політичного курсу Бухаресту, який прагнув до абсолютної уніфікації в усіх сферах суспільної життєдіяльності й зокрема в релігійній царині як в межах усього губернаторства, так і відповідно до цілковитого унормування з «Тарґа».

У першому кварталі 1942 р. значно активізувалася діяльність Місії. Церковні чиновники на місцях провели інспекції та обстеження майже кожної парафії та церковної громади. Усі процеси, що відбувалися в повітах, населених переважно українцями, знайшли аналіз у звіті архімандрита Антіма (Ніки) [15, 50-61]. Румунська церковна адміністрація зазначала, що українське населення в Балтському, Березівському, Голтському, Могилівському, Тульчинському та Ямпільському повітах з релігійної точки зору можна поділити на кілька категорій: перша – ревні прибічники дійсної віри, люди похилого віку; друга – байдужі, які не цікавляться релігією зовсім і, нарешті, треті – вороги релігії, безбожники, атеїсти та посібники комуністів... Незважаючи на те, що молодь дуже далека від проблем віри, все ж переважна більшість українців тяжіє до релігії.

Попри свідчення румунських релігійних чиновників, що українці дуже релігійні та побожні і з повагою ставляться до Церкви, все ж їх тенденційність та українофобія рельєфно проступають в реальних кроках влади, особливо, коли йдеться про забезпечення українських парафій кадрами духовенства. Незважаючи на те, що в березні 1942 р. кількість церковнослужителів у приходах збільшилась до 285 [15, 30, 48], більшість повітів, особливо українських, залишалася без духовних поводитирів. А якщо взяти до уваги той факт, що із 607 парафій, які існували в «Трансністрії», лише 62 були населені румунами (молдаванами), 98 були змішаними і 477 населяли українці, росіяни та болгари [14, 117], то спостерігаємо різку кадрову священницьку диспропорцію не на користь слов'янського населення.

Отже, християнізація румунами окупованих територій, названих «Трансністрією», на перших порах здійснювалася направленими в українські землі тимчасовими місіонерами з Буковини, Бессарабії та Румунії, згодом – штатними прибульцями й відібраними з місцевих кліриків, відданих справі відродження православ'я та евангелізації населення, атеїзованого більшовицьким режимом.

1. Архів Одесько-Ізмаїльської єпархії (далі – АОІЄ). – Спр. 435 [Покровська церква с. Стрюкове, Ісаївського округу. 23 арк.
2. АОІЄ. – Спр. 752. [Протоіерей Гончаров Георгій Федорович. – 65 арк.
3. АОІЄ. – Спр. 899. [Священник Драгомирецький Анатолій Феофанович]. – 10 арк.
4. Dallin A. Odessa, 1941–1944: A case staid of soviet territory under foreign rule [Електронний ресурс] / A. Dallin. – Center for Romanian Stadies, 1998. – Режим доступу до книги : ntr://www.Odessitclub.org/en/archives/dallin/ chapter_4.ntml#church.
5. Державний архів Вінницької області. – Ф. Р-2988, оп. 3, спр. 75. – 230 арк.
6. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО). – Ф. Р-2704, оп. 1, спр. 1 (б.с.).

7. ДАМО. – Ф.Р-2704, оп. 1, спр. 3 (б.с.).
8. ДАМО. – Ф.Р-2704, оп. 1, спр. 4 (б.с.).
9. ДАМО. – Ф.Р-2704, оп. 1, спр. 7 (б.с.).
10. Молва. – 1942. – 2 декабря.
11. Михайлуца М. І. Релігійна політика румунської окупаційної влади в Південній Бессарабії і Трансністрії (кінець 1930–1944 рр.) : [Монографія]. – Одеса : «Optimum», 2006. – 237.
12. Одесса. – 1942. – 12 мая.
13. Пойзнер М. Б. Окупація. Одеса : 1941–1944 рр. [док. Та матер. Із зібр. Михайла Пойзнера]. – Одеса : Друк, 2004. – 376 с.
14. Solovei R. Activitatea Guvernamentului Transnistriei on domeniul social-economic și cultural: 19 aug. 1941–29 ian. 1944 / R. Solovei. – Iași, 2004. – 238 p.
15. Transnistria Creștină [Revista Misiunea Ortodoxă Română în Transnistria (Журнал Румунської православної місії в Трансністрії)]. – (București). – An. I (1942). – № 1 (ianuarie–martie). – 67 p.

Михайлуца Н. И. Первые мероприятия Румынской православной миссии в «Транснистрии» (1941-1942 гг.).

В статье анализируются мероприятия Румынской православной миссии на украинских оккупированных землях между Днестром и Южным Бугом («Транснистрия») с сентября 1941 г. по ноябрь 1942 г. Рассматривается миссионерская деятельность представителей Кишиневской архиепископии в регионе, которая была направлена на возобновление православной жизни в крае.

Ключевые слова: Транснистрия, православие, религиозная миссия, военные священники.

Mihaylutsa N. I. The first events of the Romanian Orthodox mission in «Transnistria» (1941-1942).

The article analyzes the activities of the Romanian Orthodox mission in the Ukrainian occupied lands between the Dniester and Southern Bug («Transnistria») from September, 1941 to November, 1942. The author considers the missionary activity of representatives of the Archdiocese of Chisinau in the region, which was aimed at the resumption of Orthodox life in the province.

Key words: Transnistria, orthodox, religions mission, military priests.

УДК 94«1914-1918»

**ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОСТІ БЕССАРАБІЇ
В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

О.О.Постернак

*кандидат історичних наук,**Приватна організація «Загальноосвітній навчальний заклад**“Російсько-українська гуманітарна гімназія”»*

У статті аналізуються особливості стану промисловості Бессарабської губернії під час Першої світової війни. Автором на основі архівних джерел розглянуто кількість промислових підприємств регіону напередодні та в роки війни. Особливу увагу приділено тим галузям виробництва, котрі отримали розвиток у зв'язку з військовими замовленнями (борошномельна, лісозаготівельна, шкіряна, тютюнова).

Ключові слова: *Бессарабська губернія, промисловість, Перша світова війна, фабрично-заводська інспекція, підприємство.*

У військових конфліктах ХХ ст. провідну роль у протистоянні держав відігравав стан розвитку промисловості. Від цього залежав ступінь забезпечення військ зброєю, спорядженням та іншим необхідним майном. Ступінь важливості «промислового фактору» можна прослідити ще під час Першої світової війни. Зокрема, Російська імперія через помилкове передвоєнне планування відчувала значні труднощі в постачанні армії та внутрішніх районів країни предметами першої необхідності. В таких умовах напружувалися зусилля всіх промислових підприємств країни, навіть у регіонах, що вважалися аграрними. До останніх відносилася Бессарабська губернія.

Напередодні Першої світової війни більшість підприємств Бессарабії були мануфактурами, які не підпорядковувалися фабрично-заводській інспекції. Таких у 1914 р. було 240. На них працювало 722 робітника [1, арк. 9]. Вони займалися переважно переробкою сільськогосподарської сировини та задоволенням потреб місцевого населення (млини, олійниці, цегельні заводи). При цьому підприємств, що підпорядковувалися фабричній інспекції та вважалися справжніми промисловими об'єктами, на цей час на території губернії налічувалося 129, на них працювало 3 166 робітників [1, арк. 13].

Початок війни практично не відбився на розвитку бессарабської промисловості. Певні зміни розпочались у 1915 р., коли в Російській імперії почали створюватися військово-промислові комітети. З цього моменту в Бессарабській губернії розвиток і зростання виробництва були помітні лише в галузях, продукція яких була необхідна для забезпечення потреб армії та флоту [2, арк. 1-58].

Через відтік кваліфікованої робочої сили до армії закривалися промислові підприємства й кустарні майстерні. З великими перебоями працювала в Кишиневі міська електростанція і трамвайний парк. У квітні 1915 р. з Кишинева повідомляли, що у зв'язку з відсутністю кам'яного вугілля й коксу всі парові млини, заводи та ковальські майстерні припинили роботу. В серпні 1915 р. Кишинівська міська дума відзначала: «Всі миловарні заводи змушені призупинити виробництво мила через відсутність сировини». З Акермана тоді ж повідомляли про припинення роботи млинів [3, 625]. Улітку 1916 р. на запит від губернської влади, чи потрібна додаткова робоча сила для підприємств м. Болград Ізмаїльського повіту у вигляді військовополонених, міський голова відповів, що

населення складається з ремісників, торговців і хліборобів, фабрик і заводів у місті немає, тому додаткової допомоги місто не потребує [4, арк. 149].

Кількість діючих підприємств, підпорядкованих фабрично-заводській інспекції в Бессарабії, за 1914-1916 рр. скоротилася зі 129 до 83, тобто на 35 %, а чисельність робітників на них – із 3 тис. до 1,8 тис. чол., тобто на 40 % [1, арк. 5-12], [3, арк. 180-184].

Разом з тим у Бессарабії в роки Першої світової війни отримало певний розвиток і поступово витісняло працю дрібних ремісників машинне виробництво. Механічні двигуни знайшли широке застосування в борошномельній, спиртогорілчаній, пивоварній та деревообробній промисловості.

Станом на 1917 р. у губернії було 26 шкіряних заводів (із них фабрично-заводській інспекції підпорядковувалося 2, хоча з числа «ремісничих» підприємств шкіряної промисловості 2 налічували по 20 робітників, 2 – по 10, 3 – по 5-10 робітників), 17 миловарних заводів (від 8 до 18 робітників), але жоден з них не був підпорядкований фабрично-заводській інспекції. В губернії діяло 37 суконних фабрик, 60 цегельних і 22 черепичних заводи, 100 хлібопекарень, 50 кондитерських і дві консервні фабрики, 21 вапняна піч і 30 механічних майстерень (більшість із них не були підпорядковані фабрично-заводській інспекції та зараховувалися до ремісничих підприємств) [6, 19].

Через скорочення вивозу зерна закордон і збільшення попиту на борошно для потреб фронту в Бессарабській губернії створилися сприятливі умови для розвитку борошномельної справи – головної галузі промисловості краю. Вирішальну роль у ній відігравали великі автоматичні та парові млини. Під час війни їх продуктивність різко зросла. У 1916 р. на 147 парових млинах другого – п'ятого розрядів перероблялося 16 млн. пудів пшениці та жита, в тому числі на 22 млинах – 9 млн. пудів, або 56 % усієї продукції [7, 603].

Постачання великих партій взуття, амуніції для військового відомства, масовий забій худоби у зв'язку з державними закупівлями для потреб армії, скорочення підвозу готових шкір з центральних губерній Росії внаслідок транспортної розрухи створили сприятливі умови для розвитку в Бессарабії шкіряної промисловості. Певне уявлення про концентрацію сировини та виробництва в шкіряній промисловості дають матеріали Всеросійського перепису. У десяти заводчиків і п'яти організацій (Бессарабське земство, Всеросійський земський союз і три забійних пункти) у вересні 1917 р. було нараховано понад 30 тис. шкір – відповідно 14 091 і 16 260. Під час війни виникло фабричне виробництво взуття. Влітку 1917 р. 15 підприємців об'єдналися в союз власників-шевців і відкрили в Кишиневі фабрику «Скала», на якій працювало понад 100 робітників. Того ж року Київське товариство механічного виробництва взуття побудувало фабрику «Глорія». Всього в місті у вересні 1917 р. діяло 48 шкіряних підприємств, у тому числі чотири взуттєві фабрики. Продуктивність трьох із них («Глорія», «Скала», «Прима») становила 120 000 пар взуття на рік на суму 3 млн. руб.

Після запровадження у країні монополії на шкіряну промисловість у травні 1917 р. в Кишиневі було створено шкіряний комітет, який регулював виробництво і реалізацію продукції та стягував двохвідсотковий податок. Сума цього податку за сім місяців згаданого року склала 200 000 руб. Це означає, що обіг підприємців цієї галузі промисловості за друге півріччя 1917 р. дорівнював 10 млн. руб. [6, 24].

Іншою важливою галуззю народного господарства в регіоні була лісозаготівельна промисловість. Різде збільшення її виробництва пояснювалося зростанням попиту на лісоматеріали у зв'язку з будівництвом нових транспортних ліній, оборонних споруд і зміною паливного балансу краю. В довоєнні роки Бессарабія щорічно отримувала до 3,4 млн. пудів кам'яного вугілля та коксу [8, 35]. Тепер головним видом палива для міст і промисловості стали дрова. Основна частина лісових масивів перебувала в руках поміщиків і монастирів. Із 247 тис. десятин лісу регіону їм належало близько 192 тис. Через це в лісозаготівлі під час війни простежується монополізація торгівлі. Через високу

потребу в деревині здійснювалося хижацьке винищення лісів. Часто вирубувалися лісосіки на 10-20 років вперед [9].

Обставини воєнного часу та безпосередня близькість театру військових дій призвели до великого скупчення військ у губернії. Це супроводжувалося посиленням попиту на предмети першої необхідності, зокрема, на тютюнові вироби. Якщо в 1914 р. в губернії закрилася єдина тютюнова фабрика, то протягом 1915-1917 рр. в Кишиневі, Оргеєві, Резині та Хотині їх відкрилося сім. Найбільшою була кишинівська фабрика «Бессарабія» (акціонерне підприємство в 1917 р. налічувало 93 робітника) і оргеєвське товариство тютюнової фабрики «Лучаферул», утворене в 1916 р. Воно поширювало свою діяльність на всі повіти Бессарабії. Але масштаби тютюнового виробництва були порівняно невеликими, а основна маса тютюну, як і раніше, вивозилася в Петроград, Москву, Фінляндію [6, 25].

У збуті тютюну вирішальну роль відігравали оптові підприємства. У січні 1916 р. в Бессарабській губернії налічувався 41 оптовий склад. Провідну позицію посідало Петроградське торгово-експортне товариство. Воно мало відділення і склади в Ізбештах, Машкеуці, Резині, велику кількість робітників і службовців, інвентарю й обладнання на суму понад 2 млн. руб [6, 25]. Товариство не лише скуповувало тютюн у дрібних плантаторів, але й мало власні тютюнові плантації в Ізбештах і Резині [10, 27].

Великі поміщики та підприємці Бессарабії були тісно пов'язані з торгово-промисловою буржуазією Петрограда, Москви, Одеси, тоді як середня й особливо дрібна буржуазія перебувала в повній залежності від місцевого та загальноросійського великого фінансово-торгового капіталу. Всього в Бессарабії у 1917 р. було 56 відділень великих банків, страхових товариств, промислових і торговельних підприємств [11]. Вони відігравали вирішальну роль в економічному житті краю та розпоряджалися його ресурсами.

Після перемоги Лютневої революції підприємці створили в Бессарабії союзи для посилення своїх позицій і отримання максимально високих прибутків. У Кишиневі були створені союзи м'ясних промисловців, торговців мануфактурою, власників хлібопекарень і друкарської справи. Пізніше тут виникла рада акціонерних банків і біржовий комітет. У Бендерах були створені союзи власників садів та виробництва вина, землевласників та орендарів, торговців шкіряними товарами. В 1917 р. доходи торгово-промислового підприємництва Бессарабської губернії склали 15 млн. руб. і збільшилися на 43 % у порівнянні з 1916 р. [12, 32].

Отже, напередодні Першої світової війни промисловість у Бессарабії була слабозвинутаю та переважно мала кустарний характер. Після створення військово-промислових комітетів у 1915 р. розвиток і зростання виробництва були помітні лише в галузях, продукція яких була необхідна для забезпечення потреб армії та флоту (борошномельна, тютюнова, шкіряна), а інші занепадали. В роки війни машинне виробництво поступово витісняло працю дрібних ремісників. Більшість підприємств була зосереджена в руках крупних поміщиків і буржуазії, пов'язаних з торгово-промисловими колами Петрограда, Москви й Одеси.

1. Центральний державний історичний архів України (далі ЦДІАУ), ф. 575, оп. 1, спр. 75. – 32 арк.
2. ЦДІАУ, ф. 575, оп. 1, спр. 762. – 58 арк.
3. История Молдавии / Под ред.: А.Д. Удальцова (отв. ред.) и Л.В. Черепнина. – Кишинев : Шкоала Советикэ, 1951. – Т. 1: От древнейших времен до Великой Октябрьской социалистической революции. – 1951. – 654 с.
4. Комунальна установа «Ізмаїльський архів», ф. 292, оп. 1, спр. 219. – 233 арк.
5. ЦДІАУ, ф. 575, оп. 1. Спр. 73. – 401 арк.

6. Шемяков Д. Е. Очерки экономической истории Бессарабии эпохи империализма. / Д. Е. Шемяков. – Кишинев : Штиинца, 1980. – 254 с.
7. История Молдавской ССР / Редкол.: Л.В. Черепнин (отв. ред.) и др. – Кишинев : Катря Молдовеняскэ, 1965. – Т. 1: С древнейших времен до Великой Октябрьской социалистической революции. – 1965. – 876 с.
8. Труды Центрального Статистического Управления. – М. : Издание ЦСУ Союза ССР, 1922. – Т.7. – Вып. 2. Статистический сборник за 1913-1917 гг., 1922. – 308 с.
9. Бессарабская жизнь. – 1917, 17 августа. – № 199.
10. Борьба за власть советов в Молдавии (март 1917 – март 1918): Сборник документов и материалов / Сост.: Н.В. Березняков и др. – Кишинев : Госиздат Молдавии, 1957. – 364 с.
11. Сфатул цэрий. – 1918, 11 апреля. – № 80.
12. Революционное движение в 1917 году и установление Советской власти в Молдавии / С. Я. Афтенюк и др.; под. ред.: И.И. Минца, Я.С. Гросула. – Кишинев : Катря Молдовеняскэ, 1964. – 632 с.

Постернак О. А. Особенности развития промышленности Бессарабии в годы Первой мировой войны.

В статье анализируются особенности состояния промышленности Бессарабской губернии во время Первой мировой войны. Автором на основе архивных источников рассмотрено количество промышленных предприятий региона накануне и в годы войны. Особое внимание уделено тем отраслям производства, которые получили развитие в связи с военными заказами (мукомольная, лесозаготовительная, кожаная, табачная).

Ключевые слова: Бессарабская губерния, промышленность, Первая мировая война, фабрично-заводская инспекция, предприятие.

Posternak O. O. Peculiarities of industrial development of Bessarabia during World War I.

The article is devoted to the peculiarities of the development of industry in the province of Bessarabia during World War I. The author studied the number of industrial enterprises in the region before and during the war. Special attention is given to those branches of production that have been developed due to military orders (flour, lumber, leather, tobacco).

Key words: Bessarabia, industry, First World War, factory inspection company, enterprise.

УДК 316.356.2

СОВРЕМЕННАЯ СЕМЬЯ В КОНТЕКСТЕ ЦИВИЛИЗАЦИОННЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ

Л.И.Саввина

*кандидат философских наук, профессор,
филиал Приднестровского государственного университета
им. Т.Г.Шевченко (г. Рыбница, Республика Молдова)*

А.В.Бондаренко

*студентка II курса направления «Педагогическое образование»,
филиал Приднестровского государственного университета
им. Т.Г.Шевченко (г. Рыбница, Республика Молдова)*

А.Г.Леонтьева

*студентка II курса направления «Педагогическое образование»,
филиал Приднестровского государственного университета
им. Т.Г.Шевченко (г. Рыбница, Республика Молдова)*

В статье анализируются формы и типы семьи и брака, проведен социологический опрос студентов II курса Филиала ПГУ им. Т.Г.Шевченко по вопросу их отношения к браку, факторов и проблем, влияющих на современную семью и брак.

Ключевые слова: *глобализация, семья, брак, социальный институт, студенчество, формы брака, семейные ценности.*

«Единобрачие было великим историческим прогрессом, но вместе с тем оно открывает ... ту продолжающуюся до сих пор эпоху, когда всякий прогресс в то же время означает и относительный регресс, когда благосостояние и развитие одних осуществляется ценой страданий и подавления других. Единобрачие – это та клеточка цивилизационного общества, по которой мы уже можем изучать природу вполне развивавшихся внутри последнего противоположностей и противоречий» [7, 68–69].

Семья как социальный институт, является базовой цивилизационной ценностью современного человечества. По решению Генеральной Ассамблеи ООН 2016 год объявлен годом Семьи. Брак и семья относятся к числу таких явлений, интерес к которым всегда был устойчивым и массовым. Семья представляет собой сложное и многогранное явление. Будучи одной из наиболее значимых ценностей общества, она выполняет социальные, политические, духовно-нравственные, культурные, исторические, психологические функции. Семья – важнейший институт, обеспечивающий развитие общества, его стабильность и целостность. Именно семья осуществляет культурную преемственность и воплощает коллективный опыт, традиции многих поколений в обществе.

Для современного общества вопрос изучения и сохранения семьи, как социального института, ее развитие имеет первостепенное значение, причины этого в том, что от состояния семейных отношений в значительной мере зависит воспроизводство населения. Активная роль семьи не ограничивается лишь областью общественного бытия, а продолжается в других сферах общественной жизни. Как первичная форма общности людей, семья непосредственно сочетает в себе индивидуальное и коллективное начала. Семейные отношения и брак всегда являлись важным этапом в жизни людей. Каждый человек, так или иначе, стремится завести семью. Современные процессы

глобализации серьезно повлияли на формы и типы семьи, вызвав противоречивые процессы в эволюции семьи и брачных отношений.

Целью данного исследования является анализ факторов, обуславливающих отношение студенческой молодежи к семье и браку.

Для того, чтобы выявить и проанализировать факторы, влияющие на отношение студенческой молодежи к семье и браку, мы составили анкету (приложение 1) и провели в марте 2016 года социологический опрос среди студентов 1-го, 2-го и 3-го курсов (выборочно) Филиала ПГУ им. Т. Г. Шевченко в г. Рыбница по направлениям подготовки «Педагогическое образование», «Менеджмент организации».

Целью исследования являлось выявление отношения современной молодежи (студентства) к семье и браку. Для этого сначала было проанализировано количество респондентов по полу и возрасту (рис. 1).

Рис. 1. Количество респондентов и возрастной состав респондентов, участвовавших в опросе

Таким образом, в опросе приняло участие 50 человек, из них 13 парней и 37 девушек. Основная часть возрастных категорий составила от 18 до 21 года (40 чел.).

Исследователи В.Зацепин, В.Цимбалюк выделяют различные формы и виды семьи: «Как следствие перемен появляются разнообразные формы семьи, различные виды брака. Не все приемлемы для нас, но они существуют и поэтому интересны. Незарегистрированный брак – довольно распространенная форма семьи во всех странах. Особенно популярен он у тех, кому 25 – 35 лет. В Европе и США более половины всех семей живут, не зарегистрировав свои отношения» [1]. По результатам анкетирования нами были получены следующие выводы (рис. 2).

Рис. 2. Гражданские отношения как форма брака

В ходе опроса оказалось, что для 22 опрошенных «гражданский» брак не является формой брака, но при этом отношение к данному браку положительно. Из диаграммы (рис. 2) мы видим, что к гражданскому браку 30 респондентов относятся положительно.

В «гостевом» браке дружат домами очень многие европейские мужья и жены. Они живут отдельно друг от друга даже в зарегистрированном браке. В одной лишь

Великобритании таких отдельно живущих супругов два миллиона. Также существует *неполная семья*. Семья из мамы и ребенка – самое обычное явление во многих странах. Женщины стали более самостоятельными и не нуждаются в материальной поддержке мужчины» [6]. В Приднестровской Молдавской республике также, к сожалению, преобладают неполные семьи. Наш опрос показал, что 12 человек воспитывались в неполных семьях.

Можно назвать другие типы семьи. Например, есть *«ограниченная временем»* семья. В такой семье брак заключается на определенное время, по истечению которого он считается автоматически расторгнутым. Бывшие супруги подводят итоги и обоюдно принимают решение – расстаться навсегда или продолжить отношения. В *прерывающемся браке* супруги живут вместе, но оставляют для себя возможность разъехаться на любой оговариваемый срок. В данном случае разъезд является нормой, а не трагедией для супругов. В *открытой семье* супруги в той или иной степени по обоюдному согласию, допускают увлечения и связи вне семьи. Формы открытой семьи могут быть разные в зависимости от степени открытости между супругами».

В Приднестровской Молдавской республике такой вид семьи не столь распространен, ведь по результатам опроса, можно сделать вывод, что только для трех респондентов это приемлемо. *«Шведская семья»* – это семья, в которой живут несколько мужчин и несколько женщин. Трудно сказать, сколько в наши дни таких семей – официальная статистика не ведется, а групповые браки не регистрируют ни в одной стране мира» [6]. Отношение респондентов к данному виду семьи можно увидеть на диаграмме (рис. 3).

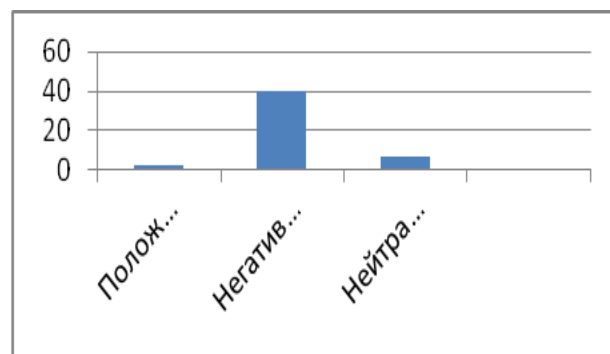

Рис.3. Отношение респондентов к шведской семье (кол. чел.)

Анализ показал, что 40 респондентов относятся к такой семье негативно, 3 человека – положительно и 7 – нейтрально. Таким образом, можно сделать вывод, что к такому виду семьи респонденты относятся негативно.

Одним из типов семейных отношений есть *«мусульманская семья»*. «Как известно, по Корану мужчине разрешается иметь одновременно четырех жен, но он обязан распределить между ними свое внимание поровну» [6]. Среди опрошенных только 3 человека положительно отнеслись к такому виду семьи. В *«традиционной семье»* брак оформляется гражданскими или церковными узам. Эта форма брака защищает права детей, но одновременно содержит много запретов для супругов. Можно предположить сложность такой формы семьи, поскольку неизвестно насколько вторая половина готова.

Анализ результатов опроса показал, что для большинства опрошенных респондентов предпочтительней официальный брак (рис. 4).

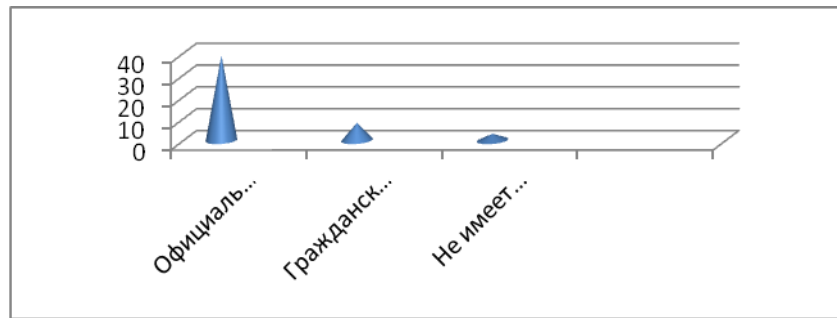

Рис. 4. Сравнительный анализ форм брака

Для 8 наших респондентов предпочтительней гражданский брак, для 3 респондентов вовсе не имеет значения, какой по форме брак заключать, а для 39 опрошенных предпочтительным является официальный брак.

Нами был сделан вывод, что для большинства опрошенных гражданский брак является подготовкой к официальному браку. Несомненно, гражданский брак выгоден, если пара не обременена детьми, оба зарабатывают и в состоянии участвовать в совместных тратах на равных началах. Оптимальный возраст для гражданского брака, по мнению наших респондентов, от 21 до 25 лет.

«Семья – это группа людей, объединенная брачными или родственными отношениями на основе взаимной любви, чувства родства, единства духовных интересов и стремлений, нравственной ответственности ее членов друг за друга, их взаимной помощи и поддержки. Брак основывается на добровольном согласии женщины и мужчины; супруги полностью равноправны в семейных отношениях», – так обозначено в хрестоматии по этике семейной жизни И.Гребенникова и Л.Коваленко [2, 32]. Знание супругами своих прав и обязанностей – неперемное условие нормального существования и развития семьи. Не случайно закон обязывает органы ЗАГСа разъяснять вступающим в брак их права и обязанности как будущих супругов и родителей.

Вопросы воспитания ребенка по «Семейному кодексу ПМР» должны осуществляться одинаково мужем и женой. Этот правовой принцип поддерживают и респонденты нашего опроса: 49 респондентов считают, что воспитание ребенка должно осуществляться одинаково мужем и женой и только для 1 опрошенного наилучшим видится воспитание ребенка мужем.

Немаловажным для форм семейной жизни является заключение брачного договора как соглашения лиц, вступающих в брак, или соглашение супругов, определяющее имущественные права и обязанности супругов в браке и (или) в случае его расторжения. Брачный договор можно отменить или изменить, он может быть заключен как до государственной регистрации заключения брака, так и в любое время в период брака.

Супруги вправе определить в брачном договоре свои права и обязанности по взаимному содержанию, способы участия в доходах друг друга, порядок несения каждым из них семейных расходов, определить имущество, которое будет передано каждому из супругов в случае расторжения брака. Односторонний отказ от исполнения брачного договора не допускается. Все опрошенные нами (50 респондентов) считают, что нет необходимости заключать брачный контракт.

Важным комплексом психологических условий, способствующих или препятствующих сплочению семьи, является психологический климат. Он неразрывно связан с идейно-нравственными ценностями семьи, является показателем качества межличностных отношений членов семьи. И.Гребенников выделяет два типа психологического климата семьи: благоприятный и неблагоприятный.

В семье с *благоприятным* психологическим климатом каждый её член относится к остальным с любовью, уважением и доверием, к родителям – еще и с почитанием, уважением и доверием, к более слабому – с готовностью помочь в любую минуту.

Неблагоприятный психологический климат семьи ведет к депрессиям, ссорам, психической напряженности, дефициту в положительных эмоциях. Если члены семьи не стремятся изменить такое положение к лучшему, то само существование семьи становится проблематичным» [1, 23].

Заинтересовавшись этим вопросом, мы определили, что большинство людей хотят создавать крепкую и полноценную семью, поэтому для них измена является поводом для развода. Таким образом, из 50 опрошенных – 48 относятся к разводу отрицательно, следовательно, можно сделать вывод, что современная молодежь стремится сохранить основную ценность общества – семью. Для большинства опрошенных оптимальный возраст для регистрации брака является 21–25 лет. Таким образом, современная молодежь готова повышать авторитет и значение брака и семьи.

Так как брачные отношения являются основой семьи и поэтому имеют социальную значимость, общество заинтересовано в контроле над ними и, поскольку они отвечают его требованиям, в их сохранении и защите. Важно отметить, что на сегодняшний день ценность брака сохранила свое значение. В чем мы и убедились, проведя анализ ответов на вопрос «Что для Вас означает регистрация брака?», по результатам которого мы определили, что это показатель серьезности отношений, ведь 45 человек именно так и ответили на этот вопрос.

Проводя анализ, мы обратили внимание на факторы, которые являются важными для регистрации отношений (рис. 5).

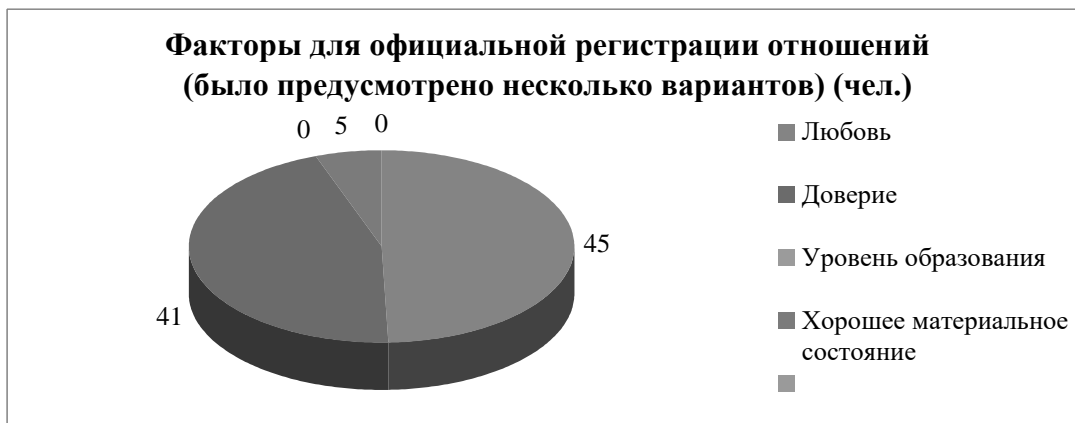

Рис. 5. Факторы, влияющие на выбор официальной регистрации брака

Положительным, на наш взгляд, является тот факт, что среди опрошенных студентов нашего филиала стремятся вступить в брак на основе любви (45 чел.), доверия (41 чел.), и только 5 чел. – на основе хорошего материального положения.

Таким образом, нами были сделаны следующие выводы:

- отношение современного общества к гражданскому браку (т.е. к совместному проживанию и интимным отношениям до регистрации официального брака) положительно, но если считать этот брак формой подготовки к официальному браку;
- все опрошенные стремятся создать полную семью, в которой воспитание ребенка будет осуществляться как мужем, так и женой;
- в основе создания семьи и ее официальной регистрации, т.е. правового оформления, по мнению большинства респондентов, должны быть любовь и доверия;
- отношение к нетрадиционным сексуальным ориентациям и однополым бракам не находят поддержки среди респондентов, что позволяет сделать важный вывод о том, что традиционная семья является цивилизационной ценностью приднестровской молодежи.

Данные социологического исследования по указанной проблематике могут быть применены в организации проведения молодежной политики в нашем филиале; в организации и проведении круглых столов и научных семинаров по проблемам

современной семьи; в организации лекций и семинарских занятий по проблемам сохранения культурных ценностей славянской культуры (дисциплины «Культурология», «Социология», «Мировая культура и религия», «Философия» и др.)

Выяснение ценностных ориентаций и приоритетов студенческой молодежи Приднестровья к браку и семейным отношениям поможет высшей школе и государству формировать государственную политику в области культуры семьи и брака.

1. Гребенников И. В. Основы семейной жизни / И. В. Гребенников. – М., 1991. – 156 с.
2. Гребенников И. В. Хрестоматия по этике и психологии семейной жизни / И. В. Гребенников, Л. В. Ковинько. – М., 1986. – 208 с.
3. Зацепин В. Мы и наша семья / В. Зацепин, В. Цимбалюк. – М., 1994. – 60 с.
4. Любимова О. Г. Права и обязанности в «гражданском» браке / О. Г. Любимова // Домашняя энциклопедия. – 2015. – № 2. – 42 с.
5. Садыкова Р. К. Брачный договор / Р. К. Садыкова [Электронный ресурс] // 1000 советов. – Режим доступа: nedvicon.ru/kvartira/pokupka/soglasie-supruga.html.
6. Электронный ресурс. – Режим доступа: **Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.**

Саввіна Л. І., Бондаренко А. В., Леонт'єва А. Г. Сучасна сім'я в контексті цивілізаційних трансформацій.

У статті аналізуються форми й типи сім'ї та шлюбу, проведено соціологічне опитування студентів II курсу Філіалу Придністровського державного університету ім. Т.Г.Шевченка щодо їх ставлення до шлюбу, факторів і проблем, які впливають на сучасну сім'ю та шлюб.

Ключові слова: глобалізація, сім'я, шлюб, соціальний інститут, студентство, форми шлюбу, сімейні цінності.

Savvina L. I., Bondarenko A. V., Leont'yeva A. G. Modern Family in the context of civilization transformations.

Forms and types of the family and marriage are analyzed in the article, the sociological survey of the second-year students of Pridnestrovian State University after T.G.Shevchenko about the question of their attitude to marriage, factors and problems influencing the modern family and marriage is carried on.

Key words: globalization, family, marriage, social institute, students, marriage forms, family values.

УДК 94(470+571)«1900/1906»

УЧАСТЬ ЗЕМСЬКИХ ДІЯЧІВ В УРЯДОВІЙ АГРАРНІЙ ПОЛІТИЦІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

З.В.Священко

*доктор історичних наук, професор,**Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини*

У статті проаналізовано участь земських діячів в урядовій аграрній політиці Російської імперії на початку ХХ ст., зроблено спробу з'ясувати ступінь усвідомлення земствами шляхів розв'язання аграрної проблеми. Автор робить висновок, що земці пропонували якісно змінити державну аграрну політику стосовно станової окремішності селян, невідчужуваності наділів та недоторканності общини.

Ключові слова: аграрне питання, земства, землекористування, селянська община, Російська імперія.

Найбільш гострим питанням, що стояло перед російським суспільством і державою на початку ХХ ст., було аграрне питання. Від того, який шлях буде обраний для його вирішення, залежала вся подальша доля країни. Всі верстви населення були зацікавлені в його якнайшвидшому вирішенні. Саме тому аграрне питання перебувало у фокусі постійної уваги урядових кіл. Про це говорить створення урядом різних надзвичайних комісій, які б вивчили стан справ на селі. Внесок у постановку та вирішення аграрної проблеми початку ХХ ст. робили і земства, в діяльності яких простежуються елементи громадянського суспільства.

Зазначена проблема має досить широку історіографію. Вивчення її розпочалося в дореволюційний час. Значний фактичний і статистичний матеріал зібрано в узагальнюючих працях, написаних до ювілею земств [1; 2]. Вони показані як органи місцевого самоврядування, спроможні вирішувати доленосні питання. Свій погляд на земський рух виклав М. Драгоманов [3]. С. Вітте проаналізував перспективи співіснування урядових установ та органів місцевого самоврядування [4]. У радянські часи, незважаючи на панування певних ідеологічних схем, деякі дослідники у своїх роботах звертали увагу на діяльність цих органів в цілому. До розкриття порушеної нами теми побіжно зверталися російські історики В. Леонтович [5], С. Сидельников [6], М. Симонова [7] та інші дослідники. В сучасній українській історіографії земська проблематика відноситься до популярних. Досить близькою до теми нашого дослідження є праця В. Лук'яненко [8], в якій розглянуто постановку аграрної проблеми земствами України на початку ХХ ст. Однак означена нами проблема ще не дістала достатньо повного висвітлення, а тому стала предметом нашого аналізу.

Мета даного дослідження – проаналізувати участь земських діячів в урядовій аграрній політиці Російської імперії на початку ХХ ст. та з'ясувати ступінь усвідомлення земствами шляхів вирішення аграрних питань.

Земські діячі не могли брати безпосередньої участі у розв'язанні проблем державної ваги, але вони використовували будь-яку можливість, щоб заявити про своє бачення цих проблем. Прикладом цього може бути активна участь земських діячів в урядових комісіях та проектах, діяльність яких була спрямована на вирішення аграрного питання.

На особливу увагу з-поміж матеріалів, напрацьованих представниками земств, в яких відображено їх погляди на сільське господарство, заслуговує так звана «Записка», яка у жовтні 1903 р. надійшла до «Комісії Центру». «Комісія Центру» – це державна

комісія (1901 – 1904 рр.), до складу якої входили чиновники різних відомств. Вона займалася вивченням змін добробуту селянства центральних губерній Російської імперії, що відбулися упродовж 1861 – 1900 років порівняно з добробутом селян інших губерній Європейської частини країни.

Обговоренню «Записки» було приурочено сім засідань комісії, текст документу та матеріали щодо його розгляду були оприлюднені. Для нас, урахувавши тему дослідження, неабиякий інтерес становить та частина документу, в якій висвітлено модель удосконалення аграрного сектору економіки Російської імперії.

Земці виступили за доцільність не обмежуватися вирішенням вузьких економічних завдань, спрямованих на покращення матеріального добробуту селян лише 18 губерній, а мислити глобально, у масштабах країни. Вони пропонували виявити корінні причини кризи сільського господарства імперії. Щоб досягти такого результату, зауважували автори «Записки», потрібно мати дані не тільки про матеріальне становище селянства. Необхідно урахувувати правовий, соціальний та культурний аспекти селянського буття [9, арк. 162].

Діячі земств вважали, що за сорок років після ліквідації кріпосного права селянське господарство зазнало відчутних зрушень, як і у цілому економіка Російської імперії. З натурального, під впливом загальних тенденцій капіталізації країни, воно трансформувалося у грошове. До таких умов селянин, за земською термінологією «знаряддя праці державної економіки», пристосувався погано. Розмірковуючи у такому ключі, земці констатували, що «це знаряддя праці зіпсоване». Полагодження цього механізму земці вбачали у зміні «внутрішнього співвідношення між селянином і оточуючими його складними умовами праці», в «удосконаленні самого селянина як знаряддя праці у загальній економіці держави» [9, арк. 163].

Першість у проекті аграрної реформи, запропонованої «Запискою» відводилася заходам просвіти селян та трансформації їхнього правового статусу. Її автори вважали, що без зміни селянської свідомості під впливом освіти складно, а то і не можливо очікувати позитивних зрушень у селянському господарстві. «Тільки просвіта, розвиток особистості та її самодіяльності ... дають надію на краще майбутнє», – йшлося у документі [9, арк. 163]. Варто зауважити, що просвіта селян розумілася широко. Земці вважали за потрібне ліквідувати не тільки безграмотність селян, а і поширювати серед них сільськогосподарські знання, запроваджувати у селянське господарство досягнення агрономії.

Також необхідно було, на переконання земців, зрівняти права селян із правами інших соціальних верств Російської імперії. П'ятим пунктом записки відзначалося обмеження особистості селянина у цивільних, майнових та спеціально спадкових правах [9, арк. 164]. У зв'язку з цим пропонувалося усунути цю прогалину. У цьому земці були солідарні з С.Вітте, який також основний акцент у запланованих ним трансформаціях селянського господарства робив на змінах внутрішніх орієнтирів селянства. Можливо, саме цим і можна пояснити наполегливість Міністра фінансів, попри опір В.Плеве, у залученні представників земств до роботи «Комісії Центру».

Наступні положення «Записки» стосувалися заходів, спрямованих на покращення матеріального добробуту селян. Селянське малоземелля рекомендувалося ліквідувати шляхом забезпечення селянських дворів «трудою нормою». Остання розумілася як така, що сприяє задоволенню матеріальних потреб селянської родини. Земці висловили і конкретні механізми вирішення селянського малоземелля. Такими вони вважали:

- 1) створення Селянського банку;
- 2) переселення селян у малозаселені губернії;
- 3) сприяння розвитку орендних відносин [9, арк. 168].

Стосовно діяльності Селянського банку, вимагалася чітко дотримуватися статті 54 статуту 1895 р., якою заборонялася надмірна концентрація землі у руках заможних

селян. Останні не мали права купувати землі більше, ніж були спроможні її обробити силами селянської родини. Щодо переселення селян у малозаселені губернії, пропонувалося розробити таку систему фінансової державної підтримки, якою реально могли користуватися малозаможні селяни, переселяючись у малозаселені губернії, облаштовуючи там своє господарство. З приводу сприяння розвитку орендних відносин, казенні та надільні землі варто було, на переконання земських діячів, розбити на невеликі за розмірами ділянки (щоправда, не уточнювалося на які саме) для того, щоб їх могли орендувати як селянські общини, так і окремі господарі [9, арк. 169-170].

Земці не обійшли своєю увагою і питання селянської общини, общинного землеволодіння. У цій проблемі вони виокремили суто економічну складову. Політичний аспект вони до уваги не брали, вважаючи, що вони його виклали у попередніх розділах, в яких йшлося про потребу зрівняння правового статусу селян із іншими соціальними верствами імперії. Найбільший недолік общини діячі земств убачали у тому, що вона гальмує застосування селянами передових агротехнічних удосконалень, техніки тощо. Це не сприяло інтенсифікації як окремих селянських господарств, так і аграрного сектору економіки Російської імперії загалом.

Ураховуючи це, автори «Записки» магістральний напрямок аграрної реформи убачали у тому, щоб «перетворити общину у союз добровільний, а не примусовий». Механізм його реалізації полягав в усуненні перешкод для селян під час їхнього переходу від общинного до подвірного землекористування і навпаки [9, арк. 172]. Вони висловлювалися за підтримку ідеї заохочувати створення селянами хутірського чи відрубного господарства на правах «повної власності», а не колективної, общинної чи сімейної. Як стимулюючий засіб пропонувалося винагороджувати хуторян і відрубників за те, що вони залишали свої землі общині, виходячи з неї. Окрім того, земці не були проти того, щоб дозволити селянам продавати землі подвірного землеволодіння представникам різних станів [9, арк. 172].

Автори «Записки» свою позицію обґрунтовували тим, що для ефективності сільського господарства, насамперед його продуктивності, необхідно дотримуватися трьох основних умов:

- 1) переконаність селянина у тому, що ділянка землі, яку він обробляє, є його приватною власністю, невід'ємною частиною його самостійності;
- 2) невіддаленість земельних угідь від місця проживання селянина;
- 3) територіальна цілісність ділянки [10, 4].

Як відомо, саме ці умови були відсутні у селі Російської імперії в кінці XIX – на початку XX ст., що значно гальмувало капіталізацію аграрного сектора економіки. Про це цілком справедливо зауважували представники губернських земств. Вони, зокрема, писали: «У селянина-общинника немає власності на наділ, а лише тимчасове володіння від переділу до переділу, звідси недбалість до землі, примусова сівозміна» [10, 4].

Земські діячі гостро критикували і саму сільську громаду як спосіб самоорганізації, буття селян, засіб державного управління сільським миром. Водночас їхня критика не була брутальною. Автори «Записки» висловлювалися за те, щоб сільська громада була добровільною організацією, а не обов'язковою. До того ж перехід від однієї форми землеволодіння/землекористування мав відбуватися без будь-яких обмежень. Селянин, на їхню думку, мав право вільного виходу з сільської громади за умови, що він відмовлявся від громадського наділу [10, 4]. Таким чином, земцями добровільна громада розумілася як своєрідна природна, ідеальна модель сільського укладу життя за умов капіталізації. Сільська громада, на їхнє переконання, мала бути динамічним соціальним інститутом, який адекватно реагує на виклики того дня.

Отже, у «Записці» три кити державної аграрної політики: станова окремішність селян, невідчужуваність наділів та недоторканність общини, – земці пропонували не відредагувати, а якісно змінити, відповідно до соціально-економічних та суспільно-

політичних реальностей Російської імперії на початку ХХ ст. Її цінність полягає у тому, що фактично за три роки до початку Столипінської аграрної реформи регіональні земські діячі виклали її основні положення, сформулювавши, хоча і тезово, стратегію аграрного розвитку Росії у перше десятиліття ХХ ст. Водночас зміст цього документу беззаперечно підтверджує: Столипінська аграрна реформа – не кабінетний варіант інновацій, як про це писали опоненти прем'єр-міністра, згодом радянські історики, а історично зумовлений акт, необхідність якого давно стала зрозумілою для урядових кіл, широкої громадськості.

Попри наявність конструктивних положень, у «Записці» мали місце і окремі суперечності, упущення. Наприклад, земці виступали за рівне представництво у земстві всіх груп населення, а водночас шкодували стосовно того, що прадавні основи патріархального селянського побуту розпадалися на їхніх очах під впливом модернізації. У документі нічого не йшлося про інтенсифікацію сільського господарства. Ставилося питання лише модернізації общини та землеволодіння/землекористування на селі.

Активну участь діячі земств взяли і в роботі «Особливої наради з потреб сільськогосподарської промисловості», яка була створена 22 січня 1902 р. під головуванням міністра фінансів С.Вітте. На Особливу нараду покладалося напрацювати основні принципи нової аграрної політики. Важлива роль в роботі Особливої наради відводилася інформаційному забезпеченню. Враховуючи тогочасні інформаційні можливості, члени Особливої наради одногосно на черговому засіданні 2 лютого 1902 р. погодилися з тим, щоб до її діяльності залучити «місцевих людей». Зокрема, було прийнято рішення про створення структурного підрозділу особливої наради – місцевих комітетів. Серед учасників губернських та повітових комітетів діячі земств становили 23 % членів у губернських та 22 % у повітових комітетах [11, 65]. Варто зауважити, що члени місцевих комітетів здебільшого творчо підходили до запропонованої їм програми. Не завжди вони погоджувалися з нею, вносили свої пропозиції, розширювали її зміст тощо. Наприклад, члени Новоторжського повітового комітету Тверської губернії критично поставилися до запропонованої їм програми. Вони зауважили, що для виходу з кризи сільського господарства насамперед потрібно усунути культурні, правові, фінансові та економічні проблеми. Тому саме вони мають бути предметом пильної уваги комітету, а не ті, що запропонувала Особлива нарада. Подібною була позиція членів повітових комітетів Воронежської губернії [12, 25].

Водночас не варто перебільшувати творчий підхід у роботі місцевих комітетів. У Міністерстві внутрішніх справ було добре відомо, як до земств ставився цар, його найближче оточення. В очах двору земства уявлялися опозиційними установами. З цього у міністерстві внутрішніх справ вирішили вигідно для себе скористатися, пригальмувавши у такий спосіб діяльність місцевих комітетів, у яких, як ми вже зазначали, чисельним було представництво земців.

Попри ці та інші перешкоди, місцеві комітети виконали титанічну роботу, забезпечивши Особливу нараду здебільшого об'єктивною інформацією про проблеми у сільському господарстві. Їхня робота завершилася у 1903 р. виданням у цьому ж році 58 томів «Праць місцевих комітетів». Праці відіграли помітну роль у роботі Особливої наради. З одного боку, вони дозволили скласти цілісне уявлення про стан у сільському господарстві різних регіонів Російської імперії. З іншого – були своєрідною доказовою базою під час обговорення питань і прийняття відповідних рішень під час засідань Особливої наради.

Водночас ми не вважаємо за доцільне гіперболізувати роль і значення «Праць місцевих комітетів», їхній надмірний вплив на роботу Особливої наради. Питання не в тому, що ці матеріали неякісні чи складені непрофесійно. Як історичне джерело вони надзвичайно цінні. Проблема полягає в іншому – в політичній системі, яка існувала в Російській імперії на початку ХХ ст. Остання у силу своєї природної сутності не була налаштована на діалог із громадськістю, з широкими народними верствами. Більше того,

останні так само не могли цивілізовано, без застосування сили, впливати на рішення, що приймалися владою, взагалі бути почутими. Тому, попри всю цінність та інформативну насиченість, «Праці місцевих комітетів» об'єктивно ні на що вплинути не могли, оскільки громадська думка у тогочасній російській державі ігнорувалася.

Бачимо ми діячів земств і в роботі ще однієї структури – «Редакційної комісії Міністерства внутрішніх справ», на яку покладалося завдання з перегляду попереднього законодавства про селян відповідно до соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку країни. Щоб підготовлений Редакційною комісією документ не мав чисто відомчого характеру, В.Плеве на початку 1904 року розпорядився передати його для обговорення в губернські наради, створені з «найгідніших діячів, наділених громадською довірою». До них увійшли місцеві чиновники, земці та землевласники.

Відповідно до резолюції 8 січня 1904 р. указом імператора проголошувалося заснування губернських нарад для перегляду законодавства про селян. Губернські наради створювалися у тих губерніях, де існували земства, а також у Київській, Волинській, Подільській. До їхнього складу, відповідно до указу, входили: губернатор (голова), губернський очільник дворянства, начальники місцевих управлінь цивільного відомства, голова окружного суду, член губернського присутствія, голова губернської земської управи, представники дворянства та земства, земські начальники (не менше чотирьох). Також передбачалося залучення осіб, котрі, згідно з текстом документу, «своїм досвідом чи знаннями можуть сприяти вирішенню завдання, що стояло перед губернськими нарадами» [13].

Загалом по імперії було утворено, за неповними підрахунками, тридцять вісім губернських нарад у складі 2 252 осіб. В них було представлено 18,5 % земських діячів [14, 10].

Незважаючи на відсутність очікуваної властями одноголосності у діяльності губернських нарад, у цілому вони підтримали положення, викладені у змісті проекту нового Положення, розробленого Редакційною комісією Міністерства внутрішніх справ. Вони схвалили відокремлення сільських общин від земельних, збереження волосного суду, створення особливого цивільного кодексу для селян, збереження звичаєво-правових норм, розвиток сімейної власності на землю.

Підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що земські діячі брали активну участь в урядовій аграрній політиці Російської імперії на початку ХХ ст. Серед підходів земських діячів щодо вирішення аграрної проблеми переважали ті, що були засновані на принципах скасування станової окремішності селян і поширення на них загального цивільного законодавства та судочинства, включення до ринкового обігу землі та землекористування на засадах приватної власності без будь-яких общинних зв'язків. Але консервативно налаштовані правлячі кола дотримувалися діаметрально протилежних поглядів як на селянство, так і на аграрну політику в державі.

Політична система, яка існувала в Російській імперії на початку ХХ ст., у силу своєї природної сутності не була налаштована на діалог із громадськістю, з широкими народними верствами. Більше того, останні так само не могли цивілізовано, без застосування сили, впливати на рішення, що приймалися владою, взагалі бути почутими.

Досвід діяльності земств може бути корисним і на сучасному етапі трансформації економіки України. Проте, прямі аналогії, без врахування специфіки конкретних обставин, були б помилковими. Мова може йти лише про деякі риси, характер, способи взаємодії держави, місцевої влади з представниками аграрного бізнесу, які в свій час у прийнятних обставинах переломної епохи виявилися в тій чи іншій мірі ефективними, чи навпаки безрезультатними, однак, рівною мірою корисними для їх сучасного осмислення. З огляду на це вищеозначена проблема має подальші перспективи для дослідження.

1. Веселовский Б. Б. История земств за сорок лет: В 4 т. / Б. Б. Веселовский. – СПб. : Изд. О. Поповой, 1911.
2. Львов Г. Наше земство и 50 лет его работы. / Г. Львов, Т. Полнер. – М. : Задруга, 1914.
3. Драгоманов М. И. Земский либерализм в России / М. И. Драгоманов // Собр. Полит. Соч.: В 2 т. – Paris : Освобождение, 1906. – Т. 2.
4. Витте С. Ю. Самодержавие и земство / С. Ю. Витте. – Штудгарт : Заря, 1903.
5. Леонтович В. В. История либерализма в России 1762 – 1914 / В. В. Леонтович. – М. : Русский путь, Полиграфресурсы, 1995. – 550 с.
6. Сидельников С. М. Аграрная политика самодержавия в период империализма. / С. М. Сидельников. – М. : Издательство Московского университета, 1980. – 289 с.
7. Симонова М. С. Кризис аграрной политики царизма накануне первой российской революции. / М. С. Симонова. – М. : Наука, 1987. – 254 с.
8. Лук'яненко В. П. Постановка аграрної проблеми земствами України на початку ХХ ст. / В. П. Лук'яненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stattionline.org.ua/histori/66/10025-postanovka-agrarnoi-problemi-zemstvami-ukraini-na-pochatku-xx-st.html>
9. Російський державний історичний архів. – Ф. 1233. – Оп. 1. – Спр. 78. – 389 Арк.
10. Записка представителей земских учреждений в Комиссию о Центре // Народное хозяйство. – Кн. 6. – 1906. – 144 с.
11. Шидловський С. И. Общий обзор трудов местных комитетов / С. И. Шидловский. – СПб., 1905. – 239 с.
12. Милюков П. Н. Введение / П. Н. Милюков // Нужды деревни. – С-Пб., 1904. – Т.1. – С. 3-10.
13. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 3-е. – Т. 23. – СПб., 1906. – 1167 с. № 23860.
14. Протокол № 1. // Особое совещание о нуждах сельскохозяйственной промышленности: Протоколы по крестьянскому делу. – СПб., 1904. – 450 с.

Священко З. В. Участие земских деятелей в правительственной аграрной политике Российской империи в начале ХХ в.

В статье проанализировано участие земских деятелей в правительственной аграрной политике Российской империи в начале ХХ в., Сделана попытка выяснить степень осознания земствами путей решения аграрной проблемы. Автор делает вывод, что земцы предлагали качественно изменить государственную аграрную политику в отношении сословной обособленности крестьян, неотчуждаемости наделов и неприкосновенности общины.

Ключевые слова: аграрный вопрос, земства, землепользование, крестьянская община, Российская империя.

Sviashchenko Z.V. The Participation of Zemstvo Leaders in the Government Agrarian Policy of the Russian Empire at the Beginning of the 20th Century.

The article has analyzed the participation of Zemstvo leaders in the government agrarian policy of the Russian Empire at the beginning of the 20th century. The author has made an attempt to find out the degree of awareness of the agricultural problem solutions by Zemstvos. The author arrives at the conclusion that Zemstvo members proposed to introduce changes into the government agrarian policy in respect of the class isolation of the peasants, the inalienability of allotments and integrity of the community.

Key words: agrarian questions, Zemstvos, land use, peasant community, the Russian Empire.

УДК 613.2 : 711.455(477)«192/193»

ВПРОВАДЖЕННЯ ЛІКУВАЛЬНОГО ХАРЧУВАННЯ НА УКРАЇНСЬКИХ КУРОРТАХ (20-30-ті рр. ХХ ст.)

Л.П.Товкун

кандидат історичних наук, доцент,

*ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»*

Статтю присвячено питанням упровадження лікувального харчування на курортах України у 20-30-их рр. ХХ ст. Завдяки поступовому введенню в практику досягнень українських науковців із питань гігієни харчування та лікувального харчування курортних хворих і проведеним заходам, до 40-х років ХХ ст. на курортах України впроваджено лікувальне харчування. Для досягнення цієї мети в Україні підготовлено кадри дієтлікарів, дієтсестер і кваліфікованих кулінарів щодо питань лікувальної кулінарії.

Ця розвідка є складовою частиною відтворення єдиної картини розвитку гігієни харчування в Україні у зазначений період.

Ключові слова: *лікувальне харчування, вчені-гігієністи, курорти, Київський інститут харчування, III Всесоюзний курортний з'їзд.*

В Україні після воєнно-революційних катаклізмів і голоду 1921-1923 рр. постало питання щодо наукового вивчення ролі структури харчування взагалі, а також лікувального харчування зокрема, і його впливу на процеси життєдіяльності людини. Особливо актуальними були дослідження щодо впливу лікувального харчування на підвищення працездатності робітників, лікування та профілактику професійних захворювань і травм.

Дослідження внеску учених-гігієністів і дієтологів у розвиток лікувального харчування, створення спеціальних відділів, лабораторій при інститутах харчування чи санітарно-бактеріологічних інститутах, впровадження лікувального харчування на курортах України у 20-30-ті рр. ХХ ст. дозволить відтворити єдину картину розвитку гігієни харчування в Україні у зазначений період.

Окремі аспекти окресленої проблеми висвітлювались у працях радянських і сучасних науковців. Наприклад, у статтях Б.Л.Гордіна [2-3] і доробках О.О.Грандо [4,105-111] та Я.Ганіткевича, з-поміж інших питань розвитку гігієни в Україні, подано дані про гігієну харчування [1]. Відомості про стан лікувального харчування на курортах України за перше десятиріччя їх роботи знаходимо в статті В. Х. Оксюзова [5]. Таким чином, впровадження лікувального харчування на українських курортах у 20-30-ті рр. ХХ ст. не було предметом окремого дослідження.

Мета статті – на основі доступних джерел здійснити аналіз впровадження лікувального харчування на українських курортах у 20-30-ті рр. ХХ ст. і з'ясувати внесок вітчизняних учених-гігієністів і дієтологів.

Лікувальне харчування будується на основі даних із фізіології, біохімії та гігієни харчування, зокрема знань про роль окремих харчових речовин і продуктів, значенні збалансованості та режиму харчування. Робота щодо забезпечення лікувального харчування спирається на уявлення про причини, механізми і форми перебігу різних захворювань, про особливості травлення та обміну речовин у здорової і хворої людини. Особливе значення має знання лікувальних дієт, технології приготування дієтичних страв та організаційних питань дієтології [13].

У 20-их р. ХХ ст. дослідження питань лікувального харчування проводилися на відповідних теоретичних і клінічних кафедрах медичних і санітарно-бактеріологічних інститутів України і тільки згодом до цієї роботи приєдналися науково-дослідні інститути харчування.

В Україні науково-дослідну роботу щодо біохімії харчування та вивчення вітамінів почали О.В.Палладін і Л.А.Черкес. Це стало початком розвитку лікувального харчування в нашій країні. Так, професор О.В.Палладін у книзі «Основи живлення», а саме в останньому її перевиданні 1925 р. українською мовою зробив низку конкретних поправок і доповнень згідно з наявними на початку ХХ ст. уявленнями про фізіологію та біохімію харчування. В Одесі професор Л.А.Черкес у 1929 р. опублікував велику монографію «Вітаміни та авітамінози» [6].

Таким чином, за результатами досліджень зроблено перші кроки щодо з'ясування ролі вітамінів у харчуванні людини. Це було особливо актуальним у 20-ті роки минулого століття, коли внаслідок революції і громадянської війни харчування людей було вкрай обмеженим.

Під керівництвом професора Ф.Г.Яновського та його безпосередньою участю розроблено наукові основи лікувального харчування при нефритах [11]. Цьому питанню також присвячені роботи А.М.Зюкова та В.М.Михайлова. Дослідження М.Д.Стражеско про виразкову хворобу, про коліти, В.М.Іванова про періодичну діяльність порожнього шлунка поза травленням, праці з питань фізіології та патології печінки й інші дослідження збагатили теорію та практику лікувального харчування того часу.

Із 1937 р. під керівництвом М.М.Губергрица розпочав свою діяльність клініко-експериментальний відділ Київського інституту харчування. Цей відділ мав клініку на 60 ліжок, експериментальну кухню лікувального харчування, лабораторію біохімії та лабораторію синтезу лікувальних препаратів. У клінічній практиці зібрано значну кількість даних про можливість змінювати перебіг патологічних процесів, впливати на регуляторні механізми і реактивну здатність організму шляхом застосування різних харчових режимів [3].

Результати наукових досліджень та їх втілення у практику щодо харчування хворих все більше підкреслювали необхідність раціональної організації харчування та широкого застосування дієтотерапії на українських курортах.

У 1922 р. відбувся III Всесоюзний курортний з'їзд. На ньому виступив професор М.І.Певзнер із доповіддю «Про дієтичне лікування на курортах». За його словами «...лікувальне харчування – це обов'язковий метод комплексної терапії. Харчування хворого є тим самим основним фоном, на якому потрібно застосовувати інші терапевтичні фактори. Там, де відсутнє лікувальне харчування, відсутнє і раціональне лікування...» [13]. Враховуючи значні труднощі для впровадження на курортах лікувального харчування за принципом індивідуальної дієтотерапії, доповідач запропонував загальну схему дієтичного харчування (з восьми лікувальних дієт) окремих груп хворих за видом їх захворювань. Після цього з'їзду лікувальне харчування почало швидко впроваджуватись у практику українських курортів [1].

Отже, на українських курортах лікувальне харчування було визнане необхідним і обов'язковим фактором комплексного курортного лікування. Проте було багато недоліків, насамперед, – це недостатня дієтологічна грамотність курортних лікарів і дієтестер, а також відсутність підготовлених кулінарів із лікувального харчування.

У 1925 р. Одеське бальнеологічне товариство затвердило запропоновану Д.Б.Маршалковичем схему з семи дієт, розроблену відповідно до місцевих умов і контингенту хворих одеських курортів. У 1926 р. наукова рада лікарів Бердянського курорту схвалила схему з чотирьох дієт, запропоновану В.Х.Оксюзовим для організації харчування всіх категорій хворих, які лікувалися на українських грязьових курортах. Специфічні схеми дієт були розроблені й на інших курортах і в санаторіях. Проте всі ці

схеми дієт були недостатньо науково обґрунтовані та важкі для застосування їх на практиці [3, 570].

Лікувальні заклади вводили у практику дієти А.І.Яроцького та М.І.Певзнера при лікуванні певних захворювань. М.І.Ліфшиц у книзі «Дієтичні схеми» описав численні дієти для застосування їх в умовах диспансерного обслуговування. Все ширше здійснювалися дослідження щодо вивчення впливу різноманітного якісного харчування на функцію органів, тканин, систем організму [3].

Сирно-молочна дієта А.І.Яроцького виявилася неповноцінною за хімічним складом, тому призначалася на дуже короткий термін (1-2 дні). При дотриманні цієї дієти в раціоні різко обмежуються солі натрію, що призводить до сильного сечогінного ефекту [12].

Найбільшою популярністю на українських курортах користувалася схема дієт М.І.Певзнера. Це пов'язано з тим, що схема, яка спочатку складалася з 8 дієт, була розроблена з більшою методичністю, ніж інші схеми. Зокрема, вона забезпечувала індивідуальність лікувального харчування для людей із різними захворюваннями. Кожна дієта називається столом і має свій номер. Деякі дієти мають кілька варіантів, які позначають буквами в номері основної дієти. Особливу групу дієт складають нульові (або хірургічні) дієти, а також спеціальні розвантажувальні дієти. Із часом ця схема дієт уточнювалася на підставі найновіших даних тогочасної дієтотерапії та зауважень лікарів, які застосовували її у курортній практиці. Саме ця схема, вже з 15 дієт, у 1950 р. була затверджена Міністерством охорони здоров'я СРСР як обов'язкова для всіх лікувально-профілактичних закладів всієї країни.

Однак, за словами В.Х.Оксюзова, станом на 1928 р. серед хворих, які лікувалися на той час на українських «грязьових» курортах Одеси, Слав'янська, Бердянська та Голої Пристані, не менше ніж 80 % мали в тій чи іншій мірі виражені порушення обміну речовин, і отже, насамперед, мали потребу в раціонально організованому харчуванні. Проте курортні лікарі, призначаючи хворим грязьові та рапні ванни, електротерапевтичні та інші процедури, не приділяли ще потрібної уваги питанням харчування [5].

Цей факт пов'язаний із тим, що серед курортних лікарів того часу мало хто був обізнаний із дієтотерапією. Відчувалася велика нестача у кваліфікованих поварах із підготовкою їх у галузі раціональної та лікувальної кулінарії. Також неналежним чином було організоване продовольче постачання курортів того часу. Для підвищення знань курортних лікарів у галузі організації лікувального харчування і дієтотерапії, а також для підготовки дієтсестер і кулінарів почали організовуватися курси дієтологів при Центральній курортній клініці.

Все це сприяло збільшенню кількості санітарно-харчових лікарів і спеціалістів у галузі дієтичного харчування завдяки відкриттю у медичних інститутах України санітарно-гігієнічних факультетів [7-10]. Так, в Україні у 1928 р. налічувалося лише 28 таких спеціалістів, а в 1932 р. – 145. З'явилися також кадри спеціалістів із дієтичного харчування. Наприклад, якщо у 1929 р. було лише 2 дієтлікаря, то в 1932 р. – 106. Дієтсестер у 1929 р. не було взагалі, а в 1932 р. – 250 [4, 106].

Курортні хворі та лікарі того часу припускалися великої помилки, коли вважали збільшення ваги тіла дуже істотним показником успішності проведеного на курорті лікування. У зв'язку з цим надмірна увага приділялася кількості їжі, калорійності її добового раціону і недооцінювалося значення її якості, тобто вмісту в ній необхідних речовин, у тому числі мінеральних солей і вітамінів.

Згодом покращення економічного становища в країні дало змогу створити сприятливі умови для поліпшення курортного обслуговування хворих, зокрема організації лікувального харчування та пропаганди основ лікувального харчування серед хворих.

На початку 30-х років ХХ ст. у постановці проблеми харчування почався докорінний перегляд концепцій відповідно до основних принципів фізіологічного вчення

І.П.Павлова та його наукової школи – цілісності організму, єдності його з навколишнім середовищем при провідній ролі центральної нервової системи.

Так, замість пов'язаних із клітинною теорією Вірхова, все більшого значення почав набувати напрям, за яким при будь-якому захворюванні необхідно лікувати організм у цілому шляхом відповідних впливів на його обмін, реактивну здатність, центральну нервову систему. У цей час вітчизняними і зарубіжними науковцями було встановлено, що характер харчових речовин, який є основою фізико-хімічних процесів, котрі відбуваються в організмі та становлять у своїй сукупності його обмін речовин, впливає на цей обмін, на хімізм тканин і клітин організму, на його нейрон-гуморальні механізми, на кору головного мозку і на силу прояву умовних і безумовних рефлексів.

Відтоді розпочалися багатолітні шукання побудови таких харчових режимів і раціонів, якими можна впливати на загальний стан організму, на основні патогенетичні механізми захворювань. Завдяки тогочасним новим досягненням фізіології, біохімії та інших наук ще більше з'ясувалася роль лікувального харчування як фактора зовнішнього середовища, що має велике профілактичне і лікувальне значення. У цій галузі визначена низка теоретичних і практичних завдань, які стали предметом активного розроблення науковцями науково-дослідних інститутів харчування в Одесі, Харкові, Києві та Донецьку. Результати цих наукових досліджень значно збагатили науку в галузі гігієни харчування загалом і лікувального харчування зокрема, що знайшло своє підтвердження на III Всеукраїнському з'їзді терапевтів у 1931 р. [3, 571].

Для розвитку лікувального харчування на курортах України певне значення мала робота відкритих на одеських курортах чотирьох відділень для шлунково-кишкових хворих у: Відраді (з 1925 р.), Куяльнику (з 1927 р.), Лермонтовському курорті (з 1930 р.), санаторії № 3 Аркадії (з 1931 р.). Так, за даними, що були повідомлені на українській конференції з лікувального харчування, що відбулася в 1933 р., ефективність лікувального харчування при виразковій хворобі і гастритах становила у 70 % випадків, а при хворобах печінки – у 80 % випадків [4].

Велике значення відіграли організовані у 30-х роках ХХ ст. при Українському науково-дослідному інституті курортології і бальнеології (Одеса) кабінет лікувального харчування і відділ підготовки кадрів. Кабінет лікувального харчування під керівництвом професора Д.Б.Маршалковича здійснював науково-методичну роботу з організації лікувального харчування на курортах УРСР, брав участь у підготовці кадрів для системи харчування, складав і видавав методичні матеріали щодо організації лікувального харчування [3, 572].

Таким чином, завдяки поступовому впровадженню в практику досягнень українських науковців із питань гігієни харчування та лікувального харчування курортних хворих і проведеним заходам, до 40-х років ХХ ст. на курортах України впроваджено лікувальне харчування. Для досягнення цієї мети в Україні підготовлено кадри дієтлікарів, дієтсестер і кваліфікованих кулінарів щодо питань лікувальної кулінарії.

1. Ганіткевич Я. Історія української медицини в датах та іменах / Я. Ганіткевич. – Львів, 2004. – С. 162.
2. Гордін Б. Л. Пути развития гигиены питания в УССР за 40 лет / Б.Л. Гордін // Вопросы питания. – 1957. – № 6. – С. 4.
3. Гордін Б. Л. Развитие гигиены харчування в УРСР / Б. Л. Гордін // Досягнення охорони здоров'я в Українській РСР / Під ред. Л. П. Шупика. – К. : Державне медичне видавництво УРСР, 1958. – С. 554-577.
4. Грандо А. А. Развитие гигиены в Украинской ССР / А. А. Грандо. – К. : Здоров'я, 1975. – 198 с.

5. Оксюзов В. Х. До питань про раціоналізацію харчування на українських курортах / В. Х. Оксюзов // *Врачебное дело.* – 1928. – № 5. – С. 14–16.
6. Палладін А. В. Основи живлення / А. В. Палладін. – Х. : Держвидав України, 1919. – 202 с.
7. Товкун Л. П. Внесок учених-гігієністів Дніпропетровського медичного інституту в розвиток гігієни як науки та предмету викладання в Україні в міжвоєнний період (1922-1941 рр.) / Л. П. Товкун // *Питання сучасної науки і освіти: Матеріали XI Міжнародної наукової Інтернет-конференції 14-16 липня 2015 року: зб. наук. праць.* – К., 2015. – С. 123-131.
8. Товкун Л. П. Внесок учених-гігієністів Одеського медичного інституту в розвиток гігієни в Україні (1921-1941 рр.) / Л. П. Товкун // *Краєзнавство.* – 2015. – № 1/2 (90/91). – С. 213-216.
9. Товкун Л. П. Розвиток гігієни у вищих медичних закладах Харкова (1920-1930-ті рр.) / Л. П. Товкун // *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць.* Випуск 44. – К., 2014. – С. 139–144.
10. Товкун Л. П. Розвиток гігієнічної освіти і науки в Київському медичному інституті (1920-1941 рр.) / Л. П. Товкун // *Переяславський літопис: зб. наук. статей.* Вип. 6. / [ред. колегія: Коцур В. П. (голов. ред.) та ін.] – Переяслав-Хмельницький, 2014. – С. 259-267.
11. Яновский Ф. Г. Диагностика заболеваний почек в связи с их патологией / Ф. Г. Яновский. – К., 1927. – 68 с.
12. http://health-of-the-woman.ru/pitanie/dieta_Yarotskogo.html
13. <http://valeologija.ru/knigi/aspekti-polnocennogo-pitaniya-petrov/lechebnoe-pitanie>

Товкун Л. П. Внедрение лечебного питания на украинских курортах (20-30-ые гг. XX в.).

Статья посвящена вопросам внедрения лечебного питания на курортах Украины в 20-30-ых гг. XX в. Благодаря постепенному введению в практику достижений украинских ученых по вопросам гигиены питания и лечебного питания курортных больных и проведенным мероприятиям, к 40-м годам XX в. на курортах Украины внедрено лечебное питание. Для достижения этой цели в Украине были подготовлено кадры диетврачей, диетсестер и квалифицированных кулинаров в вопросах лечебной кулинарии.

Это исследование является составной частью воспроизведения единой картины развития гигиены питания в Украине в указанный период.

Ключевые слова: лечебное питание, ученые-гигиенисты, курорты, Киевский институт питания, III Всесоюзный курортный съезд.

Tovkun L.P. The Introduction of Clinical Nutrition at Ukrainian resorts (the 1920s - 1930s).

The article is devoted to the introduction of therapeutic food at the resorts of Ukraine in the 1920s - 1930s. With the gradual introduction of Ukrainian scientists' achievements on issues of food hygiene and clinical nutrition of patients and resort organized events, in the 1940s health food was introduced at Ukrainian resorts. To achieve this goal a staff of dietitians, nurse-dietitians and skilled chefs in matters of healing cooking was trained in Ukraine.

This investigation is a part of reproducing unified picture of the development of food hygiene in Ukraine in the given period.

Key words: clinical nutrition, scientists-hygienists, resorts, Kyiv Institute of Nutrition, the Third All-Union Resort Congress.

УДК 911.3

**ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ГІРСЬКОЛИЖНОГО
ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ**

В.І.Тодоров

*кандидат географічних наук, доцент,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

Д.О.Бойченко

*студентка IV курсу спеціальності «Туризм»,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

У статті розглянуто особливості територіальної організації гірськолижного туризму в Україні, проаналізовано інфраструктуру гірськолижного туризму в різних регіонах України.

Ключові слова: *гірськолижний туризм, інфраструктура гірськолижного туризму, Карпатський регіон, Буковель, Славське.*

На сьогодні туризм став однією з найбільш вагомих галузей економіки, яка динамічно розвивається. Він посідає все більш помітне місце у світі за швидкістю обігу капіталу, кількістю зайнятих і рівнем доходів до національного бюджету.

Туристичне господарство за своєю структурою дуже розгалужене. При цьому спостерігається значна територіальна диференціація за рівнем розвитку окремих видів. Така ситуація може бути обумовлена багатьма причинами. Для України визначальну роль відіграють низька якість як соціальної, так і безпосередньо туристичної інфраструктури, обслуговування, зокрема у колишніх країнах соцтабору. Україна традиційно вирізняється більш сприятливими умовами для розвитку видів туризму, що інтенсивно розвиваються насамперед у весняно-осінній період. Зимові види туристичної діяльності, як і відповідні види спорту, в нашій державі традиційно більш слабкіше розвинені та тримаються головним чином на зав'язатті окремих спеціалістів.

За часів Радянського Союзу в Україні зимові види спорту розвивалися в Карпатському регіоні, Київській, Сумській та Чернігівській областях. У Драгобраті та Славському знаходилися бази національної збірної СРСР із багатьох видів спорту. Однак, наприклад, у Драгобраті до нашого часу зберігся тільки каркас бобслейної траси. Зі зміною соціально-економічних і суспільно-політичних реалій змінюється й географія гірськолижних курортів України. Відсутність необхідних природних умов для ефективного розвитку цього напрямку діяльності хочуть компенсувати іншими організаційно-технічними й економічними рішеннями. Наразі практично всі наукові роботи присвячені розвитку гірськолижного туризму в Карпатському регіоні, однак для виявлення перспектив розвитку цього виду діяльності необхідно дослідити всі курорти держави. Це зумовлює актуальність теми дослідження.

Мета статті полягає у виявленні особливостей територіальної організації та перспектив розвитку гірськолижного туризму в Україні.

Лижний туризм в Україні має більше, ніж сторічну історію. Саме з тих часів сягають перші офіційні лижні подорожі Карпатами. Організаційно він зміг сформуватися у 1950-х рр., коли з'явилися перші осередки (секції) лижного туризму в містах України. Найбільшого розвитку і масовості в Україні лижний туризм досягнув на початку 1990-х

рр., коли у спортивні лижні походи щорічно ходило кілька тисяч чоловік, а комісії з лижного туризму існували практично при всіх обласних федераціях.

На сучасному етапі розвитку гірськолижний туризм в Україні знаходиться в занепаді. Якщо за радянських часів кількість туристів-лижників можна було оцінити кількома тисячами і культивувався він у 15-17 регіонах нашої країни, то зараз ним займаються 100-200 чоловік і представництво регіонів становить 8-10 територій. Зараз лижний туристсько-спортивний загал України можна оцінити у 200-300 чоловік, що є надзвичайно низьким показником і свідчить про кризу в цьому виді туризму та спорту [1, 72].

Кардинально ситуація може змінитися у випадку отримання Україною права на проведення однієї з наступних зимових Олімпіад. Однак суспільно-політична ситуація в країні робить малоімовірним такий розвиток подій. З метою виявлення особливостей розвитку гірськолижного туризму в Україні проведемо районування території. Як чинник диференціації районування виступатиме не тільки місцеположення гірськолижних курортів, але й зона тяжіння цих атрактивних об'єктів. Зона тяжіння є доволі динамічним явищем. Виділимо такі гірськолижні райони із зонами тяжіння:

1. Західна Україна з Карпатським регіоном інтенсивного розвитку гірськолижного туризму (Львівська, Закарпатська, Чернівецька та Івано-Франківська області) й зоною максимального тяжіння у складі Волинської, Рівненської, Тернопільської та Хмельницької області. Основні курорти – Буковель (Івано-Франківська обл.), Драгобрат (Закарпатська обл.), Славське (Львівська обл.).
2. Столичний регіон з курортом Протасів Яр (м. Київ) та зоною тяжіння, яка складається з Житомирської, Чернігівської та Вінницької областей. Потенційним місцем розвитку гірськолижного туризму в цьому регіоні є Словечано-Овруцький кряж, який більшою своєю частиною знаходиться у Житомирській та Вінницькій областях.
3. Донбас – Донецька й Луганська області. Курорти – Святогірськ і «Аляска Центр» Донецької області.
4. Північно-Східна Україна (Слобожанщина) – Харківська й Полтавська області (курорти «Екстрим-стиль» Харківської області та Сорочин Яр Полтавської області). Зона тяжіння – Сумська область.
5. Південно-Західна Україна – Одеська область. Курорт – Березівка Одеської області. Зона тяжіння – Миколаївська область.
6. Центральна Україна – Черкаська та Дніпропетровська області – Водяники (Черкаська обл.), Лавина (Дніпропетровська обл.). Зона тяжіння – Кіровоградська, Запорізька й Херсонська області.
7. Автономна республіка Крим – Ай-Петрі, Ангарський перевал.

Відзначимо, що зони тяжіння вирізняються значною динамікою. Так, практично вся Україна (за винятком, насамперед, АР Крим і Херсонської області) входила до зони тяжіння гірськолижних курортів Карпатського регіону, конкурентні переваги якого очевидні на ринку гірськолижного туризму. Після анексії Криму РФ тяжіння в бік найбільших гір України стало ще більш вагомим. Указані в районуванні зони тяжіння найбільш повно відповідають короткостроковому та середньостроковому відпочинку людей із середнім та нижче середнього рівнями доходів.

Найкращими умовами в Україні характеризується курорт Драгобрат, який знаходиться на висоті 1400 метрів, що є найкращим показником серед гірськолижних курортів країни. Однак за багатьма іншими показниками він значно поступається Буковелю. В останньому в 4 рази більше трас різної складності, удвічі більше підйомників, в 15 разів більший номерний фонд (за наявності 4-ох та 5-тизіркових номерів), наявність освітлювальних трас і можливість стати свідком спортивних змагань різного рівня тощо. До того ж Буковель дуже ефективно вирішує проблему сезонності. В літній період працює туристичний комплекс «Буковель-Артек». У цілому, Буковель має

кращі умови в регіоні за технічною оснащеністю, місткістю бази проживання та різноманітністю послуг, що надаються відпочивальникам. Єдиним недоліком даного курорту є високі ціни на основні та додаткові послуги. Інші недоліки легко компенсуються сучасними інфраструктурними компонентами [2 – 3].

Курорт володіє 16 функціонуючими підйомниками (DOPPELMAYR та LEITNER) і розвиненою інфраструктурою (готелі, багатоповерхові парковки, ресторани). На п'яти горах (Довга, Буковель, Бульчиньоха, Бабин Погар, Чорна Клева) розташовано в цілому близько 60 км трас різних рівнів складності (сині, червоні та чорні). На всіх трасах є снігові гармати, працюють ратраки, кілька трас обладнані стаціонарним освітленням. Курорт активно розвивається, більша частина існуючих споруд, доріг і трас зведена у 2005-2009 роках.

Заявлений період функціонування лижних трас – листопад-травень, хоча через погодні умови це не завжди виконується повною мірою.

Але не тільки гірськолижні спуски приваблюють на відпочинок у Буковель. із цього курорту можна відправитися на екскурсії по околицях Карпат і в місто Івано-Франківськ, який не менш відомий своєю архітектурою, ніж Львів.

Курорт Буковель є не лише гірськолижним, а й бальнеологічним, оскільки тут наявні два цілющі мінеральні джерела, близькі за складом до трускавецької «Нафтусі». На базі туркомплексу вже діє повноцінний медичний центр із технікою нового покоління.

Славське, з найменшою висотою над рівнем моря серед гірськолижних курортів Карпатського регіону, вирізняється насамперед близькістю до м. Львів та унікальною «долиною чайників», яка є найкращим містом в Україні для підготовки початківців. Це місце, незважаючи на значно нижчу ніж в Драгобраті та Буковелі висоту над рівнем моря, зберігає природний сніговий покрив із грудня по квітень. До того ж тут є джерело мінеральної води. При цьому даний курорт вирізняється відносною доступністю цін на послуги. Однак для подальшого розвитку треба покращити стан технічного оснащення та підвищити рівень надаваних послуг [4].

Відзначимо, що гірськолижному курорту Буковель доцільно було б переглянути рівень цін на послуги, що надаються, а курортам Славське й Драгобрат, які мають всі передумови для подальшого росту, варто розвивати інфраструктуру для підвищення своїх позицій на ринку гірськолижних послуг.

Незважаючи на глобальне підвищення температури, з розвитком технології з'явилася можливість розвивати зимові види спорту в цілому та гірськолижний туризм зокрема. Слід відзначити два основні напрями розвитку гірськолижного туризму: 1) в місцях з багатою історією зимових видів спорту формуються нові для цього регіону спортивні комплекси (Протасів Яр – Київська область, Сорочин Яр – Полтавська область); 2) в економічно розвиненіших у порівнянні з іншими регіонами країни – Донбас та Центральна Україна (індустріальне Придніпров'я) виникли орієнтовані на місцевого споживача курорти. Винятком є гірськолижний курорт Березівка Одеської області, який знаходиться поблизу міста Одеса, але має малі висоти (табл. 1).

Беручи до уваги наведений огляд сучасного стану розвитку гірськолижного туризму в Україні можемо зробити такі висновки та внести пропозиції. У країні, незважаючи на особливості клімату та рельєфу, що зумовлює відсутність стійкого снігового покриву на більшій частині території, в тому числі і в зимовий період, є передумови для розвитку зимових видів спорту під відкритим небом. Однак для кожної точки розвитку необхідно виробити власний рецепт успіху.

Безумовно, найкращі перспективи має Карпатський регіон, який вирізняється найбільш сприятливим рельєфом та кліматом. Поєднання цих двох чинників зумовлює найбільш стійкий сніговий покрив. Однак і тут ця характеристика не дозволяє місцевим гірськолижним курортам конкурувати з курортами Східної Європи. У зв'язку з цим

необхідно відзначити, що перед усіма гірськолижними курортами України постають багато в чому однакові проблеми, але різняться їх масштаб.

Курорти інших регіонів України більшою мірою орієнтовані на задоволення потреб міського населення у відпочинку та розвагах, меншою – зі спортивною метою. Причини такої тенденції: нижчі висоти, невелика кількість трас, штучність снігового покриву тощо.

На нашу думку, розвиток гірськолижних курортів за межами Карпатського регіону має бути пов'язаний насамперед з наданням послуг, які не мають прямої взаємозалежності з висотою території над рівнем моря. Так, на курорті створений перший в Україні пайп. Аналогічні інфраструктурні об'єкти можуть бути побудовані і в інших гірськолижних курортах рівнинної частини України.

Після анексії Криму та проведення антитерористичної операції на Донбасі значно збільшилася роль курортів Столичного регіону, Слобожанщини, Центральної України. Курорт Березівка Одеської області в будь-якому разі поки розглядається як екзотика.

Таблиця 1.

Особливості гірськолижних курортів України (за винятком Карпатського регіону та АР Крим)*

Назва курорту	Висота над рівнем моря, м	Перелік послуг	Переваги	Недоліки
<i>Столичний регіон</i>				
Протасів Яр	194	<ul style="list-style-type: none"> - 2 траси різної довжини та складності; - 2 підйомники; - нічне катання; - інструкторські школи, прокат спорядження, ресторан та кафе 	<ul style="list-style-type: none"> - перший та єдиний гірськолижний комплекс неподалік Києва; - є базою олімпійської підготовки збірних України з гірськолижного спорту та сноубордингу, місцем проведення всеукраїнських та міжнародних змагань з гірськолижного спорту та сноубордингу; - у міжсезоння на території проводяться тренування і змагання любителів екстремального виду спорту – зорбінгу; - доступні ціни на підйом, харчування та навчання в школах 	<ul style="list-style-type: none"> - низька висота гори; - снігове покриття штучне, лежить до квітня; - мала кількість трас; - висока вартість нічного катання; - малорозвинена інфраструктура

<i>Донбас</i>				
Аляска Центр	100	<ul style="list-style-type: none"> - 2 гірськолижні траси та 2 мультиліфти; - кафе, пейнтбольний майданчик, велотраса, великий вибір настільних ігор (електронний дартс, аерохокей, шахи, нарди, настільний теніс, більярд) і дитяче містечко; - нічне катання 	<ul style="list-style-type: none"> - знаходиться в центрі міста Маріуполь (Донецька обл.); - цілорічний центр спорту та відпочинку міста; - доступні ціни на харчування, проживання, послуги інструктора та прокат спорядження 	<ul style="list-style-type: none"> - низька висота схилів; - штучне снігове покриття за допомогою снігових гармат (лише за наявності морозної погоди та відсутності потеплінь та дощів); - мала кількість трас; - у зв'язку з несприятливою політичною ситуацією у регіоні, його відвідування є небезпечним для життя та здоров'я туристів
Святогірськ	90	<ul style="list-style-type: none"> - одна траса для катання; - один підйомник; - база відпочинку та готель; - пункт прокату гірськолижного спорядження; - послуги інструктора; - санки, каток, дискотека, сауна, басейн, спа-центр, більярд 	<ul style="list-style-type: none"> - знаходиться неподалік міста Святогірськ; - доступні ціни на спорядження, проживання та послуги інструктора 	<ul style="list-style-type: none"> - низька висота схилу; - мала кількість трас; - штучне снігове покриття; - відсутність освітлення схилів; - у зв'язку з несприятливою політичною ситуацією в регіоні, його відвідування є небезпечним для життя та здоров'я туристів
<i>Північно-східна Україна</i>				
Екстрим-стиль	150	<ul style="list-style-type: none"> - 2 траси (для новачків та професіоналів) та гірка для навчання; - 2 підйомника; - нічне катання; - кафе; - кваліфікована інструкторська школа; - сноутюбінг, сани 	<ul style="list-style-type: none"> - знаходиться у передмісті Харкова; - сучасне технічне обладнання; - доступні ціни на спорядження, підйоми та послуги інструктора 	<ul style="list-style-type: none"> - низька висота трас; - система штучного засніження; - відсутня власна база для проживання
Сорочин Яр	225	<ul style="list-style-type: none"> - 2 траси; - 2 підйомника; - ресторани, кафе; - інструкторська школа; - прокат спорядження 	<ul style="list-style-type: none"> - знаходиться в 14 км від міста Полтава; - сучасне технічне обладнання; - доступні ціни на спорядження, підйоми та послуги інструктора 	<ul style="list-style-type: none"> - низька висота схилів; - система штучного засніження; - відсутня власна база для проживання

<i>Південно-західна Україна</i>				
Березівка	135	- 2 траси (для новачків та професіоналів) та гірка для навчання; - 2 підйомника; - кафе; - сноутюбінг	- знаходиться у 100 км від міста Одеса; - доступні ціни на спорядження, підйоми та послуги інструктора	- низька висота трас; - система штучного засніження; - відсутня власна база для проживання; - відсутня лижна школа; - малорозвинена інфраструктура
<i>Центральна Україна</i>				
Водяники	230	- 3 траси (червона, зелена, синя); - 2 підйомника; - готель на 15 номерів; - лижна школа; - прокат спорядження; - ресторан, кафе; - сноутюбінг, трек для бігових лиж, гра на льоду Айсшток, сани, бордеркрос	- сучасне технічне обладнання; - доступні ціни на спорядження, підйоми та послуги інструктора; - перший в Україні пайп (U-образна траса для катання на сноуборді)	- низька висота схилів; - система штучного засніження; - висока вартість проживання в межах курорту
Лавина		- 1 траса; - 1 підйомник; - прокат гірськолижного інвентарю, ковзанів; - лижна школа; - кафе та ресторани національної української, грузинської, японської та європейської кухні; - каток, школа фігурного катання; - прогулянки на конях	- знаходиться в місті Дніпропетровськ; - доступні ціни на спорядження, підйоми та послуги інструктора	- низька висота траси; - система штучного засніження; - високі ціни на навчання у інструкторській школі; - відсутня власна база для проживання

- таблиця складена за матеріалами [5 – 12]

1. Мальська М. П. Основи туристичного бізнесу: Навч. посібник / М. П. Мальська, В. В. Худо, В. І. Цибух. – К : Центр навчальної літератури, 2004. – 272 с.
2. Буковель [Електронний ресурс]: Режим доступу – <http://ru-wiki.org/wiki/Буковель>
3. Драгобрат. Путеводитель по городу [Електронний ресурс]: Режим доступу – <http://www.stejka.com/rus/zakarpatskaja/dragobrat/>
4. Горнолыжные курорты Украины [Електронний ресурс]: Режим доступу – <http://tonkosti.ru/>
5. Горнолыжный спортивный комплекс «Протасів Яр» [Електронний ресурс]: Режим доступу – <http://gora.com.ua/ru/>
6. О комплексе «Аляска Центр» [Електронний ресурс]: Режим доступу – <http://alaska.in.ua/content/view/80/52/>

7. Гірськолижний курорт Святогірськ [Електронний ресурс]: Режим доступу – http://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/71829_gornolyzhnyy-kurort-svyatogorsk.htm
8. Горнолыжный курорт Экстрим-Стиль [Електронний ресурс]: Режим доступу – http://www.stejka.com/rus/xarkovskaja/xarkov/ski/gornolyjnyu_kurort_jekstrimstil/
9. Горнолыжный курорт Березовка [Електронний ресурс]: Режим доступу – <http://berezovka.at.ua/>
10. Горнолыжный курорт Водяники [Електронний ресурс]: Режим доступу – <http://www.doroga.ua/SkiingResort/Vodyanyku>
11. Горнолыжный комплекс Сорочин Яр [Електронний ресурс]: Режим доступу – <http://sorochin-yar.com.ua>
12. Горнолыжный комплекс Лавина [Електронний ресурс]: Режим доступу – <http://www.doroga.ua/skiingresort/lavina>

Тодоров В. І., Бойченко Д. О. Горнолыжный туризм в Украине: современное состояние и перспективы развития.

В статье рассматриваются особенности территориальной организации горнолыжного туризма в Украине, анализируется инфраструктура горнолыжного туризма в различных регионах Украины.

Ключевые слова: горнолыжный туризм, инфраструктура горнолыжного туризма, Карпатский регион, Буковель, Славское.

Todorov V. I., Boychenko D. O. Historical and geographical features of the development of ski tourism in Ukraine.

The article discusses the features and territorial organization of ski tourism in Ukraine. It has been revealed that the Carpathian region is not the only region in the country where ski tourism is developed. The author has analyzed ski tourism infrastructure in different regions of Ukraine.

Key words: mountain tourism, ski tourism infrastructure, the Carpathian region, Bukovel, Slavske.

УДК 271.2(477+498) «08»

**ВИПУСКНИКИ КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ – ВИДАТНІ
ПРЕДСТАВНИКИ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХІВНИЦТВА РУМУНІЇ ХІХ СТ.
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ «КИШИНІВСЬКИХ ЄПАРХІАЛЬНИХ ВІДОМОСТЕЙ»)**

В.Г.Церковна

*кандидат історичних наук, доцент,**Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

У статті розглянуто відомості про видатних представників вищого православного духівництва Румунії ХІХ ст., які отримали освіту в Київській духовній академії. Проаналізовано їх найважливіші наукові та богословські досягнення, що сприяли розвитку духовної та світської освіти, науки, культури, церковного будівництва в Румунії.

Ключові слова: *«Кишинівські єпархіальні відомості», Київська духовна академія, вище православне духовенство, Румунія, церква, освіта.*

Вивчення історії Бессарабії ХІХ ст. неможливе без дослідження духовного життя населення, важливою складовою якого була православна церква. Російській православній церкві після приєднання Південної Бессарабії до Російської імперії на початку ХІХ ст. відводилося надзвичайно важливе завдання щодо інтеграції цієї території до власних адміністративних, законодавчих, економічних та культурних структур. Саме церква була осередком духовного життя народів, які мешкали на цих теренах, створювала умови для мирного співіснування поліетнічного населення Південної Бессарабії. Дослідження різних аспектів діяльності православного духовенства, його ролі у розвитку духовної і світської освіти, науки і культури Півдня Бессарабії та у сусідній Румунії дозволить об'єктивно відтворити функціонування і місце православного духовенства у розвитку регіону та реалізації Росією імперських планів.

Як відомо, після закінчення російсько-турецької війни у 1812 р. Бессарабія залишилася під юрисдикцією православної церкви Московського патріархату. Була створена Кишинівська єпархія, богослужіння проводилися церковнослов'янською мовою, викладання в Кишинівській семінарії – російською. Архієреї в Бессарабію призначалися Синодом. У церковному житті Румунії того часу відбувалися дещо інші процеси. Нова держава взяла курс на «вестернізацію» місцевого православ'я, підпорядкування собі найвищого церковного керівництва, намагалася подолати як грецькі, так і слов'янські впливи. Незважаючи на те, що реформи, ініційовані румунською державою у другій половині ХІХ ст., зустрічали спротив деяких місцевих ієрархів, у кінці ХІХ – початку ХХ ст. «румунське православ'я» відрізнялося від «бессарабського». Саме тому надзвичайний інтерес становить вивчення православного духівництва Румунії з точки зору його характеристики відомими церковними діячами Бессарабії, які публікували свої статті в «Кишинівських єпархіальних відомостях». Цінність цього часопису полягає також у тому, що інформацію, розміщену на його сторінках, часто неможливо отримати з інших джерел.

У сучасній українській історіографії зазначена проблема не знайшла належного висвітлення. Лише наприкінці ХХ ст. з'являються праці І.Лимана [1], О.Тригуба [2], О.Федорчук [3], Г.Степаненко [4], присвячені історії церкви в Південній Україні. Серед новітніх видань увагу привертає тематичний бібліографічний показник розвитку православ'я на Півдні України кінця ХVІІІ – початку ХХ ст. (на матеріалах Херсонської

губернії та Південної Бессарабії), в якому представлено відомості про джерела і літературу з цієї проблематики [5]. Єпархіальні відомості як джерело вивчення православ'я Півдня України розглядає В.Кочмар [6]. Побіжно торкнулася питання про студентів-іноземців Київської духовної академії Н. Шип, яка досліджувала історію та місце цього вищого навчального закладу в культурно-освітньому просторі України [7]. Особливу увагу в своїх дослідженнях приділили питанню навчання в Академії іноземних студентів, в тому числі й румун, О.Путро і А.Путро [8].

Мета цієї публікації полягає в тому, щоб на основі матеріалів «Кишинівських єпархіальних відомостей» розглянути біографії та діяльність представників вищого православного духовництва Румунії, які отримали освіту в одному з найбільш відомих духовних закладів Російської імперії – Київській Духовній Академії.

У Бессарабській області церковне книгодрукування почалося після створення у 1813 р. Кишинівської та Хотинської єпархій за ініціативи екзарха Молдово-Валахського Гаврила (Банулеску-Бадоні), який був призначений митрополитом Кишинівським і Хотинським [1, 341]. Перший номер «Кишинівських єпархіальних відомостей» вийшов 1867 року. Журнал поділявся на дві частини: офіційну та неофіційну, авторську. В першій із них друкувалися маніфести і повеління духовного відомства, накази та розпорядження Св. Синоду, відомості про звільнення та нові призначення духовних осіб, уривки з різного роду звітів. Авторська частина містила матеріали богословського характеру. Це були праці церковних кореспондентів, богословів, істориків, бібліографів, хроніки єпархіального життя, рекомендації щодо проведення релігійних свят, інші духовні поради тощо.

Автором багатьох статей був А.Стадницький, який після закінчення Київської Духовної Академії у 1885 р. був направлений у Кишинівську Духовну Семінарію, а у 1887 р. призначений редактором «Кишинівських єпархіальних відомостей» [9]. Дисертацію на тему «Гаврило Банулеску-Бадоні, екзарх Молдово-Валахський і митрополит Кишинівський» він захистив у 1895 р. й отримав ступінь магістра богослов'я. У публікаціях він розглядав історію російської церкви, православ'я у Бессарабії та сусідній Румунії. А.Стадницький аналізував становище православного парафіяльного сільського і міського духовництва Румунії XIX ст., рівень його освіти, матеріального забезпечення та повсякденне життя. Після утворення єдиної держави – Румунського князівства (з 1881 р. – королівства) посилюється рух за становлення самостійної Румунської православної церкви, видатну роль у якому відігравали відомі церковні діячі Румунії, які отримали освіту в духовних навчальних закладах Російської імперії. Почесне місце серед вищих духовно-навчальних закладів Російської православної церкви посідала Київська духовна академія, це була перша подібна інституція в Україні. Вихідцями з Румунії було багато великих ієрархів, серед яких Г.Цамблак, митрополит Волино-Литовський, знаменитий П.Могила, митрополит Київський і фундатор Київської академії, Гаврило Банулеску-Бадоні, екзарх Молдово-Валахський і митрополит Кишинівський [10, 302]. Починаючи з 40-х років XIX ст., у Київській академії навчалося понад 100 румун, у Петербурзькій академії – близько 20 осіб, вихідці з Румунії навчалися в Кишинівській, Петербурзькій і Московській семінаріях. Про видатних випускників цих закладів автор розповідав на підставі особистого знайомства, про інших – керуючись статтями про них, надрукованими російською та румунською мовами в інших виданнях.

Найвідомішим випускником Київської духовної академії був Філарет Скрібан-Попеску. В 1839 р. Молдавський митрополит Веніамін Костакі направив листа Київському митрополиту Філарету з проханням прийняти на навчання одного з найкращих вихованців Яської семінарії Василя Скрібана-Попеску. За два роки він закінчив курс академії та отримав у 1841 р. ступінь магістра богослов'я [10, 309]. У Києво-Печерській Лаврі священник прийняв чернечий постриг з ім'ям Філарет.

Повернувшись на батьківщину, впродовж двадцяти років очолював Сокольську Яську духовну семінарію, заснував типографію, досяг єпископського сану і став видатним ієрархом Румунської церкви. За свою освіченість та змістовні проповіді отримав у Румунії ім'я «професор професорів» [11].

Одним із освіченіших після Філарета Скрібана, на думку А.Стадницького, був Мельхіседек Стефанеску – магістр Київської академії випуску 1851 р. Народився у 1823 р. в с. Гирчине округу Пястри-Нямца. Початкову освіту отримав у рідному селі, потім закінчив Сокольську семінарію, постригся у ченці та залишився викладати в цій же семінарії. За порадою свого ректора Михайла Скрібана у 1847 р. вступив до Київської духовної академії. Після повернення на батьківщину був учителем, інспектором семінарії, ректором [12, 353].

З 1865 по 1879 рр. він служив єпископом Нижньодунайської єпархії, резиденцією якої став Ізмаїл [12, 354]. У перший рік свого перебування в місті Мельхіседек перетворив духовну школу в чотирирічну семінарію, у якій викладалося догматичне, пастирське і моральне богослів'я, православне сповідання П.Могилы, загальна церковна історія, біблійська історія, молдавська мова та латина, правознавство, математика, креслення і церковний спів [13].

Наукову спадщину Мельхіседека Стефанеску складають чисельні праці історичного і богословського змісту. Серед історичних робіт А.Стадницький виділив історико-хронологічні описи Хушської та Романської єпархій, які містять багатий матеріал з історії південно-західної Росії, південних слов'ян, Бессарабії. Для вивчення історії розколу важливе значення має праця Мельхіседека «Липованство, тобто російські схизматики або розкольники і еретики», дослідження про Київського митрополита Григорія Цамблака. Мельхіседек Стефанеску був активним захисником православ'я, сприяв духовній освіті румунського духовенства і народу. Він заснував «Православне Румунське товариство», яке повинне було перекладати та розповсюджувати твори на захист православ'я, допомагати кандидатам священства отримувати богословські звання, відкривати православні виховні заклади. Завдяки його турботам був заснований богословський факультет при Бухарестському університеті [14, 389].

Матеріали «Кишинівських єпархіальних відомостей» містять також інформацію про ще одного відомого представника румунського духівництва – випускника Київської духовної академії, єпископа Римнико-Новосеверинського Геннадія Єначану. Він народився в Яссах 1836 р., закінчив Яську Сокольську та Халкінську (поблизу Константинополя) семінарії. Вищу освіту здобув у Київській духовній академії, отримавши у 1865 р. ступінь кандидата богослов'я. Після повернення на батьківщину присвятив своє життя педагогічній діяльності. Працював учителем філософії у бухарестській семінарії, потім очолював її на посаді ректора, був деканом і професором богословського факультету Бухарестського університету, а в 1886 р. призначений єпископом Римнико-Новосеверинським [14, 391].

Геннадій Єначану відомий як автор багатьох історичних та філософських і духовних творів. Декілька років очолював редакцію заснованого у 1874 р. щомісячного Синодального органу «Православна Румунська церква», в якому надрукував велику кількість статей. А.Стадницький зазначав, що не всі його роботи мають однакову історичну цінність, проте такі праці, як «Християнство в Дакії і хрещення румун», «Петро Могила, митрополит київський», «Про церковний живопис і архітектуру в давній і новій Румунії», незважаючи на оригінальні думки автора, мають певну наукову цінність [14, 393]. Крім того, автор статті про Єначану критикував його за погляди на діяльність митрополита Гавриїла, першого архіпастиря Бессарабії, якого він звинувачував у тому, що Бессарабія «стратегічно важлива румунська країна була у 1812 р. відсічена від Молдови» [14, 394].

А.Стадницький на сторінках «Кишинівських єпархіальних відомостей» розглянув діяльність ще одного представника вищого румунського духовництва, котрий отримав ступінь кандидата богослов'я у Київській духовній академії, архімандрита Феоктиста Скрибана, який у 1857 р. був відряджений у приєднану до Румунії Бессарабію, в м. Ізмаїл [14, 396]. Його заслуга полягала в тому, що він одразу відкрив церковну школу для підготовки духовенства, ініціював будівництво багатьох церков. У 1864 р. був призначений спочатку професором богослов'я, а потім ректором семінарії в Бухаресті, займався науковою і публіцистичною діяльністю.

Знанням вихованцем Київської духовної академії, про котрого писав А.Стадницький, був Сильвестр, єпископ Хушський, який закінчив згаданий навчальний заклад у 1873 р. і отримав ступінь кандидата богослов'я [15, 436]. Він займався викладацькою діяльністю, перебував на посаді професора і декана богословського факультету Бухарестського університету. Будучи членом румунського Синоду, чимало уваги приділяв покращенню матеріального становища румунського духовництва, запропонував власний проект вирішення цього питання [15, 440]. Багато років працював редактором синодального журналу «Румунська Православна Церква», в якому опублікував велику кількість власних та перекладних статей з богослов'я та церковного права [15, 443].

Таким чином, у XIX ст., у період становлення самостійної Румунської православної церкви, багато представників румунського духовництва отримували вищу духовну освіту в Російській імперії, яку гідно репрезентувала, поряд з Московською, Санкт-Петербурзькою і Казанською, Київська духовна академія. В закладі готували викладачів для семінарій, а також кадри для духовної ієрархії. Румуни-випускники академії, повернувшись на батьківщину, як правило, робили достойну наукову та богословську кар'єру, щиро і віддано служили інтересам православ'я, вели боротьбу проти розповсюдження католицизму, сприяли будівництву та відкриттю церков і монастирів, бібліотек і друкарень, покращенню матеріального становища парафіяльного духовенства, розвитку духовної та світської освіти.

1. Лиман І. І. Російська православна церква на півдні України останньої чверті XVIII – середини XIX століття / Ігор Ігорович Лиман. – Запоріжжя: РА «Тандем – У», 2004. – [Електронний ресурс]: Персональний сайт історика Ігоря Лимана – Режим доступу: <http://www.i-lyman.name/RPCerkvaPivdUkr.html>
2. Тригуб О. П. Історія Херсонської єпархії (1775 – 1918): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / О. П. Тригуб. – Донецьк, 2001. – 16 с.
3. Федорчук О. О. Православ'я в становленні культури півдня України (кінець XVIII – початок XX століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / О. О. Федорчук. – Донецьк, 2005. – 18 с.
4. Степаненко Г. В. Освітня діяльність православного духовенства в Україні (XIX – початок XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Г. В. Степаненко. – К., 2002. – 23 с.
5. Розвиток православ'я на Півдні України, кінець XVIII – початок XX ст. (на матеріалах Херсонської губернії та Південної Бессарабії) : бібліографічний покажчик / авт.-упоряд.: В. В. Самодурова [та ін.] ; наук. ред. Н. М. Діанова; відп. ред. М. О. Подрезова; ОНУ ім. І. І. Мечникова. – Одеса : Астропринт, 2010. – 439 с.
6. Кочмар В. С. Єпархиальные ведомости как источник изучения православия Юга Украины / Вікторія Сергіївна Кочмар // Вісник Одеського національного університету. – 2010. – Т. 15. – Вип. 21. – С.44-54.
7. Шип Н. А. Київська духовна академія в культурно-освітньому просторі України (1818 – 1919) / Надія Андріївна Шип. – К.: Фенікс, 2010. – 435 с.
8. Путро О. І. Студенти-іноземці Київської Духовної Академії (XIX – поч. XX ст.) / монографія / О. І. Путро, А. О. Путро. – К.: НАКККиМ, 2011. – 340 с.

9. <http://www.moldova.ms/?l=ru&a=87&dnw=325>.

10. Стадницький А. Румыны, получившие образование в русских духовно-учебных заведениях / Арсений Стадницький // Кишиневские епархиальные ведомости. – 1891. – № 9. – С.302-322.

11. Румынская Православная Церковь – Режим доступа: <http://ricolor.org/europe/ruminia/mp/10/>

12. Стадницький А. Румыны, получившие образование в русских духовно-учебных заведениях / Арсений Стадницький // Кишиневские епархиальные ведомости. – 1891. – № 10. – С.353-371.

13. Биографии церковных деятелей православной церкви в Бессарабии // Режим доступа: <http://www.bessarabia.ru/biserica6.htm>

14. Стадницький А. Румыны, получившие образование в русских духовно-учебных заведениях / Арсений Стадницький // Кишиневские епархиальные ведомости. – 1891. – № 11. – С.382-400.

15. Стадницький А. Румыны, получившие образование в русских духовно-учебных заведениях / Арсений Стадницький // Кишиневские епархиальные ведомости. – 1891. – № 12. – С.436-447.

Церковная В. Г. Выпускники Киевской духовной академии – известные представители православного духовенства Румынии XIX ст. (на материалах «Кишиневских епархиальных ведомостей»).

В статье рассматриваются сведения об известных представителях высшего православного духовенства Румынии XIX ст., которые получили образование в Киевской духовной академии. Проанализированы их наиболее важные научные и богословские достижения, которые способствовали развитию духовного и светского образования, науки, культуры, церковного строительства в Румынии.

Ключевые слова: «Кишиневские епархиальные ведомости», Киевская духовная академия, высшее православное духовенство, Румыния, церковь, образование.

Tserkovna V. H. Graduates from Kiev Theological Academy – Outstanding Representatives of Romanian Orthodox Clergy of the XIXth Century (On the Materials of «Chisinau Diocesan Registry»).

The article is devoted to the information about the outstanding representatives of the Romanian Orthodox clergy of the XIXth century, who got educated at Kiev Theological Academy. Their most significant scientific and theological achievements that contributed to the development of spiritual and secular education, science, culture and church building in Romania were analyzed

Key words: «Chisinau Diocesan Register», Kiev Theological Academy, Orthodox clergy, Romania, church, education.

УДК 930.1 (477): «18»: «Антонович» (045)

ТЕОРЕТИКО-МЕТОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА ІСТОРІОСОФІЯ НАУКОВОЇ ШКОЛИ ВОЛОДИМИРА АНТОНОВИЧА

Л.В.Чорна

*кандидат історичних наук, доцент,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

У статті аналізуються теоретико-методологічні та історіософські основи наукової діяльності Володимира Антоновича і процес формування навколо нього кола його послідовників, які склали історичну школу вченого. Критичний підхід до джерел та фактів, об'єктивність і лаконічність викладу історичного тексту, широке використання архівних матеріалів, позитивістська методологія заклали основи документалізму в українській історіографії. В.Антонович не став творцем синтезу української історії, проте накреслив головні проблемні питання, які знайшли своє дослідження у працях його учнів: М.Грушевського, М.Довнар-Запольського, Д.Багалія, І.Линниченка, О.Грушевського та ін.

Ключові слова: історична наукова школа, українська історіографія, історіософія, позитивізм, документалізм.

Поняття наукової школи міцно увійшло до лексики науковців. Теоретичними проблемами наукової школи займалися дослідники Л.Винар, Г.Мерніков, С.Михальченко, В.Ващенко, І.Колесник. Історіографічні школи в українській історичній науці знайшли своє відображення у працях О.Оглоблина, Л.Винара, О.Богдашиної, В.Ульяновського та ін.

Історичні наукові школи значною мірою визначають спрямованість наукового розвитку, коло основних дослідницьких проблем, які висувають епоха й суспільство, роблячи своєрідний внесок у розвиток науки та формуючи риси її певного етапу. Взаємодія й взаємовплив різних напрямів і шкіл виступають запорукою повноцінного розвитку та процесу пізнання, спадкоємності наукових і суспільних традицій між різними генераціями дослідників.

Загально визнаним є той факт, що в Україні ХІХ-ХХ ст. діяли «Київська школа істориків-документалістів» В.Антоновича, народницька школа М.Грушевського, історичні школи Д.Багалія, М.Довнар-Запольського, М.Слабченка. В еміграції виникла державницька школа, фундаторами якої були В.Липинський, С.Томашівський і Д.Дорошенко. Одну з перших спроб проаналізувати основні атрибути історичної школи здійснив історик М.Довнар-Запольський. Він доводив, що наукову історичну школу визначають наступні засади: напрям майбутніх праць у плані визначення їх мети і теми, дослідницька методологія та ідейне розуміння наукового завдання. Проблемою першочергового значення є розуміння того, наскільки органічно праці учнів пов'язані з науковою діяльністю вчителя і чи характерні для них наукові узагальнення, що можуть визнаватися як наукова школа, чи ці праці носять випадковий характер. М.Довнар-Запольський вважав, що заслугою В.Антоновича як основоположника першої в Україні історичної школи є ініціювання наукової діяльності учнів щодо свідомого наслідування мети і монографічної розробки історії за напрямами. Учні В.Антоновича розробляли теми, окреслені в працях професора. Їхні роботи були об'єднані спільною ідеєю, яка полягала у тому, що основним змістом історичного процесу є соціальний процес [1, 36-37].

Характеризуючи атрибути історичної школи, М.Довнар-Запольський вказував, що дослідницька методологія й ідейне спрямування історика все-таки мають другорядне значення. Очевидно, підкреслював дослідник, основним елементом історичної школи є напрямок, мета роботи. В.Антонович такою метою завжди вважав монографічну розробку обласної історії. Тому школа В.Антоновича в історіографії інколи носить назву «обласної» [1, 37].

Український історик діаспори Л.Винар у праці «Силуети епох» зробив спробу визначити ідеальну модель історичної школи та її головні чинники на прикладі М.Грушевського та його послідовників. Проектуючи цей своєрідний «ідеальний тип» школи на український історіографічний процес, можна зрозуміти місце кожного дослідника у цьому процесі [2, 32]. На думку Л.Винара, основними детермінантами історичної школи є: організаційна структура (науково-навчальні установи і науково-дослідні осередки); спільність головних історіографічних концепцій засновника школи і його учнів; єдність методології історичного дослідження; спільність історіографічних засад; наукові видання, зокрема існування головного історичного періодичного органу (журнал, наукові збірники); інші чинники історичної школи, пов'язані зі специфічною історичною тематикою (наприклад, регіональні дослідження) [3, 44].

Учений зазначає, що історична школа є живим організмом, який постійно розвивається. Так, змінюється її структура, співробітники, видання, «учні» можуть перерости науковий рівень, методологію, ідеологію свого «вчителя». При цьому справжня наукова школа повинна завжди служити фундаментом для наукової діяльності наступних поколінь дослідників. Вони можуть визнавати чи не визнавати її досягнень, схвально або критично ставитись до її діяльності, але вони не в змозі ігнорувати внесок наукової школи в історіографічний процес [4, 32-33].

Зазначимо, що пріоритетним атрибутом історичної школи слід вважати науковий напрям як генералізуючу ідею (ідеї), що конкретизується в концепції і постає в результаті синтезу суспільної та наукової традиції або новації на певному етапі пізнання і суспільного розвитку. Її втілення у суспільну свідомість створює передумови для реалізації наукової традиції у школах з різною дослідницькою проблематикою, методологією дослідження й умовами праці, які об'єднує визначена ідея [3, 115].

Загальний зміст української культури й національної свідомості у другій половині XIX ст. сприяв висуненню потреби наукового синтезу історичного процесу українського народу і якнайширшої популяризації історії України. В.Антонович приваблював до себе дослідників прекрасними якостями людини й вченого. Вони відзначали розум, величезну ерудицію, рідкісний критичний талант, доброту, делікатність почуттів, скромність, привітність, вражаючу працездатність. Окрім того, В.Антонович демонстрував любов до рідного краю і народу, послідовне світосприйняття та толерантність, стійкість переконань і чесність [5, 59]. За висловом Д.Дорошенка, Володимир Антонович став однією з найбільших фігур нової української історіографії, «справжнім її Нестором, як його справді називають». Д.Дорошенко зауважував, що В.Антонович завжди уникав узагальнюючих висновків та не ставив за мету здійснити синтез українського історичного процесу (про що йому докоряли М.Драгоманов і М.Грушевський). Натомість учений усю свою увагу і критичний талант спрямовував на аналіз окремих історичних явищ минулого. Головне значення праць В.Антоновича полягало якраз у критичному, аналітичному вивченні окремих проблем української історії [6, 105].

Відкидаючи будь-які національні сентименти, В.Антонович ставив собі за мету очистити істину від шкідливих нашарувань [5, 61]. Його не дуже цікавила зовнішня історія держави, воєн, перемог, дипломатичних стосунків. Дослідник зосередив свою увагу на внутрішній історії, на суспільних формах, їх виникненні та розвитку, на житті міщан, селянства, шляхти, на походженні та розвитку козацтва, на умовах гайдамацьких рухів, на становищі та житті православної церкви, на ході колонізації. Саме інтерес до

такої проблематики в дослідженні історичного минулого народу переконує, що В.Антонович був представником народницького напрямку української історіографії. Вказуючи на це, Б.Крупницький вважав, що своїм «народництвом» В.Антонович наближався до М.Костомарова, але ідеологічні основи у них різні: на зміну романтикові прийшов реаліст [7, 140-141]. С.Томашівський підкреслював, що В.Антонович звернув «на себе увагу новим полем і новою методою досліду, новими поглядами й результатами» [8, 31-32]. Звертаючи увагу на відмінності у методології дослідження В.Антоновича і М.Костомарова, В.Домацький зазначав, що дослідника вирізняли критика, аналіз, об'єктивізм, детальне висвітлення подій і явищ доби. В історичних або археологічних розвідках В.Антоновича панувала гармонія між ідеєю і фактом [9, 64]. Праці вченого характеризувалися своєю лаконічністю, певною «сухістю», не художністю, що було даниною позитивізму. Він приховував свою дослідницьку аналітичну роботу, натомість на передній план висував готовий результат.

В.Антонович, використавши значну джерельну базу, започаткував нову національно-демократичну концепцію історії України. Він обґрунтовував тезу про общинність, рівноправність і демократизм в українському суспільстві як провідну особливість усього історичного процесу в Україні. Переконливо доводив самотність багатовікової історії українського народу на противагу панівним поглядам російської та польської історіографії на історію України як складову частину російської чи польської історії. Ця концепція отримала подальшу ґрунтовну розробку в працях його учнів та послідовників, насамперед М.Грушевського [10, 17].

Сучасний дослідник І.Гирич, характеризуючи історичну школу В.Антоновича, розрізняє два поняття: власне школу і напрям. Перше значно ширше і включає всіх учнів В.Антоновича, навіть якщо вони різнилися своїми ідеолого-історіософськими переконаннями (М.Дашкевич, П.Голубовський, І.Линниченко, А.Стороженко, М.Довнар-Запольський, І.Павловський та ін.). Друге включає лише тих істориків, які поділяли і продовжували народницькі суспільно-політичні погляди вчителя (Михайло та Олександр Грушевські, Д.Багалій, І.Каманін, М.Вовк-Карачевський, О.Левицький, Н.Молчановський, В.Щербина, Л.Добровольський, В.Ляскоронський, В.Домацький та ін.) [11, 35]. Як учителя В.Антоновича відрізняло те, що він ніколи не нав'язував нікому свої погляди, але звертав увагу на ту частину історії, що потребувала більш ґрунтовного опрацювання.

Сфера його наукових інтересів охоплювала власне історію, археографію, археологію й етнографію. Маючи енциклопедичні знання та користуючись місцевими архівами, В.Антонович скрупульозно описував буденне домашнє життя місцевих станів, повідомляв до того незнані деталі біографій історичних діячів [12, 46]. Можливо, саме це дало привід Д.Багалію називати свого вчителя провінційним, обласним істориком, представником документального напрямку [13, 24-25]. Цю тезу також підтримував дослідник О.Гермайзе [14, 30]. В.Антонович постійно вводив до наукового обігу нові архівні матеріали, використовував статистичні дані та актові матеріали; здійснив відхід від емоційного етнографізму і поетизування; застосовував позитивістську методологію; реалістично висвітлював історичний процес. Так були сформовані традиції документалізму в українській історіографії.

Концепції В.Антоновича, звичайно, не були і не могли бути ідеальними. Так, дослідник висловив тезу про «бездержавність українського народу», про те, що український народ в силу історичних та інших умов як етнос нібито не прагнув до державності. Він розглядав державу як «неминуче зло». Ідеалізуючи народні маси, В.Антонович дотримувався народницького розуміння українського історичного процесу. Представники державницького напрямку в історіографії Д.Дорошенко і В.Липинський критикували його за такі погляди. Протягом життя, наполегливо працюючи з джерелами, вчений переосмислював свої наукові постулати. Зокрема, він відмовився від своєї

концепції походження українського козацтва; симпатизував державотворчим діям гетьманів Б.Хмельницького, П.Дорошенка й І.Мазепи; розглядав гетьманську державу XVII-XVIII ст. як реально існуючий факт. Прикладом справедливого державного устрою для В.Антоновича була Запорізька Січ, в основі суспільного ладу якої лежав принцип всеукраїнського демократизму [14, 17]. Щодо питання побудови української держави вважав, що спочатку народ мусить досягти певного рівня культури, а вже потім боротися за державу. Політичну діяльність без культурної роботи називав «будовою на піску» [10, 25].

Праці В.Антоновича справили величезний вплив на визначення проблематики і концептуальних підходів до подальших наукових досліджень цілого ряду українських істориків. Його учні – студенти Київського університету – вивчали дискусійні питання з історії України, Литви, Білорусії, Росії. Саме так постала відома в українській історіографії «Київська школа» В.Антоновича. З неї вийшли визначні українські історики: Михайло Грушевський, автор нової концепції української історії та національного синтезного нарративу «Історія України-Руси»; Дмитро Багалій, автор капітальних праць з історії Слобідської України, фундатор Харківського українського історичного осередку; Іван Линниченко, фундатор Одеського українського історичного осередку; Митрофан Довнар-Запольський, автор численних праць з історії України, Білорусі й Великого Князівства Литовського; Микола Дашкевич; Петро Голубовський; Василь Ляскоронський; Олександр Грушевський та ін.

Отже, наукова діяльність Володимира Антоновича стала підґрунтям для формування когорти значної кількості учнів-послідовників, які не тільки сприйняли дослідницький імпульс ученого, але й самі створили власні наукові школи. Ім'я В.Антоновича стало символом справжнього, бездоганного у фаховій вимогливості до себе, історика.

1. Довнар-Запольський М. Исторические взгляды В. Б. Антоновича / М. Довнар-Запольский // Чтения в историческом обществе Нестора-Летописца. – К. : Типография Корчак-Новицкого, 1909. – Кн. 21. – Вип. 1-2. – С. 36-37.
2. Винар Л. Силуети епох / Л. Винар. – Дрогобич, 1992. – 182 с.
3. Ясь О. В. Державницький напрям в українській історіографії першої третини ХХ ст.: становлення, формування, вплив / О. В. Ясь // Історія українського середньовіччя: Козацька доба: Збірник наукових праць (На пошану Олени Михайлівни Апанович). – Ч. 1. – К. : Науково-дослідна фундація О. Ольжича, 1995.
4. Регіональне і загальне в історії: Тези міжнародної наукової конференції, присвяченої 140-річчю від дня народження Д. І. Яворницького та 90-літтю ХІІІ Археологічного з'їзду (9 листопада 1995 р.). – Дніпропетровськ, 1995. – 328 с.
5. Данилевич В. Е. В. Б. Антонович как профессор / В. Е. Данилевич // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. – К. : Типография Корчак-Новицкого, 1909. – Кн. 21. – Вып. 1-2. – С. 59.
6. Дорошенко Д. Володимир Антонович в українській історіографії / Д. Дорошенко // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: У 3 тт. / В. Короткий, В. Ульяновський (упоряд.). – К. : Заповіт, 1997. – Т. 1. – С. 105-110.
7. Крупницький Б. Володимир Антонович (1834-1908) / Б. Крупницький // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: У 3 тт. / В. Короткий, В. Ульяновський (упоряд.). – К. : Заповіт, 1997. – Т. 1. – С. 140-142.
8. Томашівський С. Володимир Антонович. Його діяльність на полі історичної науки / С. Томашівський // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: У 3 тт. / В. Короткий, В. Ульяновський (упоряд.). – К. : Заповіт, 1997. – Т. 1. – С. 29-61.
9. Домацький В. Володимир Антонович. З нагоди 45-літнього ювілею наукової і громадської діяльності присвячує учителю своєму учень / В. Домацький // Син України: Володимир

- Боніфатійович Антонович: У 3 тт. / В. Короткий, В. Ульяновський (упоряд.). – К. : Заповіт, 1997. – Т. 1. – С. 62-70.
10. Сохань П. Археографічна діяльність В. Б. Антоновича в контексті національного суспільно-політичного життя України / П. Сохань // Третя Академія пам'яті Володимира Антоновича. 11–12 грудня 1995. м. Київ. Доповіді та матеріали. – К., 1996. – С. 17-27.
11. Гирич І. В. Антонович – будівничий філософських засад нової України / І. Гирич // Третя Академія пам'яті Володимира Антоновича. 11–12 грудня 1995. м. Київ. Доповіді та матеріали. – К., 1996. – С. 29-35.
12. Каманин І. М. Труды В. Б. Антоновича по истории казачества / И. М. Каманин // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: У 3 тт. / В. Короткий, В. Ульяновський (упоряд.). – К. : Заповіт, 1997. – Т. 2. – С. 290-292.
13. Багалея Д. Антонович Владимир Бонифатиевич / Д. Багалея // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: У 3 тт. / В. Короткий, В. Ульяновський (упоряд.). – К. : Заповіт, 1997. – Т. 1. – С. 21-27.
14. Гермайзе О. В. Б. Антонович в українській історіографії / О. Гермайзе // Україна. – К., 1928. – Кн. 5. – С. 17-32.
15. Антонович В. Коротка історія Козаччини / В. Антонович. – К. : Україна, 1991. – 160 с.

Черная Л. В. Теоретико-методологические основы и историософия научной школы Владимира Антоновича.

В статье анализируются теоретико-методологические и историософские основы научной деятельности Владимира Антоновича, процесс формирования круга его последователей, которые составили историческую школу ученого. Критический подход к источникам и фактам, объективность и лаконичность изложения исторического текста, широкое использование архивных материалов, позитивистская методология заложили основы документализма в украинской историографии. В.Антонович не стал творцом синтеза украинской истории, однако определил основные проблемные вопросы, которые исследовались затем в трудах его учеников: М.Грушевского, М.Довнар-Запольского, Д.Багалея, И.Линниченко, А.Грушевского и др.

Ключевые слова: историческая научная школа, украинская историография, историософия, позитивизм, документализм.

Chorna L. V. Theoretical and methodological foundations, historical philosophy of the scientific school of Vladimir Antonovich.

The article is devoted to theoretical methodological and historical foundations of the scientific heritage of Vladimir Antonovich, including the formation of the circle of his followers, who created the historical school of the scientist. Critical approach to sources and facts, objective and concise presentation of historical text, wide use of archival materials and positivist methodology laid foundation in the documentalism of the Ukrainian historiography. Vladimir Antonovich did not become the creator of the Ukrainian history synthesis but identified major issues which were later investigated by his followers: M.Hrushevsky, M.Dovnar-Zapolsky, D.Bagaley, I.Linnichenko, A.Hrushevsky and others.

Key words: historical scientific school, Ukrainian historiography, historical philosophy, positivism, documentalism.

УДК 94 (477.74) «18»

З ІСТОРІЇ ОСВОЄННЯ ОСТРОВА ЗМІЇНИЙ НАПРИКІНЦІ ХІХ СТ.: ДИПЛОМАТИЧНІ СУПЕРЕЧКИ ТА НОВІ ГОСПОДАРИ

О.Ю.Штепко

*кандидат історичних наук, начальник відділу науково-довідкового апарату,
Державний архів Одеської області*

На підставі аналізу джерел та історіографії висвітлено хід дипломатичних суперечок навколо острова Зміїного у другій половині ХІХ ст. та особливості періоду румунського управління островом. Окреслено тип «освоєння», який у даному випадку мав характер експлуатації. Будівництво господарських, лікувальних і пенітенціарних споруд свідчить про фактичний занепад наукової парадигми та бачення острівного простору новими господарями переважно в практичній площині.

***Ключові слова:** острів Зміїний, культурне освоєння, дипломатичні суперечки, дельта Дунаю, дослідження.*

Острів Зміїний займає важливе місце в історії нашої країни не тільки завдяки нещодавній політичній ситуації навколо нього, а, перш за все, завдяки неповторній картині свого культурного освоєння впродовж усього існування. Історія цього острова досліджувалася багатьма дореволюційними та радянськими вченими, серед них: З.Аркас, П.Беккер, Б.Фармаковський, Е.Штерн, М.Мурзакевич, С.Булатович, П.Каришковський, М.Скрижинська. Проблемі острову Зміїний приділяють увагу і румунські дослідники Г.Точилеску, Р. Калінеску, Д.Штеклеску. Різні аспекти історії вивчення острову Зміїний висвітлюються у роботах сучасних дослідників С.Охотнікова, А.Островерхова, О.Терещенко, І.Тункіної, П.Усенко, І.Сапожникова, В.Хмарського. Першим цілісним нарисом історії острову стала колективна монографія вчених Одеського національного університету імені І. І. Мечникова «Острів Зміїний: історія і археологія».

Проте не всі етапи освоєння цього унікального острова у вітчизняній науці висвітлені повною мірою, тому існує певна необхідність зосередження уваги на деяких періодах його існування. Одним з таких є період, який розпочинається після Кримської війни (1854–1856), коли острів Зміїний (тоді – Фідонісі) потрапив до складу Османської Порти і для нього розпочався новий етап: дипломатичний програш Російської імперії у спробах його повернути та передача його Королівству Румунії.

Період румунського господарювання на острові Зміїному відомий нам досить фрагментарно – вітчизняні джерела не дають нам майже ніякої інформації стосовно планів і діяльності румунського уряду в окреслений період. Втім, як відомо з праці, опублікованої румунським дослідником Домініаном Падуреаном [1], румунські джерела теж не відображають весь процес освоєння острову тогочасними володарями але не через нестачу джерел, а через фрагментарність і несистематичність самого процесу освоєння.

Як зазначено вище, даний період розпочинається після того, як острів Зміїний переходить під владу Порти [2], котра зобов'язується утримувати на острові маяк для забезпечення навігації суден, що прямують на Дунай і в Одеський порт. Однак на цьому дипломатична історія для острова не закінчується – вже у 1876 р. між урядами Російської імперії та Румунією починаються «торги» з приводу повернення Південної Бессарабії. 29-30 вересня 1876 р. в Криму пройшли переговори: «В Лівадії – підкреслював Л.І.Нелідов, – минулої осені підіймалося питання про передавання Румунії Добруджі й

дельти Дунаю» [3, 64]. 9 (21) травня 1877 р. парламент Румунії проголосив незалежність, що визнала Російська імперія, проте це не зробило Румунію офіційним суб'єктом міжнародних права. 12 (24) квітня 1877 р. Російський уряд оголосив війну Туреччині, яка закінчилася у січні 1878 р. перемогою. Настала черга підписання договору, але одноставної думки з цього приводу не було – існувало декілька підходів до цього питання. Перший підхід був представлений дуже обережною думкою О.М.Горчакова, другий – тандемом військового міністра Д.О.Мілютіна та А.І.Нелідова: усі території стають незалежними, а Південна Бессарабія та частина Кавказу повертається до Російської імперії. Третій підхід, уособлений Н.П.Ігнат'євим, полягав у повній згоді щодо Бессарабії з деякими відмінностями у інших областях.

5 січня 1878 р. був схвалений проект Н.П.Ігнат'єва, після чого він вирушив до Адріанополю. По дорозі він заїхав до Бухаресту, де І.Братіану та М.Когелнічану виступили з категоричною відмовою віддавати Південну Бессарабію. 19 (31) січня 1887 р. було підписано перемир'я з Туреччиною, після чого румунський уряд почав активну антиросійську пропаганду (полковник Кандіану) в Бессарабії. Таким чином справа вийшла за межі російсько-румунського торгу: Румунію підтримала Великобританія, крім того сам уряд Румунії прийняв рішення про небажання відмови від Південної Бессарабії. Н.П.Ігнат'єв для досягнення консенсусу, ще будучи в Бухаресті, погодився на «приєднання до Румунії гирла Дунаю, до рукава Святого Георгія включно» [3, 66], а також пообіцяв не тільки дельту Дунаю, але й усю Тульчинську область.

Так розпочалася дипломатична війна. Була надіслана депеша, в якій зазначалося, що Румунія не віддасть ні клаптика своєї землі. Туреччина спробувала надавити на західні «важелі», так само зробила й Румунія: І.Кимпіняну був відправлений до Берліну, І.Гіку – до Лондону, Е.Белечану – до Австро-Угорщини. Також свою роль зіграли публікації у пресі. Все це призвело до того, що 19 лютого (3 березня) 1878 р. у м. Сан-Стефано був укладений прелімінарний мирний договір [4], згідно зі ст. XIX якого «винагорода за війну, а також збитки, заподіяні Росії, які Й.В. (Його Величність) Імператор Російській вимагає і які Близкуча Порта зобов'язалася йому сплатити...» склали 1410 мільйонів рублів. Однак «беручи до уваги фінансові проблеми Туреччини і згідно з бажанням Й.В. Султана, Імператор Всеросійський погоджується замінити сплату більшої частини обчислених у попередньому параграфі сум наступними територіальними поступками: а) Тульчинський санджак, тобто повіти (кази): Кілія, Суліна, Махмудіє, Ісакча, Мачін, Бабадаг, Гірсово, Кюстендже й Меджидіє, а також острови Дельти й Зміїний острів» [5, 159-175]. Все однозначно та прозоро, однак більшість дослідників забуває про продовження тексту, який одразу вимальовує альтернативу для Туреччини та вказує на пріоритети Росії: «Не бажаючи приєднувати собі означені території та острови Дельти, Росія залишає за собою право замінити їх на територію, що була відчужена від неї трактатом 1856 р. – частину Бессарабії, яка межує з півдня руслом Кілійського рукава та гирлом Старого Стамбула» [5, 159-175].

Великі держави, котрі були занепокоєні посиленням Росії на Балканах, негативно відреагували на умови прелімінарного мирного договору й уряду прийшлося переглянути умови договору, тому в підсумку він був замінений Берлінським трактатом від 1(13) липня 1878 р. [6; 7; 8]. Стаття XLVI трактату встановлювала, що «острови, які складають дельту Дунаю, а також острів Зміїний, Тульчинський санджак, що вміщує округи (кази) Кілію, Суліну, Махмудіє, Ісакчу, Тулчу, Мачін, Бабадаг, Гірсово, Кюстендже, Меджидіє, приєднується до Румунії...» [7]. Ми бачимо, що в результаті в Берліні Румунія отримала ще більше, ніж за Сан-Стефанським договором.

Після підписання «Регламенту розділення та адміністративної організації Добруджі» від 18 листопада 1878 р. та «Закону про організацію Добруджі» від 9/21 березня 1880 р. (який називали «Конституцією Добруджі») [1, 263], острів Зміїний

відійшов до Сулінського району області Тулча, після чого унітарність нової румунської держави була затверджена 8/20 червня 1884 р. першим актом нової Конституції: «Румунське царство разом зі своїми областями правого берега Дунаю вважається єдиним» [1, 264].

В останні два десятиріччя XIX ст. військовий гарнізон острова Зміїного належав II Сулінській Кампанії. Протягом цього періоду нові господарі використовували острів як важливий військовий та геополітичний (але не культурний!) об'єкт – біля острова Зміїного пройшла низка військово-морських маневрів, зафіксованих у румунських документах. Так, 11 травня 1887 року легендарний бриг «Мірча» був у експедиції за маршрутом: Суліна – о. Зміїний – Констанца – Варна. Також експедиції до Зміїного відбулися 18 травня 1888 р. та 15 травня – 15 липня 1894 р., коли екіпаж цього бригу у складі 6 офіцерів та 75 військових декілька разів відряджався в район острова. У липні торпедні човни «Нелука» та «Сборул» (під командуванням капітана Спіропола) вийшли із Суліни та попрямували до Зміїного.

У вересні 1894 р. на засіданні ради порту зібралися командири крейсера «Єлісабета», брику «Мірча», канонерських човнів «Бистрица», «Гривіца» та «Александручел Бун», військових торпедних човнів «Нелука», «Сборул», а також корабля «Прутул», які під командуванням генерала Мурджеску на судні «Дивізіуна де маре» відплили до острова [1, 264-265].

10 липня 1896 р. французький консул у Галаці повідомив свого керівника – міністра іноземних справ Франції про те, що «28 червня о 4 годині ранку судна Морської дивізії («Єлісабета», «Мірча», «Нелука» та «Змеул») залишили Галац для виконання такелажу в Чорному морі. Першою частиною кампанії було визнання європейського узбережжя моря, а також відвідування Зміїного острова, портів Суліни, Мангалія, Одеса та їх опис» [1, 265].

Втім, були в Румунії досвідчені спеціалісти, які розуміли цінність острова. Ще у 1856 році, коли острів фактично не належав Румунії, а був у складі Османської імперії, англійці Р.Спратт і Дж.Міллард відвідали острів, зняли з нього план й відзначили, що в низинній частині залишки давніх будівель піддаються інтенсивному руйнуванню військовою румунською адміністрацією острова з господарською метою [9, 7].

Своєрідним підтвердженням цього було відвідування острова у 1891 році експедицією під керівництвом румунського археолога, професора античної історії та епіграфіки Бухарестського університету Гр.Г.Точилеску (1850-1909). Разом з ним прибув ерудит Георгій Попа-Лисяну та група студентів філологічного факультету з Бухаресту, які знаходились на острові на «археологічній екскурсії» [1, 142]. Останній так описував час, що провів на острові: «наша екскурсія на острові проходила близько 2-3 годин – достатній час, щоб познайомитися з островом. Детального вивчення ми не проводили: не було часу та ми не ставили перед собою таку мету» [1, 142]. Вражений побаченням, три роки потому (в 1894 р.), він довів, що посередині плато знаходяться залишки храму незвичної, на його думку, конструкції, проте не пояснюючи це детальніше. Румунський спеціаліст досяг дуже важливої мети, яка, на превеликий жаль, не знайшла свого використання: продемонстрував цінність цього невеликого клаптика землі. «Бажано, щоб румунська держава, сьогоднішній господар острова, провела ретельне археологічне дослідження – більш розширене та систематичне». Нагадаємо, що у 1882 р., Микола Денсушану проводив розкопки у Сигеоні (теж пов'язаний з культом Ахілла), але дослідження античної Левкі його не зацікавили.

У 1892 р., як зауважив Міхаїл Дрегіску, в південно-східній частині острова «знайшли велику кількість розбитих горщиків, деякі з них були розмальовані яскравими фарбами, що добре збереглися» [1, 143]. У 1894 р. вийшла стаття під назвою «Музейні об'єкти Одеси, які стосуються минулого Румунії». Автор, Еміль М.Тодореску, підкреслював, що «у музейному фонді № 80 представлена частина предметів, знайдених

на острові Зміїному: черепки ваз, написи про Ахіллеса, бронзові статуетки, залізні кільця, глиняні вази, кістяні залишки, 2 куски мармуру часів Ахіллеса, 2 мармурових фундаменти та 8 частин стін храму та інше» [1, 143].

У 1904 р. капітан морських сил М.Д.Іонеску використав дані, написані Георгієм Попа-Лисяну, та додав, що біля «слідів храму незвичної конструкції» можна побачити ще «крім залишків трьох стін та двох будівель, ... величезні кипи гірської породи» [1, 143]. На цей час це все дані про дослідження острова румунськими господарями.

Розглянувши історію острівного простору другої половини XIX ст., можна дійти висновків, що після того, як острів увійшов до території Османської Порти, а потім Румунії, визначальною у сприйнятті острова знову стає військова парадигма, що призводить до недбалого ставлення до природних ресурсів і культурних надбань острова, занепаду цієї унікальної історичної пам'ятки. Російська імперія робила неодноразові спроби повернути острів до свого складу, але всі дипломатичні сутички були програні.

Період румунського управління островом характеризується тим, що «освоєння» в даному випадку мало характер експлуатації. Планування будівництва господарських, лікувальних і пенітенціарних споруд на початку XX ст. свідчить про фактичний занепад наукової парадигми та бачення острівного простору новими господарями переважно в практичній площині.

1. Padurean D. *Insula Șerpilor / D. Padurean.* – Constanta : Muntenia, 2004. – 370 p.
2. Трактат между Россией, Францией, Австрией, Англией, Пруссией, Сардинией и Турцией относительно разграничения в Бессарабской области. Париж, 7/19 июня 1857 года // Сборник договоров России с другими государствами, 1856-1917. – М., 1952. – С. 44-46.
3. Гросул В. Я. Возвращение на Дунай / В. Я. Гросул // Военно-исторический журнал. – 2003. – № 4. – С. 62-67.
4. Сан-Стефанский прелиминарный мирный договор 19 февраля / 3 марта 1878 года : [витяг] // Международные отношения и внешняя политика СССР : сб. документов (1871–1957). – М., 1957. – С. 6-11.
5. Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917 / под ред. Е. А. Адамова, сост. И. В. Козьменко. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1952. – 464 с.
- Т. 8: Трактаты с Германией, 1825-1888. – № 361. – С. 639-676.
6. Берлинский трактат 1/13 июля 1878 г. с приложениями // Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россией с иностранными державами по поручению Министерства иностранных дел : [в 15-ти т.] / сост. Ф. Ф. Мартенс. –СПб. : Тип. Министерства Путей Сообщения, 1874-1909.
7. О Трактате, заключенном 1/13 июля 1878 года в Берлине между Россией, Германией, Австрией, Венгрией, Францией, Великобританией, Италией и Турцией // Полное собрание законов Российской империи. – СПб., 1880. – Собрание 2-е. – Т. 53, Отд. 2. – № 58744. – С. 41-53.
8. Относящиеся к Румынии статьи Берлинского трактата 1(13) июля 1878 года : [витяг] // Бессарабия на перекрестке европейской дипломатии : документы и материалы / сост. В. Н. Виноградов, М. Д. Еременко, Л. Е. Семенова, Т. А. Покивайлова. – М., 1996. – С. 165-166.
9. Охотников С. Б. Святилище Ахилла на острове Левке (Змеином) / С. Б. Охотников, А. С. Островерхов. – К. : Наукова думка, 1993. – 138 с.

Штепко Е. Ю. Из истории освоения острова Змеиный в конце XIX века: дипломатические противоречия и новые хозяева.

На основании анализа источников и историографии освещен ход дипломатических противоречий вокруг острова Змеинового во второй половине XIX в., а также особенности периода румынского управления островом. Очерчен тип «освоения», который в данном случае имел характер эксплуатации. Строительство хозяйственных, лечебных и пенитенциарных сооружений свидетельствует о фактическом упадке научной парадигмы и видение островного пространства новыми хозяевами преимущественно в практической плоскости.

Ключевые слова: остров Змеиный, культурное освоение, дипломатические противоречия, дельта Дуная, исследования.

Shtepko E. Yu. From the history of development of the Zmiinyi Island in the late nineteenth century: diplomatic disputes and new owners.

Based on the analysis of sources and historiography the article highlights the progress of the diplomatic disputes on Zmiinyi Island in the second half of the XIX century and special features of the Romanian government period. The article has described the type of the «development» which had an exploitation nature the construction of the economic, medical and penal facilities indicates the actual decline of the scientific paradigm and new owners' vision of the insular space mainly in practical terms.

Key words: Zmiinyi Island, cultural development, diplomatic disputes, Danube delta, research.

УДК 911.3.

ВПЛИВ ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНОГО ЧИННИКА НА ФОРМУВАННЯ СИСТЕМАТИКИ РОЗСЕЛЕННЯ

В.В.Яворська

*доктор географічних наук, професор,
Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова*

Ю.С.Мирончук

викладач, механіко-технологічний технікум ОНАХТ

О.І.Лабунська

вчитель СНВК № 313, м. Одеса

У статті розкривається актуальна проблема – посилити увагу географів до генетичної систематики розселення населення, яка істотно поглибить і конкретизує теорію і методологію сучасної екістики. На даний час системи розселення різних рангів встановлюються переважно за адміністративно-територіальними межами, вони «задані», і цільові настанови дослідження полягають у їх порівняльній характеристиці. Методика визначення таких систем розселення виявляється непотрібною. Поза увагою дослідників лишається генеза систем розселення, їх формування і розвиток, виділення самих систем розселення як таких на генетичних та історико-географічних засадах.

Ключові слова: *систематика розселення, історико-географічний підхід, генетичний підхід, екістика, населення.*

Ключовою проблемою вивчення розселення населення у вітчизняній географії виступає його систематика. У численних концепціях розселення населення України, у програмах розвитку мережі поселень країни базовою таксономічною одиницею розселення виступає *система розселення*. Це поняття отримало доволі глибоку теоретико-методологічну розробку, має відповідну ієрархічну таксономію і набуло практичного використання у соціально-демографічних та економічних дослідженнях, у плануванні території.

Мета роботи – провести методологічне порівняння систематики розселення на адміністративно-територіальних та генетичних засадах.

У вітчизняному містобудуванні таксономія систем розселення жорстко прив'язана до адміністративно-територіального устрою (АТУ) країни. Відтак, встановлені системи розселення, що відповідають різним територіальним рівням адміністративного поділу країни – національна (загальнодержавна), регіональні (обласні), міжрайонні, районні, локальні системи розселення. Географи і демографи повною мірою користуються у своїх розробках наведеною систематикою розселення, бо системи розселення повинні мати управлінські структури, які розробляють і реалізують концепції, стратегії і плани їх соціально-економічного розвитку. Іншими словами, одна з необхідних ознак систем розселення – їх адміністративна цілісність [1].

Наразі про генетичні аспекти розселення. У географії населення достатньою мірою розроблена методологія процесів розселення населення. Численні наукові розробки і публікації переконливо показують історико-географічну вкоріненість розселення населення: поселення у всі часи максимально вписувались у географічне середовище, орієнтуючись на його природно-ресурсний потенціал, історичні та політичні передумови, рівень господарського освоєння території, тогочасні вимоги і нормативи щодо розміщення населених місць. Початкове розселення надалі набувало ознак

самоорганізації і розглядалось вже як *процес розселення*, що має свої передумови і чинники, свою динаміку і загальні тенденції розвитку, свої стадії та етапи еволюції.

Головне питання: якою мірою генетичні особливості процесів розселення враховані у визначенні форм територіальної організації населення, зокрема, у виділенні систем розселення? Відповідь на нього вкрай неоднозначна, дискусійна і складна. З одного боку, у геодемографічних дослідженнях генетичний підхід до вивчення процесів розселення та господарського освоєння території є загально визнаним і за окремими напрямками достатньо розробленим. З другого – генетичні ознаки розселення жодною мірою не враховані у чинній систематиці розселення. Як уже наголошувалося, системи розселення мають чітку адміністративну прив'язку до сучасного АТУ, і це єдина ознака для їх визначення.

Географи намагаються подолати таке протиріччя і у багатьох випадках поширюють на адміністративні системи розселення ті чи інші генетичні характеристики. У містобудівельній таксономії систем розселення виділені «локальні системи розселення» без чіткої адміністративної прив'язки. Але це паліативні підходи, які аж ніяк не знімають ключового питання: як поєднати у систематиці розселення адміністративні та генетичні ознаки? На перспективу можна припустити, що наступна адміністративно-територіальна реформа більшою мірою врахує історико-географічні передумови і особливості розселення населення, і в цьому разі його адміністративна систематика буде більшою мірою (в ідеалі – повною мірою) співпадати з генетичними територіальними відмінами розселення населення. Але на даний час територіальна організація населення за адміністративним поділом жодною мірою не зіставлена з його генетичними територіальними відмінностями. Адміністративна система протистоїть генетичним засадам територіальної організації населення, і для того, щоб ці напрямки врешті-решт стикувати, а на перспективу – поєднати, необхідно їх чітко розмежувати у концептуально-понятійному плані [2].

Географи-екістики, як правило, розробляють історико-географічні процеси розселення у *контексті концепції єдиної системи розселення*, що, як вже було показано, жорстко прив'язана до чинного АТУ. Приходить час ставити і розробляти проблему генетичної систематики розселення як альтернативи її традиційному адміністративно-територіальному прочитанню. Зрозуміло, що таке протиставлення зазначених підходів являє собою методологічне елімінування питань генези розселення, виділення як окремого наукового напрямку з метою поглиблення розробки. Зрозуміло також, що методологічна і методична взаємодія двох підходів повинна посилюватись і орієнтувати вітчизняну екістику на якісно вищий аналіз двох різновидів систематики розселення. Нині на порядку денному перше питання – *розробка генетичної систематики розселення* як окремого і змістовно нового напрямку географії населення. Новий напрямок потребує відповідного впорядкування та оновлення понятійного апарату. Базове поняття – «система розселення», активно задіяне в адміністративній територіальній організації населення, відтак повноцінно не може використовуватись у генетичній систематиці.

На схемі (рис. 1) показані два напрями систематики розселення – на адміністративно-територіальних засадах (1) та на історико-географічній (генетичній) основі (2). Базовою одиницею систематики розселення за першим напрямком є *територіальні системи розселення* різних таксономічних рангів – від національної та регіональних (обласних, АРК) до міжрайонних, районних та локальних. Такий підхід не потребує спеціальних методик для виділення систем розселення різних рангів. Системи розселення автоматично «приписуються» відповідним адміністративно-територіальним одиницям і міняють свій статус у випадку зміни АТУ. Наприклад, дві регіональні системи розселення Одеської та Ізмаїльської областей після їх об'єднання стали однією регіональною системою розселення Одеської області. Методичні складнощі стосувались лише схем характеристик систем розселення різних рангів щодо більш-менш повного

врахування передумов і чинників розселення, вдалого врахування генетичних особливостей розселення [3].

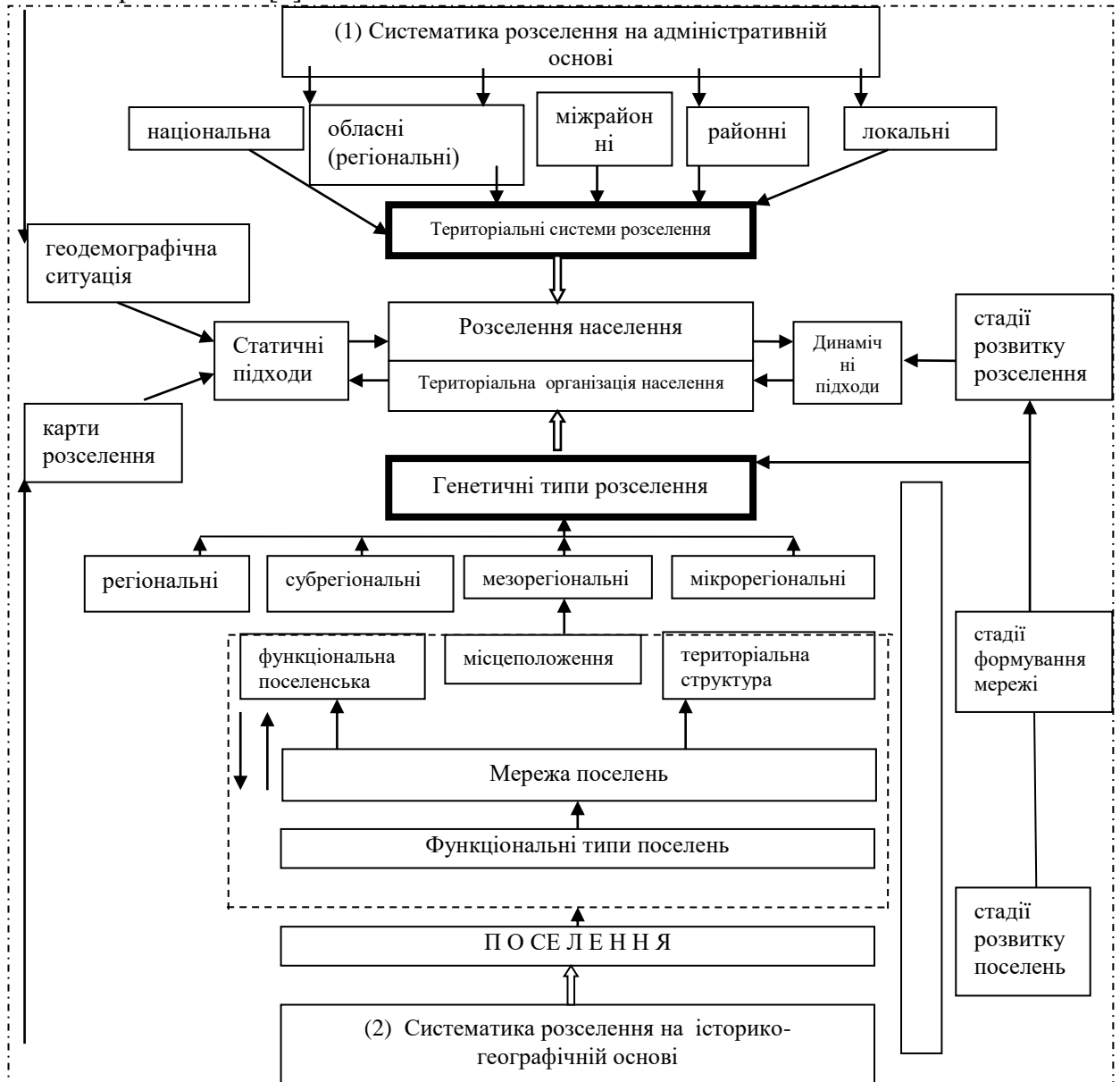

Рис.1. Систематика розселення на адміністративних та генетичних засадах

Відкритими лишаються питання відповідностей між адміністративно-територіальними системами розселення, з одного боку, та генетичними типами розселення – з другого. У загальному розумінні такої відповідності не буде: кожна з адміністративних систем розселення може в принципі мати те чи інше поєднання генетичних типів розселення і навпаки.

Значно складнішим у методологічному і методичному аспектах є другий напрям – генетична систематика розселення на історико-географічній основі. Останнім часом з'явилося чимало розробок саме такої систематики розселення. На жаль, вони значною мірою різнопланові щодо акцентування тих чи інших чинників розселення та геопросторових рівнів територіальної організації населення. Такі роботи містять дуже цікаві спостереження та аналіз поселенських мереж різних рівнів, але залишаються на рівні «факторного аналізу» географічних передумов розселення. Є потреба методологічних і методичних узагальнень таких розробок з метою формування цілісного нового підходу – генетичної систематики розселення.

Більшого обґрунтування потребує другий напрям – систематика розселення на історико-географічно-генетичних засадах. Базовою одиницею такої систематики повинен стати *генетичний тип розселення*. Використовувати за цим підходом традиційну одиницю систематики – «територіальна система розселення», вже неправомірно. Це поняття закріпилося у вітчизняній екістиці як таксон адміністративної систематики розселення і його «подвійне» чи «потрійне» використання некоректне. Зміст і функції нового поняття – генетичний тип розселення (ГТР) необхідно характеризувати за його головними складовими. Серед таких складових поселення, поселенські мережі (мережі поселень), процеси розселення в цілому, які поєднані з процесами господарського освоєння території.

Базовим поняттям нового підходу повинен стати *генетичний тип розселення*. Коротко представимо зміст і функції цього поняття. ГТР формується в межах території, що має певний таксономічний рівень природно-географічної та соціально-економічної спорідненості. Критеріями для визначення ГТР є територіальна єдність поселень певних функціональних типів, своєрідна мережа поселень за їх місцеположенням та загальною конфігурацією, спільний час заселення та господарського освоєння території, спільний соціально-економічний розвиток та подібна динаміка геодемографічних процесів.

ГТР мають ієрархічну багаторівневу організацію. Вони можуть бути регіональними, субрегіональними, мезо- і мікрорегіональними. Потрібно розробити таксономію для різномірних ГТР. У першому наближенні це можуть бути власне типи – регіональні, субрегіональні і т.д. Для деталізації генетичних типів розселення можна встановити підтипи ГТР [3].

Визначення часу (етапу чи стадії) заснування необхідно проводити за господарськими функціями. Як приклад, у південних районах України чітко розмежоване *первинне розселення* (аграрне, аграрно-рибпромислове, рибпромислове) та вторинне (колоністсько-аграрне, аграрно-транспортне, аграрно-торгівельне, аграрно-рекреаційне, портово-промислове). Первинність-вторинність розселення потребує подальшої деталізації. Скажімо, у степовій зоні у 1960-1970-х роках розпочалося масштабне гідротехнічне будівництво (Південно-Кримський канал та ін.) зі спорудженням крупних зрошувальних систем, яке спричинило чергову хвилю розселення (третину-четвертину?) у вигляді нових радгоспних селищ. Про масштаби тогочасної «розселенської хвилі» свідчить той факт, що в районах зрошуваного землеробства на Херсонщині густота сільського населення зросла удвічі.

Ще одна хвиля розселення пов'язана з інтенсивним формуванням зон приміського розселення – дачного, садівничо-городного, котеджного, рекреаційного. Навколо великих міст формуються так звані *урбанізовані ареали*, які добре відомі як специфічні форми розселення у багатьох країнах світу і які, разом з тим, не мають офіційного статусу як форми розселення у вітчизняній практиці. Поєднані генетичні характеристики поселень за часом їх виникнення і функціями визначають *функціонально-генетичні типи поселень*.

Важливою генетичною характеристикою поселень є їх місцеположення, прив'язка до природно-географічного середовища. Добре відома відповідність між функціонально-генетичними групами поселень та їх характерними місцеположеннями. Скажімо, первинне аграрне розселення на півдні України тяжіло до долин і балок, вторинне рекреаційно-аграрне розселення орієнтувалось на узбережжя морів, лиманів і великих річок. Можна стверджувати, що кожна функціонально-генетична група поселень має свою характерну прив'язку до природно-географічного середовища, свої типові місцеположення. Показово, що на різних етапах формування розселенської мережі, коли виникали поселення з новими функціями, з'являлась потреба і в нових місцеположеннях. На півдні України прокладання залізниць у другій половині XIX ст. вивело нові поселення з транспортними функціями на вододіли. Інтенсивний розвиток зрошуваного землеробства 1960-1970-х роках спричинив появу радгоспних селищ у зонах зрошення і

т.д. Нині вже є приклади глибоких геодемографічних розробок чинника місцеположення у формуванні розселення.

Друга важлива складова розселення – *мережа поселень (поселенська мережа)*. Методична схема аналізу поселенських мереж достатньо докладно розроблена в геодемографічних дослідженнях і представлена численними розробками. У контексті даної роботи необхідно визначити головні типологічні характеристики мережі поселень, що визначають генетичні типи розселення. Територіальна організація населення певної території має такі типологічні ознаки:

- 1) генетично спорідненій мережі поселень властива характерна *функціонально-поселенська структура* з певним переліком *функціонально-генетичних типів поселень*, їх кількісним співвідношенням та ієрархією, з більшою-меншою виразністю центральних місць і регіональних центрів;
- 2) генетично споріднена поселенська мережа має своєрідний набір *місцеположень поселень* та їх еволюційну зміну, пов'язану з розвитком мережі;
- 3) мережа поселень має свою *територіальну структуру* з типовою конфігурацією, густотою і людністю поселень, формами їх розміщення – одиничними, груповими, агломерованими, ареальними; сукупність таких характеристик представляє *територіальну структуру мережі поселень*.

У географії населення розселення розглядають як наявний просторовий розподіл населення, як карту розміщення населення, з одного боку, і як процес заселення та господарського освоєння території та його зміни і трансформації – з другого (рис. 1). Типологічні підходи до аналізу розселення населення повинні включати головні характеристики процесів розселення, що представляють їх територіальні відмінності за динамікою заселення, рівнем господарського освоєння території

Як показано на схемі (рис. 1), функціонально-генетичні типи поселень з характерними місцеположеннями поселень і мережами поселень, що мають своєрідну територіальну структуру, визначають *генетичні типи розселення* як територіально визначену сукупність населених місць, що являють собою певний генетичний тип поселень (чи характерне поєднання кількох споріднених типів) і утворюють своєрідну поселенську мережу з характерною територіальною структурою розселення.

Кожному ГТР відповідає певна стадія процесу розселення, іншими словами, їх можна характеризувати за ступенем сформованості поселенської мережі та за рівнем господарського освоєння території. Загальні орієнтири таких оцінок добре відомі: чим більш заселеною є місцевість, чим більш чітко виражена ієрархія поселень за віком, людністю, функціями, чим більш виразно представлені центральні місця обслуговування території, економічні та адміністративні центри, тим більш розвиненим і сформованим є даний ГТР. Території, що мають більш давню історію свого заселення та господарського освоєння, за інших рівних передумов мають більш сформовані і завершені типи розселення.

Генетичні типи розселення мають свою багаторівневу таксономію [4]. У найбільш загальному варіанті це ГТР регіональні, субрегіональні, мезо- і мікрорегіональні. Крім геопросторового таксонування ГТР можуть мати власні назви. Скажімо, Придунайський регіональний ГТР із поєднанням первинних, аграрно-рибопромислових, і вторинних, аграрно-колоністських, поселень, із крупнопоселенською мережею поселень долинного та приозерного розселення, із достатньо завершеною територіальною структурою розселення, що має чітку багаторівневу ієрархію та сформовані центри розселення.

Підведемо загальні підсумки. Для обговорення представлений новий напрям геодемографічних досліджень, який автор називає генетичною систематикою розселення. Цей напрям одержав свою концептуально-понятійну і термінологічну розробку. Введені і терміновані поняття «генетична (історико-географічна) систематика розселення»,

«функціонально-генетичний тип поселень», «генетичні стадії процесу розселення», «генетичні типи розселення».

Новий підхід гносеологічно протистоїть традиційним підходам до систематики розселення і разом з тим стикується з ними, істотно доповнює і розширює їх. Вже наголошувалось, що у наступній адміністративно-територіальній реформі в Україні можуть скластися передумови для максимального зближення цих двох підходів: новий адміністративно-територіальний поділ країни буде (повинен бути!) максимально узгодженим з генетичною історико-географічною систематикою розселення. Але це справа майбутнього. Нині є реальна потреба у прискореному розробленні генетичного (історико-географічного) підходу до багаторівневої систематики розселення в Україні.

1. Топчієв О. Г. Адміністративно-територіальний устрій і розселення населення (виступ на науковому семінарі «Сучасна місія географії в розвитку суспільства. Методологія, трансформації й парадигми») / О. Г. Топчієв // Український географічний журнал. – 2011. – № 1. – С. 7-8.
2. Топчієв О. Г. Проблеми та перспективи адміністративно-територіальної реформи в Україні / О. Г. Топчієв, З. В. Тітенко, В. В. Яворська // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Економічний простір України: регіоналізація та інтеграція в умовах суспільних трансформацій. – Львів, 2011. – Вип. 1(87). – С. 3-12.
3. Яворська В. В. Регіональні геодемографічні процеси в Україні: [монографія] / В. В. Яворська. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2013. – 384 с.
4. Круль В. П. Ретроспективна географія поселень Західної України / Володимир Петрович Круль. – Чернівці: Рута, 2004. – 381 с.
5. Концепція державної регіональної політики // Офіційний вісник України. – 2001. – № 22. – С. 20-28.
6. Топчієв О. Г. Методологічні та методичні проблеми регіоналізації України / О. Г. Топчієв, В. В. Яворська // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Районування економічного простору України: питання методології і практики. – Львів, 2010. – Вип. 5(85). – С. 32-45.

Яворская В. В., Мирончук Ю. С., Лабунская А. И. Влияние историко-географического фактора на формирование систематики расселения.

В статье раскрывается актуальная проблема - усилить внимание географов к генетической систематике расселения населения, которая существенно углубит и конкретизирует теорию и методологию современной экистики. В настоящее время системы расселения разных рангов устанавливаются преимущественно за административно-территориальными границами, они «заданные», и целевые установки заключаются в их сравнительной характеристике. Методика определения таких систем расселения оказывается ненужной. Вне поля зрения исследователей остается генезис систем расселения, их формирование и развитие, выделение самих систем расселения как таковых на генетических и историко-географических принципах.

Ключевые слова: систематика расселения, историко-географический подход, генетический подход, экистика, население.

Yavorska V. V., Mironchuk Y.S., Labunskaya A. I. The Influence of the historical and geographical factor on the formation of the taxonomy of setting.

The topical problem of the article is to draw the attention of geographers to genetic taxonomy of settling that significantly deepens and specifies the theory and methodology of modern ekistics. Currently, the systems of settling of various ranks are set mainly by administrative-territorial boundaries, they are «set», and targeted instructions of study are aimed at their comparative characterization. The method for determination of settling systems appears unnecessary. The genesis of settling systems, their formation and development, the selection of such settlings on genetic, historical and geographical basis are out of resarch.

Key words: taxonomy of settling, historical-geographical approach, genetic approach, ekistics, population.

УДК 94 (477.74):323.15 «19»

НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ В ЕТНОПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ КІНЦЯ 80-х – ПОЧАТКУ 90-х рр. ХХ ст.

М.І.Ярмоленко

*доктор історичних наук, доцент,**Ізмаїльський факультет Національного університету «Одеська морська академія»*

У статті проаналізовано вплив економічних та соціальних процесів, а також репатріації депортованих народів на політизацію етнічності в Україні. Висвітлено особливості етнополітичних процесів у перші роки після відновлення Української державності та процес налагодження міжетнічної інтеграції на основі міжетнічного діалогу.

Ключові слова: *національні меншини, політизація етнічності, етнополітичні процеси, міжетнічна інтеграція, міжетнічний діалог.*

Наприкінці 1980-х – початку 1990-х років криза тоталітарного радянського режиму сприяла активізації національних рухів, орієнтованих на національно-культурне відродження, вільний розвиток усіх етносів. Загострення міжетнічних протиріч на теренах СРСР призвело до збройних сутичок в окремих республіках. Проте на території України, попри існування окремих розбіжностей в оцінці ситуації представниками деяких етнічних груп, вдалося уникнути масштабних міжетнічних конфліктів, у тім числі й в наслідок налагодження міжетнічного діалогу, що вдалося здійснити завдяки ряду важливих політичних рішень.

Однією з найважливіших проблем етнополітики стало забезпечення інтеграції в українське суспільство депортованих народів. Найбільш масштабним було повернення кримських татар. Масова репатріація кримськотатарського народу співпала у часі із суверенізацією України – процесом, який у Криму вирізнявся специфічними щодо всієї держави рисами. Найбільш прикметною з них було збереження в місцевій владі потужного впливу комуністів і лобістів великодержавних російських інтересів. Поспішне утворення автономії в Криму на початку 1991 року небезпідставно оцінювалося як захід по формуванню фактору тиску на незалежну Україну, а також вірогідну спробу утримати її від самостійницького вибору, як значною мірою продукт московських інтриг, намагання зміцнити в політико-правовому відношенні проросійські сили в Україні, які не бажали змиритися з її незалежністю [1, 27]. А вже у червні 1991 р. вищий представницький орган кримських татар – курултай прийняв «Декларацію про національний суверенітет кримськотатарського народу», відповідно до якої Крим проголошувався національною територією кримськотатарського народу, де тільки він має право на самовизначення відповідно до міжнародних правових актів. У Декларації наголошувалося, що відносини між кримськими татарами й національними етнічними групами, що живуть у Криму, мають будуватися на основі взаємоповаги, визнання людських і громадянських прав та інтересів, має забезпечуватися суворе дотримання політичних та інших законних прав усіх людей, незалежно від їх етнічної приналежності. Курултай проголосував проти визнання відновленої на референдумі 20 січня 1991 р. Кримської АРСР, керуючись тим, що вона відновлювалася не як національно-

територіальне утворення, а як адміністративно-територіальна одиниця. Цей акт розцінювався як спроба юридичного закріплення результатів депортації [2, 287].

Наступним кроком для лідерів КТНР стала розробка теорії, згідно з якою ніхто, крім кримських татар, не мав права називатися «народом Криму», усі «нетатари» оголошувалися представниками «общин», «діаспор», «анклавів», «слов'янських масивів», «колоністів». Виняток було зроблено лише для караїмів та кримчаків, оскільки було важко заперечувати їх місцеве походження. Проте у зверненні до лідера кримських комуністів М.Багрова містилася критика проекту резолюції 42-ї партконференції «Про національну політику» і вказувалося, що використання надалі до кримчаків та караїмів терміну «малочисельні народи» могло бути допустимо в якості термінологічної вольності, але його ввели виключно для конструювання в Криму «нових народів», однак не було відновлено лише один народ – кримськотатарський [3, 34]. Лідери кримськотатарського руху неодноразово порушували питання про автономію кримських татар. Кримськотатарський рух наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років виступав проти відновлення Кримської АРСР і за створення «автономії Криму» як майбутньої основи державності кримськотатарського народу. У документах курултаю цього часу основним завданням діяльності меджлису було домогтися визнання статусу кримськотатарського народу як корінного, а також статусу Криму як національно-територіальної автономії у складі України на основі реалізації кримськотатарським народом свого невід'ємного права на самовизначення [4].

Відповіддю на подібні прагнення стало звернення Постійного Представника Президента України у Верховній Раді України Р.Безсмертного до Президента України, в якому пропонувалося невідкладно розробити положення Конституції України про статус корінних народів України і прискорити розроблення та прийняття Закону України «Про статус кримськотатарського народу», а також доручити Міністру юстиції України врахувати при розробці Законопроекту «Про Верховну Раду АРК» квоту для представників кримськотатарського народу в розмірі 20 % від загальної кількості депутатів ВР АРК. Р.Безсмертний пропонував увести до штатного розпису посаду Радника Президента України з національних проблем Автономної Республіки Крим та призначити на цю посаду віце-прем'єра уряду АР Крим Ільмі Умерова. Але уявлення про меджлис як владу екстремістського спрямування було головною причиною відмови у реалізації таких ініціатив. Не було прийнято зареєстровані у Верховній Раді законопроекти «Про статус кримськотатарського народу», «Про Концепцію державної етнонаціональної політики України», де було відображено погляд кримськотатарської доктрини на розуміння «корінного народу» як спільноти, що «повністю знаходиться в межах Української держави» та яка «не має власного державного утворення за межами Української держави» [5, 69–71]. Верховна Рада Криму обрала політику демонстративного ігнорування меджлису і принципово відмовилася від діалогу з кримськотатарськими лідерами. Вона доручила правоохоронним органам «покласти край» антиконституційній діяльності меджлису та ОКНР [6, 79]. Зі свого боку меджлис відреагував звинуваченням кримської влади у провокуванні міжнародного конфлікту. Обопільні закиди лише загострили ситуацію в Криму, спричинили проведення кримськими татарами низки несанкціонованих мітингів, блокування роботи районних державних адміністрацій, судових засідань тощо [1, 163].

Становлення Української державності й автономізація Криму відбувалися в умовах гострої економічної кризи, відсутності у бюджетах України та кримської автономії належних коштів на облаштування репатріантів та вирішення їх соціальних проблем. Вже з 1992 р. процес облаштування кримських татар почав фінансуватися фактично за рахунок коштів із державного бюджету України. В Указі Президента України «Про фінансування з республіканського бюджету за I квартал 1992 року» від 18 січня 1992 р. Міністерству фінансів України було доручено при доопрацюванні проекту бюджету на

1992 р. передбачити окремо асигнування на здійснення заходів, пов'язаних із поверненням кримських татар на постійне проживання до Криму [7].

У 1992 р. на потреби депортованих із державного бюджету України було виділено понад 10 млрд. крб., у 1993 р. – 110 млрд. крб., у 1994 р. – понад 1 трлн. крб., у 1995 р. – 2 трлн. 478 млрд. крб. [8; 9]. У період з 1991 по 2003 рр. за рахунок коштів бюджету вдалося забезпечити житлом 30 тис. осіб, а 120 тис. кримських татар завершили будівництво власного житла або придбали житло за рахунок власних коштів [10, 255]. Проте бюджетні кошти, які спрямовувалися на облаштування депортованих, багато в чому використовувалися неефективно. За результатами перевірки Рахункової палати України щодо цільового використання коштів державного бюджету, призначених на фінансування заходів, пов'язаних із поверненням кримськотатарського народу та осіб інших національностей, які були незаконно депортовані з України, було зазначено, що значну частку у спорудженні житла займало будівництво за пайовою участю. Фактично це було безвідсотковим кредитуванням комерційних будівельних організацій, оскільки договори на пайову участь замовники укладали на заздалегідь не вигідних для них умовах або передбачаючи штрафні санкції, що давало можливість недобросовісним підрядникам по 5-6 років не виконувати договорів. Значні кошти цільових капітальних видатків щорічно неефективно витрачалися на утримання побудованих і прийнятих державною комісією об'єктів у зв'язку зі зволіканням місцевих органів виконавчої влади та експлуатаційних комунальних служб із прийняттям їх у своє підпорядкування.

На початку жовтня 1992 р. земельне питання спричинило загострення суспільно-політичної ситуації в Криму. 5-6 жовтня 1992 р. у Сімферополі відбулися масові порушення громадського порядку, організовані меджлісом і Організацією кримськотатарського національного руху (ОКНР). Групи кримських татар здійснили спробу захопити прокуратуру автономії та вчинили погром приміщення Верховної Ради АР Крим. У Постанові Верховної Ради АР Крим «Про ситуацію в Криму у зв'язку з антиконституційною діяльністю «Меджлісу кримськотатарського народу» і організації кримськотатарського руху» від 8 жовтня 1992 р. зазначалося, що «спекуючи на інтересах кримськотатарського народу, використовуючи для досягнення своїх вузькокорпоративних прагнень труднощі у реалізації програми повернення і облаштування в Республіці кримських татар, меджліс і ОКНР з моменту їх створення взяли курс на конфронтацію з органами державної влади та місцевого самоврядування, загострення політичної ситуації і міжнаціональних відносин, ігноруючи при цьому Конституції України та Республіки Крим» [11]. Президія Верховної Ради Криму створила тимчасову слідчу комісію для проведення парламентського розслідування подій, які відбулися 1, 5 та 6 жовтня 1992 р. у Криму. Цим подіям було призначене надзвичайне засідання сесії Верховної Ради Криму 8 жовтня 1992 р., на якому було розглянуто питання про ситуацію в Криму у зв'язку з антиконституційною діяльністю меджлісу кримськотатарського народу і ОКНР. Фактично органи влади не віднайшли ефективного алгоритму співпраці з лідерами кримськотатарського руху щодо розв'язання земельного питання, що спричинило відмову керівництва меджлісу від діалогу з представниками органів влади АР Крим. З боку представників кримськотатарського народу почали лунати заклики до проведення масових акцій непокори, загальної мобілізації, створення загонів самозахисту, повернення військовослужбовців із числа кримських татар зі Збройних сил України, пікетування приміщень рад народних депутатів усіх рівнів, активізації самозахоплення земель, блокування автомобільних та залізничних доріг [12, 139]. Протиборство викликав порядок наділення кримських татар земельними ділянками з резервних фондів, частина яких була непридатною для ведення сільського господарства. При цьому поступове загострення ситуації потягнуло за собою скорочення обсягу фінансування процесу переселення кримських татар. Поруч з цим завдяки зусиллям Української держави кількість учнів, які навчалися кримськотатарською мовою

на початку 1990-х років, зросло майже у 20 разів, було видано комплект підручників для першого класу: самовчитель кримськотатарської мови із двох частин, російсько-кримськотатарський орфографічний і термінологічний словники, підручники з історії літератури, методичний посібник і програму з кримськотатарської мови для вузів. Кримський державний індустріально-педагогічний інститут, викладання в якому здійснювалося трьома мовами: українською, російською та кримськотатарською, став вищим навчальним закладом з підготовки кваліфікованих фахівців із числа кримських татар для системи освіти й національної культури. У листопаді 1990 р. у ВНЗ було створено держбюджетну лабораторію з підготовки підручників і навчальних посібників із кримськотатарської мови та літератури, а в 1993 р. згідно з постановою Ради міністрів Криму відкрито навчально-педагогічне видавництво «Крымучпедгиз», головним завданням якого стало забезпечення підручниками і навчально-методичною літературою шкіл і ВНЗ Криму [13, 27–28].

Попри зусилля Української держави щодо наповнення етнонаціональної політики економічним змістом, вимоги меджлісу щодо визнання офіційного статусу кримських татар як корінного народу України, визнання меджлісу як представницького органу кримськотатарського народу, встановлення квоти представництва кримських татар у Верховній Раді АР Крим, визнання кримськотатарської мови як офіційної мови автономії не були зняті з порядку денного. Фактично визнання кримськотатарського народу як корінного народу було здійснене Україною вже після анексії Криму Російською Федерацією.

Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років одним із центрів налагодження міжетнічного діалогу, окрім державних органів, став Народний Рух України, який виступав за рівні права всіх націй і етнічних груп на українських землях для розбудови економічно потужної держави. Заклик до міжетнічного діалогу у діяльності Руху задля відновлення і подальшої розбудови Української державності наприкінці 1980-х років багато в чому виступав як альтернатива діяльності Компартії України, що була зорієнтована на той час на посилення міжетнічного протистояння на українських землях задля ускладнення процесу суверенізації України. На Установчому з'їзді НРУ, який відбувся 7-11 вересня 1989 року, були присутні представники від 12-ти національностей. Серед 1970 делегатів українці становили 1868 (94,82 %); росіяни – 75 (3,81 %); євреї – 6 (0,30 %); поляки – 4 (0,20 %); угорці – 3 (0,15 %); білоруси – 3 (0,15 %); греки – 2 (0,10 %); румуни – 2 (0,10 %), а також 1 вірменин, 1 татарин, 1 китаєць, 1 грузин (всього 0,5 %)[14, 6]. На установчий з'їзд було запрошено представників російських, польських, угорських, кримськотатарських, вірменських, молдавських, грецьких, єврейських німецьких, болгарських, гагаузьких, асирійських, азербайджанських, чехословацьких, литовських, таджицьких, ятв'язьких національно-культурних товариств. Всього на з'їзді було представлено 36 товариств [14, 10–11]. Через Крайові організації з Одеси було запрошено представників болгарських, гагаузьких та єврейських товариств. На з'їзді було прийнято окрему Резолюцію щодо забезпечення прав національних меншин в Україні, що сприяло посиленню підтримки діяльності Руху і приєднання до нього частини поляків, євреїв, татар, німців, болгар, росіян і представників інших етнічних груп. Частина з них долучилися до діяльності місцевих осередків Руху і брали участь у низці суспільно-політичних акцій, підтримували процес трансформації Руху в політичну організацію [15, 394].

У березні 1990 року в Україні було проведено вибори до Верховної Ради та до місцевих рад за мажоритарною системою. Демократизація суспільних процесів кінця 1980-х рр. та політизація етнічної ситуації сприяли широкому залученню національних меншин до участі у виборчих процесах. При цьому представники національно-культурних об'єднань національних меншин найбільш активно співпрацювали з Народним Рухом України саме у період виборів, усвідомлюючи, що таким чином можна

було б забезпечити власне представництво в органах влади. Найбільша кількість представників національних меншин балотувалася саме по виборчих дільницях Півдня України. Серед 122 кандидатів у народні депутати було зареєстровано 70 українців, 35 росіян та 17 представників інших національностей. Так, у Миколаївській області питома вага українців серед кандидатів у народні депутати становила 71,43 %, росіян – 28,57 %, в Одеській області – українців 64 %, росіян – 20 %, представників інших національностей – 16 % [16, 168], у Херсонській області – українців 61,90 %, росіян – 19,05 %, представників інших національностей 19,05 %) [16, 174]. Згідно з даними оновлених виборчих списків на 5 лютого 1990 р. питома вага українців у складі кандидатів у народні депутати зменшилася за рахунок збільшення числа представників національних меншин, у першу чергу росіян та євреїв.

У Миколаївській області на виборах 1990 р. представники національних меншин у складі 19 росіян та 1 болгарина балотувалися по 9 виборчих округах [17, 42–52]. В Одеській області до Верховної Ради у 1990 р. балотувалися представники національних меншин у складі 42 росіян, 6 болгар, 3 білорусів, 2 євреїв та 1 гагауза по 18 виборчих округах [17, 53–75]. Аналіз даних по кількості представників національних меншин у складі кандидатів у народні депутати дозволяє стверджувати, що їх питома вага на виборчих дільницях Півдня України коливалася у межах 28–53 %. Голосування 4 березня 1990 року визначило, що до парламенту потрапило 22 представники від національних меншин: 19 росіян, 1 єврей, 1 болгарин та 1 білорус – усі члени Комуністичної партії. А загалом до складу Верховної Ради України увійшло 75,1 % українців, 22,2 % росіян, 1,1 % білорусів, 0,2 % болгар, 0,2 % вірмен, 0,9 % євреїв та 0,2 % німців [18, 149–151], що по цілому ряду параметрів відображало співвідношення питомої ваги представництва національностей у поселенській структурі населення республіки. Попри те, що всі обрані представники національних меншин належали до Компартії, значна їх кількість балотувалася від так званих неформальних об'єднань. Проблемним питанням, яке часто піднімалося у ході виборчої кампанії, стало утворення спеціальних органів у справах національних меншин у складі державних інституцій та законодавче закріплення квот представництва національних меншин, в тому числі й під час виборів до представницьких органів та Верховної Ради України. Крім того, пропонувалася двопалатна структура українського парламенту, одна з палат якого представляла б інтереси національних меншин або окремих регіонів.

Політичного забарвлення набували й вимоги представників національних меншин щодо реституції майна, що належало окремим громадам. Найбільше подібних вимог на Півдні України висувалося у Одеській та Херсонській областях [19, 156–158].

Посилення політизації етнічності констатувалося вже на Других Всеукраїнських зборах Народного Руху. У своїй доповіді «Рух і народовладдя» С.Конєв вказував, що поява на суспільному обрії Народного Руху як чисто українського феномену спричинила «зрушення грандіозних економічних та політичних процесів», серед яких виділявся не лише процес зростання національної свідомості в західних областях, а й «поява російськомовного українського патріотизму серед сотень тисяч зрусифікованих українців і навіть серед представників інших національностей» [20, 9]. Водночас О.Бураковський у доповіді «Рада національностей та міжнаціональні стосунки в Україні» стверджував, що процес демократизації суспільства значно відставав від процесу суверенізації, а міжнаціональний мир має місце завдяки діяльності Руху [20, 17 (на звороті)].

У програмі Народного Руху України відзначалося, що Рух виступав за створення в Україні громадянського суспільства, яке гарантує забезпечення економічних підвалин політичної та соціальної свободи кожної особистості. Створення громадянського суспільства в Україні вимагає обмеження втручання держави в економічне та соціокультурне життя, забезпечення сприятливих умов для функціонування партій, добровільних асоціацій і спілок як форми реалізації творчої енергії та ініціативи

громадян; зведення до мінімуму патерналістської функції держави у ставленні до народу; держава має служити суспільству і перебувати під його повним контролем. Створення громадянського суспільства у кінцевому наслідку має зняти протиставлення окремої особи суспільству й державі, уможливить здійснення принципу «вільний розвиток кожного є умовою вільного розвитку всіх» [21, 4].

Політичне рішення про повернення в Україну депортованих народів сприяло поверненню значної кількості німців на територію Півдня України. У ході цього процесу встановлювалися тісні контакти представників німецької меншини з керівними органами. Поряд із сприянням поверненню німців, Українське республіканське товариство радянських німців «Відродження» (Відергебурт) подало ряд пропозицій щодо економічного розвитку Півдня України до Комітету у справах національностей та відповідних міністерств економіки, сільського господарства, юстиції, фінансів, закордонних справ і культури [22, 65]. «Відродження» та Миколаївська і Одеська обласні ради, а також Херсонський та Запорізький виконкоми підписали протоколи, де відзначалися заходи по працевлаштуванню та забезпеченню компактного проживання німців [23, 228]. Голова Одеської обласної Ради народних депутатів Р.Б.Боделан висловився за утворення німецьких поселень в області із відповідним фінансуванням цього проекту [23, 221]. Представники німецької національної меншини виступали за поширення на них дії Закону «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» та створення при Кабінеті Міністрів України комітету по організації повернення німців з виділенням фінансових ресурсів для облаштування на новому місці й забезпечення працевлаштування [24, 28].

Проблеми міжнаціональних відносин стали одним із важливих аспектів діяльності Верховної Ради, її комісій з питань культури та духовного відродження, державного суверенітету, міжреспубліканських і міжнаціональних відносин. Вже 5 липня 1991 р. було створено Комітет у справах національностей при Кабінеті Міністрів України, до завдань якого входила координація діяльності державних структур і самодіяльних формувань щодо гармонізації національних відносин у республіці, аналізу та прогнозування розвитку подій, вироблення рекомендацій щодо попередження можливих негативних процесів, надання допомоги у вирішенні практичних завдань тощо. Відновлення Української державності активізувало громадсько-політичну діяльність національних меншин на території республіки. У цей період державотворення національна політика постала в один ряд з формуванням національних Збройних Сил, державної символіки, запровадженням національної валюти. Прийняття Закону про громадянство 8 жовтня 1991 р. та Декларації прав національностей України 1 листопада 1991 р. окреслило правовий статус національних меншин в Україні. Проте для їх гармонійного розвитку у майбутньому в умовах формування політичної нації налагодження міжетнічного діалогу стало засобом виявлення та вирішення найбільш важливих проблем національних меншин, а також ознакою започаткування курсу на згуртування громадян і відходом від ізоляції національних меншин, характерним для тоталітарної держави.

Одним із центрів міжетнічного діалогу стала Одеса, де за ініціативою Комісії Верховної Ради України з питань державного суверенітету, міжреспубліканських і міжнаціональних відносин, Комітету у справах національностей при Кабінеті Міністрів України та Ради національностей Народного Руху України вже 16-17 листопада 1991 р. було скликано Перший Всеукраїнський міжнаціональний конгрес. Його метою стало вироблення скоординованої політики щодо забезпечення вільного розвитку всіх національностей України.

На Конгресі були присутні представники більш як 100 національно-культурних організацій, які висловилися за повну підтримку Акту проголошення незалежності України та Декларації прав національностей України. В ухваленій Резолюції I

Всеукраїнського Міжнародного Конгресу наголошувалось, що саме через своє представництво в державно-управлінських структурах національні та етнічні групи, що проживають на території України, зможуть забезпечити державні гарантії набуття рівних політичних, економічних, соціальних та культурних прав. Фактично юридичне закріплення права на представництво власних інтересів в державних органах та окреслення кількісних показників цього представництва стало одним із головних завдань та прагнень національних меншин. Учасники Конгресу пропонували внести до нової Конституції України норми, які передбачали створення у структурі українського парламенту Палати націй чи Комітету у справах національностей. Аналогічні структури також пропонувалося створити в органах виконавчої влади [25, 25]. Відзначимо важливість проведення Конгресу саме на території Півдня України, в Одесі, де рівень міжетнічної толерантності був досить високим. За словами голови Політради Руху М.Гориня, організатори обрали для проведення Конгресу саме Одесу, де мешкало близько 50 % українців, 40 % росіян, 10 % євреїв, греків та представників інших національностей, бо це місто являло собою приклад етнічної розмаїтості України.

Присутність на Конгресі багатьох представників етнічних груп України дозволила йому розробити низку конкретних пропозицій, покликаних вдосконалити національну політику України. Проте висловлювалися на Конгресі й альтернативні думки щодо підтримки курсу на розбудову Української державності. Так, представник грецької громади Юрій Ковура в розмові з кореспондентом Рух-прес відзначив, що серед болгар Півдня України відсутня однаковість в підтримці незалежності України [25, 30]. Подібні вислови лунали й у середовищі національних меншин (передусім росіян та євреїв) Півдня України. Частково така позиція зумовлювалася результатами ідеологічної роботи прихильників комуністів, які наголошували, що Народний Рух України і Українська держава будуть орієнтовані на захист інтересів насамперед українського населення з ігноруванням вимог і прагнень національних меншин. У цьому контексті експлуатувалися образи національної пам'яті з наголосом на єврейські погроми. Для попередження дискредитації Народного Руху його діячі неодноразово підкреслювали у своїх виступах та зверненнях, що в Українській державі толерантність по відношенню до всіх етнічних груп має бути взірцем для інших держав.

Досить складною була ситуація й у середовищі російської національної меншини. Згідно з даними соціологічних анкетувань 48 % росіян підтримували ідею незалежності України, проте 38 % виступали проти [26, 24]. На Півдні України «Демократичний союз Новоросії» проголосив своєю метою створення на території Одеської, Миколаївської, Херсонської, Дніпропетровської областей України та ряду придністровських територій Молдови так званого «Новоросійського демократичного державного утворення Української федерації» [27, 28-29]. У Донецьку в листопаді 1990 р. відбулася конференція «Інтерруху Донбасу», представники якого обрали його центральну раду, прийняли статут, обговорили ситуацію в регіоні. Організація виступила проти сепаратизму, на захист Союзного договору і збереження єдиного загальносоюзного ринку в економіці [28, 10].

Поруч з цим Крайовий провід Херсонської обласної організації Народного Руху України звернувся до Центрального Проводу Руху з наполегливим проханням ініціювати перед Всеукраїнськими зборами НРУ питання про внесення таких змін до партійного списку, які б забезпечили представництво низки південних і східних організацій у фракції Руху у Верховній Раді [29, 231].

Політизація етнічності в українських реаліях стала одним із факторів, який здійснював вкрай важливий вплив на спрямування етнополітичних процесів. Залучення представників національних меншин до політичної діяльності відбувалося через діяльність громадсько-культурних товариств, які були виразниками політичних прагнень, а також через участь у роботі всеукраїнських політичних партій, до складу яких входили

очільники національно-культурних товариств національних меншин. Найбільш послідовну політику здійснював Народний Рух, до складу якого з самого початку існування входило багато представників національних меншин у різних регіонах України.

1. Котигоренко В. Кримськотатарські репатріанти: проблема соціальної адаптації / В. Котигоренко. – К. : Світогляд, 2005. – 222 с.
2. Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект / Ред. кол.: І. Курас (гол. ред.) та ін. / Кер. авт. кол. М. Панчук. – К. : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2000. – 356 с.
3. Фірсов Р. М. Формування цілей та завдань кримськотатарського національного руху 1990–1991 рр. / Р. М. Фірсов // Проблеми інтеграції кримських татар в українське суспільство. – 1998. – № 2. – С. 34.
4. Парахонський Б. Кримськотатарська проблема: сучасний стан і перспективи її вирішення [Електронний ресурс] / Б. Парахонський. – Режим доступу: <http://cidct.info/uk/publications/book/15.html>
5. Курінний О. Кримські татари та українці Польщі – корінні народи та суб'єкти самовизначення / О. В. Курінний // Наукові записки НаУКМА. – 2010. – Т. 103 : Юридичні науки. – С. 69–71.
6. Депортовані кримські татари, болгари, вірмени, греки, німці : зб. документів Автономної Республіки Крим (1989–1999 рр.). – К., 1999. – С. 79.
7. Про фінансування з республіканського бюджету за I квартал 1992 року : указ Президента України від 18.01.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/42/92>.
8. Білуха Ю. Аналітично-довідковий матеріал з питань повернення в Україну та облаштування депортованих за національною ознакою / Ю. Білуха // Кримські студії. – 2000. – № 1. – С. 15.
9. Білуха Ю. Розвиток етнополітичної ситуації в Криму та вирішення проблем кримськотатарського народу [Електронний ресурс] / Ю. Білуха, О. Власенко // Кримські студії. – № 1–2 (13–14). – Режим доступу: <http://cidct.info/uk/studii/13-14/4.html>
10. Лойко Л. Державна етнополітика і політична суб'єктивація національних меншин України / Л. Лойко // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку : зб. наук. праць. – Львів, 2006. – Вип. 18. – С. 255.
11. О ситуации в Крыму в связи с антиконституционной деятельностью «меджлиса крымскотатарского народа» и Организации крымскотатарского национального движения (ОКНД) : постановление Верховного Совета Крыма от 8.10.1992 г. № 167-1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/krym/show/rb0167002-92>
12. Центральний державний архів вищих органів України (ЦДАВО України), Ф. Р-2, оп. 15, спр. 2526, 364 арк.
13. Горобей Т. І. Освіта кримських татар: шляхи подолання труднощів / Т. І. Горобей // Відродження. – 2000. – № 1. – С. 27–28.
14. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Ф. 270, Оп. 1, Спр. 4, 11 арк.
15. Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті // О. Я. Калакура. – К.: Знання України, 2007. – 508 с.
16. ЦДАГО України, Ф. 1, Оп. 32, Спр. 2540, 189 арк.
17. ЦДАВО України, Ф. Р-1, Оп. 28., Од. зб. 110, 210 арк.
18. ЦДАВО України, Ф. Р-1, Оп. 28. Од. зб. 111, 151 арк.
19. ЦДАВО України, Ф. 5252, Оп. 1, Од. зб. 125, 245 арк.
20. ЦДАГО України, Ф. 270, Оп. 1, Спр. 94, 34 арк.
21. ЦДАГО України, Ф. 270, Оп. 1, Спр. 130, 47 арк.

- 22.ЦДАВО України, Ф. 5252, Оп. 1, Од. зб. 2, 67 арк.
- 23.ЦДАВО України, Ф. 5252, Оп. 1, Од. зб. 7, 234 арк.
- 24.ЦДАВО України, Ф. 5252, Оп. 1, Од. зб. 6, 101 арк.
- 25.ЦДАГО України, Ф. 1, Оп. 32, Спр. 2969, 58 арк.
- 26.ЦДАГО України, Ф. 270, Оп. 1, Спр. 85, 63 арк.
- 27.ЦДАГО України, Ф. 270, Оп. 1, Спр. 126, 41 арк.
- 28.ЦДАГО України, Ф. 1, Оп. 32, Спр. 2907, 166 арк.
- 29.ЦДАГО України, Ф. 270, Оп. 1, Спр. 231, 6 арк.

Ярмоленко М. И. Национальные меньшинства Южной Украины в этнополитических процессах конца 80-х – начала 90-х гг. XX в.

В статье проанализировано влияние экономических и социальных процессов, а также репатриации депортированных народов на политизацию этничности в Украине. Освещено особенности этнополитических процессов в первые годы после восстановления Украинской государственности и процесс налаживания межэтнической интеграции на основе межэтнического диалога.

Ключевые слова: национальные меньшинства, политизация этничности, этнополитические процессы, межэтническая интеграция, межэтнический диалог.

Yarmolenko M. I. National Minorities of South Ukraine in Ethnopolitical Processes at the end of 80's and at the beginning 90's the 20th century.

The article analyzes the impact of economic and social processes, as well as the repatriation of the deported peoples in the politicization of ethnicity in Ukraine. The peculiarities of ethnopolitical processes in the first years after the restoration of Ukrainian statehood and the process of establishing ethnical integration through ethnical dialogue are described.

Key words: National minorities, politicization of ethnicity, ethnopolitical processes, ethnical integration, ethnical dialogue.

УДК 331(729.1)(045)

ACTUALIZACIÓN DEL MODELO ECONÓMICO CUBANO

Carlos Roque García

*Doctorante, Profesor Auxiliar,**Instituto Superior Politécnico «José Antonio Echeverría» La Habana, Cuba*

У статті розглядаються процеси, які відбувалися в Кубинській економіці з кінця 80-их рр. ХХ ст.; аналізуються темпи зростання національної економіки та її інтеграція в загальносвітову економічну систему. Виділяються основні позитивні зрушення в енергетичному секторі, будівництві соціальних об'єктів.

Ключові слова: *Куба, економіка, енергетика, соціальна сфера, житлове будівництво, міжнародна солідарність, оновлення.*

¿Cómo ha sido posible a pesar de la permanente hostilidad de las administraciones norteamericanas por más de 55 años a través de depresiones políticas, chantajes, intentos de aislamiento diplomático, el espionaje, sanciones económicas, la agresión directa de diversa índole incluyendo la guerra bacteriológica, invasión por Playa Girón, la Crisis de Octubre, la organización de planes de asesinato contra el Comandante en Jefe Fidel Castro y otros dirigentes y diplomáticos; secuestro de naves, sabotajes a hoteles y otras instalaciones; entre otros actos de terrorismo dirigido y financiado desde los Estados Unidos coadyuvaron a la entronización en la conciencia cubana de una cultura de resistencia?.

Son muchas las interrogantes que este proceso plantea a la luz de los últimos acontecimientos y el interés que despierta a los investigadores y docentes extranjeros y en especial a la sociedad cubana por su carácter sui generis, escalonado y participativo contando con el apoyo mayoritario de la población; consciente del papel activo que juega el pueblo para el exitoso desarrollo del mismo como única salida para mantener su independencia y soberanía.

Este proceso sin lugar a dudas tienen como antecedente las transformaciones llevadas a cabo a partir de finales de la década de los 80 del pasado siglo con la llegada del «Período Especial» donde los ritmos de crecimiento se vieron afectados abruptamente con la consiguiente afectación en lo social, pero donde la voluntad del gobierno cubano no dio espacio a la renuncia de sus conquistas sociales.

El actual proceso de perfeccionamiento de su modelo económico debe verse como continuación y ruptura de aquel otro, en el cual el país no tuvo otra alternativa que cambiar para sobrevivir y tratar de reinsertarse en una economía mundial con las reglas de juego de esa economía; el cambio brusco hacia esa reinsertación sin lugar a dudas trajo sus consecuencias a corto plazo en el plano político, económico y social.

La base fundamental de recursos para el desarrollo está en el ahorro; en primer lugar en sector energético.

La eficiencia y productividad como bases para mejorar las condiciones de vida.

Empleo de la fórmula socialista de distribución. (valorizar cada vez más el trabajo como forma de acceder al consumo).

Programas priorizados:

- 1- Electroenergética.
- 2- Rehabilitación del transporte
- 3- Desarrollo hidráulico.
- 4- Programas sociales.
- 5- Viviendas.

6- Alimentos.

Las direcciones principales se centran en:

1. calidad de la educación (desarrollo del potencial humano)
2. desarrollo y atención social
3. salud y calidad de vida
4. cultura general integral
5. solidaridad internacional

Desarrollo de más de 200 programas y terminación de casi 7650 obras en los últimos 7 años como expresión del aseguramiento material en estas direcciones, las que garantizarán el desarrollo perspectivo del país

Un potencial se hace realidad

- **Potencial científico-técnico se preservó y creció en medio de la crisis. hoy existen:**
 - 1,8 científicos e ingenieros por mil habitantes.
 - 222 instituciones de i+d
 - más de 30 mil trabajadores en la investigación científica
- **Creadas bases del desarrollo de nuevo sector de alta tecnología, orientado a productos y servicios intensivos en conocimiento, de alto valor agregado**
- **Estudiantes universitarios 606 323 de ello 79% en sedes municipales**

**ORIENTACIÓN ESTRATÉGICA: PRODUCCIONES
INTELECTUALES COMO SUSTENTO FUTURO DEL
DESARROLLO DEL PAÍS.**

Desde la perspectiva del comportamiento económico, los primeros años de la década de los 90 fueron una combinación de crisis y crecimiento, con transformaciones estructurales importantes a partir del surgimiento y la consolidación de nuevos sectores económicos y la reactivación de otros (turismo, biotecnología, níquel, telecomunicaciones y extracción de petróleo), el rescate de la agricultura, la industria azucarera, la pesca y otros sectores, en los cuales los cambios regulatorios propiciaron espacios de eficiencia y crecimiento y se lograron nuevos encadenamientos productivos, a partir de los sectores generadores de divisas que fueron convenientemente aprovechados por una parte de las empresas estatales. La economía recupera en parte su capacidad de crecimiento y se produce una relativa mejora del consumo individual, pero aún insuficiente comparado con los niveles de finales de los 80.

La actual etapa se ha caracterizado, hasta el momento, por tasas relativamente bajas de crecimiento(entre el 2 y el 4 %) a pesar de los grandes esfuerzos llevados a cabo por el país junto con la recomposición de las cuentas externas del país.

Las transformaciones que comenzaron en 2007 pueden relacionarse en las siguientes pautas: primero desde el verano de 2007 hasta la divulgación y discusión de los «Lineamientos de la Política Económica y Social»; segundo tiene por eje el propio proceso de discusión del documento original y su aprobación por el VI Congreso del PCC; tercero comienza con la aplicación de los Lineamientos para ir «actualizando» el modelo económico-social, y el cuarto se inicia con la declaración pública de los más altos niveles del Partido y del gobierno en que se manifiesta la convicción de que no solo se trata de sobrevivir sino que se requiere una concepción integral sobre el futuro del país. Es decir, una concepción del desarrollo futuro integral con el propósito de consolidar el socialismo y lograr una inserción exitosa de Cuba en

la economía mundial eliminando las fallas estructurales y funcionales del proceso experimentado hasta la actualidad con nuestras propias herramientas y experiencias.

Desde octubre de 2010, cuando se inició el nuevo proceso de ampliación del trabajo en el sector no estatal en el país, hasta mayo de 2015, unos 504 613 personas han optado por esta nueva forma de empleo, lo que evidencia su aceptación, según muestra un informe sobre el proceso de su implementación, del Ministerio de Trabajo y Seguridad Social (MTSS), aspecto este que muestra una forma más de ampliación de la diversidad económica cubana.

Hoy se ha revertido la desaceleración de la economía cubana con un crecimiento de alrededor de un 4 % anual, cuestión esta insuficiente pero que marca un paso seguro hacia la solución de problemas internos.

Las perspectivas de crecimiento económico del 2015 suponen un incremento desde un 2,5 por ciento promedio en los últimos años, hasta cuatro por ciento, lo que se apoya en un crecimiento de 13,3 por ciento en las importaciones y 28,7 por ciento en las inversiones, entre los indicadores más significativos. Estos planes se deben ver favorecidos por el nuevo escenario de gradual normalización de las relaciones entre Cuba y Estados Unidos; cuestión esta que está por verse en el escenario real pero que ya apunta a una confianza por parte de inversores y bancos para obtener créditos.

Las actuales transformaciones en el sistema empresarial cubano, emprendidas hace cuatro años, conducirán en 2017 a la creación de una «Ley de empresas», que aúne todos los principios, características y preceptos del funcionamiento de las entidades.

El fortalecimiento de las relaciones con Venezuela, Brasil, China, Rusia, Bolivia y Ecuador entre otros países son muestra del prestigio alcanzado y la confianza de los empresarios y el estado de estos países hacia la isla.

El análisis en torno a los retos de la equidad e igualdad social en el actual proceso de cambios económicos e institucionales resulta en extremo crucial en correspondencia con el modelo social que nos proponemos. Ello supone no sólo valorar los posibles efectos a corto, mediano y largo plazos de las medidas implementadas, sino también analizar sus consecuencias para los diferentes grupos sociales y territorios para que no vayan en detrimento de lo alcanzado desde el triunfo revolucionario de 1959.

Los retos:

- A pesar del posible cambio en la política de cambio de Estados Unidos continúa el bloqueo y su política agresiva por lo que se nos impone continuar preparándonos para la defensa.
- Consolidar fuentes de ingresos externos crecientes.
- Materializar el concepto de que el ahorro es la fuente principal de recursos. elevar eficiencia en el uso de recursos materiales y humanos.
- Incrementar producción de alimentos, aprovechamiento eficiente de la energía, desarrollo de nuevas fuentes y alternativas de energía, prioridad en la seguridad nacional.
- Profundizar en visión integral de los problemas. estudiar los impactos de cada medida y proponer soluciones integrales con nuevos enfoques.

Finalmente, para dar una idea precisa de la enorme complejidad del proceso emprendido en Cuba sólo serán identificados algunos de los cambios principales que deberán tener lugar, los que evidencian la interconexión dialéctica entre los diversos componentes del modelo económico como sistema complejo.

- Separación de las funciones estatales y empresariales a todos los niveles.
- Combinación de las distintas formas de gestión estatal y no estatal.
- Fortalecimiento del modelo de gestión empresarial y de las unidades presupuestadas.
- Incremento de exportaciones y sustitución de importaciones.
- Necesidad de la unificación monetaria y cambiaria.
- Creación y/o desarrollo de los mercados internos mayoristas y minoristas.
- Desarrollo del sistema tributario.
- Fomento del desarrollo local.

- Consolidación de la integración regional de la base productiva (ALBA, y otros).
- Reconversión tecnológica.
- Fortalecimiento del desarrollo de la agricultura.
- Recuperación de la industria.
- Elevación de la eficiencia energética.
- Incremento de la productividad del trabajo y la eficiencia económica.

A pesar de que la actualización e implementación del modelo económico cubano es un proceso sumamente complejo, el cual se encuentra matizado por amenazas y debilidades, Cuba cuenta con fortalezas y oportunidades que garantizarán el éxito: una estrategia precisa, definida por un Partido único, un Estado verdaderamente democrático y un pueblo unido, combativo, culto y actor fundamental del diseño e implementación del modelo económico.

Algunos datos de interés que muestran resultados en la política social de la revolución:

Al cierre del trienio 2011 – 2013, la esperanza de vida al nacer de la población cubana en general llegó a 78,45 años, cifra que coloca a la Mayor de las Antillas entre las 25 naciones del mundo más aventajadas en ese importante indicador. El mencionado valor re-presenta una ganancia de 0,48 con respecto a la etapa 2005 –2007, cuando el promedio fue de 77, 97 años. Todas las provincias experimentaron aumentos de la esperanza de vida para ambos géneros.

Este 1ro de septiembre 2015, más de 1,8 millones de niños, adolescentes y jóvenes fueron a las aulas para continuar su escalada docente, la educación primaria y secundaria en Cuba es obligatoria.

En Cuba se han realizado desde 1970 hasta julio de este año cuatro mil 951 trasplantes renales, de los cuales 436 han sido con donantes vivos.

Mortalidad infantil de 4,2 por cada mil nacidos vivos.

Mortalidad infantil en menores de 5 años, 5,7 por mil.

Esperanza de vida al nacer 79,1 años.

Tasa de alfabetización en jóvenes de 15 a 24 años 100 %.

A modo de conclusión:

El prestigio del Partido Comunista de Cuba y sus principales dirigentes; su liderazgo y el reconocimiento por parte del pueblo de su papel de vanguardia de la sociedad; la capacidad de resistencia del pueblo cubano; su unidad; su historia de patriotismo y heroísmo; la estrategia de priorizar la salud, la educación, la cultura, la solidaridad y altruismo del pueblo cubano, la solidaridad mundial en torno a la causa cubano entre otras razones son la fuente de la victoria frente a más de 55 años de bloqueo económico por parte de los estados Unidos de Norteamérica.

El bloqueo económico, comercial y financiero impuesto por los Estados Unidos tiene como uno de sus principales objetivos impedir la inversión extranjera en Cuba. Es y será un factor desfavorable para el desarrollo del país.

El mismo Bloqueo no permite obtener créditos de instituciones financieras internacionales, y persigue a los bancos que trabajan con empresas cubanas. Debido a esto, el acceso al crédito de importancia para la aplicación de la inversión se enfrenta a los obstáculos agresivos a pesar del restablecimiento las relaciones diplomáticas con Estados Unidos.

Esto, y otros numerosos estudios que sistemáticamente están desarrollando los llamados «tanques pensantes» para promover el desarrollo de las políticas de los gobiernos de los Estados Unidos, para los cuales la independencia del país se encuentra en las prioridades para sofocar la revolución con el uso de cualquier método.

La historia ha demostrado que no hay recetas para la construcción de una nueva sociedad; pero sin una visión de futuro clara, sin entender hacia dónde queremos ir, no podremos resolver los graves problemas que tiene la sociedad cubana por delante, pero sobre con la convicción de la necesidad de fortalecer el socialismo como única vía para mantener nuestras conquistas sociales y una sociedad de justicia social.

1. Acevedo, J.A. (2011). «La actualización del Modelo Económico Cubano: un reto a las empresas e instituciones». Conferencia de actualización. Diplomados en Administración Pública y Dirección y Gestión Empresarial. Escuela Superior de Cuadros del Estado y del Gobierno. 17 de octubre de 2011.
2. Cuba (2011). Lineamientos de la política económica y social del Partido y la Revolución. VI Congreso del Partido comunista de Cuba. 18 de abril de 2011.
3. Pérez Villanueva, Omar E. (2013). Análisis de la evolución reciente de la economía cubana. En
4. Omar E. Pérez y Ricardo Torres (Comp.), «Miradas a la Economía cubana. Entre la eficiencia económica y la equidad social». Editorial Caminos, La Habana.
5. usuarios.tinet.cat/mpgp/amigos776.htm
6. www.unicef.org/spanish/.../cuba_statistics.htm.
7. www.one.cu/panorama2014.htm
8. Zabala Arguelles, María del C. (2013). Retos de la equidad social en el actual proceso de cambios económicos. En Omar E. Pérez y Ricardo Torres (Comp.), «Miradas a la Economía cubana. Entre la eficiencia económica y la equidad social». Editorial Caminos, La Habana.

Карлос Роке Гарсиа. Кубинская экономическая модель: обновление.

В статье рассматриваются процессы, происходившие в кубинской экономике с конца 80-ых гг. XX в.; анализируются темпы роста национальной экономики и её интеграция в общемировую экономическую систему. Выделяются основные позитивные сдвиги в энергетическом секторе, строительстве социальных объектов.

Ключевые слова: Куба, экономика, энергетика, социальная сфера, жилищное строительство, международная солидарность, обновление.

Carlos Roque Garsia. The Cuban economic model: modernization.

The article considers the processes going on in the Cuban economy since the end of the 1980s. The growth of the national economy and its integration into the global economic system is analyzed. Notable positive developments in the energy sector, the construction of social facilities are singled out.

Key words: Cuba, economy, energy, social services, dwelling construction, international solidarity, modernization.

УДК 94(477.74)«18/19»:34(045)

**DIE DEUTSCHEN IM MULTIETHNISCHEN BESSARABIEN UND JUSTIZREFORM
(1899 – 1907 J.)**

L.F.Tsyganenko

*Doktor in Geschichte, Professor,**Staatliche Geisteswissenschaftliche Universität Ismail*

T.S.Shavlovskaya

*PhD in Philologie,**Staatliche Geisteswissenschaftliche Universität Ismail*

Стаття присвячена вивченню ролі німецьких поселенців у становленні етнокультурної самобутності Південної Бессарабії. Виявлено і проілюстровано значення німецьких колоністів у функціонуванні місцевих органів юстиції пореформеної доби.

Ключові слова: *поліетнічний, етнокультурний, німецький колоніст.*

Die Sprache bildet ein wichtiges Kriterium der Klassifikation von Gruppen, sie ist jedoch nur teilweise mit deren spezifischer Kultur verbunden. So gibt es keine Übereinstimmung zwischen der Zugehörigkeit zu einer Sprachfamilie und zu einer Kulturregion. Gruppen, die derselben Sprachfamilie angehören, können extrem unterschiedliche soziale und politische Organisationsformen aufweisen und verschiedenen Ebenen sozio-politischer Integration angehören.

Solche Gefüge aus unterschiedlichen sozio-linguistischen Gruppen sind oft durch Tausch- und Heiratsbeziehungen aufs engste miteinander vernetzt. Sie stellen oft miteinander stärker eine soziale und kulturelle Einheit dar, als jede einzelne Gruppe für sich genommen – etwa in der Region Bessarabiens. Die meisten Menschen in diesem Gefüge sind mehrsprachig.

Dies bedeutet nicht, dass keine Beziehung zwischen Kultur und Sprache besteht, diese kommt deutlich in bezug auf Symbole, Konzepte und Bedeutungen zum Ausdruck.

Bessarabien ist bekanntlich eine multikulturelle Region und erweckt deshalb als Forschungsobjekt ein großes Interesse bei Wissenschaftlern verschiedener Wissenschaftsbereiche. Heutzutage leben auf dem Territorium von Bessarabien die Vertreter von über 100 Nationalitäten, unter denen Russen, Ukrainer, Moldauer, Juden, Bulgaren, Gagausen, Zigeuner, Armenier, Deutsche sind.

Die selbstverständliche mehrsprachige und interkulturelle Kommunikation hinterließ bei den Deutschen aus Bessarabien Spuren, die noch heute in ihren Einstellungen, Gewohnheiten und Ausdrucksformen erkennbar sind. In ihren Wortschatz sind zum Beispiel viele Lehnwörter, insbesondere aus dem Russischen und Rumänischen – speziell aus dem Bereich der Landwirtschaft, der Verwaltung, des Militärs oder der Küche – eingegangen.

Die Geschichte der deutschen Kolonisten in Süd-Bessarabien gehört nicht zu den wenig erforschten Probleme. Wissenschaftler haben immer wieder den geschichtlichen Befund betrefflich der Heraufkunft der ersten deutschen Einwanderer, die wirtschaftliche Entwicklung der deutschen Kolonien, die innere Struktur der deutschen Siedlungen in der Region analysiert. Unter den aktiv dieses Problem erforschenden Historikern sind Ute Schmidt, Privatdozentin am Institut für Politik- und Sozialwissenschaften im Forschungsverbund SED-Staat an der Freien Universität Berlin, Autorin des Buches «Bessarabien. Deutsche Kolonisten am Schwarzen Meer» [9] und auch deutsche Wissenschaftler A.Hammann, H.Frichtner, A.Kern zu erwähnen. Diese Problematik wurde außerdem zu dem meistuntersuchten Objekt mehrerer vaterländischer

Gelehrten: I.M.Kulinich, S.I.Bobyleva, O.V.Konovalova, E.H.Plesska, N.A.Shevchuk u. a. Aber trotz der intensiven Erforschung des erwähnten Themas sind bestimmte Aspekte außer Sichtweite der modernen Forscher geblieben.

Die Autoren des vorliegenden Artikels versuchen auf Grund der früher nicht veröffentlichten Archivakten die Rolle und Bedeutung der deutschen Kolonisten Bessarabiens im Funktionieren der örtlichen Justizorgane zu veranschaulichen.

Anzunehmen ist die Tatsache, dass die Justizreform von 1864, die als meist demokratische und konsequente von allen Reformen des Russischen Reiches der 60-70-er Jahre des XIX Jahrhunderts anerkannt ist, zu der Neuordnung von Urteilsprüchen brachte. Als Ergebnis der genannten Reform wurden folgende Grundsätze der Gerichtsorganisation und Rechtspflege verkündet und umgesetzt: Absonderung des Gerichts von der Administration, Gründung eines aus Vertretern aller Schichten bestehenden Gerichts, Gleichheit aller Bürger vor dem Gericht, Unabsetzbarkeit der Richter, Offenkundigkeit, Mündlichkeit, Möglichkeit eines streitigen Gerichtsverfahrens, Unschuldsvermutung, Wählbarkeit der Richter und der Geschworenen. Die Sicherung dieser Grundsätze war zu der Zeit ein wesentlicher Fortschritt.

Es wurden zwei Gerichtssysteme gegründet: die Ortsgerichte und Zivilgerichte. Zu den Ortsgerichten gehörten auch die Friedensgerichte. Sie behandelten kleinere Straf- und Zivilsachen. Der Friedensrichter behandelte alle Strafsachen, für die er zuständig war, einpersönlich. Die Friedensrichter wurden von der Kreislandschaftsversammlung auf drei Jahre gewählt. Sie durften nicht jünger als 25 Jahre alt sein, mussten ausgebildet sein und den hohen Einheitswert besitzen. Außer der Bezirksfriedensrichter gab es auch Ehrenfriedensrichter [5, S. 31]. Ihre Arbeit wurde nicht bezahlt. Ehrenfriedensrichter konnten nur Personen werden, die ein sehr hohes Einkommen hatten. Gewöhnlich waren das gouvernementale Adelsmarschalle oder Kreisadelsmarschalle, berentete Militärs, Staatsbeamten oder Gerichtsbeamten von hoher Stufe.

Was das System der Zivilgerichte betrifft, so bildeten es im reformierten Russland Kreisgerichte und Gerichtskammer. Am Anfang des XX. Jahrhunderts funktionierten in Russland 105 Kreisgerichte und 14 Gerichtskammer [6, 18]. Gerade im Laufe der Vorbereitung und Durchführung der Justizreform erschien erstmalig das Institut der Geschworenen. Dem Geschworenengericht wurden die Sachen „über Verbrechen und Vergehen, die Entzug von Eigentumsrechten sowie von allen oder einigen der besonderen Rechte und Privilegien zur Folge hatten“ angeboten [5, 290-293].

Das ausgewählte kontinentale Model des Instituts der Geschworenen (sie beantworteten die Frage: «Ist der Angeklagte schuldig?») bestimmte ihre Arbeitsordnung und Organisieren. Jeder Mensch im Alter von 25 bis 70 Jahren mit Ansässigkeitszensus (mindestens 2 Jahre Bewohnung auf dem Territorium des bestimmten Landkreises) konnte Geschworener werden. Für die Wahlen der Geschworenen wurden Gesamtverzeichnisse erstellt, die Ehrenfriedensrichter, Beamten (außer der beruflichen Juristen), alle wählbaren Beamten, Landkreis- und Dorfrichter von Bauern und andere Personen, die über ein Vermögen oder Einkommen verfügten. Diese Gesamtverzeichnisse durften auf keinen Fall Priester, Soldaten, Lehrer, Diener, Lohnarbeiter und Analphabeten enthalten. Die Gesamtverzeichnisse dienten als Basis für die Aufstellung der Listen von Folge- und Ersatzgeschworenen. Drei Wochen vor der Gerichtssitzung wählte der Gerichtsvorsitzende durchs Los dreißig nächstfolgende Geschworene und sechs Ersatzgeschworene. In der Sitzung blieben zwölf Geschworene. Laut dem Gesetz «galt der von dem Geschworenengericht gefälltes Urteil als endgültig» [6, 103].

Die Vertreter der untersten Gremien der örtlichen Gerichtshierarchie waren Landkreisrichter, -ältesten, -meister, -oberleutnante.

Zur Kompetenz der Landkreisrichter gehörten in der Regel die mit den persönlichen Rechtsstreiten der Siedlungseinwohner verbundenen Fragen sowie Strafen für Vergehen der leichten und mittleren Lasten (Gesellschaftsarbeiten, materielle und minimale physische Strafe). Als Landkreisrichter durften ausgebildete Menschen über 30 Jahre ernannt werden [1, 92-98].

Die Landkreisältesten besaßen administrativ-polizeiliche Gewalt. Sie wurden auf drei Jahre gewählt und leiteten Gemeindeversammlung. Merkwürdig ist die Tatsache, dass der Kandidat auf dieses Amt auch ohne seine Zustimmung ausgewählt werden konnte. Er konnte nur aus zwei Gründen absagen: wenn er über 60 Jahre alt war oder physische Leiden hatte. Zu den wichtigsten von der russischen Gesetzgebung vorgeschriebenen Aufgaben des Landkreismeisters gehörten folgende:

- den Bauern die Regierungsanordnungen bekanntgeben und aufsehen, damit falsche Verordnungen und Gerüchte nicht verbreitet werden;
- Strenggläubigkeit und Sicherheit der Personen und ihres Eigentums bewachen;
- Vagabunden und Flüchtlinge festnehmen;
- in Notsituationen (Brand, Hochwasser, Seuche) anordnen.

Die Arbeit des Landkreismeisters war in der Regel bezahlt [1, 116].

Der Dorfälteste war das unterste Amt in der Hierarchie der Ortsmacht des Russischen Reiches, die von der Dorfgesellschaft wählbare Amtsperson. Er wurde von der Dorfversammlung auf drei Jahre gewählt und in administrativen Sachen war dem Landkreismeister und dem Landleiter untergeordnet usw. In polizeilichen Sachen war er dem Landpolizisten, dem Polizeihauptmann, dem Kreispolizeichef u.a. untergeordnet. Außerdem war der Dorfälteste von der Gemeinde, die ihn auswählte, seine Arbeit kontrollierte und sein Gehalt bestimmte, abhängig. Der Älteste führte Aufsicht über die Unverletzlichkeit der Grenzen, Straßenbeschaffenheit, Ausübung der Dienste und Verträge, Ordnung in den öffentlichen Plätzen. Der Älteste war berechtigt, die Dorfbewohner für leichte Vergehen für 2 Tage in Arrest zu stecken, eine Geldstrafe in Höhe von bis zu einem Rubel auszuschreiben oder soziale Arbeit auf die Dauer bis zu zwei Tage zu bestimmen [7, 44].

Die Ober- und Unterleutnante waren die untersten Agenten der Dorfpolizei. Gesetzliche Bestimmung von ihren Pflichten war in der Verordnung über die Landschaftspolizei vom 1837 J. vorgeschrieben. Die Oberleutnante hatten von 100-200 Höfen unter ihrer Kontrolle, die Unterleutnante – von 10-30 Höfen. Zum Kompetenzbereich von diesen Agenten gehörte unter anderem Folgendes: Ordnung während der Gottesdienste in den Kirchen, Sauberkeit in den Siedlungen, Ordnung während des Handels auf den Märkten zu pflegen [7, 81-90].

Was die deutschen Kolonisten in Bessarabien betrifft, so kamen die ersten Einwanderer zum Akkermaner Landkreis 1814 – 1815 JJ. Das waren die sogenannten «Warschauer Deutsche». Von 1814 bis 1842 siedelten nach Bessarabien etwa 9 000 Deutsche nicht nur vom Warschauer Herzogtum, sondern auch aus Pfalz, Bayern, der Schweiz um. Die höchste Anzahl der Einwanderer kam aus Württemberg. Bis zu der Mitte der 50-er Jahre des XIX. Jahrhunderts erreichte die Zahl der deutschen Kolonien in Bessarabien 25. Im Großen und Ganzen waren viele von ihnen sehr wohlständig. Aber dies war nur dank der vom Staat bewilligten besonderen Bedingungen: Ermäßigungen und Privilegien möglich. In den Siedlungen wurden verschiedene anteilmäßige Gesellschaften gegründet, die aus Deutschland Geldkredite und neue landwirtschaftliche Technik bekamen. Zugeständnisse von der Regierung in Frage der Schuldenrückzahlung spielten für das Wohlstandswachstum der deutschen Siedlungen nicht die letzte Rolle. Eine breite Migrationswelle der deutschen Kolonisten führte zum intensiven Aufstieg der Anzahl von der deutschsprachigen Bevölkerung in Bessarabien.

Für die ausführliche Analyse der Situation, die sich im Akkermaner Landkreis des Bessarabischen Gouvernements am Ende des XIX – Anfang des XX. Jahrhunderts in Frage der Beteiligung der einheimischen Bevölkerung an der Tätigkeit der Justizorgane bildete, sowie für die Aufklärung des Beitrags der deutschen Einwanderer in dem bezeichneten Bereich des gesellschaftlichen Lebens wurden im Rahmen dieses Artikels Archivadokumente (von 1899, 1900, 1901, 1906, 1907 Jahren) erforscht. Dies ermöglichte Erstellung eines eigenartigen Bildnisses des deutschen Kolonisten der angegebenen Zeitperiode.

Das Durchschnittsalter der deutschen Vertreter im Verzeichnis der Personen, die Recht hatten, Geschworene zu werden, war 40-45 Jahre. Im Verzeichnis vom 1899 war der 35-jährige

Friedrich Christianovich Zimann (Wohnsitz Alexandertal) am jüngsten, und der 61-jährige Gotlieb Gotliebovich Eckert (Wohnsitz Benkendorf) war am ältesten [4, 5, 8]. Am zahlreichsten war die Gruppe der 50-jährigen Geschworenen, die 52 % der gesamten Personenliste bildete.

Nach dem sozialen Bestand gehörten fast alle im Verzeichnis erwähnte Vertreter der deutschen ethnischen Gruppe des Akkermaner Landkreises zu der Kategorie der Ansiedler und bildeten 75 % aller Einwanderer. Die restlichen 25 % enthielten 2 Brüder – Oskar Ivanovich und Alexander Ivanovich Hoffmann (die Akkermaner Kaufleute) und drei Ansiedler-Eigentümer – Abel Jakovlevich Delper (Wohnsitz Plozk), Andreas Augustovich Sievert (Wohnsitz Friedrichsfeld), Johannes Christophorovich Kuch (Wohnort Hoffnungstal (Nadeshdovka) [4, 3, 7, 12]. Die oben genannten drei Ansiedler-Eigentümer waren die reichsten Deutschen des Landkreises, ihr Vermögen wurde auf 15-25 Tausend Rubel geschätzt (zum Vergleich zu anderen Geschworenen, die ein Vermögen von 1, 5 bis 10 Tausend Rubel besaßen).

Die angegebene soziale Charakteristik lässt uns die Schlussfolgerung machen, dass Mehrheit der Deutschen in der dörflichen Landschaft lebte, deshalb war ihre Beteiligung am Leben der örtlichen Städte episodisch. Außer der zwei Brüder Kaufleute Hoffmanns, die sich mit Handel beschäftigten, übte die Mehrheit der deutschen Einwanderer Ackerbau aus. Aber es gab auch Ausnahmen. So wurde in die Geschworenenliste vom 1900 der Besitzer eines Eisenwerkes Franz Franzevich Godbaher eingeschlossen.

Laut der russischen Rechtsnormen konnte nur ein gebildeter Mensch Geschworene werden. Ziemlich oft kam in den erforschten Geschworenenlisten folgende Anmerkung vor: gebildet, Hausausbildung. Deutsche Vertreter im Gericht hoben sich günstig von den anderen hervor, sie wurden in der Regel in den örtlichen Schulen und Berufsschulen ausgebildet. Nur einmal fanden wir in der Geschworenenliste Anmerkung über die Hausausbildung eines deutschen Einwanderers. Es war Johann Adolfovich Hoffmann (Wohnsitz Klastiz). Alle anderen deutschen Geschworenen des Akkermaner Landkreises hatten ihre Ausbildung in der Kreisberufsschule Sarata bekommen (Emmanuel Rostislavovich Knaue, Yakov Yakovlevich Eckert, Franz Franzewitsch Godbaher, Johann Matveevich Kieter, Alois Khristoforovich Eckert, Friedrich Fridrikhovich Kupplungen, Daniel G. Herman, Gottlieb Gotlibovich Eckert, Johannes Fridrikhovich Schröder, Christian Ivanovich Schäfer, Karl Karlowitsch Lajer) oder in den Dorfschulen (Johann Ferdinandovich Bonet, Frederick Hristianovich Tsiman, Frederick Martynovich Anklalev, Abel Yakovlevich Delper). Unter den Geschworenen waren auch Menschen, die eine Fachbildung hatten, zum Beispiel Oscar Ivanovich Hofman, der eine Militärschule beendete und Michail Borissowitsch Cher – Akkermaner Arzt mit der Hochschulbildung [4, 35-36].

Eine weitere interessante Beobachtung: jede (!!) in der Liste der deutschen Ansiedler bereits erwähnte Person hatte Erfahrung in der Sozialarbeit. So diente Christen Fridrikhovich Walter (Wohnsitz Straßburg.) drei Jahre als Amtsbezirksrichter; Emmanuel Rostislavovich Knaue diente zwei Fristen (je drei Jahre) als Stadtverordneter; Alois Khristoforovich Eckert (Wohnsitz Sarata) war von 1893 bis 1899 Vorsitzender des Amtsbezirksgerichts; Daniel Georgievich Herman war innerhalb von 15 Jahren (von 1884 bis 1899) der Dorfälteste; Johann Fridrikhovich Schröder wurde zum Leiter der Amtsbezirkstaatskase ernannt) [4, 3-12]. Unter den deutschen Ansiedlern waren auch Ober- und Unterleutnante, Amtsbezirksälteste. Das ist unseres Erachtens ein unbestrittener Beweis des Vertrauens zu den Vertretern der deutschen ethnischen Gruppe seitens der einheimischen Bevölkerung, anständige Einschätzung ihrer Ehrlichkeit und Integrität.

Wir können aber leider nicht von solchem Vertrauen zu den deutschen Einwanderern seitens der Staatsgewalt sprechen. Unter den für die Ämter der Landschaftsverwaltungsmitglieder des Akkermaner Landkreises offiziell ernannten Personen fanden wir nur einen Deutschen: Johann Fridrikhovich Bodamor (Wohnsitz Akkerman), der im Jahre 1900 als Ratbeamter tätig war [4, 18].

Die Erforschung ähnlicher Archivlisten von 1906 zeugt von der zunehmenden Autorität und Intensität der Beteiligung von deutschen Siedlern im sozialen Leben der Provinz. In der Liste der Personen, die Recht hatten als Geschworenen im Akkermaner Landkreis ernannt zu werden waren unter 172 Menschen 43 deutsche Einwanderer, was 25 % von der Gesamtzahl der Bewerber beträgt [3, 35-48].

Neben den uns bereits bekannten Namen – Lajer, Eckert, Herrmann – kommen mit der Zeit immer wieder neue. Ein besonderes Merkmal der Liste des Jahres 1906 ist die Entstehung von ganzen Familiengemeinschaften. So wurde beispielsweise der Name Bodamor von sechs würdiger Anwärter vertreten: Friedrich Fridrikhovich (38 Jahre), David Fridrikhovich (39 Jahre), David Iohanovich (35 Jahre), Gottlieb Iohanovich (36 Jahre) Adolf Iohanovich (38 Jahre), Gottlieb Andrejevich (49 Jahre) [3, 35-36]. Familie Gerstenberg, die zu den reichsten Deutschen des Akkermaner Landkreises zählte, meldete ihre sechs Vertreter an: Christian Gotlibovich (52 Jahre), der Besitzer von 412 Desjatinen (Zehntel) Land; John Gotlibovich (43) 326 Desjatinen Land; Adolf Gotlibovich (39 Jahre), 537 Desjatinen Land; Samuel Gotlibovich (39 Jahre), 300 Desjatinen Land; Friedrich Gotlibovich (30 Jahre), 410 Desjatinen Land; Gotlibovich Wilhelm (28 Jahre), 300 Desjatinen Land [3, 37-38]. Eine vergleichende Analyse der Verzeichnisdaten zeigt, dass die Mehrheit der Landbesitze der deutschen Siedler viel größer als Landbesitze von anderen ethnischen Gruppen war, so zum Vergleich: Vassili Stepanovich Diordiev besaß 20 Desjatinen Land, Fedor Lazarevich Debelyaka verfügte über 50 Desjatinen, Stepan Afanasjevich Dimov – über 45 Desjatinen. Man kann viele Beispiele dafür anführen. Es gab natürlich auch Ausnahmen, sowohl unter den Deutschen, als auch unter anderen ethnischen Gruppen. So hatte Johann Vikentjevich Lajer (Wohnsitz Seimeny) in seinem Besitz 20 Desjatinen Land und Georgiy Konstantinovich Popov (Wohnsitz Kulevcha) hatte 540 Desjatinen Land [3, 41-42].

Unter den neuen in dieser Liste genannten Namen können wir folgende nennen: Georg Khristoforovich Benninger, Dorfbewohner, 65 Jahre, Eigentümer von 105 Desjatinen Land; August Iohanovich Wirth, 50 Jahre alt, Dorfbewohner, der neben dem Ackerbau auch aktiven Handel führte; Christian Gavrilovic Fuchs 50-jähriger Dorfbewohner, Besitzer von 220 Desjatinen Land [3, 44-45].

Die deutschen Einwanderer zeigten sich nicht nur bei der Erfüllung öffentlicher Aufgaben und Zuweisungen. Unter der örtlichen Deutschen gab es eine große Menge von verständnisvollen, mildherzigen Menschen, die immer eine zumutbare Hilfe den Lehr- und Heilanstalten der Region leisteten. Unter den Mitgliedern des Betreuerrates des Akkermaner Männergymnasiums war 1893 der Dorfbewohner-Eigentümer Mihail Wagner, und unter den Betreuern der Kreisheilanstalten finden wir die Namen von Ivan Jakovlevitsch Hermannson (Krankenhaus in Volontirovka), Eduard Ivanovitsch Hoffmann (Krankenhaus in Tarutino) [2, 13].

Repräsentanz der Deutschrussen, die Erfahrung in Selbstregierung und Kompetenzdelegation hatten, war in den Landversammlungen des Bessarabischen Gouvernements viel höher als ihr Anteil von der ganzen Bevölkerung. Ausgerechnet die deutschen Stadtverordneten trugen den Landversammlungen ihr Verständnis der Ordnung und Arbeit zum Wohl der Gesellschaft bei.

1. Волостной старшина, его права, обязанности и ответственность / Сост. К. Ф. Краевский. – М., 1899. – 205 с.
2. Коммунальное предприятие «Измаильский архив», ф. 770. Аккерманский уездный предводитель дворянства, оп.1, д. 1. Циркуляры Бессарабского губернатора и переписка с ним об издании списков лиц, которые служат в ведомствах МВД, численности служащих в канцелярии и т.д. (22 сентября 1893 – 5 мая 1896 гг.), 60 л.

3. Коммунальное предприятие «Измаильский архив», ф. 770. Аккерманский уездный предводитель дворянства, оп.1, д. 4. Переписка с уездным полицейским управлением о предоставлении списков лиц, имеющих право быть присяжными заседателями и списки присяжных заседателей уезда (13 мая 1896 – 1 декабря 1906 гг.), 161 л.
4. Коммунальное предприятие «Измаильский архив», ф. 770. Аккерманский уездный предводитель дворянства, оп.1, д. 10. Списки присяжных заседателей уезда и лиц, которые имеют право на эту должность (3 мая 1899 – 28 сентября 1900 гг.), 120 л.
5. Крестьянская реформа в России 1861 года. Сборник законодательных актов / под ред. К. А. Софроненко. – М.: ГИЮЛ, 1954. – 318 с.
6. Курас Т. Л. Российская судебная система: история и современность / Т. Л. Курас. – М. : Фонд «Правовая культура», 1999. – 212 с.
7. Самоуправление крестьянского сельского и волостного общества. – М. : Тип. т-ва И. Д. Сытина, 1905. – 143 с.
8. Страницы немецкой истории в Бессарабии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.vedomosti.md/news/Bessarabiya_Nahoditsya_Dalshe_Luny
9. Schmidt U. Bessarabien. Deutsche Kolonisten am Schwarzen Meer. Deutsches Kulturforum Östliches Europa e.V. Potsdam, 2008. – 420 S.

Цыганенко Л. Ф., Шавловская Т. С. Немцы в полиэтнической Бессарабии и реформа юстиции (1899 - 1907 гг.).

Статья посвящена изучению роли немецких поселенцев в становлении этнокультурной самобытности Южной Бессарабии. Выявлено и проиллюстрировано значение немецких колонистов в функционировании местных органов юстиции пореформенной эпохи.

Ключевые слова: полиэтничный, этнокультурный, немецкий колонист.

Tsyganenko L. F., Shavlovskaya T. S. The Germans in multicultural Bessarabia and the justice reform (1899 – 1907 j).

The article deals with the research of the role of German settlers in establishment of ethnocultural originality of the Southern Bessarabia. The Significance of the German settlers in functioning of local justice agencies in after-reform period was found out and characterized.

Key words: multiethnic, ethnocultural, German settler.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Агафонова Надія Василівна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії, історії та політології Одеського національного економічного університету
- Башли Маргарита Іванівна** – кандидат історичних наук, викладач кафедри української і світової історії та культури Ізмаїльського державного гуманітарного університету
- Бойченко Діана Олександрівна** – студентка IV курсу спеціальності «Туризм» Ізмаїльського державного гуманітарного університету
- Бондаренко Анастасія Вікторівна** – студентка II курсу Філіалу Придністровського державного університету ім. Т.Г. Шевченка (м. Рибниця, Республіка Молдова)
- Будзар Марина Михайлівна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту суспільства Київського університету імені Бориса Грінченка
- Варивода Катерина Сергіївна** – аспірантка ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
- Верховцева Ірина Геннадіївна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних наук Ізмаїльського державного гуманітарного університету
- Волканова Наталя Володимирівна** – аспірантка кафедри української і всесвітньої історії та культури Ізмаїльського державного гуманітарного університету
- Дем'яненко Андрій Борисович** – аспірант кафедри загальної історії, правознавства й методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
- Дізанова Ада Віталіївна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри української і всесвітньої історії та культури Ізмаїльського державного гуманітарного університету
- Дорошева Антоніна Олександрівна** – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри української і всесвітньої історії та культури Ізмаїльського державного гуманітарного університету
- Дроздов Віктор Володимирович** – кандидат історичних наук, доцент кафедри української і всесвітньої історії та культури Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Запорожченко Олексій Володимирович – кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри суспільних наук Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Каплієнко Анастасія Іванівна – аспірантка кафедри загальної і соціальної педагогіки та початкової освіти Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Козубенко Юрій Леонідович – кандидат історичних наук ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Криворак Андрій Дмитрович – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри управління підприємницькою та туристичною діяльністю Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Лабунська Олена Іванівна – учитель Одеського санаторного навчально-виховного комплексу № 313 «Дошкільний навчальний заклад компенсуючого типу загальноосвітня школа I ступеня» Одеської міської ради Одеської області

Лебеденко Олександр Михайлович – доктор історичних наук, професор Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Леонтєва Анастасія Геннадіївна – студентка II курсу Філіалу Придністровського державного університету ім. Т.Г. Шевченка (м. Рибниця, Республіка Молдова)

Луньова Ольга Костянтинівна – кандидат історичних наук, викладач кафедри загальної економічної теорії Одеського національного економічного університету

Майданевич Сніжана Борисівна – кандидат історичних наук, викладач кафедри української і всесвітньої історії та культури Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Мирончук Юлія Станіславівна – викладач механіко-технологічного технікуму Одеської національної академії харчових технологій

Михайлов Олександр Ілліч – аспірант кафедри української і всесвітньої історії та культури Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Михайлуца Микола Іванович – доктор історичних наук, завідувач кафедри українознавства Одеського національного морського університету

Постернак Олег Олександрович - кандидат історичних наук Приватної організації «Загальноосвітній навчальний заклад “Російсько-українська гуманітарна гімназія”»

Роке Карлос Гарсія – магістр історичних наук, доцент Вищого Політехнічного інституту імені Хосе Антоніо Ечверрія

Саввіна Людмила Іванівна – кандидат філософських наук, професор, завідувач кафедри загальнонаукових дисциплін Філіалу Придністровського державного університету ім. Т.Г. Шевченка (м. Рибниця, Республіка Молдова)

Священко Зінаїда Василівна – доктор історичних наук, професор кафедри загальної історії Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Товкун Лідія Павлівна – кандидат історичних наук, доцент ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Тодоров В'ячеслав Іванович – кандидат географічних наук, доцент кафедри управління підприємницькою та туристичною діяльністю Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Церковна Віра Георгіївна – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри української і всесвітньої історії та культури Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Циганенко Лілія Федорівна – доктор історичних наук, професор кафедри української і всесвітньої історії та культури Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Чорна Ліана Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри української і всесвітньої історії та культури Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Шавловська Тетяна Сергіївна – кандидат філологічних наук Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Штепко Олена Юріївна – кандидат історичних наук, начальник відділу науково-довідкового апарату Державного архіву Одеської області

Яворська Вікторія Володимирівна – доктор географічних наук, професор кафедри економічної та соціальної географії і туризму Одеського національного університету

Ярмоленко Марія Іванівна – доктор історичних наук, доцент Ізмаїльського факультету Національного університету «Одеська морська академія»

ЗМІСТ

<i>Агафонова Н.В.</i> З історії економічної освіти в Одесі.....	3
<i>Баишли М.І.</i> Бессарабське дворянство та провінційна освіта (70-ті рр. XIX – початок XX ст.).....	10
<i>Будзар М.</i> Діяльність родини Галаганів у сфері культового та житлового будівництва на теренах Лівобережної України у XVIII ст.....	16
<i>Варивода К.С.</i> Внесок учених Новоросійського університету у становлення науково-організаційних засад електрофізіології (кінець XIX століття).....	22
<i>Верховцева І.Г.</i> Соціальний патронат в українському селі (друга половина XIX – початок XX ст.).....	28
<i>Волканова Н.В.</i> Бессарабські дворяни у фінансовій допомозі армії (1904 – 1905 рр.).....	37
<i>Дем'яненко А.Б.</i> Професор Олександр Зінов'єв про систему навчання й виховання в «західністському надсуспільстві».....	42
<i>Дізанова А.В.</i> Окупаційний режим в українському Подунав'ї (1941 – 1944 рр.).....	48
<i>Дорошева А.О.</i> Вплив транспортної інфраструктури на формування муніципальної власності Півдня України (друга половина XIX століття).....	54
<i>Дроздов В.В.</i> Дефіцит споживчих товарів у містах Південної Бессарабії в роки Першої світової війни.....	60
<i>Запорожченко О.В.</i> Формування ідентичності в умовах мультикультурного соціуму: історичний аспект.....	66
<i>Каплієнко А.І.</i> Засоби масової інформації як чинник формування суспільної думки в українському Подунав'ї.....	71
<i>Козубенко Ю.Л.</i> Внесок професора М.І.Котова у дослідження рослинності Одещини.....	75
<i>Криворак А.Д.</i> Социальная ответственность украинского государства: история и современность.....	79
<i>Лебеденко О.М.</i> Зовнішня політика румунського князя Александру Іоанна Кузи... 85	
<i>Луньова О.К.</i> Ізмаїльська область: до історії утворення.....	90
<i>Майданевич С.Б.</i> Динаміка чисельності етнічних груп Бессарабії в першій половині XIX ст.....	95
<i>Михайлов О.І.</i> Стан кредитно-банківської системи в Бессарабії (друга половина XIX – початок XX ст.).....	101

Михайлуца М.І. Перші заходи румунської православної місії в «Трансністрії» (1941-1942 рр.).....	105
Постернак О.О. Особливості розвитку промисловості Бессарабії в роки Першої світової війни.....	110
Саввина Л.И., Бондаренко А.В., Леонтьева А.Г. Современная семья в контексте цивилизационных трансформаций.....	114
Священко З.В. Участь земських діячів в урядовій аграрній політиці Російської імперії на початку ХХ ст.....	120
Товкун Л.П. Впровадження лікувального харчування на українських курортах (20-30-ті рр. ХХ ст.).....	126
Тодоров В.І., Бойченко Д.О. Історико-географічні особливості розвитку гірськолижного туризму в Україні.....	131
Церковна В.Г. Випускники Київської духовної академії – видатні представники православного духівництва Румунії ХІХ ст. (за матеріалами «Кишинівських єпархіальних відомостей»).....	138
Чорна Л.В. Теоретико-методологічні засади та історіософія наукової школи Володимира Антоновича.....	143
Штенко О.Ю. З історії освоєння острова Зміїний наприкінці ХІХ ст.: дипломатичні суперечки та нові господарі.....	148
Яворська В.В., Мирончук Ю.С., Лабунська О.І. Вплив історико-географічного чинника на формування систематики розселення.....	153
Ярмоленко М.І. Національні меншини Південної України в етнополітичних процесах кінця 80-х – початку 90-х рр.....	159
Carloc Roque García Actualización del modelo economico Cubano.....	168
Tsyganenko L.F., Shavlovska T.S. Die deutschen im multiethnischen Bessarabien und justizreform (1899 – 1907 j.).....	173

CONTENT

Agafonova N.V. On the history of economic education in Odessa.....	3
Bashly M.I. Bessarabian nobility and provincial education (The 70-s. of the 19th century – the beginning of the 20th centuries).....	10
Budzar M.M. The activities of the Galagans family in the field of cult and housing building on the Left Bank Ukraine region in the XVIII century.....	16
Varyvoda K.S. The contribution of scientists of the Novorossiysk university in formation of the scientific and organizational foundations of electrophysiology (end of XIX century).....	22
Verhovtseva I.G. Social patronage in Ukrainian villages (II-d half of the XIX – beginning of the XX cent.).....	28
Volkanova N.V. Financial Assistance to the Army Provided by the Nobles of Bessarabian Province (1904-1905).....	37
Demyanenko A.B. Professor Alexander Zinoviev's thoughts about the system of education and upbringing in the «western super society».....	42
Dizanova A.V. Occupation regime in the ukrainian Danube (1941-1944 gg.).....	48
Dorosheva A.O. The influence of transport systems in the formation of municipal property of the Southern Ukraine (the second half of the XIX-th century).....	54
Drozdov V.V. The deficit of consumer goods in the towns of Southern Bessarabia during the First World War.....	60
Zaporoztcheinko O.V. The formation of identity in a multicultural society: the historical aspect.....	66
Kapliyenko A.I. Mass Media as Factors in the Formation of Public Opinion in the Ukrainian Lower Danube Region.....	71
Kozubenko Y.L. The contribution of Professor M.I.Kotov to the study of vegetation of Odessa region.....	75
Krivorak A.D. Social responsibility of the Ukrainian state: history and modernity.....	79
Lebedenko O.M. The foreign policy of the Romanian Prince Alexandru Ioan Cuza.....	85
Luneva O.K. Izmail region: the history of education.....	90
Maydanevich S.B. Changes in the number of ethnic groups of Bessarabia in the First Half of the 19 th Century.....	95
Mikhailov A.I. The status of credit and bank system in Bessarabia (the second half of XIX – early XX centuries).....	101

Mihaylutsa N.I. The first events of the Romanian Orthodox mission in «Transnistria» (1941-1942).....	105
Posternak O. O. Peculiarities of industrial development of Bessarabia during World War I.....	110
Savvina L.I., Bondarenko A.V., Leont'yeva A.G. Modern Family in the context of civilization transformations.....	114
Sviashchenko Z.V. The Participation of Zemstvo Leaders in the Government Agrarian Policy of the Russian Empire at the Beginning of the 20 th Century.....	120
Tovkun L.P. The Introduction of Clinical Nutrition at Ukrainian resorts (the 1920s – 1930s).....	126
Todorov V.I., Boychenko D.O. Historical and geographical features of the development of ski tourism in Ukraine.....	131
Tserkovna V.H. Graduates from Kiev Theological Academy – Outstanding Representatives of Romanian Orthodox Clergy of the XIX th Century (On the Materials of «Chisinau Diocesan Registry»).....	138
Chorna L.V. Theoretical and methodological foundations, historical philosophy of the scientific school of Vladimir Antonovich.....	143
Shtepko E.Yu. From the history of development of the Zmiinyi Island in the late nineteenth century: diplomatic disputes and new owners.....	148
Yavorska V.V., Mironchuk Y.S., Labunskaya A.I. The Influence of the historical and geographical factor on the formation of the taxonomy of setting.....	153
Yarmolenko M.I. National Minorities of South Ukraine in Ethnopolitical Processes at the end of 80's and at the beginning 90's the 20 th century.....	159
Carlos Roque Garsia The Cuban economic model: modernization.....	168
Tsyganenko L.F., Shavlovskaya T.S. The Germans in multicultural Bessarabia and the justice reform (1899 – 1907 j).....	173

Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Історичні науки

Збірник наукових праць

Українською, російською, іспанською та німецькою мовами

*Зважаючи на свободу наукової творчості,
редколегія бере до публікації статті й тих авторів, думки яких не в усьому поділяє.
Відповідальність за достовірність матеріалів, фактів несуть автори публікацій.
Редакційна колегія має право редагувати та скорочувати текст.
У разі передруку посилання на «Науковий вісник Ізмаїльського державного
гуманітарного університету» обов'язкове.*

ЗОВНІШНІ РЕЦЕНЗЕНТИ

Реєнт О.П. – д. іст. н., проф., член-кореспондент НАН України, заступник директора, завідувач відділу історії України XIX – початку XX ст., Інститут історії України НАН України;

Коцур А.П. – д. іст. н., професор кафедри української історії та етнополітики, Київський національний університет імені Тараса Шевченка;

Синявська Л.І. – д. іст. н., доцент кафедри історії України, Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького;

Упорядник: *Щетиніна С.В.*
Верстка і дизайн: *Градинар Г.І.*

Матеріали збірника розміщено на офіційному сайті ІДГУ за адресою:
<http://idgu.edu.ua>

Підписано до друку 30. 06. 2016. Формат 60x90/8.
Ум. друк. арк. 23,3. Обл.-вид. арк. 23,5. Тираж 300 прим. Зам. № 392.

*Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Ізмаїльського державного гуманітарного університету*

Адреса: 68610, Одеська обл., м. Ізмаїл, вул. Рєпіна, 12, каб. 208
Тел.: (04841) 4-82-42
E-mail: rvvidgu@ukr.net